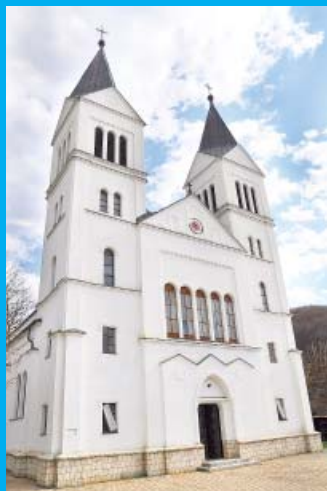

FROK ZEFI

ŽUPA LETNICA

F R O K Z E F I

ŽUPA LETNICA

F R O K Z E F I

ŽUPA
LETNICA

Sadržaj

Predgovor	11
Župa Letnica	15
Ime	15
Smještaj	15
1. ŽUPA I ŽUPNA CRKVA	17
Vrijeme postanka župe	19
Župa u XVI. stoljeću	20
Župa u XVII. stoljeću	20
Župa u XVIII. stoljeću	31
Župa u XIX. stoljeću	36
Župa u XX. stoljeću	42
Župa Gornja Stubla	42
Župa Vrnaokolo	43
Župna crkva u Letnici	44
2. LETNIČKI MISIONARI, DUŠOBRIŽNICI, ŽUPNICI I KAPELANI	53
1. KAPELAN	55
2. SVEĆENIK	55
3. Don GIEC, ALBANAC	55
4. Don MATEJ MATIĆ	55
5. Don JURAJ MAZAREKI	56
6. Fra BERNARDIN iz Crne Gore (Letnice)	56
7. Don NATALE (BOŽIDAR) BAČIĆ	57
8. Don ANTUN PAVLOVIĆ	59
9. Don PAVAO JOŠČIĆ (JOSKIĆ)	60
10. Don NIKOLA VIŠČIĆ	63
11. Don ANDRIJA BRACIANI	63

12. Don ANDRIJA LUMBESHI	68
13. Don PETAR BERISHA	68
14. O. ANTUN MAROJEVIĆ	70
15. Don JOSIP BOGDANI	71
16. Don GAŠPAR KRASNIQI	71
17. O. PASKVAL iz Nizze (Pasquale da Nizza).	76
18. Fra ANTUN MAROJEVIĆ	77
19. Don PAVAO BERISHA	77
20. Don PETAR DODIĆ	77
21. Don MARKO SOPI	78
22. O. SERAFINO CUZZARI	80
23. Don BARTOLOMEJ FANTELLA	82
24. Don PETAR CAREV	84
25. Don LUSH KURTI	89
26. Don TADIJA IVANOVIĆ, duhovni pomoćnik	89
27. Monsinjur NIKOLA GLASNOVIĆ (1913)	90
28. Don MIKEL (MIHAEL) TARABULLUZI (1894)	91
29. Don LUKA FILIĆ	94
30. ANTON KORDIN (1935–1938)	94
31. Don PETAR PAVAO BERISHA	94
32. Don EMANUEL dr. KRAJINOVIĆ (1953–1974)	94
33. Don ANTUN GLASNOVIĆ (1974–1987)	96
34. Don NIKOLA ČIBARIĆ (1987–1990)	97
35. Don NIKOLA DUČKIĆ (1990–2000)	99
36. Don KRIST GJERGJI (2000)	99

3. SVEĆENICI IZ ŽUPE 101

1. Fra BERNARDIN IZ CRNE GORE	103
2. Don TOMO RASPASANOVIĆ	103
3. Don PAVAO JOŠČIĆ (JOSKIĆ)	109
4. Don ANTUN MUZIĆ (ANTON MUZEJ)	109
5. Don SIMON DJOKAJ	110
6. Mons. IVAN ČOLAK	110
7. Don MATO JAKOVIĆ	114
8. Don DAVID ANDREIĆ	116
9. AUGUSTIN TAŠIĆ	117

Članovi Družbe misionara Sv. Vinka Paulskog (lazaristi)	119
1. MATO MATIĆ	119
2. VINKO TOMIĆ	120
Umirovljeni svećenik – don GJERGJ GJERGJI–GASHI.	120
Don KASTRIOT IDRIZI – GJONI.	122
Don FILIP VICIĆ	122
Don TUNA JOZIĆ	122
4. ČASNE SESTRE IZ ŽUPE	123
Služavke Malog Isusa.	125
1. S. MARIJA EDITA (OLGA) PERIĆ	125
2. S. MARIJA ANĐELINA (ANĐELINA) PERIĆ	125
3. S. MARIJA PETRA (PETRA) ANDREIĆ.	126
4. S. MARIJA TEREZA (TEREZA) DOKIĆ	127
5. S. MARIJA NIKOLINA (MARIJA) JAKOVIĆ	127
6. S. MARIJA RAFAELA (OLGICA) IVIĆ	128
7. S. MARIJA LJUBICA ŠILAR	129
8. S. MARIJA IVANA ANTIĆ	130
9. S. MARIJA MARINA PERIĆ	130
10. S. ANA JOZIĆ	131
11. S. STANA MATIĆ, novakinja	131
Družba sestara Bezgrešnog Začeca III. reda Sv. Franje	131
1. S. ANA JOSKIĆ	132
Kćeri kršćanske ljubavi Svetog Vinka Paulskog, službenice siromaha (usmiljenke).	132
1. S. MARIJA JOZIĆ	132
2. S. PETRA JOZIĆ	133
3. S. LJUBICA JOZIĆ	133
4. S. NIKOLINA JOZIĆ	134
5. S. KATA TUNIĆ	134
6. S. TEREZA SIMONVIĆ	135
7. S. ANĐELINA JAKOVIĆ	136
8. S. LJUBICA JOZIĆ.	136
Družba Marijinih sestara od čudotvorne medaljice.	137
1. S. LIDIJA (VERKA) ĐORĐEVIĆ	137

2. S. MARTINA (NAŠKA) ĐORĐEVIĆ	138
3. S. OZANA (SUSA) TOMIĆ	138
4. S. DOMINIKA (DILJA) JOZIĆ	139
5. S. MARGARETA (ANĐELINA) NIKOLIĆ	139
6. S. JOZEFINA (JOZEFINA) ANDREIĆ	140
Družba časnih sestara Služavki Kristovih	141
1. S. ANĐELKA (ANĐELINA) GEGIĆ	141
2. S. IVANKA (IVANA) DAROJKOVIĆ	141
3. S. MARIJA VALERIJA (SUSA) GEGIĆ	142
4. S. EMANUELA (MARIJA) NIKOLIĆ	142
5. S. VERONIKA (VERA) SIMONOVIĆ	143
6. S. ANĐELINA TOMIĆ	144
7. S. MARIJA DAROJKOVIĆ.	144
Družba sestara franjevki od Bezgrešnog začeca (Dubrovnik)	145
1. S. MARIJA IVIĆ	145
Hodočašće Kćeri kršćanske ljubavi u zavičajnu Letnicu	145
Družba sestara Službenice milosrđa (ančele)	147
1. VERONIKA NIKOLIĆ	147
Družba sestara Presvetog Srca Isusova	147
1. S. IZIDORA PERIĆ	147
Družba Klanjateljica Krvi Kristove	147
1. S. LJILJA MUZIĆ	147
Sestre Sv. Vinka Paulskoga	148
1. S. Katarina (Marijana) Gegić	148
5. DJELOVANJE ČASNIH SESTARA U LETNICI	151
1. Milosrdne sestre Sv. Vinka Paulskog iz matične kuće u Parizu	153
2. Sestre Služavke Malog Isusa	157
6. STANOVNIŠTVO	159
7. ŠTOVANJE MAJKE BOŽJE U LETNICI	167
Opis skopskog nadbiskupa Darija Bucciarellija iz 1872. godine	169
Opis isusovačkog misionara Francesca Genovizzija iz 1900. godine	170
Zoja Crna Gora	176
Camp Zgrade	176

Majka mnogih vjera i naroda	177
Uvrijeđena Makedonka	177
Ljaramanska nostalgija	178
Cigani su sasvim blizu Bogu	179
Dragi moji Cigani	180
I Gospi je žao što joj biskup odlazi	181
8. PUČKE MISIJE I DUHOVNE VJEŽBE	183
Pučke misije 1883. godine	185
Duhovne vježbe za svećenike u Letnici 1896. godine.	185
Misije u Binču i Stubli 1897. godine.	186
Misije 1900. godine	191
Misije u Stubli i Binču 1900. godine.	194
Misije u Vrnaokolu, Vrnezu i Stubli 1905. godine	196
Misije 1911. godine: misionarski susret s potajnim katolicima	209
Kosovski susret s Kristom 1982. godine	212
9. ALBANSKI MUČENICI	215
Predgovor	217
Kriptokatolici pođoše u Gnjilane da se javno izjasne katolicima	218
Naše ispovjedaoce vjere odvedoše iz Gnjilana u Prištinu	219
Slijede imena zatvorenika	220
Odluka – presuda sazvanih glavešina kod Jašar-paše u Prištini	220
Naše zatvorenike barbarski prebaciše u Skoplje.	222
Putovanje zatvorenika u Carigrad i njihove patnje	223
Misionar zatvoren u kasu za novac prebačen je u Carigrad	224
Namjesto da prognanike iskrcaju u Carigradu, odvedoše ih iz same zlobe u Muhalić (Mala Azija)	225
Boravak prognanika u Muhaliću i njihove patnje.	226
Posebne brige i doprinosi oca Pavekua prema prognanicima	227
Prognanike premjestiše u Filadoru	228
Egzodus iz Letnice	235
Izvori i literatura	239
1. Neobjavljeni izvori	239
2. Objavljeni izvori.	240
3. Literatura	241

Predgovor

Dajući u tisak ovu monografiju Župe Letnica, želim reći nekoliko riječi povodom toga za mene radosnog događaja.

Dok promatram ovaj naš kraj i rijeku Letnicu, kao da vidim i čujem hodočasničku procesiju koja već stoljećima moli i pjeva *Crna Gore kemi nji nane...*, o onoj Ljubavi koja nam je stvorila i darovala tako lijep kraj u kojem živimo i iz kojega ćemo se preseliti u Božji kraj, koji je nama jedini ljepši od ovoga.

Dok promatram ovaj naš kraj, kao da vidim kolonu mučenika Karadaka koji u okovima idu svjedočiti svoju vjeru i ljubav za Krista, za domovinu i za Crkvu poput Krista koji je došao svjedočiti Očevu ljubav prema nama.

Dok promatram Letničku Gospu, kao da je vidim kako raširenih ruku čeka hodočasnike iz Albanije, Makedonije, Crne Gore, Srbije i s Kosova. Vidim kako zajedno hodočaste katolici, pravoslavci i muslimani; Albanci katolici iz Prizrena, Đakovice, Peći, Prištine, Uroševca, cijeloga Kosova, Skoplja (Makedonije) i Skadra (Albanije); Janjevci, pravoslavni Srbi, muslimani, potomci ljaramana (muslimana koji su prešli na kršćanstvo) i Romi (Cigani) – svi oni s pjesmom i molitvom na usnama dolaze Gospi Letničkoj.

I vi ste, dragi vjernici Letnice, Binča, Stuble, Vrnaokola¹, Vrneza, Šašare ta hodočasnička povorka koja ide utrtrim stopama svojih prethodnika, a iza sebe ostavlja trag budućim naraštajima. Stvoritelj je vašim precima dodijelio ovu postojbinu, a oni na njoj izgradiše svoje crkve, škole, obiteljske domove, ceste i mostove, sve što ste baštinili. Zbog svega toga znatiželjno se pitamo o našoj povijesti. Vjerujemo da i vas zanima kako su vaši preci za vjeru i domovinu trpjeli, kako su vjeru sačuvali i nama ju prenijeli.

Držim potrebnim naglasiti da ova monografija nije povijest vaših sela, nego povijest naše vjere, naših crkava i naših svećeničkih i redovničkih zvanja, kao i povijest naših vjerskih mučenika. Zato smo monografiji i dali naslov *Župa Letnica*.

¹ Naziv ovoga mjesta u povijesnim se dokumentima piše kao Vrnakovoko i Vrnaokolo. U tekstu smo se, želeći biti dosljedni i izbjeći zabune, odlučili za oblik Vrnaokolo koji je danas u službenoj uporabi.

Iz ljubavi prema svom rodnom kraju nekoliko sam godina skupljao povijesne podatke o župama Letnica i Binač kako bih ih i prikazao u jednoj cjelini.

Budući da je Župa Letnica bila pod jurisdikcijom Kongregacije za evangelizaciju naroda ili za širenje vjere, podatke sam pronašao u Povijesnom arhivu Kongregacije za evangelizaciju naroda, u kronikama časnih sestara Kćeri Božje Ljubavi samostana Sv. Pavla u Binču, kartotekama samostana naših sestara te u podacima o duhovnim zvanjima. Pronađenim dokumentima služio sam se u rekonstrukciji prošlosti Župe Letnica.

Zbog mnoštva dokumenata iz Povijesnog arhiva Kongregacije za evangelizaciju naroda u Rimu, odlučio sam prikazati skupljenu građu u dvama cjelinama: onoj koja se odnosi na Župu Binač i onoj koja se odnosi na Župu Letnica.

Naime, Župa Letnica obilježena je i kao hodočasničko područje; ona prelazi svoje granice i postaje internacionalno hodočasničko mjesto za Kosovo, Albaniju, Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju.

Čudotvorni kip Majke Božje pobuđuje osjećaje divljenja te zaslužuje da se priča o njemu ispriča u zasebnoj cjelini, kako je to i učinjeno u izvješćima msgr. Daria Bucciarellija i isusovaca iz "Leteće misije" u Župi Letnica.

Ono što je Lurdes za Francusku, Fatima za Portugal, Marija Bistrica za Hrvatsku, to je Letnica za Kosove i susjedne zemlje.

Župi Letnica uz istoimeno mjesto pripadaju i sela Šašare, Zagrađe, Vrnez i Vrnaokolo. Nekada su joj pripadala i sela koja su sada samostalne župe – Stubla i Binač. Potaknut upravo monografijom o Župi Stubla koja je 2005. godine izišla u ediciji Fatmira Koliqija, odlučio sam prikupljenu građu oblikovati u dvije zasebne cjeline te su tako nastale monografije *Župa Letnica* i *Župa Binač*.

Domovinski rat u Republici Hrvatskoj te rat na Kosovu 1999. godine bio je uzrokom preseljenja župljana iz Letnice, Vrnaokola i Šašara u Voćin, Đulovac i druga mjesta u Hrvatskoj. Egzodus Letničana s Kosova u Hrvatsku dogodio se napose nakon Kosovskoga rata. Prije Domovinskoga rata u Župi je Letnica živjelo više od 6 000 vjernika, a danas je u njoj ostalo samo 50 starosjedilaca kojima se pridružilo 150 novodoseljenih katolika iz Stuble, Kabaša i Peštera.

Godine 2001. letničkim je župnikom imenovan don Krist Gjergji. U sastavu je župe i Vrnaokolo s prekrasnom crkvom Sv. Franje Asiškoga, u kojemu živi samo pet vjernika. Župa Letnica skrbi i o kapeli Sv. Roka u Šašarima, gdje ima petnaest vjernika. U Letnici, Vrnaokolu i Šašarima čak je 900 kuća napušteno.

Osim župnika don Krista Gjergjija u župi živi i svećenik u miru dr. Gjergj Gjergji, kao i sestre Sv. Vinka Paulskoga koje vode ambulantu i skrbe o bolesnim, starim i nemoćnim župljanima te svim stanovnicima okolnih mjesta.

Ovaj moj rad izraz je želje i molitve Blaženoj Djevici Mariji – Gospi Letničkoj da se župa obnovi i selo oživi.

Zahvaljujem svima koji su mi pomogli pri oblikovanju ove monografije, svim župnicima na Kosovu koji su se odazvali mojoj molbi za pomoć, svim svećenicima koji djeluju izvan Kosova u svojim redovničkim zajednicama, vlč. Antunu Deviću, župniku u miru, dr. sc. Milici Lukić, urednici ove monografije, i gospodinu Mirku Mihaljeviću, tehničkom uredniku.

Frok Zefi

Župa Letnica

Ime

Župa Crna Gora ili Letnica dobila je ime po planini Skopskoj Crnoj gori i rijeci Letnici uz koju je smješteno naselje. U postojećim dokumentima ime župe nekada se piše u oblicima Crna Gora, Crnagora, (Monte Negro, Montenegro, Monte nero), a nekada Letnica. Apostolski vizitator Petar Mazareki 1623. godine piše »da se iz Kratova dolazi u (župu) Crnu Goru, u selo Letnicu, i da tu stanuje biskupijski svećenik«.² Kao barski nadbiskup i vizitator Mazareki 1633. godine piše da je sjedište župe u selu Letnici.³ Godine 1638. ime je župe zabilježeno pod nazivom Crna Gora (Monte Negro).⁴ Nazivi: Cerna Gora, Cernagora, Crnagora, Crna Gora javljaju se u novije vrijeme. Tako je npr. 1929. godine mjesto bilo označeno kao Cerna Gora.⁵

Smještaj

Letnica – kao selo i kao župa, nalazi se na jugoistočnom dijelu Kosova, na sjevernim padinama Skopske Crne gore, između Uroševca i Gnjilana, nedaleko od Vitine, uz rijeku Letnicu koja utječe u Binačku Moravu. Od željezničke postaje Uroševac udaljena je oko 30 kilometara. Skopski nadbiskup Dario Bucciareli 1865. godine piše da je Župa Crna Gora udaljena od Janjeva 9 sati hoda prema jugu te da je smještena u uvali između brda uz jednu malu rijeku.⁶

² Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Izvišće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624*, Starine JAZU, knjiga XXXIX, Zagreb, 1938, str. 30.

³ Marko JAČOV, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644, I*, Beograd, 1986, str. 215.

⁴ Marko JAČOV, o. c., str. 361.

⁵ Atanasije UROŠEVIĆ, *Gornja Morava i Izbornik*, Beograd, 1935, str. 9.

⁶ Povijesni arhiv Kongregacije za evangelizaciju naroda ili »za širenje vjere« – Archivio storico della Congregazione per l' Evangelizzazione dei popoli o »De Oropaganda Fide« (dalje: ASCPF), *Scritture riferite nei Congressi* (dalje: SC – Spisi tjednih sjednica), SC SERVIA, vol. 5. f. 256.

1.

ŽUPA I ŽUPNA CRKVA

Župa Letnica, kao i cijela Skopska nadbiskupija, bila je pod jurisdikcijom Kongregacije za širenje vjere. Nakon više pokušaja da se u Rimu utemelji centar za misije, napokon je na Bogojavljenje (6. siječnja) 1622. papa Grgur XV. u sastavu Rimske kurije utemeljio Kongregaciju za širenje vjere, koja se danas zove Kongregacija za evangelizaciju naroda ili za »širenje vjere«, da bude središnje i vrhovno tijelo zaduženo za širenje katoličke vjere, ili kako neki suvremeni dokumenti kažu, rimokatoličke vjere.

Osnutak Kongregacije za širenje vjere ili, kako je stari bosanski spisi zovu – Vjeroplodnice, bio je za razvoj katolicizma u našim krajevima značajan događaj. Od strane je Rimske kurije uveden stalan dodir, nadzor i pomaganje katolika u Turskom Carstvu, posebno u Bosni, gdje je uz Albaniju živjela glavna skupina sultanovih podanika »latinske vjere«. Spašeno je mnogo toga što bi inače vjerojatno posve ili djelomično propalo. S druge strane, zaslugom Kongregacije sačuvano je u njezinu Povijesnom arhivu mnoštvo dragocjenih dokumenata koji se odnose na Crkvu u Albaniji, na Kosovu, u Bosni, Slavoniji i Srijemu.

Kongregacija za širenje vjere je vrlo brzo uočila teško stanje katolika u našim krajevima. Narod je stenjao pod teškim jarmom. Nesnosni porezi i vrlo skućena vjerska sloboda pritiskali su dušu naroda. Zub vremena i nasilje obarali su jednu crkvu za drugom. Samostani su se privremeno, pa i definitivno zatvarali, a malo se novoga podizalo. U nekim su krajevima, kao npr. na Kosovu, izbijali i otvoreni progoni. Ponegdje je manjkalo svećenika, primjerice u Skopskoj nadbiskupiji. Otpad katolika na pravoslavlje, kalvinizam i islam nije bio rijetka pojava. Zato Sveta Stolica želi znati pravu istinu o prilikama u našim krajevima. Šalje vizitatore koji pišu svoja izvješća. Iz njih doznajemo mnogo podataka o katoličkim vjernicima, svećenicima, župama i biskupijama od sedamnaestoga stoljeća nadalje.

Skopski nadbiskupi i svećenici tijekom XVII, XVIII. i XIX. stoljeća šalju redovita izvješća Kongregaciji za širenje vjere. Danas bi se bez tih izvješća, sačuvanih u spomenutom arhivu Kongregacije za širenje vjere, malo toga znalo o župama Skopske nadbiskupije.

Vrijeme postanka župe

O postanku Župe Letnica nema jasnih podataka. Letničko stanovništvo po predaji znade da je doseljeno davno, »u tursko vrijeme«. Pod imenima Letnica i Crna Gora spominje se u dokumentima od XVI. do XX. stoljeća. Kako se među rudarskim naseljima u dokumentima srednjovjekovne Srbije ta župa nikako ne spominje, a oslanjajući se na predaju da su preci sadašnjeg stanovništva Letnice

doseljeni u tursko vrijeme, zbog oskudice u drugim činjenicama, zasad se pretpostavlja da je ta župa nastala u drugoj polovici XV. stoljeća, poslije pada toga prostora pod Turke.⁷

Župa u XVI. stoljeću

Apostolski vizitator Aleksandar Komulović 1584. godine piše da Župa Skopska Crna Gora (Montenegro di Scopia) ima četiri zaselka s 500 duša i da je pod duhovnom upravom jednoga kapelana. Nadalje se u izvještaju kaže da bi Skopska Crna Gora bila prikladno mjesto za školu u obliku kolegija (sjemeništa) »koji bi koristio svemu kršćanstvu Srbije«, jer je u »sredini pokrajine«. »Turci tu ne stanuju, niti tamo dolaze, a sela su slobodna od davanja dječaka za janjičare.«⁸ To ide u prilog mišljenja o rudarskom zanimanju osnivača župe, budući da je po turskim zakonima raja u rudarskim naseljima bila oslobođena navedenoga danka, ako je radila u rudnicima.⁹

Župa u XVII. stoljeću

Čim je 1622. papa Grgur XV. ustanovio Kongregaciju za širenje vjere, ona se odmah pobrinula da dobije jasnu sliku katolicizma na Balkanu. Stanje je katolika bilo izrazito bijedno, a otpadi od katoličke vjere gotovo svakodnevni.

Provincijal Franjevačke provincije Bosne Srebrene fra Marijan Pavlović šalje 1623. iscrpan izvještaj iz Bosne.¹⁰ Uza sve to Kongregacija hoće da se o svemu sama osvjedoči po posebno izabranom vizitatoru. Trebalo je proći gotovo svim krajevima od Crnoga do Jadranskoga mora i do hrvatske granice. U izboru je vizitatora Kongregacija bila neobično sretna, pa izabire svećenika Petra Mazarekija, Albanca rodom iz Prizrena, kapelana kapelice dubrovačkih trgovaca u Sofiji u Bugarskoj. Mazareki je bio već stariji svećenik koji je služio po različitim mjestima u Srbiji i Bugarskoj. Jedno je vrijeme obnašao čast generalnog vikara prizrenskoga biskupa Petra Katića. Uživao je velik ugled u kleru i narodu. Poznao je zemlju i njezine običaje, a bio je vrlo spretan u odnosima s Turcima pa je s njima živio u miru. Uz albanski i hrvatski, odnosno bugarski, lijepo je govorio još talijanski, latinski i turski jezik. Nije mu nedostajala ni stanovita

⁷ Atanasije UROŠEVIĆ, *Katolička župa Crna Gora u južnoj Srbiji*, Glasnik Skopskog naučnog društva, XIII, Skoplje, 1933, str. 163.

⁸ Miroslav VANINO, *Isusovci i hrvatski narod, I*, Zagreb, 1969, str. 50, 53.

⁹ Fehim SPAHO, *Turski rudarski zakoni* (priopćenje), Glasnik Zemaljskog muzeja, broj XXV, Sarajevo 1913.

¹⁰ Bazilije PANDŽIĆ, *Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623. S. Congregationi de Propaganda fide exhibita*, Mandićev zbornik, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1965, str. 211-234.

doza lukavosti, bez koje na Balkanu pod Turcima nije bilo života. Sve u svemu, Mazareki je kao čovjek bio pronicava pogleda i jake inteligencije, okretan i promućuran, samostalan u sudu i bogat iskustvom, upravo kao stvoren za službu vizitatora.

Svoju je dužnost ispunio vrlo savjesno na više od godinu dana dugom putovanju (1623. i 1624. godine). Obišao je više od stotinu mjesta »u četiri kraljevstva« od Plovdiva i Loveča do Požege i Olova. Sabravši svoja brojna opažanja, bilješke i prijedloge u jednu cjelinu, predao ih je Kongregaciji za širenje vjere u jednom vrlo stvarnom i temeljitom izvješću, s kojim se koje drugo iz naših strana u XVII. stoljeću teško može mjeriti. Međutim, Mazareki ne ostaje na pukom nizanju činjenica. On o njima izriče svoj sud, daje sintezu cijeloga materijala i donosi konkretne prijedloge, koje je Sveta Stolica redovito usvajala. Tako primjerice Urban VIII. obnavlja znameniti Ilirski kolegij u Loretu, a sve se protivno nastojanje mletačkoga poslanika Contarinija razbija o tvrdoj odluci pape. Jednako je tako usvojen fra Albert Rendić kao vizitatorov kandidat za biskupsku stolicu u Smederevu. Stvar nas ne čudi kada se u Rimu onako lijepo predstavio svojom dragocjenom relacijom. Uostalom, tko pažljivo pročita njegov izvještaj, jasno će osjetiti kako se Mazareki spretno i neprimjetno i sam preporučuje za službu prizrenškoga biskupa. Ta mu je služba na sjednici Kongregacije za širenje vjere 31. svibnja 1624. i dodijeljena. Malo zatim postao je barskim nadbiskupom i administratorom ispraznjenih biskupija u Srbiji (16. rujna 1624. godine). Poslije Rendićeve smrti Sveta ga je

Stolica imenovala administratorom Ugarske, Slavonije i Srbije (31. ožujka 1631. godine). Iz toga razdoblja potječe drugo veliko izvješće Petra Mazarekija (1633).¹¹

Tako apostolski vizitator Petar Mazareki 1623. godine izvješćuje Kongregaciju za širenje vjere da se iz Kratova dolazi u (župu) Crnu Goru, gdje u selu Letnici stanuje biskupijski svećenik koji se brine za 4 000 (!) vjernika. Stanovnici Letnice su zlatari, ali su sada siromašni, a ostali se župljani bave zemljoradnjom. Župna crkva posjeduje jedan mlin i nekoliko livada. I jedno i drugo uživa župnik. Budući da te livade nemaju velikog značenja za uzdržavanje župnika, služe samo za uzdržavanje jednoga konja na kojemu je dušobrižnik mogao obilaziti vjernike u drugim selima. Župa ima još tri sela s druge strane rijeke Morave, udaljena 20 milja. U ta je sela opasno putovati zbog razbojnika. Kada je u prošlim vremenima jedan dušobrižnik trebao služiti misu u tim selima, morao je sa sobom iz Letnice nositi kalež i ostale potrebne stvari. Upavši među razbojnike, bio je

¹¹ Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 1-2.

opljačkan i ranjen u bedro. Vjerujući da su ga ubili, ostavili su ga kao mrtvaca. Zato treba promisliti o ovim selima u kojima ima 200 katoličkih duša, da se za njih postavi još jedan svećenik, jer se zbog velike udaljenosti tih sela ranije više puta događalo da su zvali svećenika bolesniku i dok bi svećenik iz Letnice došao, zatekao bi bolesnika već umrlog bez sakramenata umirućih.¹²

U tom istom izvještaju Mazareki piše da su se u Kratovu, Letnici, Novom Brdu, Janjevu, Prištini i Trepči okupljali katolici iz Albanije, Bosne i drugih krajeva koji su radili u bogatim rudnicima zlata, srebra i drugih metala. Mogli su u to doba graditi crkve i opskrbljivati ih svim stvarima potrebnim za bogoslužje. A sada su crkve u tim mjestima vrlo siromašne jer su osiromašili tamošnji katolici zbog iscrpljenosti rudnog bogatstva. Neki su od tih katolika gotovo pali na prosjački štap, a porezi i nameti rasli su iz dana u dan, tako da su Turci podjarmljenima gotovo »sisali krv«. Svjesni svoje prošlosti i ugleda, mnogi se nisu mogli preorijentirati na poljodjelstvo u kojem se ljudi nekako lakše snalaze. A ako se i pronade koja »srebrna žila«, Turci ju odmah prisvajaju.¹³

Prije polaska na svoju drugu vizitaciju Mazareki se pobrinuo da posredovanjem Dubrovačke Republike dobije »zaštitnu sultansku zapovijest«:

Veziru Musa-paši koji je u muhafazi Budima, temišvarskom beglerbegu, begovima sandžaka Srijem, Pečuh, Požega, Skadar i Vučitrn i kadijama koji su u spomenutim sandžacima, zapovijest:

Nositelj (ove zapovijesti), jedan od latinskih biskupa, biskup po imenu PETAR MAZAREKI (Petro Masareko) došao je na moju uzvišenu Portu. Spomenuti se sa svojim ljudima stalno kreće na području vaših uprava, čita evanđelje kršćanima koji su latinske vjere i vrši njihove obrede. Pošto je zamolio za moju časnu zapovijest da nitko od činovnika i od pripadnika vojnog staleža ne napada i nasrće, suprotno časnom šerijatu, na njega, njegove ljude, na njihovu robu i stvari, na njihovo oružje koje nose da bi se zaštitili na putovima i na njihovu stoku, a ako tako neke osobe radi grabeži i dobiti, a bez razloga, budu nasrtale, da budu spriječene i odbijene – naredio sam da na taj način ne budu ugnjetavani i izvolio sljedeće:

Kada spomenuti s mojom časnom zapoviješću uđe na područje uprave bilo koga od vas, i kada bude po kasabama i selima i mjestima kuda se kreće kršćanima koji su latinske vjere čitao evanđelje i vršio njihove obrede, sve dok prema šerijatu nitko ne bude oštećen nemojte dozvoliti bilo kome da

¹² Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 30.

¹³ Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 31-32.

napada i nasrće, suprotno časnom šerijatu na njega, na njegove ljude, robu i stoku, i na oružje koje oni nose po putovima da bi sebe zaštitili. Ako tako neke osobe od pripadnika staleža činovnika i vojnika i ostalih, isključivo radi grabeži i dobiti budu sprječavali čitanje evanđelja i vršenje njihovih obreda, ili pak ako budu napadale i nasrtale na njihove ljude, robu i stoku i na njihovo oružje, spriječite i odstranite ih, a one koji ne poslušaju popište s imenima i opisima i priopćite, da se za one koji ne budu (poslušni) izvrši ono što je potrebno prema šerijatu.

On je izložio da mitropoliti, vladike srpske vjere i drugih pravaca zlostavljaju njegove ljude i da se miješaju u njihove običaje, obrede i prinadležnosti od poreza, kao i da spomenutog stalno ponižavaju i vrijeđaju. I takve također spriječite i odstranite, i nemojte dozvoliti miješanje mitropolita i vladika srpske vjere i drugih vjera, na izloženi način, u obrede, običaje i prinadležnosti spomenutoga. Nemojte nikome dozvoliti da postupa suprotno mojoj časnoj zapovijesti. A ova zapovijest neka ostane u njegovoj ruci.

U srednjoj dekadi ševala godine 1041 (1. do 10. V. 1632.).

*Ovu časnu zapovijest molio je dubrovački poslanik, a pošto je dragoman (tumač, prevoditelj, op. a.) dao da je zapišu, ubilježena je na ovom mjestu.*¹⁴

Mazareki je u Rimu bio vrlo cijenjen, gdje su ga mnogo puta pitali za savjet i informacije. Umro je u Skoplju 27. studenoga 1634. godine. Pokopan je »uz veliku žalost svećenstva i vjernika«.¹⁵

U izvještaju iz 1633. godine Petar Mazareki, sada barski nadbiskup, kaže za Letnicu da se sastoji od deset zaselaka. U samoj Letnici ima deset siromašnih kuća, a cijela župa ima oko 800 duša. Stanovnici Letnice su zanatlije, a stanovnici drugih sela su zemljoradnici. Župna je crkva posvećena Sv. Jurju. Dušobrižnik je jedan svećenik po imenu Giec, a po narodnosti Albanac, koji dobro govori slavenski jezik.¹⁶

Poslije Mazarekija župe Prizrenske biskupije i Skopske nadbiskupije vizitali su barski nadbiskup Gjergj Bardhi te skopski nadbiskupi. Župa Skopska Crna Gora imala je 1639. godine 80 katoličkih kuća i ukupno 560 vjernika. U Let-

¹⁴ Dušanka BOJANIĆ, *Sultanska akta izdata na zahtev Dubrovačke republike od 1627. do 1647. godine (Dubrovački defter br. 3)*, Miscellanea, Mešovita građa, knjiga X, 1982, Historijski institut – Beograd, Beograd, 1982, str. 74-75.

¹⁵ Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 2-3.

¹⁶ Marko JAČOV, o. c., str. 215.

nici, koja ima 35 katoličkih kuća, nalazi se crkva Sv. Jurja i kuća za svećenika. Dušobrižnik te župe je don Matej Matić, »dobro naobražen i dobrog vladanja«, kako piše barski nadbiskup Gjergj Bardhi.¹⁷

Nadbiskup Bardhi izvješćuje 1642. godine da na području Župe Crna Gora ima šest katoličkih sela, a sjedište župe, gdje je sagrađena crkva Sv. Jurja, nalazi se u selu zvanom Letnica u kojem su svi katolici izuzev dvije kuće pravoslavaca. U župi ima 80 katoličkih kuća i 540 duša. U okolici iznad spomenutih sela ima mnogo pravoslavnih sela.¹⁸

Skopski je biskup Andrija Bogdani uz pomoć svog sinovca don Petra Bogdanija 1655. godine sastavio popis svećenika za pojedine misije. Tada je Kongregaciji za širenje vjere za misionara u Crnoj Gori predložio don Gjergja Mazarekija »koji je dobro naobražen, dobra vladanja i koji znade jezike koji su potrebni u toj misiji«.¹⁹

Prema izvještaju koji je napisao skadarski biskup Petar Bogdani umjesto svoga strica skopskog nadbiskupa Andrije Bogdanija 9. svibnja 1661. godine, Župa Crna Gora ima oko 50 katoličkih kuća. Budući da se nalazi u brdima, župljanima su »jako dodijavali razbojnici«. U njoj su ubijeni mnogi župnici. Župom sada upravlja fra Bernardin koji je rođen u tome mjestu. Fra Bernardin je franjevac opservant kojega uzdržava Kongregacija za širenje vjere. U župi je crkva Sv. Jurja, a uz nju je kuća za svećenika. Nadbiskup bi želio da u toj župi budu dva reformirana franjevca. Budući da u cijelom kraju nema nikakvih redovnika, fra Bernardin nema redovničkog sudruga te putuje preodjeven u tursko odijelo.²⁰

Skadarski je biskup Petar Bogdani s odobrenjem skopskoga nadbiskupa Andrije Bogdanija sastavio raspored misionara 1663. godine. Prema tom rasporedu misionar u Crnoj Gori bit će don Jeronim Kokumarić, koji je od 1661. do 1663. godine bio misionarom u Kratovu i Skoplju. Fra Bernardin je raspoređen za misionara u Novom Brdu.²¹ Međutim, taj se nadbiskupov raspored misionara nije ostvario jer je don Jeronim otputovao u Rim te nadbiskup 12. rujna 1664. godine moli Kongregaciju da ga »pod prisegom« pošalje natrag u nadbiskupiju.²² U Crnoj Gori je i nadalje ostao fra Bernardin. Nadbiskup 10. prosinca

¹⁷ Marko JAČOV, o. c., str. 399.

¹⁸ Marko JAČOV, o. c., str. 590.

¹⁹ ASCPE, *Scritture Originali referite nelle Congregazioni Generali – Spisi generalnih sjednica* (dalje: SOCG), vol. 220, f. 717.

²⁰ ASCPE, SOCG, vol. 309, ff. 57r-64 i ff. 53r-56.

²¹ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 8.

²² ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 98.

1664. godine piše Kongregaciji da fra Bernardin bez prekida služi kao dušobrižnik u Crnoj Gori.²³ Kustos Franjevačke kustodije u Bugarskoj želio je da se fra Bernardin vrati u Bugarsku, ali je nadbiskup 1662. godine zamolio da ga još ostave u Crnoj Gori jer »dobro udovoljava duhovnim potrebama ovdašnjih katolika«.²⁴ Sofijski nadbiskup Petar Bakšić, izvješćujući 2. siječnja 1666. godine Kongregaciju o materijalnim prilikama svećenika u Skopskoj nadbiskupiji, kaže da bi trebalo poslati pomoć i župniku u Crnoj Gori, ali da je drugim župnicima ta pomoć još potrebnija kako bi mogli nastaviti svoje djelovanje i sačuvati ono malo katolika »koji bi se bez svećenika i župnika lako izgubili«.²⁵ Na sjednici Kongregacije održanoj 1. travnja 1666. godine ustanovljeno je da fra Bernardin, franjevac opservant i župnik u Crnoj Gori, već duži niz godina dobiva 20 škuda godišnje za svoju uzdržavanje.²⁶ Na sjednici Kongregacije održanoj 12. travnja 1666. godine oduzete su potpore župama u Skoplju i Crnoj Gori »kao župama kojima te potpore nisu potrebne« i predane don Jurju Toliću, misionaru u Župi Jassi.²⁷

Zato fra Bernardin piše 20. lipnja 1666. godine Kongregaciji da je po njezinu naređenju poslan za misionara u Crnu Goru i da mu je tada određena godišnja potpora od 25 škuda, kako stoji u dekretu 1656. godine kojim je poslan u tu župu. »Sam Bog i skopski nadbiskup znaju i mogu posvjedočiti kako se pati u ovim brdima radi spasenja duša. Župa se sastoji od rasutih zaselaka, turski su porezi veliki, a podvrgnuti su i pljačkama onih koji dolaze sa strane.« Nadalje fra Bernardin kaže da živi kao pustinjač, kako najbolje može. Sve je to podnosio zato što je bio jak i zdrav, ali sada je već odmakao u godinama i već mu je sve to nepodnošljivo. Budući da je izvršio svoju službu prema Bogu i Kongregaciji, moli da mu se isplate dospjele potpore jer smatra da je potreban »ovom narodu koji sve više trpi od turskih guljenja«.²⁸ Nadbiskup Andrija Bogdani 25. lipnja 1666. godine izvješćuje Kongregaciju o velikim potrebama Skopske nadbiskupije. Narod je sve siromašniji i ne može davati svećenicima uobičajene milostinje. Zato je svima potrebno dati misionarske potpore. Fra Bernardin služi kao misionar u Crnoj Gori s godišnjom potporom od 25 škuda, kako stoji u dekretu iz 1656. godine. Te su potpore bile obustavljene, a dekretom Kongregacije iz 1662. godine ponovno određene. Zato nadbiskup moli da se od navedene godi-

²³ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 94.

²⁴ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 96v.

²⁵ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 121.

²⁶ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 122v.

²⁷ ASCPE, SOCG, vol. 434, f. 9v.

²⁸ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 127.

ne do tada fra Bernardinu isplate zaostale potpore kako bi i nadalje »mogao biti na pomoć onom narodu u brdima«. ²⁹

Budući da misionarske potpore nisu stizale, nadbiskup Andrija Bogdani 29. rujna 1667. godine moli kardinala predstojnika Kongregacije da se već jedanput pošalju obećane potpore misionarima »koji žive u takvim prilikama da bi zbog siromaštva mogli napustiti svoje misije kao što su dvojica to već i učinili«. Kratovo je zbog toga ostalo bez dušobrižnika pa onamo za sada odlazi fra Bernardin, misionar u Crnoj Gori. ³⁰

Kongregacija je napokon poslala novac za uzdržavanje misionara i za nadbiskupovo uzdržavanje, no nadbiskup Andrija Bogdani izvješćuje 2. listopada 1667. godine da je 300 škuda, koje je Kongregacija poslala po dubrovačkim poslanicima koji su morali putovati u Carigrad, nestalo u Dubrovniku za vrijeme potresa. Zato nadbiskup moli da mu se pošalje bar kakva milostinja. ³¹ Na sjednici održanoj 7. svibnja 1668. godine Kongregacija je odlučila da se »o tome zagublivanju poslanog novca« zatraži obavijest od dubrovačkog nadbiskupa. ³² Dubrovački nadbiskup Petar de Torres tek 11. veljače 1669. godine izvješćuje Kongregaciju o novcu koji pripada Skopskoj nadbiskupiji, a ukraden je za vrijeme potresa u Dubrovniku. Oko 200 ungara nalazilo se tada kod Blaža i Mihaela Božidarevića. Ta je svota »bila stavljena u jednu blagajnu u kojoj se nalazilo najviše njihovog novca, koji je također pokraden«. Dubrovačkom je nadbiskupu rečeno da će 100 ungara biti podmireno. ³³

Postoji jedna bilješka od 1. kolovoza 1666. godine s imenima misionara Skopske nadbiskupije kojima je potrebno podijeliti novac. Načinio ga je don Simon Radovčić, arhiepzbiter crkve Sv. Jeronima u Rimu, zastupnik skopskog nadbiskupa. Prema toj bilješci Skopska je nadbiskupija morala dobiti 190 ungara i jedan cekin. Fra Bernardin je kao misionar u Crnoj Gori trebao dobiti 82 ungara i jedan cekin. ³⁴ Na sjednici Kongregacije održanoj 2. travnja 1669. godine konstatira se da je Kongregacija preko zastupnika skopskog nadbiskupa poslala 192 ungara koje je jedan dubrovački trgovac trebao uručiti skopskom nadbiskupu. Za vrijeme potresa u Dubrovniku taj je novac ukraden. Tom je trgovcu vraćeno 200 ungara. Od navedene je svote 100 ungara trebalo predati

²⁹ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 134rv.

³⁰ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 157rv.

³¹ ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 158rv.

³² ASCPE, SOCG, vol. 309, f. 160v.

³³ ASCPE, SOCG, vol. 419, f. 42.

³⁴ ASCPE, SOCG, vol. 419, f. 43r.

dubrovačkom nadbiskupu. Na sjednici je postavljeno pitanje o tomu mora li se navedeni novac dostaviti skopskom nadbiskupu te kako ga je on dužan razdijeliti. Zaključeno je da novac treba razdijeliti te da je potrebno prikupiti potvrde o primljenom novcu.³⁵

Međutim, potpore još nisu bile stizale. Nadbiskup Andrija Bogdani izvješćuje 28. rujna 1669. godine Kongregaciju o velikom porezu koji katolici moraju dati odjedanput za protekle tri godine. Nakana je vlasti bila da zbog tog poreza »katolici otpadnu od svoje vjere«. No, oni su bili spremniji otići u strane zemlje, nego otpasti od vjere. Neki su već otišli u Vlašku, Moldaviju i na obalu Dunava. Oni koji su ostali moraju platiti porez i za one koji su otišli. Svećeničke potpore ne stižu redovito, pa oni žive u teškim materijalnim prilikama. Budući da ih vjernici ne mogu uzdržavati, mogli bi i sami otići iz Skopske nadbiskupije.³⁶ Misionarske su potpore napokon stigle pa nadbiskup Andrija izvješćuje 10. kolovoza 1670. godine Kongregaciju o podjeli novca i pita smije li potporu pokojnoga misionara don Prima Kole upotrijebiti za popravak crkve i župnog stana u Janjevu.³⁷

Za sjednicu Kongregacije održanu 23. studenoga 1671. godine napisan je opširan sažetak izvještaja nadbiskupa Andrije Bogdanija o Skopskoj nadbiskupiji. U njemu se kaže da je u toj nadbiskupiji misija Crna Gora koja na svom području ima velik broj sela. U sjedištu župe nalazi se više od 30 katoličkih kuća. Mnoge su obitelji 1670. godine pobjegle s područja te misije jer nisu mogle podnositi porezna opterećenja. U misiji postoje dvije crkve: jedna Sv. Jurja, a druga Uznesenja Marijina. Obje opslužuje fra Bernardin, franjevac opservant, koji je rođen u toj misiji. On je dobar i revan u službi, a uzdržava ga Kongregacija uobičajenom potporom. Crkva u svom vlasništvu ima jedan mlin, ali budući da se smanjio broj stanovnika, od toga mlina nema nikakve koristi. Crkva posjeduje i »komad vinograda« od čijeg se prihoda misionar može uzdržavati samo pola godine.³⁸ Na spomenutoj je sjednici odlučeno da fra Bernardin i nadalje ostaje misionar u Crnoj Gori.³⁹

Iz *Kanonske vizitacije Skopske nadbiskupije* od 1672. godine saznaje se da je nadbiskup Andrija Bogadni 30. srpnja te godine bio u Crnoj Gori gdje je poslije mise propovijedao i krizmao 47 osoba. Toj misiji pripada osam zaselaka od

³⁵ ASCPE, SOCG, vol. 419, f. 43v.

³⁶ ASCPE, SOCG, vol. 439, ff. 272rv, 273rv, 276, 277.

³⁷ ASCPE, SOCG, vol. 428, ff. 449, 450, 451v.

³⁸ ASCPE, SOCG, vol. 431, ff. 144r-148.

³⁹ ASCPE, SOCG, vol. 431, f. 149v.

kojih je šest u blizini. U Letnici je župna crkva Sv. Jurja mučenika »sagrađena od kamena s malterom i pokrivena pločicama«. Oko crkve je groblje, a uz crkvu kuća u kojoj stanuje župnik. Nedjeljama i blagdanima narod dolazi na misu jer ni jedno od pet područnih sela nije udaljenije više od jednog sata od crkve u Letnici. Prije mise se daje znak za okolna sela tako što se udara u neku ploču umjesto zvona. Taj znak svi župljani dobro čuju. Župa posjeduje jedan mlin »od kojega župnik može dobiti toliko da za godinu dana može priskrbiti kruh sebi i kleriku«. Župa je imala dio vinograda za koji je platila samo polovicu pogođene cijene. Budući da nije mogla isplatiti drugu polovicu, vinograd je vraćen onomu od koga je kupljen. Osim toga župa posjeduje nekoliko livada od kojih župnik dobiva sijeno za svog konja, koji mu je potreban za odlaske u sela Gadise i Slavkovce, koja su od sjedišta župe udaljena šest sati hoda. Polovica puta do tih sela je u ravnici, a druga polovica je u brdovitom, surovom i opasnom predjelu. Kod crkve Sv. Jurja, tj. u Šašarama, nalazi se druga crkva Majke Božje, također građena kamenom i malterom te pokrivena pločicama. Obje crkve posjeduju pet misnica, od kojih su dvije u dobrom stanju, a tri u lošem, dva križa te dva kaleža s patenama. Jedan je kalež sav od srebra, a drugi ima samo srebrnu čašu. Osim toga crkve posjeduju još dva srebrna križića unutar kojih je drvo. U svim spomenutim selima ima 70 katoličkih kuća i oko 400 katoličkih duša, djece i odraslih. Nekih od onih koji su otišli iz svojih kuća zbog prevelikog poreza polako se vraćaju u svoja sela. Sada je u Crnoj Gori misionar don Natale Bačić, star 33 godine, točan u službi, a studirao je »u svojoj zemlji«. ⁴⁰

Bila je to posljednja kanonska vizitacija nadbiskupa Andrije Bogdanija, koji 16. lipnja 1676. godine moli Kongregaciju da dopusti jednom od susjednih biskupa, kojega bi on izabrao, da umjesto njega pohodi neke udaljenije i opasnije dijelove Skopske nadbiskupije, jer on ima 76 godina, a osjeća i bolove u nogama. Takvo je dopuštenje Kongregacija izdala bivšem sapskom biskupu fra Simonu Summi 1671. godine. Nadbiskup Andrija 2. rujna 1676. godine moli papu da ga oslobodi službe skopskog nadbiskupa i da njegovim nasljednikom imenuje njegova sinovca, tadašnjeg skadarskog biskupa Petra Bogdanija. ⁴¹ Istoga dana nadbiskup se Andrija zahvaljuje na službi skopskoga nadbiskupa i za nasljednika predlaže svog sinovca – skadarskog biskupa Petra Bogdanija. ⁴²

⁴⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, ff. 27r-32v.

⁴¹ ASCPF, SOCG, vol. 462, f. 179rv.

⁴² ASCPF, SOCG, vol. 462, f. 177rv.

Petar Bogdani moli 1676. godine papu da ga nakon svih poteškoća i neugodnosti koje je doživio kao skadarski biskup imenuje skopskim nadbiskupom.⁴³ Pismom iz Skadra pisanim u rujnu 1676. godine Petar Bogdani izvješćuje Kongregaciju o pokušaju njegova ubojstva, kada je ubijen don Luka Kabashi, misionar u Đakovici, koji je toga dana bio u njegovoj pratnji.⁴⁴ Sapski biskup Stjepan Gaspari izvješćuje 28. rujna Kongregaciju da skadarski biskup Petar Bogdani ne može ostati u svojoj biskupiji zbog velikih progona od strane muslimana⁴⁵, a 1. listopada 1676. godine Petar Bogdani moli Kongregaciju za širenje vjere da ga nakon svih pretrpljenih poteškoća i neugodnosti koje je doživio imenuje skopskim nadbiskupom.⁴⁶ Barski nadbiskup Andrija Zmajević piše 2. studenoga 1676. godine Kongregaciji da mu je skadarski biskup Petar Bogdani priopćio kako je zamolio papu i Kongregaciju da prihvate njegovu zahvalu na Skadarskoj biskupiji te ga zamolio da podupre njegovu molbu.⁴⁷ Andrija Zmajević 16. ožujka 1677. godine, odgovarajući na naredbu Kongregacije za širenje vjere, izvješćuje o osobi skadarskoga biskupa Petra Bogdanija prije njegova imenovanja skopskim nadbiskupom.⁴⁸ Izabrani skopski nadbiskup izvješćuje 24. rujna 1678. godine Kongregaciju o prilikama u Skopskoj nadbiskupiji te piše što sve doživljava od srpskog patrijarha, njegovih vladika i popova te od turskih vlasti, pa predlaže traženje zaštite kod središnje turske vlasti uz pomoć kršćanskih veleposlanika u Carigradu.⁴⁹ Svećenici Juraj Tolić, Vinko Matević, Tomo Raspasnović i Petar Karagić svjedoče 10. prosinca 1678. godine da je novi nadbiskup Petar Bogdani 2. veljače 1678. službeno stupio u posjed svoje nadbiskupije.⁵⁰

Barski nadbiskup Andrija Zmajević izvješćuje 27. rujna 1678. godine Kongregaciju o prilikama u Skopskoj nadbiskupiji, osobito o prihodima svećenika za njihovo osobno uzdržavanje. O Župi Crnoj Gori nadbiskup kaže da je ondje jedan franjevac opservant. On može živjeti od prihoda koje dobiva od jednog mlina i nekih nesigurnih milostinja koje mu vjernici običavaju davati posebno prigodom ukopa.⁵¹ Nadbiskup Zmajević nije znao da fra Bernardin više nije župnik u Letnici, pa ga zato navodi kao misionara u toj župi.

⁴³ ASCPF, SOCG, vol. 462, ff. 175r-176.

⁴⁴ ASCPF, SOCG, vol. 462, ff. 169r-171.

⁴⁵ ASCPF, SOCG, vol. 462, f. 181rv.

⁴⁶ ASCPF, SOCG, vol. 462, ff. 173r-174v.

⁴⁷ ASCPF, SOCG, vol. 465, f. 480rv.

⁴⁸ ASCPF, SOCG, vol. 465, ff. 482r-483.

⁴⁹ ASCPF, SOCG, vol. 472, ff. 233r-235v.

⁵⁰ ASCPF, SOCG, vol. 475, f. 304.

⁵¹ ASCPF, SOCG, vol. 472, ff. 231r-232v.

Za vrijeme kanonske vizitacije nadbiskup Petar Bogdani bio je u Letnici 15. studenoga 1680. godine. Tu je misionar don Natale Bačić. U Letnici je crkva Sv. Jurja, a blizu crkve je kuća za župnika. Crkva ima sve potrebne liturgijske stvari. Letnica ima 30 katoličkih kuća. Nadbiskup je za vrijeme te vizitacije krizmao 52 osobe. U Letnici živi 250 katoličkih duša. Nadbiskup je 16. studenoga bio u selu Ljubižda, koje ima 8 katoličkih kuća. Tu je krizmao 12 osoba, a 17. studenoga pohodio je Vrnez i Šasare, sela u kojima ima 20 katoličkih kuća. U tim dvama selima krizmao je 48 osoba.⁵²

Don Natale Bačić izvijestio je 26. srpnja 1681. godine Kongregaciju da je od 1672. godine na službi u Crnoj Gori. Ta se misija sastoji od šest sela. Vjernici su raspršeni po brdima i vrlo su siromašni. Nastojao je savjesno obavljati svoje dužnosti. Ni jednog dana nije bio izvan župe. I nadbiskup znade da mu ni jedan župljanin nije umro bez sakramenata umirućih. Bolesnicima je išao pješice, ne obazirući se na udaljenost mjesta. Božjom providnošću ostao je živ kada su pravoslavci, u grupi i pod zastavom, došli sa strane i nasrnuli na taj kraj pljačkajući ga. Uza sve to on je služio vjernicima u velikom strahu i opasnosti i od pravoslavaca i od muslimana, misleći kako bi mu mogli, prema svom običaju, nametnuti kakvu novčanu tlaku. Uza svu svoju muku nije propuštao narodu služiti misu, osobito nedjeljama i blagdanima, propovijedajući im i pozivajući ih na vjeronauk koji im je sam držao. Moli Kongregaciju da mu nastavi slati misionarsku potporu.⁵³

Don Petar Karagić, dušobrižnik u Trepči i Vučitrnu, doputovavši u Rim, izvijestio je 1692. godine Kongregaciju o teškim prilikama u Skopskoj nadbiskupiji nastalim zbog rata između Austrije i Turske. U Prokuplju je umro don Ivan Fisković, a tamošnjih 200 katolika ostalo je bez župnika. U Novom Pazaru, u kojem je bilo 30 katolika, bila su dva kapelana kod dubrovačkih trgovaca. Don Jurja Tolića ubili su Austrijanci, a don Petar Tolić umro je prirodnom smrću. U Skoplju je bilo 180 katolika, a njihova su dušobrižnika don Ivana Jovkovića ubili Turci. U Kratovu je bilo 80 katolika, čiji je misionar don Vinko Vlašić umro. U Letnici, koja ima 500 katolika, Turci su zarobili don Antuna Pavlovića. U Novom Brdu, gdje je bilo 500 katolika, zarobljen je don Pavao Jošić. Tatari su ubili don Ivana Bogdanija, misionara u Janjevu, gdje je bilo 600 katolika. Don Natale Bačić umro je u Prištini gdje je bilo oko 150 katolika. Iz Trepče, odakle je upravljao i Vučitrnom, pobjegao je don Petar Karagić zbog navale Turaka i Tatara. U Kruševcu, Nišu, Leskovcu i Medvedi bilo je otprilike po 30 katolika,

⁵² ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 101rv.

⁵³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 101rv.

ali oni nisu imali ni crkve ni svećenika. Don Tomo Raspasanović, župnik u Prizrenu, nalazi se kod generala Veteranija, a tamošnjih otprilike 500 katolika ostalo je bez župnika. Don Marko Mazareki umro je u Hasu gdje je bilo oko 400 katolika. U Đakovici, koja ima oko 400 katolika, bio je don Andrija Kalemashi, kojega su ubili Turci, a sada je misionar don Petar Zoganji (Zogu). U Peći koja je imala oko 400 katolika je don Nikola Gjini o kojem se ne zna je li živ ili mrtav.⁵⁴

Karagić je kao generalni vikar Pultske biskupije 20. kolovoza 1697. godine napisao još jedan izvještaj o stanju katolika u Skopskoj nadbiskupiji. Katolici su na području nadbiskupije sasvim propali od vremena u kojem su pristajali uz austrijskog cara. Svećenici su poubijani tako da je u nadbiskupiji ostao samo jedan župnik – don Petar Zoganji. Don Pavao Jošić, koji je ranije bio dušobrižnik Janjeva i Prištine, napustio je te misije zbog siromaštva te služi sad u Sofiji, sad u Beogradu, a sad opet u Temišvaru. On bi se u jesen vratio iz Beograda i zadržao u Skoplju, odakle bi opsluživao Kratovo i Skopsku Crnu Goru, ako bi mu se dala potpora koju je primao ranije kao misionar u Kratovu. Tamošnji vjernici nisu vidjeli svećenika pune tri godine. Karagić nadalje moli da se za crkve u Skopskoj nadbiskupiji pošalju misna odijela i ostale liturgijske stvari, kojih ima toliko malo da don Petar Zoganji uvijek nosi sa sobom stvari potrebne za misu iz dalekog Hasa. Kad bi mu Turci ili razbojnici te stvari oduzeli na putu, ostao bi on i cijela nadbiskupija bez sakramenata, jer si sami ne bi mogli pribaviti navedene stvari.⁵⁵

Župa u XVIII. stoljeću

Nadbiskup Petar Karagić u *Kanonskoj vizitaciji 1706. godine* kaže da je u gradovima Kratovu i Skoplju, koji je prvostolni grad, te u Crnoj Gori župnik i apostolski misionar don Pavao Jošić s godišnjom potporom od 30 škuda, koju dobiva od Kongregacije za širenje vjere. U sva tri mjesta ima 170 katolika. U Skoplju nema crkve. Misa se slavi samo u kapeli, jer je crkva u Skoplju zapaljena u vrijeme boravka austrijske carske vojske u Srbiji. U Kratovu, a slično je i u Crnoj Gori, crkve su u ruševinama, a Turci ne dopuštaju da ih se popravlja.⁵⁶ Karagić ponavlja podatke iz vizitacije koju je obavio godinu dana ranije te kaže da je u Kratovu crkva Uznesenja Marijina manje oštećena od crkve u Skoplju, a slično je i s crkvom Sv. Jurja u Crnoj Gori. Turci ne dopuštaju popravak

⁵⁴ ASCPE, SOCG, vol. 513, ff. 429rv, 432r.

⁵⁵ ASCPE, SC SERVIA, vol. 1, f. 132.

⁵⁶ Archivio Segreto Vaticano (dalje: ASV), S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vitizacija 1706.*

tih crkava.⁵⁷ Poslije navedene vizitacije don Pavao Jošić imenovan je sofijskim nadbiskupom na prijedlog barskoga nadbiskupa Vinka Zmajevića.

Nadbiskup Karagić 1710. godine piše da je u Kratovu, Skoplju i Crnoj Gori župnik don Nikola Višić čija godišnja potpora iznosi 30 škuda. U Crnoj Gori je crkva Sv. Jurja, ali je srušena. U navedenim mjestima ima 190 katoličkih duša.⁵⁸ Nikola Višić zabilježen je kao župnik i misionar na tomu području i 1713. godine, a godišnja potpora koju dobiva od Kongregacije za svoje uzdržavanje i dalje iznosi 30 škuda. Sada se u Crnoj Gori spominju dvije crkve – Uznesenja Marijina i Sv. Jurja, obje ruševne i oštećene. Broj katolika istao je isti kao i 1710. godine.⁵⁹ U Skoplju ima 10 katoličkih kuća i 55 duša, u Kratovu je 6 katoličkih kuća i 25 duša, a u Crnoj se Gori nalazi 21 kuća u kojoj živi 110 katoličkih duša. Od crkve Marijina Uznesenja ostali su samo zidovi, a crkva Sv. Jurja je u potpunosti srušena.⁶⁰ Nadbiskup Karagić i 1716. bilježi da je u Kratovu, Skoplju i Crnoj Gori župnikom don Nikola Višić, da su u Crnoj Gori dvije crkve – Marijina Uznesenja i Svetog Jurja mučenika, da su obje »upropaštene i srušene«, te da se broj katolika povećao na 200.⁶¹ Navedene podatke nadbiskup Karagić ponavlja i 1719. godine te dodaje one o 40 krštenja podijeljenih nakon posljednje vizitacije i broju katolika koji se povećao na 256.⁶² I 1722. godine u Kratovu, Skoplju i Crnoj Gori župnik je i misionar don Nikola Višić, u to vrijeme već 18 godina. U Crnoj se Gori unutar zidova porušenih crkava slavi misa.⁶³

Nadbiskup Karagić 1725. godine u svome izvješću kaže da je u listopadu te godine preminuo don Nikola Višić te da je na njegovo mjesto postavio don Andriju Bracianija koji je dotada bio misionar u Peći. Taj misionar »znade jezike kojima se govori u Skoplju, Kratovu i Crnoj Gori, tj. hrvatski, turski i albanski«. U Crnoj se Gori misa slavi »pod vedrim nebom i u kućama«.⁶⁴ Ovo izvješće o vizitaciji nadbiskupa Karagića ima i prilog pisan prije smrti don Nikole Višića. U njemu se kaže da je u Skoplju apostolski misionar don Nikola Višić te da u »samom gradu Skoplju ima 8 kuća, a 60 katoličkih duša, odraslih i djece; u Kra-

⁵⁷ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1707.*

⁵⁸ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1710.*

⁵⁹ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1713.*

⁶⁰ ASCPE, SOCG, vol. 593, f. 52r.

⁶¹ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1716.*

⁶² ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1719.*

⁶³ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1722.*

⁶⁴ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Kanonska vizitacija 1725.*

tovu su 3 kuće i 22 katoličke duše, a u Crnoj Gori je 10 kuća i 180 katoličkih duša«. Spomenuti je misionar od prošle vizitacije krstio 30 djece.⁶⁵

Crna Gora je pod upravom misionara don Andrije Bracianija i 1729. godine. Nadbiskup Mihael Summa te godine izvješćuje da Crna Gora ima 23 katoličke kuće i 198 duša te da je tu krizmao 20 muških osoba i 21 žensku osobu.⁶⁶ Nadbiskup Summa 1731. godine izvješćuje da su »misionari jednako pritisnuti od Turaka kao i vjernici«. Kako bi mogli slobodno obavljati vjerske obrede, moraju davati darove različitim zapovjednicima, a ako to ne bi učinili, kažnjavalo ih se batinama, sprječavalo u obavljanju službe i protjerivalo iz zemlje. Biskup i misionari ništa ne posjeduju jer su sva crkvena dobra oteli Turci.⁶⁷

Vinko Zmajević, sada zadarski nadbiskup i povjerenik Kongregacije za širenje vjere, izvješćuje 8. siječnja 1731. godine Kongregaciju da bi zbog blizine granice s Austrijskim Carstvom i zbog neprilika koje bi mogle nastati, bilo najbolje crkve u Janjevu i Letnici popraviti samo koliko je najpotrebnije, za što bi trebalo samo 50 škuda. Druge crkve koje su malo skrivenije i podalje od putova mogle bi se temeljito popraviti jer ima dovoljno materijala za njihov popravak.⁶⁸

U izvještaju upućenom Kongregaciji za širenje vjere 1735. godine nadbiskup Summa kaže da misiji u Skoplju pripada i Crna Gora, gdje je u to vrijeme misionar don Andrija Lambeshi. Crna Gora udaljena je od Skoplja dva dana hoda te ima 25 katoličkih kuća i 250 duša.⁶⁹ U izvještaju Kongregaciji Koncila nadbiskup Summa iste godine kaže da na području nadbiskupije ima samo dvije pokrivenne crkve i to u Janjevu i Zjumu, a da su ostale ruševne. Kapele biskupijskih svećenika i redovnika pokrivenne su slamom. Katolici na području nadbiskupije su siromašni ljudi koji se uzdržavaju zanatstvom i ratarstvom. Neki su kolari, a neki služe Turcima i od svoje zarade daju »za održanje katoličke vjere«. Porezi, prisilni radovi i druge novolje koje u Turskoj svakodnevno podnose neobjašnjivi su, ali ih oni podnose. Zavladała je kuga, pa zbog nedostatka svećenika »nadbiskup dijeli sakramente okuženima«.⁷⁰

Nadbiskup Mihael Summa izvješćuje 6. travnja 1739. godine Kongregaciju da se za vrijeme rata zajedno s Peštorskom misijom povukao pod austrijsku vlast.

⁶⁵ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Prilog kanonskoj vizitaciji 1725.*

⁶⁶ Frok ZEFIQ, *Mihael Summa, nadbiskup Skopski (1695-1777)*, Osijek, 1994, str. 44.

⁶⁷ ASAV, S. Congr. Concilii, Relationes, Vititaciones ad limina, Sopien, vol. 1728, *Izvjestaj iz 1731. godine.*

⁶⁸ ASCOF, SOCG, vol. 670, f. 43rv.

⁶⁹ Frok ZEFIQ, o. c., str. 48.

⁷⁰ ASV, S. Congr. Concilii, Relationes, Scopiens, vol. 728, *Izvjestaj iz 1735. godine.*

To su isto učinili i vjernici kapelanije u Novom Pazaru i mnogi drugi katolici koji su mogli pobjeći. Preostali vjernici ostali su pod turskom vlašću i moraju podnositi velike muke. Neki su od njih ostali bez imanja, drugi su prognani, neki su zarobljeni, a mnogi su poubijani. Nadbiskup se sada nalazi u Beogradu s ostatkom svojih katolika, nadajući se, što mu je i dužnost, da će se vratiti u svoju nadbiskupiju i nastaviti službu onako kako ju je kroz deset godina stalno vršio.⁷¹

Ivan Nikolović Kazazi, generalni vikar nadbiskupa Summe, preporučuje 5. ožujka 1741. godine tajniku Kongregacije Skopsku nadbiskupiju koja je u »dubokom ponoru bijede zbog poubijanih svećenika i raznešenih liturgijskih stvari«.⁷²

Nadbiskup Summa je iz Beograda otišao u Petrovaradin, a potom u Osijek, odakle se 26. kolovoza 1742. godine zahvaljuje na Skopskoj nadbiskupiji i za nasljednika predlaže don Ivana Nikolovića Kazazija, svoga generalnog vikara »koji je to zaslužio, a i više od toga, kako zbog svojih zasluga tako zbog patnji koje je podnio«. Upućuje Kongregaciju da ako mu ne vjeruje glede rečenoga, istinitost njegovih tvrdnja provjeri kod zadarskoga nadbiskupa.⁷³ Zadarski nadbiskup Vinko Zmajević izvješćuje 20. rujna 1742. godine Kongregaciju da se skopski nadbiskup Summa priloženim pismom zahvaljuje na Skopskoj nadbiskupiji te da su razlozi takvu postupku opravdani. Za Summina nasljednika predlaže don Ivana Nikolovića Kazazija, njegova generalnog vikara i apostolskog vizitatora Bugarske. Prema riječima nadbiskupa Zmajevića, nema boljeg kandidata od Nikolovića. »Njegovo će imenovanje biti spasenje Skopskoj nadbiskupiji koja je usprkos preokrutnih pustošenja prošloga rata još opstala čudesnom Božjom providnošću te revnošću i ljubavlju vikara Nikolovića.«⁷⁴

Nadbiskup Ivan Nikolović–Kazazi 1747. godine izvješćuje da neke župe u nadbiskupiji posjeduju nešto vinograda, a da Skopska Crna Gora ima zapušten mlin koji su oduzeli Turci te jednu zapuštenu livadu.⁷⁵

Nadbiskup Tomo Tomićić izvješćuje 1755. godine da u Skopskoj Crnoj Gori ima 13 katoličkih kuća koje opslužuje don Petar Berisha, bivši pitomac Ilirskog kolegija u Loretu.⁷⁶

⁷¹ ASV, S. Congr. Concilii, Relationes, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1739. godine*.

⁷² ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 288.

⁷³ ASCPF, SOCG, vol. 715, ff. 243r-244.

⁷⁴ ASCPF, SOCG, vol. 715, f. 240.

⁷⁵ ASCPF, SOCG, vol. 741, f. 42r, *Kanonska vizitacija 1747. godine*.

⁷⁶ Jovan RADONIĆ, *Rimska kurija i južno slovenske zemlje od XVI. do XIX. veka*, Beograd, 1950, str. 638, 639.

Nadbiskup Matej Mazareki izvješćuje 1760. godine Kongregaciju za širenje vjere da su katolici u Skopskoj Crnoj Gori, kojih ima 277, sasvim siromašni. Budući da ne mogu platiti harač i podmirivati druge obveze, Turci ih batinaju, okivaju i zatvaraju. Osim toga njihovim krajem često prolaze poturčeni Albanci te im otimaju jaganjce, kokoši, med, maslac i sijeno za konje, tako da ti jadnici ostaju bez ičega. Nadbiskup se boji da će tamošnji katolici zbog tih patnji i muka napokon prijeći na islam. »U čitavoj Skopskoj Crnoj Gori nema župnog stana, niti ga može biti, jer bi poturčeni Albanci pojeli i župnikovu kožu, te jadni župnik mora noćivati sad ovdje, sad ondje, ili bježi u druge župe.« Nadbiskup Mazareki nije smio nastaviti put iz Skopske Crne Gore u Kratovo jer su šume bile pune razbojnika. Pričekao je jesen pa je onda s pratnjom i jednim naoružanim janjičarem krenuo u Kratovo. Na tom ih je putu napalo 15 albanskih kesedžija, ali su se zahvaljujući seljacima iz okolnih sela obranili bez gubitaka, iako su bili u neprestanom strahu.⁷⁷

U izvješću o kanonskoj vizitaciji 1764. godine nadbiskup Mazarek kaže da je u pratnji dvojice svećenika i jednoga Turčina brzo otišao iz Skoplja »gdje su bile 4 katoličke kuće, jer se u gradu očekivao neki turski zapovjednik s 3 000 ljudi«. Na putu u Skopsku Crnu Goru htjeli su prenoćiti u nekom pravoslavnom selu, ali ih ti »nemilosrdni Morlaci nisu htjeli primiti na konak«. Putujući prema Skopskoj Crnoj Gori jako su se namučili, krećući se oprezno i polako kroz šumu. Ponekad su morali sjahati s konja i gaziti po gustom blatu dovikujući jedan drugoga da se ne bi izgubili. »O užasna noći, o neizreciva noći!«, kaže nadbiskup. Kad su zalutali i izgubili se u nekoj šikari, s velikom su mukom pripalili svijecu, ali ju je vjetar odmah ugasio. Morali su stati i u blatu sačekati zoru. Govoreći o Skopskoj Crnoj Gori, nadbiskup piše da se župa sastoji od 4 sela i nekoliko razbacanih zaselaka s 23 kuće i 300 katoličkih duša. U toj su župi ostali pet dana. Za vrijeme njihova boravka stigao je turski haračlija s pratnjom od 12 ljudi i s mnogo lovačkih pasa. Naredili su stanovnicima da im pripreme kruha, ovnovskog mesa, maslaca i meda. One koji nisu mogli ništa dati htjeli su vezati, ali im je nadbiskup Matej priskočio u pomoć, davši nekom dva, a nekom tri reala, te ih tako spasio od još veće bijede. »Crkva treba pomagati ove jadnike«, kaže nadbiskup, »a treba im pomoći i da sagrađe župni stan, jer župnog stana nema ni u Skoplju, ni u Kratovu, ni u Skopskoj Crnoj Gori.« Zato je svećenik tih triju mjesta stalno na putu u pratnji Turčina. U Skopskoj Crnoj Gori postoji loša navika da pravoslavci i katolici jedni drugima kumuju na vjenčanju. Za vrijeme svog boravka u toj župi nadbiskup je pokušao raskinuti jedno takvo kumstvo od davnine, ali pravoslavni kum nikako nije htio pristati da ga u kumstvu zamijeni

⁷⁷ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 648.

katolik. Prijetio je da će novom katoličkom kumu dvostruko vratiti nanesenu uvredu. Razjareni pravoslavni kum smirio se i pristao na raskidanje kumstva tek kada je nadbiskup rekao da će on osobno biti kum katoličkim zaručnicima koje će vjenčati njegov generalni vikar Gjon Logoreci.⁷⁸

Kongregacija 12. srpnja 1766. godine piše nadbiskupu Mateju da je na svojoj posljednjoj generalnoj sjednici raspravljala o njegovoj drugoj kanonskoj vizitaciji Skopske nadbiskupije. Kardinali pohvaljuju nadbiskupovu revnost i brigu oko upravljanja nadbiskupijom. Nadalje određuju da nadbiskup svojom redovitom vlašću uredi pitanje upravljanja župama Crna Gora (Letnica), Kratovo i Skoplje. Mišljenje je Kongregacije da za sada ne može načiniti nikakvu izmjenu glede župe u Letnici koja se već dugo nalazi pod upravom župnika u Skoplju i Kratovu.⁷⁹

Iz kancelarijske se bilješke o misijama Skopske nadbiskupije 1771. godine, a povodom uređenja svećeničkih potpora, doznaje da je Letnica još uvijek pod upravom župnika u Skoplju ili Kratovu, ovisno o tomu u kojem mjestu župnik stanuje, te da godišnja potpora za župnikovo uzdržavanje iznosi 30 škuda.⁸⁰

Župa u XIX. stoljeću

Apostolski administrator, naslovni biskup europski fra Urban Bogdanović, u vizitaciji iz 1846. godine kaže da je selo Crna Gora smješteno između dvaju brda u velikoj dolini kroz koju protječe rijeka Letnica. Od Prizrena, u kojemu je biskupijsko središte, udaljeno je 16 sati hoda. Župa obuhvaća četiri sela na području od dva sata hoda, a zovu se »Varneskollo, Varnavakollo, Letniza i Sassare«. U župi ima 130 katoličkih obitelji i 760 duša. Fra Urban Bogdanović krizmao je 72 osobe – 46 muških i 26 ženskih osoba. Na području župe postoje dvije muslimanske kuće. Župi pripada još šest sela: »Stubla, Binci, Loscobar, Karradacu, Dunavo i Stanci«, u kojima živi 250 obitelji potajnih katolika »koje su isključene iz svake duhovne pomoći«. Iz župe je »okovano i barbarski odvedeno u Brusu« 158 osoba zajedno sa župnikom o. Antunom Marojevićem, Dalmatincem. Župnički se prihodi sastoje od desetine u žitu i siru, što čini 18 škuda, a od dviju njiva i četiriju livada te od darova vjernika za Veliku Gospu dobiva se 100 pjastru ili 5 škuda, što je ukupno 23 škude. Župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije je ruševna. U njoj se svake godine okupljaju vjernici kada im to političke prilike dopuštaju. U župnom stanu, koji nije tako davno sagrađen,

⁷⁸ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 653.

⁷⁹ ASCPF, Lettere e Decreti, vol. 208, 12. Luglio 1766.

⁸⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 2. f. 137.

služi se misa pred jednim malim križem »jer ondje nema ni svete slike, ni svijećnjaka, ni svetih ukrasa«. U Šašarama se nalaze ostaci srušene crkve Sv. Nikole, ali se na tomu mjestu ne služi misa. Župnik je o. Pasquale da Nizza, 28-godišnji reformirani franjevac, koji je u to vrijeme u misiji već godinu dana. U poglavlju »O liturgijskim stvarima« nadbiskup kaže da Župa Crna Gora ima tri trošne misnice s manipulima i jednu štolu, jedan amikt (naplećak), jednu albu, jedan cingulum (pojas), jedan kalež s patenom, posudicu za nošenje pričesti bolesnicima, tri korporala, tri pale i tri purifikatorija, tri misala, jedan antipendij i oltarnik u lošem stanju, te mali križ i kalup za pečenje hostija.⁸¹

Biskup Bogdanović 1853. godine bilježi da je Župa Crna Gora selo smješteno između brda u dolini kroz koju teče rijeka Letnica. Prema njegovu opisu, sjedište župe udaljeno je od Prizrena 16 sati jahanja na konju. Na području župe su sela Varnesokolo, Varnavokolo. Letnica, Šašare, Stubla i Karadak te Binač. U dvama od spomenutih sela žive katolici koji su 1846. godine prognani »jer su se priznali javnim katolicima«. U župi ima 107 katoličkih obitelji i 1 060 duša, nekoliko muslimanskih i pravoslavnih kuća; u župi živi još 30 obitelji potajnih katolika »koji se žele očitovati javnima i koji će to učiniti kada se to Bogu svidi i kada za to otvori put«. Prihodi župe sastoje se od desetine žita, sira, maslaca i vune. Župa posjeduje dvije oranice, nešto zemljišta u selu te nešto livada od kojih se dobiva sijeno za uzdržavanje konja. Na Veliku Gospu daju se dragovoljni darovi vjernika od kojih se prikupi prilično dobra milostinja. Župna je crkva dovoljno velika za župljane, a titular joj je Marijino Uznesenje na nebo. Crkva posjeduje sve stvari potrebne za služenje mise. Na području župe je jedna ruševna kapela u kojoj postoji oltar te kip Bl. Dj. Marije oko kojega se okupljaju katolici, pravoslavci i muslimani »u svojim nevoljama, kako bi se ondje pomolili«. U Šašarama je crkva Sv. Nikole u kojoj je zabranjeno slaviti misu. Župnik je o. Antun Marović, franjevac opservant, a njegov je pomoćnik don Josip Bogdan, nekadašnji pitomac Kongregacije za širenje vjere. Otac Antun ima 58 godina, a kao misionar djeluje 26 godina. Don Josip ima 52 godine, a kao misionar djeluje 20 godina.⁸² Crkva je 1853. godine posjedovala dvije višebojne misnice, jednu novu bijelo-crvenu misnicu i novu albu, novu misnicu ljubičaste boje, dvije rabljene i oštećene rokete, pet albi, amikta i cinguluma, deset korporala, 30 purifikatorija, 8 rupčića za brisanje ruku pod misom, 6 oltarnika, 3 antipendija, 2 kaleža s patenama, jedan ciborij, dvije kutijice za nošenje pričesti bolesnicima, dva križa, kotlić za blagoslovljenu vodu, nekoliko drvenih svijećnjaka i nekoliko od mjedi, 6 malih novih i starih svijećnjaka, bakreni kotlić za krsnu vodu,

⁸¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 238, 241.

⁸² ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 1024v-1025r.

pliticu za pričešćivanje, kalup za pravljenje hostija, dva stara misala i jedan mali misal koji se nosi po selima te dva stara obrednika.⁸³

Nadbiskup Dario Bucciarelli 1865. godine piše da je Župa Crna Gora (Letnica) udaljena od Janjeva 9 sati hoda prema jugu, smještena u uvali između brda, uz jednu malu rijeku. Titular župe je Uznesenje Marijino, a tu je i Marijino svetište. Župa ima 1 138 katoličkih duša. Nadbiskup kaže »da se ne može izreći na što liči župni stan u toj župi«. U sjedištu župe nema crkve, samo se vide ruševine dviju malih crkava. U župi se jako štuje kip Majke Božje, a štuju ga i ljudi iz udaljenijih krajeva, pa i muslimani. Narod se utječe Majci Božjoj u svojim potrebama. U župi koja se prostire na području od oko 3 sata hoda samo je jedna svećenik – župnik. On prema potrebi odlazi i u Kumanovo koje je udaljeno 6 sati hoda, te u Skoplje koje je udaljeno 10 sati jer u tim gradovima borave strani trgovci koji su katolici. Župi su potrebne liturgijske stvari. Stanje župnoga stana, crkve i crkvenog namještaja je »tri puta bijedno«. ⁸⁴ Liturgijske su stvari u župama u takvu stanju da bi trebalo zabraniti njihovu upotrebu u bogoslužju, ali kada bi se to učinilo, svećenici ne bi mogli služiti misu. Stvari si upropaštene zato što se nemaju gdje čuvati, ali i zato što ih svećenici moraju nositi u bisagama na konju. Zbog toga bi na svim mjestima na kojima se služi misa trebale postojati liturgijske stvari potrebne za taj obred, koje bi se čuvale u za to napravljenim kutijama. Nadbiskup moli Kongregaciju da pošalje liturgijske stvari koje je on popisao za svaku pojedinu župu.

Župa Crna Gora ima 178 katoličkih obitelji, 1 125 katoličkih duša, 7 zaselaka, nema crkve, ali ima dvije kapele. U župi nema nikakvih bratovština. Župnik je don Petar Dodić. Na području župe nema ni škole ni učitelja. ⁸⁵ Župi su potrebne dvije misnice za svaki dan te jedna za pokojničke mise, dvije albe, dva amikta, dva cinguluma, jedan oltarnik za svetkovine i dva za obične dane, jedan prijenosni oltarni kamen sa svetačkim relikvijama, jedan kalež, jedna bočica za sveto ulje, jedna kutijica za nošenje pričesti bolesnicima, jedna misnica i dvije dalmatike za svećane mise, jedan veliki misal te tri korporala. ⁸⁶

Nadbiskup Bucciarelli izvješćuje 14. listopada 1866. godine kardinala predstojnika Kongregacije da je 8. rujna 1865. godine poslao pregled liturgijskih stvari potrebnih Skopskoj nadbiskupiji. Kongregacija je 30. prosinca 1865. odgovori-

⁸³ ASCPE, SC SERVIA, vol. 4, ff. 1031v-1032r.

⁸⁴ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 256.

⁸⁵ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 262.

⁸⁶ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 261.

la da će zamoljene stvari poslati, ali do tada još ništa nije stiglo. Zato nadbiskup ponovno moli da se razmotri njegova molba.

Drži kako je njegova dužnost izvijestiti Kongregaciju o započetim i dovršenim radovima u nadbiskupiji u protekle dvije godine – o radovima u Janjevu i dogradnji rezidencije u Prizrenu. U svomu izvješću dodaje i kako se »slavno svetište Majke Božje u Crnoj Gori, koje su Turci porušili, počelo obnavljati prošloga mjeseca travnja«. Izražava nadu da će biti pokriveno tijekom listopada »kako bi se sačuvala građevina s tri lađe« te da će na proljeće biti nastavljeni radovi u unutrašnjosti crkve. Vjeruje da bi s 3.000 pjastru bilo moguće završiti crkvu. Nadbiskup je svjestan da je ušao u rizik s obzirom na svoje financijske mogućnosti, ali se uzda u Božju providnost »koja neće dopustiti da Skopska nadbiskupija to bude samo po imenu«. U Prizrenu i drugdje pravoslavci imaju crkve, muslimani džamije, a on mora služiti pontifikalne službe na otvorenom.⁸⁷

Godine 1872. nadbiskup Bucciarelli piše da ga je u Crnoj Gori dočekaio velik broj vjernika. Svi su se zajedno uspeli na brijeg i ušli u crkvu. Izmolili su tri Zdravo Marije pred čudotvornim likom Majke Božje. Tada je nadbiskup prema rimskom pontifikalu okupljenima podijelio blagoslov i otišao u župni stan u kojem su stanovali 40-godišnji don Petar Dodić, koji je u to vrijeme 17 godina bio svećenik i misionar, te 80-godišnji don Josip Bogdan, koji je svećenikom i misionarom bio 57 godina. Nadbiskup je 23. i 24. srpnja raspravljao o nekim »malim pitanjima koja su postojala između nekih vjernika«, a 25. srpnja pohodio je katolike u Stubli, jedan i pol sat hoda udaljenoj od sjedišta župe. Tu je najprije obavljena ispovijed vjernika, nakon čega je nadbiskup služio misu »pod vedrim nebom«, propovijedao, pričestio narod i pomolio se za njihove pokojne. Budući da je bila velika vrućina, nadbiskup se zajedno sa svećenicima malo odmorio u hladovini okružen odraslim vjernicima i djecom iz sela. Tu je kroz razgovor provjerio znaju li propisane molitve i podijelio devocionalije, najprije onima koji su dobro znali molitve, a tada i onima koji su bili slabijeg znanja, ali koji su se trudili. Na to su mjesto »bile pozvane i dvije osobe koje su bile u zavadi, pa su se pomirile, i bilo je ganutljivo vidjeti kako si daju zagrljaj mira«. Stubla je jedno od četiriju sela koja su 1846. godine pretrpjela progonoštvo u Malu Aziju zbog katoličke vjere. Dvanaest obitelji, postojanih u vjeri, u okovima i zlostavljanje, odvedene su u »Moalić«. Te su obitelji imale 78 članova, a među njima je bilo i odraslih i djece, muškaraca i žena; vratilo ih se samo 37, a 41 osoba je umrla »ili u okovima, ili od hladnoće, ili u močvarskom blatu, ili na moru«. »Andrija Luri, još uvijek živ, nema više ni jednog prsta na nogama zbog

⁸⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 311rv.

smrzavanja, a jedna je cijela obitelj potpuno zbrisana s lica zemlje kako bi se rodila za vječnu slavu. Ali Bog je velik! Progonitelja više nema. Njegova palača, u čijim je podrumima bio zatvor za prognane katolike, prodavana je dio po dio, a na koncu su joj i temelji sravnjeni sa zemljom, a od onih 37 katolika, koje su na sve moguće načine željeli iskorijeniti, a koji su se ipak vratili, sada ima 126 osoba, staraca, djece i udovica. (Iz Stuble, Binča, Vrnakola i Karadaka odvedene su u progonstvo 24 obitelji sa 167 članova, bez onih koji su rođeni za vrijeme putovanja. Vratilo se 79 osoba, a 88 ih je u progonstvu umrlo. Sada se u ta četiri sela povećao broj stanovnika.) Krv mučenika sjeme je kršćana.« Nakon tog susreta s vjernicima u Stubli nadbiskup se navečer vratio u župni stan u Letnicu.

Dana 28. srpnja nadbiskup je s don Petrom Dodićem krenuo u Skoplje. Prešavši veliko brdo »Šašari« pokriveno sjenovitim bukvama te prešavši druge razdaljine, nije susreo ni jednog čovjeka. Nakon šest sati hoda napokon su stigli u jedno pravoslavno selo u kojem su se morali odmarati od tri sata poslije podne do Gospina pozdravljenja jer je bila velika vrućina, a tada su nastavili put i nakon dva sata hoda stigli u Skoplje. Odsjeli su u »Bošnjak hanu« koji je 1846. godine poslužio kao zatvor za prognane katolike iz Župe Crne Gore. Dana 29. srpnja ujutro okupili su se u tom hanu malobrojni katolici koji u Skoplju borave privremeno. Nadbiskup je u jednoj sobi služio misu, a poslije mise je poveo sa sobom dvojicu vjernika i otišao pohoditi upravitelja, predstavnika vlasti. No, upravitelj je bio odsutan pa je nadbiskupa primio vjerski poglavar – muftija. On je 31. srpnja došao u han i nadbiskupu uzvratio posjet. Istoga je dana nadbiskup otišao na katoličko groblje koje se nalazilo na brijegu blizu srušene tvrđave, nedaleko od lijeve obale Vardara, a desno od puta koji vodi do vodovoda, jedine građevine koja se održala i za koju se govorilo da su je sagradili Rimljani. Na groblju se nadbiskup pomolio za pokojne. Vrućina kakvu stanovnici Skoplja nisu zapamtili bivala je sve jača. Zato su klimatske prilike bile loše, osobito za one koji se na njih nisu privikli; osim toga i komarci su ih jako uznemirivali, pa je nadbiskup odlučio napustiti Skoplje.

Zajedno sa svojom pratnjom nadbiskup se 1. kolovoza ujutro, prije izlaska sunca, istim putem vratio u Crnu Goru. Budući da je narod na vrijeme bio obaviješten, okupio se 4. kolovoza iz više sela te je počelo ispovijedanje. Nakon toga nadbiskup je služio pjevanu misu, poslije evanđelja je propovijedao, a pod misom pričestio vjernike te napokon krizmao 47 muških osoba i 44 ženske osobe, uz uobičajenu pouku i darivanje devocionalija.

Dana 6. kolovoza kupljena je jedna šuma od Prenka Raića iz Šašara za 625 turskih pjastri, a koja se zvala »Fush Raiqit (Raićevo polje). Tako se djelomično brzo došlo do drveta za gradnju župnog stana, koja bi počela sljedećeg proljeća,

jer sadašnji stan nije ništa drugo do jedna najbijeđnija drvena koliba, koja je tako jadna da soba u prizemlju u kojoj, kao najboljoj, obično odsjeda nadbiskup, nije šira ni duža od 2 i pol klaftera, i toliko visoka, tako da nadbiskup svojim tjemenom dodiruje njezin strop. Ta soba nadbiskupu služi i kao blagovaonica i kao spavaonica i kao primaća soba. Iz spomenute šume moglo se posjeći nekoliko stabala za obnovu oštećene crkve Sv. Roka u Šašarama, ako vlast dopusti njezin popravak. Dopuštenje je već ranije traženo, ali do danas nije izdano zbog uobičajenog protivljenja i zavisti pravoslavaca.

Dana 10. kolovoza nadbiskup je blagoslovio novu crkvu u Letnici. Ta je crkva sagrađena od kamena i maltera. Ima dva mala zvonika i jedno zvono. Istoga dana nadbiskup je posvetio glavni oltar, koji je sav od masivnog mramora, a u taj oltar položio je relikvije svetih mučenika Aurelija, Abdona, Celza, Viktora i Kristine djevice i mučenice. Svjedodžba o polaganju relikvija nalazi se u župnom arhivu.

Dana 11. kolovoza nadbiskup je otišao u selo Vrnakolo i pohodio tamošnje malobrojne katolike. Tu se njih nekoliko ispovjedilo, a tada je nadbiskup služio misu, propovijedao, pričestio ispovijeđene i krizmao 5 osoba, ranije poučenih u katekizmu, koji su na taj dan »unišili u Kristov ovčinjak« (to su vjerojatno bili bivši potajni katolici, op. a.). Dana 12. kolovoza nadbiskup je otišao u Karadak gdje je pohodio dvije katoličke obitelji, koje su od župnog stana u Letnici udaljene 3 sata hoda, tj. jedan sat uspinjanja na brdo, drugi sat spuštanja s brda, a treći sat ponovnog uspinjanja. Nadbiskup je tu služio misu i održao nagovor s oltara koji je bio namješten između dva stabla. Hrabrio ih je da ostanu postojani u vjeri. Kada se nađu usred čopora bezbrojnih vukova, rekao im je nadbiskup, ne će ih oni ujedati ako se pouzdaju u Boga i ako ostanu postojani u vjeri koja je nepomični stup od kojega ih ne će odijeliti nikakva oluja ako s tim stupom budu čvrsto povezani, kao što su to dokazali u vrijeme progona 1846. godine. Poslije mise nadbiskup je otišao na groblje i pomolio se za pokojne seljane, a tada se istim putom vratio u Letnicu u župni stan. Dana 13. kolovoza bile su pregledane službene knjige i ustanovljeno je da su uredno vođene. Poslije toga nadbiskup je pregledao tabernakul i krstionicu te dao odrješenje za pokojne. I tako je ta vizitacija završena. Dana 14. kolovoza ujutro nadbiskup je krizmao pet osoba koje su odlučile javno ispovjediti katoličku vjeru. Te su osobe ranije bile ljaramani (potajni katolici).⁸⁸

Godine 1872. Župa Crna Gora posjeduje zemlju, livade i jednu šumu, župnik ima pravo na desetinu i još neke nesigurne prihode, pa dvojica svećenika mogu

⁸⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 602r-609r.

jako dobro živjeti.⁸⁹ Na kraju izvještaja o toj vizitaciji nadbiskup Bucciarelli dodaje statistički pregled Skopske nadbiskupije. O Župi Crnoj Gori piše da je 1818. godine imala 549 katoličkih duša, 1842. godine 676 katoličkih duša, 1846. godine 766 katoličkih duša, 1865. godine 1 138 katoličkih duša, a 1872. ima 1 250 katoličkih duša. Iste godine na području župe bilo je 9 sela. Te je godine krizmano 47 muških osoba i 52 ženske, ukupno 99 osoba. Od posljednje kanonske vizitacije bilo je 290 krštenja, 90 vjenčanja i 95 ukopa. Župu su opsluživala dva biskupijska svećenika. Na području župe postoji samo jedna crkva građena od kamena. U župi ne postoji škola.⁹⁰

Iz sjedišta župe duhovno se opslužuje 1 250 duša raspršenih u 7 sela. Osim toga svećenici se odazivaju na pozive katolika koji zbog trgovine borave u Skoplju i Kumanovu. Izvršivši što se moralo izvršiti 14. i 15. kolovoza (slavlje Velike Gospe, op. a.), nadbiskup je 16. kolovoza krenuo u Prizren.

Župa u XX. stoljeću

Osnivanjem župa u Stubli 1906. godine, u Binču 1945. te u Vrnaokolu 5. kolovoza 1980. godine Župa Letnica smanjila se i prostorno i brojem vjernika. Budući da je Župi Binač posvećena posebna monografija, ovdje ćemo samo ponešto reći o župama Stubla i Vrnaokolo.

Župa Gornja Stubla

Kad je u vrijeme turske vladavine 1905. godine osnovana župa, prvi župnik, Albanac Mikel Tarabuluzi, kupio je jednu kuću i u njoj uredio kapelicu u kojoj je kriomice održavao i nastavu. Turci naime nisu dopuštali otvaranje škole na materinskom jeziku, niti albanske knjige, a prekršitelje te zabrane strogo su kažnjavali. Nekako u to vrijeme razvio se albanski preporod pa su se tajno otvarale škole, pisale su se knjige i tiskale u Beču – bile su to prve školske knjige na albanskom jeziku. Neke od, kao i dokumenti o toj školi, pohranjeni su u muzeju uređenom u dijelu kuće u kojemu je bila prva kapelica. Spomenuti muzej čuva i uspomenu na mučenike i ljaramane.

Župa Gornja Stubla bila je bez župne crkve sve do 1970. godine, kada je župnik don Luka Cirimotić zajedno s vjernicima uspio pod krov staviti novu crkvu, župni dvor, ambulantu i vjeronaučnu dvoranu. Župnik Jakov Prenku nastavio je uređivati župnu crkvu: nabavio je klupe, uredio pod i strop, a 1980. godine

⁸⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 614r.

⁹⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 616.

završio zvonik. Obnovljena je stara kapela iznad koje se nalaze spomenuti muzej i stan sestara bazilijanki koje pomažu u katehiziranju i odgoju mladih. Iz Župe Gornja Stubla poniklo je više svećenika te više od 26 redovnica raspoređenih u četiri različite redovničke zajednice.

Župa je 1980. godine imala nešto više od 1 800 vjernika. Iste je godine proslavila 75. obljetnicu postojanja. Osnivanje župe u Gornjoj Stubli bio je vrlo značaj događaj za mještane, jer s katoličkom župom počinje i školstvo pa se obljetnica toga događaja slavi prilikom svakog većeg crkvenog blagdana. Potaknuti značajnom obljetnicom, tu su albansku župu u različitim prigodama pohodili skopsko-prizrenski biskup dr. Joakim Herbut i njegov pomoćni biskup monsinjor Nikola Prela.⁹¹

Župa Vrnaokolo

Župa Letnica je bila veoma prostrana pa se ukazala potreba njezine diobe kako bi se poboljšao pastoralni rad. Godine 1979. zamoljen je Biskupski ordinarijat u Skoplju da u Vrnaokolu osnuje novu župu. Biskup dr. Joakim Herbut osnovao je Župu Vrnaokolo 5. kolovoza 1980. godine. Njoj pripadaju sela Vrnaokolo, Vrnez i Jasen. Od Letnice je udaljena oko 5 km i broji približno 1 200 vjernika – katolika Hrvata. Prvim upraviteljem župe imenovan je don Franjo Đurić. U godini osnivanja župa još nije imala crkve i župnoga dvora. Kupljeno je zemljište, a uz njega i izvor što će biti veoma pogodno za gradnju.⁹²

Na blagdan Sv. Franje Asiškoga, 4. listopada 1981. godine, skopsko-prizrenski biskup monsinjor Joakim Herbut blagoslovio je temeljni kamen nove crkve Sv. Franje Asiškoga u Vrnaokolu. U euharistijskom slavlju i obredu blagoslova sudjelovalo je mnoštvo hodočasnika iz Stuble, Binča, Skoplja, Janjeva, a velik je broj vjernika stigao iz matične Župe Letnice. Zelena livada, mjesto gradilišta, bila je gotovo premalena da primi toliko mnoštvo vjernika, radosnih i ponosnih što se konačno na njihovu terenu, nakon toliko stoljeća izolacije i napuštenosti, nešto značajno događa. Prije početka samog slavlja mjesni župnik Franjo Đurić pozdravio je biskupa, svećenike i okupljene vjernike te izrazio veliku zahvalnost Bogu i zaštitniku župe Sv. Franji Asiškom za taj dan. »Gradnjom ove crkve«, istaknuo je Đurić, »mi ćemo izgrađivati sebe na moralnom i duhovnom polju i približiti se u ljubavi jedan drugome.«

⁹¹ ANONYMUS, *Župa u Stubli – vršnjakinja albanskog narodnog preporoda*, Glas Koncila, broj 18/1980, Zagreb, 1980, str. 15.

⁹² ANONYMUS, *Nova hrvatska župa na Kosovu*, Glas Koncila, broj 20/1980, Zagreb, 1980, str. 15.

Nova je župa 1981. godine imala oko 200 obitelji s približno 1 500 katolika koji su gotovo u potpunosti praktični vjernici. Obitelji su bogate djecom pa se u posljednje vrijeme naziru i mnoga duhovna zvanja.⁹³

Godine 1982. zabilježeno je da je gradnja nove crkve »započela pomalo romantičarski, vjerujući da Božja providnost neće vjernike ostaviti na cjedilu i da će vjernici izvan Kosova pomoći svojim novčanim prilozima«. Župnik se nadao da će »barem jedna cigla crkve biti dar pojedinog dobročinitelja«.⁹⁴

U Vrnaokolu se gradnja župne crkve Sv. Franje Asiškoga odvijala tijekom 1984. i 1985. godine te sljedećih godina. Gradnju su svojim novčanim darovima pomagali i vjernici iz Slavonije (neke osobe iz Širokog Polja u Župi Vuka, op. a.).

Kućna kronika Samostana Sv. Pavla u Binču pod nadnevkom 4. listopada 2005. godine bilježi: »Danas je blagdan sv. Franje Asiškoga koji se slavi u Vrnavokolu. To je bila velika župa, a sada je posve prazna, osim što ima nekih dvoje troje staraca. Vjernici su se svi odselili u Hrvatsku od 1991 do 2001. godine. Tijekom tih 10 godina župa se potpuno ispraznila. Danas je gore u 11 sati bila misa. Išli su vjernici iz Stuble i Binča i nešto iz Letnice odakle su se Hrvati također iselili u Hrvatsku. Išao je naš župnik don Lush. Župnik kaže da se dosta svijeta sabralo. Samo je do gore teško doći, jer su put pokvario od kiša, a nema nikog da to malo izravna.«⁹⁵

Župna crkva u Letnici

O povijesti crkava na području letničke župe nadbiskup Dario Bucciarelli piše u vizitaciji 1782. godine: »Razorni ratni pohodi i Turaka i Tatara u ove krajeve urodili su ne samo uništenjem katoličkih vjernika nego i svega što se odnosi na bogoštovlje. Nije ostalo pošteđene crkve, ni župnog stana, ni arhiva. Sve je bilo podvrgnuto naletima muslimanskih hordi sa zadaćom: otmi, poruši, iskorijeni, a to pokazuju činjenice koje o tome sve do sada govore. Svi spomenici i arhivi iz kojih bi se mogli doznati prošli događaji uništeni su i ni jedan nije bio izuzet od opće katastrofe. Zato sam se morao poslužiti usmenom predajom. Naročito kod kopanja temelja za novu crkvu u Letnici. Smatram svojom dužnošću zabilježiti što sam tom prilikom čuo i vidio. Zato je izvan svake sumnje, osim onoga što je već rečeno, ovo: Da su temelji srušene crkve, od koje se ljudi stari

⁹³ ANONYMUS, *Temeljac nove crkve, Vrnaokolo na Kosovu*, Glas Koncila, broj 25/1981, Zagreb, 1981, str. 7.

⁹⁴ Franjo ĐURIĆ, *Crkva se gradi ali nedostaje sredstava*, Glas Koncila, broj 9/1982, Zagreb, 1982, str. 12.

⁹⁵ *Kućna kronika Samostana Sv. Pavla u Binču 2005. godine*, str. 58.

90 i više godina sjećaju ruševina maloga kora, morali biti građeni poslije ranijih temelja koji su bili pronađeni u spomenutom iskapanju. Ti su temelji bili puno veći, viši, građeni solidnije, a osim toga vidi se da ih je gradila druga ruka jer se i po načinu gradnje razlikuju od temelja male crkve. Da se temelji male crkve na nekoliko mjesta naslanjaju na temelje koji su veći, pa je izvan svake sumnje da su ti veći temelji stariji. Poznato je da su malu crkvu srušili Turci, ali kada se to dogodilo ne može se sigurno reći. Iz natpisa na jednom grobnom kamenu, pronađenog u razvalinama crkve, može se zaključiti da je ta mala crkva postojala u 16. stoljeću. A to je sljedeći natpis: HIS – HAC IN FOSSA SUNT VENERABILIS HIOHANIS LOLE OSA 1511. – (HIS – HAC IN FOSSA SUNT VENERABILIS JOANNIS LOLE OSSA – 1511. – U OVOM GROBU SU KOSTI ČASNOG IVANA LOLE – 1511.). Napomena: Na mjestima se primijete neki tragovi slova, ali nije bilo moguće pročitati što je ondje bilo uklesano. Nakon VENE kao i nakon HIOH moraju se podrazumjeti crtice povezivanja. U riječi OSA jasno je da tu nedostaje još jedno slovo S. Ovaj je kamen ugrađen na pročelje novosagrađene crkve jer može poslužiti kao dokaz da crkva nije pravoslavna nego katolička.

Iz sljedećeg natpisa čini se najvjerojatnijim, ako ne i sigurnim da je spomenuta mala crkva postojala bar do početka 17. stoljeća. Taj natpis glasi: S. DE MARE VICOVA D CATE 1600. MORSE ADDI X. MARZO (Sepulchurm de Mare Vizcova figliola de Cate 1600. morse addi X. Marzo – Grob Mare Vinkove, kćerke Katine. Umrije 1600 dne X. ožujka.) Budući da je 1600. godine postavljen ovaj grobni kamen, to je očiti dokaz da je tu morala biti crkva. A budući da su oba spomenuta kamena bila ostavljena na hrpi u ruševinama male crkve, čini se da su grobovi oskrvnuti, te da je uslijedilo i rušenje crkve.

Da su grobovi bili oskrvnuti vidi se iz ovoga: 1. Jer ispod ovoga kamenja nisu pronađeni ostaci ljudskog tijela. 2. Jer spomenuto kamenje nije pronađeno u takvom položaju da bi imalo vezu s kakvim drugim kamenom kao što se obično vidi kod drugih grobova takve vrste. Budući da je spomenuti kamen postavljen u malu crkvu 1600. godine, znači da je ta crkva tada već morala postojati. Ali iz usmene predaje se znade da je ona srušena. Sada treba utvrditi kada se to dogodilo. Čini se da je mala crkva bila srušena u vrijeme rata Austrije s Turskom 1689. godine, jer je Kačanik udaljen od župe Crne Gore oko pet sati hoda. U isto je vrijeme morala biti srušena i crkva u selu Šašari, udaljenom od Letnice 20 minuta hoda. A to se moralo dogoditi kada su Turci prisilili Austrijance na bijeg u naprijed spomenutom mjestu Kačaniku.

Rušenje male crkve dogodilo se oko 1689. godine. Naime, od tada do Beogradskog mira, sklopljenog između cara Karla VI. i sultana Mehmeda I. 1739.

1. ŽUPA I ŽUPNA CRKVA

godine, bilo je više ratova za vrijeme kojih se dogodilo glasovito zauzimanje Beograda po princu Eugenu Savojskom dne 16. kolovoza 1717. u vrijeme sultana Ahmeda III. Spomenuta mala crkva najvjerojatnije je srušena između 1689. i 1717. godine.

Možemo se zapitati i kada je bila srušena ona prva crkva. O tome ne postoji usmena predaja. U usmenoj se predaji sačuvalo samo to da je tu bila jedna velika crkva koju su porušili Turci i ništa drugo. Može se smatrati sigurnim da je ta crkva tu postojala. Vjerojatno je morala biti srušena u prvoj invaziji Turaka tj. u 14. stoljeću, a nikako poslije. A to se može zaključiti iz sljedećeg:

»Prigodom izgradnje sadašnje crkve morao se posjeći jedan stari hrast, debeo metar i pol, a nalazio se ispred vrata stare građevine. Nije vjerojatno da su taj hrast ostavili da naraste tako blizu vratiju, nego je vjerojatnije da je taj hrast ponikao i narastao nakon rušenja crkve i ostavljen da i nadalje slobodno raste jer je nikao na "vakufu" (svetom mjestu). Narod ovih krajeva ne samo da ne uklanja drvo koje nikne i raste na nekom mjestu za koje oni misle da je "vakuf", nego na tome mjestu ne napasuju ni svoje životinje i ne skupljaju suhe grane toga drveta koje padaju na zemlju. Dakle, ako je spomenuti hrast, kao i drugo manje drveće sačuvan, to se dogodilo zato što su ponikli na "vakufu".

Drveni kip Majke Božje koja drži Dijete Isusa na svojoj lijevoj ruci i koja sjedi na jednom sjedištu načinjenom prema obliku katedre sv. Petra koja se nalazi u Vatikanu kod desnog stupa koji nosi kupolu u licu je crnkast, a gleda u narod i kao da mu govori: Učinite sve što god vam kaže!

Stariji katolici iz ovih mjesta govore kako su čuli od svojih starih da se ovaj kip više puta prenosio s jednog na drugo mjesto kako bi se sačuvao od nevremena, ali da se već sljedećeg dana opet našao nad ruševinama na spomenutom brežuljku.

Već je izvanredna stvar što se kip sačuvao od nevremena, a to što se spasio od turske sablje, već je pravo čudo. Sigurno je, a i činjenice to dokazuju, da i nekatolici imaju veliko poštovanje prema ovom kipu, i to ne samo okolni muslimani i pravoslavci, nego i nekatolici iz dalekih krajeva, koji ovamo dolaze na kolima ili na konjima dovozeći svoje bolesnike. Iz toga se daje zaključiti da prema Majci Božjoj gaje veliku nadu, pouzdanje i poštovanje. Ovaj kip ne poštuju samo katolici skopske nadbiskupije, nego se to poštovanje proteže do Skadra, a obuhvaća i Srbiju odakle dolaze na hodočašće puni pouzdanja u Mariju, pa ovdje pred njezinim kipom to pokazuju i izvršavaju zavjete za primljene milosti ili se žarko mole iznoseći joj svoje potrebe. Tako veliko neprestano štovanje ka-

ko od katolika tako i od nekatolika ima svoj početak i trajanje u uslišanjima po zagovoru Majke Božje.

Sadašnja se crkva počela graditi 1865. godine. Svodovi crkve nisi zidani nego samo fingirani. Veliki je oltar od bijelog masivnog mramora. U srednjoj je lađi šest stupova. Pod u svetištu i srednjoj lađi je od mramornih ploča, doveženih iz Skoplja gdje se mramor vadi. U druge dvije lađe za sada je pod od zemlje. Kip Majke Božje postavljen je u sredinu svetišta u za to određenu nišu. Osim velikih vrata na pročelju, crkva ima još dvojica pokrajna vrata.«⁹⁶

U župnoj je crkvi 1883. godine podignut križni put. Nadbiskup Carev je pohodio župu u Letnici i tu se spomenute godine zadržao četiri tjedna. Tom su se prilikom mnogi potajni katolici očitovali javnima. Donesen je i takozvani misijski križ srednje veličine jer župljani do tada »nisu vidjeli većega križa od onoga što ga oci misionari prema svom običaju nose na prsima«. Tom su prilikom u župi održane i pučke misije. Donošenje križa urodilo je istim učinkom kao i nagovori otaca misionara.⁹⁷

⁹⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 602r-609r.

⁹⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 881r.

2.

LETNIČKI MISIONARI,
DUŠOBRIŽNICI,
ŽUPNICI I KAPELANI

O. ANTUN MAROEVIĆ

AT. SVEČENIK MUČENIK - MESITAR MARTIR

28. 12. 1803. STARI GRAD - HVAR

05. 01. 1856. LETNICA - KOSOVO

GROBNICA PODIGAO

MONS. NIKOLA DUČKIĆ

ŽUPNIK - DEKAN - FAMULITAR

I VOJERNICI - BESTARET

LETNICA

14. 08. 1994.

Budući da je Skopska nadbiskupija bila misijsko područje pod jurisdikcijom Kongregacije za širenje vjere, svećenici na službi u Letnici u dokumentima se nekada nazivaju misionarima, nekada župnicima, dušobrižnicima te ponekad kapelanima. U kakvim su uvjetima živjeli župnici u prošlosti te župe jednim smo dijelom već vidjeli u izvještajima o kanonskim vizitacijama skopskih nadbiskupa. Letničke je dušobrižnike teško navesti prema redoslijedu njihova boravka u župi jer su se često premještali. Nisu naime bili župnicima koji ulaze u posjed župe takozvanom župničkom instalacijom, nego su premještani onako kako su zahtijevale potrebe Skopske nadbiskupije, prema odlukama skopskih nadbiskupa. Zato smo podatke o njima donijeli redosljedom kojim su zabilježeni u postojećim dokumentima.

1. KAPELAN

Ovaj se svećenik kao kapelan, koji je dušobrižnik u Letnici, spominje 1584. godine u izvještaju vizitatora Aleksandra Komulovića. U tom se izvještaju kaže da je Skopska Crna Gora pod upravom jednog kapelana.

2. SVEĆENIK

Apostolski vizitator don Petar Mazareki u vizitaciji iz 1623. godine kaže da je u selu Letnici *jedan svećenik* kojemu ne spominje ime, a pod čijom je duhovnom upravom 4 000 (!) katolika.⁹⁸

3. Don GIEC, ALBANAC

Deset godine poslije te vizitacije Petar Mazareki, sada kao barski nadbiskup, u vizitaciji iz 1633. godine kaže da je u Letnici »dušobrižnik jedan svećenik koji se zove Giec, po narodnosti Albanac, koji dobro zna slavenski jezik«.⁹⁹

4. Don MATEJ MATIĆ

Rođen je u Janjevu. Školovao se u Ilirskom kolegiju u Loretu kamo ga je poslao barski nadbiskup. Zato je zabilježeno da je iz Bara došao u kolegij 26. siječnja 1630. godine. Četiri niža reda podijelio mu je Amico Panico, biskup Recanatija i Loreta u Recanatiju 22. prosinca 1635. godine. Isti mu je biskup 27. prosinca

⁹⁸ Krunoslav DRAGANOVIĆ, Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624, Starine JAZU, knjiga XXXIX, Zagreb, 1938. str. 30.

⁹⁹ Marko JACOV, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644*, Beograd, 1986, str. 215.

1635. godine u Recanatiju podijelio red subđakonata. Za svećenika ga je 20. siječnja 1636. godine zareadio isti biskup u Macerati.¹⁰⁰ Matić se u nadbiskupiju vratio 1637. godine. Najprije je bio dušobrižnikom u Trepči, a 1638. godine imenovan je dušobrižnikom u Letnici. Barski nadbiskup Bardhi izvješćuje 1. kolovoza 1641. godine da je don Matej napustio svoju misiju u Crnoj Gori u kojoj živi nešto više od 500 katolika. Sada nadbiskup ne može naći dušobrižnika za Skopsku Crnu Goru.¹⁰¹ Don Matej je iz Letnice otišao za dušobrižnika u Janjevo. Tu ga je zatekla vizitacija barskog nadbiskupa Bardhija 1642. godine. Iz zapisnika te vizitacije doznaje se da se u Janjevu kao dušobrižnik nalazi don Matej Matić, bivši pitomac kolegija u Loretu¹⁰² te da ondje drži školu u kojoj je pet sjemeništara.¹⁰³ Također se saznaje da su ga Janjevčani potjerali iz Janjeva¹⁰⁴, nakon čega je otišao u Veronu u Italiji.

5. Don JURAJ MAZAREKI

U popisu svećenika, koji je 1655. za misije u Skopskoj nadbiskupiji predložio ohridski nadbiskup Andrija Bogdani uz pomoć svoga sinovca Petra Bogdanija, nalazi se i ime don Jurja Mazarekija kojega nadbiskup predlaže za misionara u Crnoj Gori koja je tada bila bez svećenika.¹⁰⁵ Don Juraj Mazareki, svećenik Skopske nadbiskupije, 1650. godine imao je 35 godina. Opisan je kao sposoban svećenik koji je duže vrijeme služio kao župnik u Sapi u Albaniji.¹⁰⁶

6. Fra BERNARDIN iz Crne Gore (Letnice)

Za dušobrižnika je 1656. godine¹⁰⁷ u Crnu Goru došao fra Bernardin. Rođen je 1617. godine u Župi Crna Gora ili Letnica. Budući da je bio redovnik franjevac opservant, uz njegovo se ime, prema tadašnjem običaju, ne piše obiteljsko prezime nego rodno mjesto. Tako se on u svim dokumentima zove »Fra Bernardino di Monte Nero« ili »Monte Negro« (fra Bernardin iz Crne Gore). U Franjevački je red stupio u Čiprovu u Bugarskoj te tamo obukao redovničko odijelo. U Bariju je studirao »nešto malo kazuistike«, dobro je znao talijanski jezik te ima

¹⁰⁰ Josip JURIC – Mijo KORADE, *Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu*, Vrela i prinosi, br. 13. str. 75, 78, 95; Vrela i prinosi, br. 14, str. 171.

¹⁰¹ Marko JAČOV, o. c., str. 518.

¹⁰² Marko JAČOV, o. c.

¹⁰³ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 108.

¹⁰⁴ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 263.

¹⁰⁵ ASCPF, SOCG, vol. 220, f. 717.

¹⁰⁶ ASCPF, SOCG, vol. 220, f. 20r-21r

¹⁰⁷ ASCPF, SOCG, vol. 309, f. 127.

lijep rukopis. Godine 1650. o njemu je zabilježeno da je franjevac opservant, da ima 35 godina, da je studirao u Bariju i da je vrlo sposoban.¹⁰⁸ Kao misionar u Trepči zabilježen je 1655. godine, a sljedeće je godine došao za dušobrižnika u svoju rodnu župu. Godine 1661. imao je oko 40 godina. Njegovi su ga poglavari htjeli vratiti u Čiprovac gdje je i obukao franjevački habit.¹⁰⁹ U sažetku izvještaja nadbiskupa Andrije Bogdanija iz 1661. godine kaže se da fra Bernardin zbog nedostatka svećenika ostaje i dalje u Letnici, premda mu je Kongregacija naredila da se vrati u svoj samostan u Čiprovcu. Poslije, kada prilike dopuste, fra Bernardina bi u službi u Letnici zamijenili reformirani franjevci koje Kongregacija želi namjestiti u toj misiji.¹¹⁰ Fra Bernardin bi ostao u Letnici i mogao bi tim novim franjevcima poslužiti kao prevoditelj dok ne nauče jezik. Poslije bi se u Letnicu moglo dovesti i još nekoliko reformiranih franjevaca.¹¹¹

Kongregaciji se ta želja nije ostvarila. U vrijeme vizitacije nadbiskupa Andrije Bogdanija 1672. godine fra Bernardin je bio župnik u Kratovu u kojemu je tada bilo 9 katoličkih kuća i 50 duša. Tada je fra Bernardin imao 55 godina.¹¹² Barski nadbiskup Andrija Zmajević 1678. godine izvješćuje o prilikama u Skopskoj biskupiji i piše da je u Crnoj Gori župnik jedan franjevac opservant.¹¹³ U ožujku 1679. godine ponovno se kaže da je u Crnoj Gori župnik jedan franjevac opservant, koji može živjeti od prihoda što mu donose jedan mlin i druge nesigurne milostinje koje dobiva naročito prigodom ukopa.¹¹⁴

7. Don NATALE (BOŽIDAR) BAČIĆ

Roden je u Janjevu 1639. godine.¹¹⁵ Kao misionar i učitelj na janjevačkoj školi zabilježen je 1667. godine.¹¹⁶ U toj je službi, za koju je od Kongregacije dobivao godišnju potporu od 33 škode i jedne četvrtine reala,¹¹⁷ bio i 1669. i 1670. godine.¹¹⁸ Na generalnoj sjednici Kongregacije raspravljalo se 23. studenoga 1671. godine među ostalim i o tome da je don Natale ranije bio imenovan

¹⁰⁸ ASCPF, SOCG, vol. 220, f. 20r-21r.

¹⁰⁹ ASCPF, SOCG, vol. 309, ff. 58v, 59v.

¹¹⁰ ASCPF, SOCG, vol. 309, ff. 53r-56.

¹¹¹ ASCPF, SOCG, vol. 309, ff. 77r-78v.

¹¹² ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, ff. 29v-30r.

¹¹³ ASCPF, SOCG, vol. 472, f. 231v.

¹¹⁴ ASCPF, SOCG, vol. 472, f. 237v.

¹¹⁵ ASCPF, SOCG, vol. 508, f. 291r.

¹¹⁶ Nikola ČOLAK – IVE MAŽURAN, *Janjevo. Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*, Zagreb, 2000, str. 59.

¹¹⁷ ASCPF, SOCG, vol. 419, f. 43r.

¹¹⁸ ASCPF, SOCG, vol. 439, f. 275.

misionarom i učiteljem u Janjevu. Budući da je teško obolio, po liječnikovu je savjetu premješten na župu u Novom Brdu iz koje više nije želio otići jer ga je narod zavolio.¹¹⁹ Zato je nadbiskup za učitelja u Janjevo poslao don Vinka Matevića.¹²⁰ Nadbiskup Andrija Bogdani spominje 1672. godine don Natalea Bačića kao misionara u Crnoj Gori te kaže da sada ima 33 godine, da »točno« obavlja svoje dužnosti i da je »studirao u svojoj zemlji«.¹²¹ Godine 1679. don Natale je bio misionar i župnik u Trepči i dobivao je 30 škuda godišnje potpore.¹²² On se spominje i 15. studenoga 1680. godine kao misionar u Letnici.¹²³ O prilikama i o svom radu u Crnoj Gori (Letnici) izvješćuje 26. srpnja 1681. godine Kongregaciju za širenje vjere te kaže da ga je nadbiskup Andrija Bogdani 1672. godine imenovao misionarom u toj župi¹²⁴, ali je, kako smo vidjeli, bar jedno vrijeme tijekom 1679. godine bio župnikom u Trepči. Godine 1683. žali se nadbiskupu Petru Bogdaniju da nema od čega živjeti u župi te moli nadbiskupa da ga razriješi te službe. Nadbiskup ga se nije usudio zadržavati jer mu nije mogao pomoći.¹²⁵ Nadbiskup Petar Bogdani 20. veljače 1683. godine piše Kongregaciji da je iz Skoplja došao u Crnu Goru gdje je misionar don Natale Bačić, kojemu su za protekle tri godine obustavljene novčane potpore te nema od čega živjeti jer mu je godinu dana ranije od kuge umrlo 70 župljana.¹²⁶ Nadbiskup Bogdani 15. kolovoza 1683. godine moli tajnika Kongregacije za širenje vjere da don Natalea Bačića i don Marka Mazarekija, kojima su obustavljene misionarske potpore, preporuči kardinalima u Kongregaciji da bi im se vratile navedene potpore.¹²⁷ Uz to pismo nadbiskup je napisao i preporuku za don Natalea svjedočeci da je zaslužio da mu se dade potpora jer je kao misionar djelovao na posebno zadovoljstvo i nadbiskupa i naroda.¹²⁸ I svećenici Skopske nadbiskupije 15. kolovoza 1683. godine svjedoče da se don Natale Bačić ne može uzdržavati prihodima svoje župe, da se nalazi u velikom siromaštvu i teškim dugovima koje će moći podmiriti ako mu se dodijeli potpora koju je ranije dobivao. U selima na području župe nalazi se velik broj mlinova pa don Natale od crkvenoga mlina dobiva mali prihod, a budući da nema čime kupiti

¹¹⁹ ASCPF, SOCG, vol. 431, f. 144v.

¹²⁰ ASCPF, SOCG, vol. 431, f. 145r.

¹²¹ ASCPF, SC, SERVIA, vol. 1, f. 29v.

¹²² ASCPF, SOCG, vol. 472, f. 239r.

¹²³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 482, f. 292r.

¹²⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 101rv.

¹²⁵ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 388.

¹²⁶ ASCPF, SOCG, vol. 487, f. 146.r.

¹²⁷ ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 4.

¹²⁸ ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 6.

kamen, mlin ne može pokriti, pa je beskoristan, a i župni stan je u ruševnom stanju. To su svjedočenje potpisali don Marko Mazareki, don Vinko Vlašić, don Ivan Jovković i opat don Ivan Bogdani. Istoga dana, na Veliku Gospu 1683. godine, i don Natale je napisao molbu tajniku Kongregacije da ga preporuči u Kongregaciji kako bi mu bila dodijeljena potpora.¹²⁹ Barski nadbiskup Andrija Zmajević također piše 17. studenoga 1683. godine tajniku Kongregacije da se don Nataleu dade potpora, premda ga misionarom nije imenovala Kongregacija, nego skopski nadbiskup.¹³⁰ Na sjednici Kongregacije održanoj 21. veljače 1684. raspravljalo se o potpori don Nataleu Bačiću te je kratko zaključeno: »Neka se (Kongregaciju) bolje obavijesti.«¹³¹ Na takav zaključak nadbiskup Andrija Zmajević iste godine »bolje obavještava« Kongregaciju da je don Nataleu Bačiću, župniku u Crnoj Gori, potrebna potpora i zato što se on nalazi na popisima misionara koje mu je 6. ožujka 1679. i 18. ožujka 1680. poslao skopski nadbiskup.¹³² U popisu svećenika Skopske nadbiskupije iz 1690. godine zabilježeno je da je don Natale župnik crkve Sv. Ane u Prištini, da je dekan, da ima oko 50 godina i da je u svećeničkoj službi 26 godina, da je podrijetlom iz Janjeva te da je završio studij gramatike i moralke.¹³³ Iz obavijesti don Petra Karagića Kongregaciji za širenje vjere 1692. godine saznaje se da je preminuo u Prištini, gdje je bio dušobrižnik.¹³⁴

8. Don ANTUN PAVLOVIĆ

Prema popisu svećenika iz 1690. godine rođen je u Vučitrnu.¹³⁵ Školovao se u Ilirskom kolegiju u Loretu, kamo je došao 11. listopada 1680. godine kao mladić od 15 godina. U polog je donio novac i krsni list. Propisanu kolegijску pri-segu položio je 1. svibnja 1681. godine. Bio je nagle naravi pa je dopuštenjem kardinala pokrovitelja kolegija otpušten te je 30. studenoga 1683. godine otišao iz kolegija.¹³⁶ Antun je poslije ipak zaređen za svećenika pa ga don Tomo Ras-pasanović 1690. spominje u svom memorijalu ili podsjetniku upućenom Kongregaciji za širenje vjere. U tom dokumentu don Tomo kaže da su don Pavao Jošić i don Antun Pavlović, obojica pitomci kolegija u Fermu (don Antun je

¹²⁹ ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 8.

¹³⁰ ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 5r.

¹³¹ ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 11.

¹³² ASCPF, SOCG, vol. 491, f. 338.

¹³³ ASCPF, SOCG, vol. 508, f. 291.

¹³⁴ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 422.

¹³⁵ ASCPF, SOCG, vol. 508, f. 291v.

¹³⁶ Josip JURIĆ – Mijo KORADE, *Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu*, Vrela i prinosi, broj 14, Zagreb, 1983, str. 198.

bio pitomac u Loretu, op. a.), ostali u nadbiskupiji kao »neprijateljski plijen«. ¹³⁷ Pavlović je bio župnikom u Letnici gdje su ga, prema izvještaju don Petra Karagića iz 1692. godine, zarobili Turci. Uzdržavalo ga je 500 letničkih vjernika ¹³⁸, a ne Kongregacija za širenje vjere. U istom izvještaju don Petar Karagić kaže da su u »bijedu zarobljeništva« dospjeli don Antun Pavlović, pitomac kolegija u Loretu, i don Pavao Joščić, pitomac kolegija u Fermu te da bi se »učinilo veliko djelo milosrđa kada bi se oni otkupili iz zarobljeništva, jer su kao dobri službenici Božji izložili svoje živote i sve što su imali u služenju katoličkoj vjeri«. ¹³⁹

9. Don PAVAO JOŠČIĆ (JOSKIĆ)

Prema popisu svećenika Skopske nadbiskupije iz 1690. godine, don Pavao Joščić rođen je u Skopskoj Crnoj Gori (Letnici). ¹⁴⁰ Bio je pitomac Ilirskoga kolegija Sv. Petra i Pavla u Fermu, u koji je stupio 1. ožujka 1681. godine, a zabilježeno je da je došao iz Posova u Sofijskoj nadbiskupiji. Iz kolegija je otišao po završetku studija, 27. listopada 1686. godine. ¹⁴¹ Prema izvješću don Petra Karagića iz 1692. godine, don Pavla Joščića su dok je bio župnik u Novom Brdu zarobili Turci. ¹⁴² Don Tomo Raspasanović izvješćuje iz Sibinja u Vlaškoj 26. ožujka 1693. godine Kongregaciju da je don Pavao Joščić prešao Dunav te ga preporučuje za izvanrednu novčanu pomoć. ¹⁴³ U posebnom pismu od 23. travnja 1693. godine, pisanom također u Sibirju, preporučuje don Pavla tajniku Kongregacije. ¹⁴⁴ U izvještaju od 20. kolovoza 1696. godine don Petar Karagić kaže da je don Pavao Joščić, koji je ranije bio dušobrižnik u Janjevu i Prištini, napustio te župe zbog velikog siromaštva i da naizmjenice služi u Beogradu, Sofiji i Temišvaru. On bi se te jeseni vratio iz Beograda i zadržao se u Skoplju, odakle bi upravljao Kratovom i Letnicom, kada bi mu se dala potpora koju je kao misionar ranije primao u Kratovu, Kumanovu, Skoplju, Letnici, Janjevu i Vučitrnu. U misionarskoj je službi od 1692. godine. Mahmud paša iz Peći dao ga je zatvoriti, te je za svoje izbavljenje iz zatvora morao platiti 380 dukata. Jedanput godišnje odlazio je u Sofiju, Beograd i Temišvar, jer tamošnji katolici još od 1692. godine nisu imali svog dušobrižnika. Dok bi on bio kod tih katolika,

¹³⁷ ASCPE, SOCG, vol. 509, f. 55rv.

¹³⁸ ASCPE, SOCG, vol. 513, f. 429v.

¹³⁹ ASCPE, SOCG, vol. 513, f. 429v.

¹⁴⁰ ASCPE, SOCG, vol. 508, f. 291v.

¹⁴¹ Vittorio BARTOCCETTI, *Il Collegio Ilirico di San Pietro e Paolo di Fermo (1663-1746)*, Studia Picena, vol. XI, Fano, 1935, str. 162.

¹⁴² Jovan RADONIĆ, o. c., str. 422.

¹⁴³ ASCPE, SOCG, vol. 515, ff. 340rv, 341r-343.

¹⁴⁴ ASCPE, SOCG, vol. 515, f. 344rv.

zamjenjivao ga je don Petar iz Hasa. Plaća od 20 talira godišnje nije mu dostatna jer mora uzdržavati jednog klerika te hraniti konja koji mu je neophodan za misionarska putovanja. Moli da mu se poveća potpora na bar 40 talira godišnje. Ako mu Kongregacija ne povisi potporu, bit će prisiljen prositi po Austriji ili Carigradu da bi se oslobodio duga u koji je zapao otkupljujući se iz zatvora. U tom bi slučaju mjesta u kojima sada djeluje ostala bez dušobrižnika jer mu pultski biskup (Petar Karagić), koji administrira Skopskom nadbiskupijom, ne može naći zamjenu.¹⁴⁵

Don Pavao Jošić izvješćuje iz Kratova 20. rujna 1698. godine o svome misionarskom djelovanju. Kaže da mu je poznato da su o njemu i njegovu djelovanju Kongregaciju izvijestili generalni vikar Pultski (Tomo Rasperanović) i administrator Skopske nadbiskupije (Petar Karagić, biskup pultski). Tada, 1692. godine, opsluživao je cijelu nadbiskupiju dijeleći sakramente u Kratovu, Kumanovu, Skoplju, Crnoj Gori (Letnici), Prizrenu, Prištini, Vučitrnu i mnogim selima oko tih gradova od kojih su neka bila udaljena i do osam dana hoda. Zarobio ga je Mahmut paša 1692. godine te se morao otkupiti iz zarobljeništva s 380 reala. Jedno je vrijeme poslije toga posjećivao katolike tamo gdje ih je bilo, i to jedanput godišnje u Sofiji, Beogradu i Temišvaru, mjestima udaljenim i deset dana hoda. Sve je to činio iz ljubavi prema Bogu i tamošnjim katolicima da ne izgube vjeru. U Temišvaru je 70 katolika, slična je situacija i u Beogradu, a u Sofiji ih je 30. Tijekom šest godina u Skopskoj nadbiskupiji i u spomenutim gradovima krstio je 700 djece. Kada je odlazio u Sofiju, Beograd i Temišvar, zamjenjivao ga je don Petar Sogni (Zogu), misionar u Hasu. Tijekom šest godina službe u Kratovu, Crnoj Gori i Janjevu trebao je dobivati potporu od 68 škuda, a sada mu piše vikar Pultske biskupije da je za njega Kongregacija dala samo 20 škuda. S tih 20 škuda mora uzdržavati konja, klerika i sebe. Zato moli Kongregaciju da mu pomogne jer ima dugova i da mu dade bar 40 škuda kako bi mogao služiti katolicima u navedenim mjestima. Kada je jedanput išao u Beograd, uhvatili su ga janjičari i odveli ga velikom veziru optužujući ga da je špijun te ga natjerali da klekne kako bi mu odsjekli glavu. Iz tog je zarobljeništva uspio poslati pismo te si je tako spasio život. Kada bi htio ispričati sve »dobro« koje mu se dogodilo u tih šest godina, ne bi mu bilo dostatno jedno pismo. A da je ove gradove opsluživao netko drugi, kakvu bi dobivao plaću? A ja u to vrijeme nisam imao ni bajoka (sitni rimski novac u to vrijeme, op. a.), kaže don Pavao. Ako mu Kongregacija ne povisi potporu, moli dopuštenje da ode u Austrijsko carstvo ili u Carigrad te da ondje prosi kako bi isplatio dug za posuđeni novac kojim si je spasio život, i to nakon 18 godina službe koju je obavljao prema kolegijskoj

¹⁴⁵ Jovan RADONIĆ, o. c., str. 426.

prisezi. U post scriptumu don Pavao kaže da je sve to napisao kako bi rasteretio svoju savjest, jer je »došao u Kratovo, Kumanovo, Skoplje i Crnu Goru da se ne izgube ovdašnji vjernici«. Dok pultski biskup (Karagić) nema koga poslati u spomenute krajeve u kojima je potrebno znati više jezika, koje don Pavao znade, on mora moliti da mu se dopusti otići po svijetu prositi kako bi nakupio 80 forinti. Još dodaje da je u Crnoj Gori fra Bernardin dobivao 20 škuda, don Vinko Vlašić, misionar u Kratovu, također 20 škuda, a on koji opslužuje obje misije nema nikakve potpore.¹⁴⁶

U pismu od 7. siječnja 1701. godine pisanom u Skoplju don Pavao zahvaljuje Kongregaciji za primljenu potporu za prošlih osam godina. Biskup će se Karagić u dogovoru s Kongregacijom pobrinuti da on više ne mora odlaziti u Sofiju, Beograd i Temišvar, pa će se više moći posvetiti radu u svojoj misiji.¹⁴⁷

Don Pavao je bio papinski vizitator u Bugarskoj. Nakon obavljene vizitacije otišao je u Perast k nadbiskupu Vinku Zmajeviću te je odatle 5. srpnja 1705. godine obavijestio Kongregaciju da je završio vizitaciju katolika u Bugarskoj.¹⁴⁸ Vinko Zmajević, barski nadbiskup i povjerenik Kongregacije za širenje vjere, moli 16. rujna 1705. godine tajnika Kongregacije da se don Pavlu Jošiću dade još 11 škuda, koliko je zadužio pri povratku s te apostolske vizitacije. Tada bi don Pavao dobio ukupno 200 škuda za podmirenje troškova te vizitacije.¹⁴⁹

U dokumentu u kojem se govori o Skopskoj nadbiskupiji i Skadarskoj biskupiji koje su ostale bez biskupa spominje se i don Pavao Jošić kao misionar Skopske nadbiskupije i kao mogući kandidat za skopskog nadbiskupa.¹⁵⁰ No, tom je prilikom za skopskog nadbiskupa izabran Petar Karagić.

Godine 1706. i 1707. Jošić se spominje kao župnik i misionar u Kratovu, Skoplju i Crnoj Gori.¹⁵¹ U svibnju 1708. don Pavao je još župnik i misionar u Kratovu, Skoplju i u selu Crna Gora, kako izvješćuje nadbiskup Karagić.¹⁵² Poslije tog izvještaja iz 1708. godine don Pavao Jošić je na prijedlog barskog nadbiskupa Vinka Zmajevića imenovan sofijskim nadbiskupom. Kao nadbiskup Pavao je bio miroljubiv te diskretan čovjek i crkveni poglavar, kako o njemu svjedoči don Ivan Nikolović Kazazi, apostolski vizitator Bugarske. Go-

¹⁴⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 217rv.

¹⁴⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 231rv.

¹⁴⁸ ASCPF, SOCG, vol. 552, f. 372rv.

¹⁴⁹ ASCPF, SOCG, vol. 554, f. 155rv.

¹⁵⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, ff. 612r-613v.

¹⁵¹ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaji nadbiskupa Karagića 1706. i 1707. godine*.

¹⁵² ASV, S. Congr. Concilii, Relationes, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1708. godine*.

voreći o tome kako treba izbjegavati nesporazume s pravoslavicima i njihova zlostavljanja, Nikolović savjetuje da bi između katolika i pravoslavaca trebao vladati onakav sklad kakav je vladao u vrijeme nadbiskupa Pavla Jošića koji je »Sofijskom nadbiskupijom upravljao s velikom razboritošću i u takvu lijepom skladu s pravoslavicima, da su pravoslavci, kad bi nadbiskup Jošić išao trgov, svi ustajali na noge, izražavajući mu veliko poštovanje«. A nije »sustezao ruku« ni prema Turcima kako bi zadobio njihovu naklonost, već je »ublažavajući njihovu bahatost mnogim darovima bio darežljiv prema svima« sve do smrti u svojoj nadbiskupiji.¹⁵³ Umro je 3. srpnja 1719. godine od kuge, a u posljednjim ga je danima života njegovao svećenik don Petar Milošević.¹⁵⁴

10. Don NIKOLA VIŠČIĆ

Skopski nadbiskup Petar Karagić izvješćuje 8. srpnja 1708. godine Kongregaciju da će don Nikola Viščić, koji govori jezike potrebne misionarima u Kratovu i Skoplju, naslijediti don Pavla Jošića koji je imenovan sofijskim nadbiskupom. Nadalje moli da se don Nikola uvrsti u popis misionara kako bi od Kongregacije mogao dobivati godišnju potporu za osobno uzdržavanje.¹⁵⁵ Don Nikola Viščić spominje se kao župnik i misionar u Skoplju, Kratovu i Crnoj Gori 1710, 1713, 1716, 1719, 1722. i 1725. godine. Preminuo je u listopadu 1725. godine, a na njegovo je mjesto došao don Andrija Braciani.¹⁵⁶

11. Don ANDRIJA BRACIANI

Don Andrija Braciani rođen je u Prizrenu.¹⁵⁷ Studirao je u Rimu kao pitomac Urbanova kolegija iz kojeg se oko 1706. godine vratio u zavičajnu Skopsku nadbiskupiju.¹⁵⁸ Odmah po povratku iz Rima nadbiskup Karagić ga je imenovao misionarom u Prizrenu¹⁵⁹, gdje je bio pomoćnik don Antunu Lindiju, koji je u to vrijeme bio prizrenski župnik.¹⁶⁰ Zanimljivo je da nadbiskup Karagić u svojim izvještajima iz 1706. i 1707. godine don Andriju ne spominje kao župnikova pomoćnika u Prizrenu, nego samo don Antuna Lindija kao župnika

¹⁵³ ASCPF, SOCG, vol. 715, f. 180rv, *Visita delle Diocesi di Soffia e Nicopoli nella Bulgaria 1742*.

¹⁵⁴ Bazilije PANDŽIĆ, *Život i rad nadbiskupa Marka Andrijaševića (1670-1740)*, Nova et vetera, sv. 1-2, Sarajevo, 1987, str. 62.

¹⁵⁵ ASCPF, SOCG, vol. 564, f. 57rv.

¹⁵⁶ ASCPF, SOCG, vol. 656, f. 152r.

¹⁵⁷ ASCPF, SOCG, vol. 686, f.20r.

¹⁵⁸ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208r.

¹⁵⁹ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1707. godine*.

¹⁶⁰ ASCPF, Acta, vol. 106, *Rescriptum ad S. Officium 28. februarii 1736*.

i misionara. Taj podatak, da je bio određen za misionarsku službu u Prizrenu, don Andrija Braciani dao je Kongregaciji za širenje vjere kada je bio u Rimu 1736. godine. Tek 1710. godine nadbiskup Karagić spominje don Andriju kao kapelana dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru kojega materijalno uzdržava Dubrovačka Republika.¹⁶¹ Don Andrija je kapelan dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru i 1713. i 1716. godine kada njegova godišnja potpora, koju je dobio od Dubrovačke Republike, iznosi 50 reala.¹⁶²

Poslije progona franjevaca iz Peći, Zoganja i Rugova paša iz Peći dao je don Andriji pismeno dopuštenje da iz Novog Pazar opslužuje katolike u Peći i Rugovu, ali mu je zabranio da stanuje među vjernicima na tom području.¹⁶³ Budući da je već bio upućen u prilike katoličkih vjernika u Peći, nadbiskup Karagić je don Andriju imenovao župnikom u Peći. U izvještaju iz 1722. godine Karagić kaže da je u gradu Peći i u velikom broju okolnih sela, od kojih su neka i po tri dana hoda udaljena od Peći, župnik i misionar don Andrija Braciani s potporom »svete Kongregacije, ali se ne zna kada je on tu potporu primio«.¹⁶⁴

Čini se da imenovanje don Andrije Bracianija župnikom u Peći nije bilo javnog karaktera, jer on u svome osobnom očitovanju u Rimu 1736. godine kaže da je po nadbiskupovu naređenju »incognito i potajno« opsluživao katolike, posebice one po okolnim selima, i to »uz velike muke i životne pogibelji«. Kada su Turci to otkrili, don Andriju su uhvatili i zatvorili, a oslobođenje iz turskog zatvora u kojem su ga dugo zadržali morao je platiti 150 pjastri.¹⁶⁵ Zbog neugodnosti koje je doživio u Peći, nadbiskup Karagić je don Andriju premjestio u Kratovo poslije smrti don Nikole Višića u listopadu 1725. godine. Prema Karagićevu izvještaju iz 1725. godine, don Andrija zna jezike koji se govore u Skoplju i u drugim mjestima, Kratovu i Crnoj Gori, tj. hrvatski, turski i albanski.¹⁶⁶ Don Andrija se kao misionar u Kratovu, Skoplju i Crnoj Gori spominje još 1729. godine.¹⁶⁷

Za vrijeme zauzeća Beograda od austrijske vojske, zato što je potaknut revnošću sačuvao u katoličkoj vjeri 22 katoličke obitelji koje su turske vlasti prisiljavale na otpad od vjere, Turci su don Andriju okrutno napali i izranjavali ga tako da

¹⁶¹ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1710. godine*.

¹⁶² ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaji iz 1713. i 1716. godine*.

¹⁶³ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1719. godine*.

¹⁶⁴ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izvještaj iz 1722. godine*.

¹⁶⁵ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208r.

¹⁶⁶ ASV, S. Congr. Concilii, Scopiens, vol. 728, *Izveštaj iz 1725. godine*.

¹⁶⁷ Frok ZEFIQ, *Mihael Summa nadbiskup skopski (1695-1777)*, Osijek, 1994, str. 44.

su mu ostali tragovi rana na glavi i po drugim dijelovima tijela.¹⁶⁸ Osim toga, na don Andrijinu su se licu za vrijeme njegova boravka u Rimu još uvijek vidjele posljedice tog ranjavanja.¹⁶⁹

Kao misionar u Kratovu don Andrija je često bio zlostavljan te je pretrpio »mnoge muke od kojih se nije mogao izbaviti jer nije mogao platiti dug od 250 pjastri, zbog čega su ga potpuno opljačkali tako da više nije imao od čega živjeti, niti je mogao plaćati poreze i neprestane novčane namete«. To je bio razlog njegova napuštanja misije i vlastite kuću te odlaska u Austrijsko Carstvo, gdje je milostinjom vjernika nastojao osigurati svoje uzdržavanje.¹⁷⁰ Međutim, budući da je ondje dobio vrlo skromnu pomoć, don Andrija je otputovao u Beč gdje ga je kardinal nadbiskup Kolonić vrlo srdačno primio i napisao mu preporuku s kojom je doputovao u Rim da svoje potrebe prikaže Kongregaciji za širenje vjere.¹⁷¹ Kardinal Sigmund Kolonić je svoju preporuku pisanu 8. listopada 1735. naslovio na kardinala Vinka Petra, tadašnjeg predstojnika Kongregacije za širenje vjere. U njoj kaže da je don Andrija osoba dostojna pokroviteljstva i pomoći kardinala predstojnika »budući da je kao apostolski misionar u Turskoj svojom revnošću u apostolskoj službi izvršio evanđeosku službu te da je mnogim zlostavljanjima koja je pretrpio, stekao velike zasluge pred Bogom i posebno poštovanje kod vjernika«.¹⁷²

Uz tu se kardinalovu preporuku u Povijesnom arhivu Kongregacije za širenje vjere nalaze i dvije kancelarijske bilješke. Jedna je pregled uplata godišnjih potpora za misiju Kratovo, a druga je odobrenje izvanredne ili počasne pomoći don Andriji i odobrenje za putne troškove potrebne za povratak u Kratovo. U prvoj bilješci stoji da don Andrija Braciani, misionar u Kratovu, ima godišnju potporu od 20 škuda. Ta je potpora posebno isplaćivana od 1. ožujka 1732. godine, a poslije je dostavljana zajedničkom doznakom za sve misionare u Skopskoj nadbiskupiji nadbiskupu Summi, ukupno 170 škuda godišnje. U toj je svoti i don Andrijina potpora kojom je isplaćivana misija u Kratovu od 1. travnja 1732. do 1. prosinca 1734. godine.¹⁷³ U drugoj bilješci, koja je označena datumom 28.

¹⁶⁸ ASCPF, Acta, vol. 106, *Rescriptum ad S. Officium 28. februarii 1736*; ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208r.

¹⁶⁹ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208r.

¹⁷⁰ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208rv.

¹⁷¹ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 208v.

¹⁷² ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 209.

¹⁷³ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 210.

veljače 1736. godine, piše da se don Andriji daje potpora za zasluge te putni troškovi.¹⁷⁴

Za vrijeme svog boravka u Rimu don Andrija je Kongregaciji za širenje vjere napisao dvije molbe. U prvoj od 16. travnja 1736. godine don Andrija o sebi kaže da je biskupijski svećenik, da je iz Prizrena, da je bio pitomac Urbanova kolegija te da je sada apostolski misionar u Kratovu u Skopskoj nadbiskupiji. Prigodom dolaska u taj sveti grad, opskrbljen ovlastima svog ordinarija Mihaela Summe za pohod svetištima (bazilikama, op. a.), obavio je uobičajene pobožnosti. Božjom pomoći i s blagoslovom poglavara te pod zaštitom Dubrovačkog senata on bi se uskoro vratio kako bi sačuvao »ono predragocjeno stado u ovčinjaku«. Kada se vrati, želio bi urediti jednu kapelu koja je ostala sačuvana »pod muslimanskom vlašću« (nel Dominio Muslimanico), a kojoj su sada najpotrebniji kalup za hostije, posudica za nošenje sv. pričesti, križ, evanđelje, lekcionar na hrvatskom jeziku, obrednik i zvono. Za vjernike bi bilo potrebno malo više krunica, medaljica i križića, a don Andrija se obvezuje da će zajedno sa svojim vjernicima moliti Boga za uzvišenje svete Crkve.¹⁷⁵

U drugoj molbi koja je pisana 18. svibnja 1736. godine don Andrija kaže da su već četiri godine »kako nije sa svojim stadom, jer je uostalom dopuštenjem svog ordinarija otputovao i zbog vlastitih interesa bio u različitim mjestima, te napokon stigao u Rim«. Moli da mu se isplate godišnje potpore za vrijeme otkad se nalazi izvan svoje misije te da mu se jedna godišnja potpora daje unaprijed kako bi tim novcem mogao podmiriti dugove. A da bi nekako mogao srediti i svoje »domaće potrebe«, moli da mu Kongregacija izda dekret koji će mu jamčiti da ga nitko neće moći premjestiti iz misije u Kratovu gdje je do tada bio misionar. Taj dekret moli zato što više nije sposoban obilaziti vjernike po drugim misijama.¹⁷⁶

U spomenutom osobnom očitovanju pred Kongregacijom don Andrija kaže da joj se obratio s nadom da će ga ona razumjeti, »jer on već 30 godina živi teškim misionarskim životom radeći s pomoću Božjom na učvršćenju katoličke vjere u službi Bogu i onim nesretnim katolicima«. Kako bi se mogao vratiti, moli da mu Kongregacija daruje novac za putne troškove.¹⁷⁷ Osim toga za podmirenje je svojih dugova od Kongregacije tražio 150 škuda.¹⁷⁸

¹⁷⁴ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 214.

¹⁷⁵ ASCPF, SOCG, vol. 686, f. 20rv.

¹⁷⁶ ASCPF, SOCG, vol. 686, f. 20rv.

¹⁷⁷ ASCPF, SOCG, vol. 685, f. 196.

¹⁷⁸ ASCPF, Acta, vol. 106, Rescriptum ad S. Officium 28. Februarii 1736.

Osim preporuke kardinala Kolonića don Andrija je u Rim donio i pismo skopskog nadbiskupa Mihalea Summe u kojemu se potvrđuje istinitost don Andrijinih izlaganja i opravdanost njegovih molbi.¹⁷⁹

O rješavanju don Andrijinih molbi odlučivao je osobno kardinal predstojnik Kongregacije za širenje vjere. Postoji otpis Kongregacije o odluci kardinala predstojnika kojom se prva don Andrijina molba rješava pozitivno. U otpisu se kaže da se o njegovoj molbi raspravljalo 28. veljače i da je odobreno da mu se dodijeli izvanredna pomoć od 50 škuda, i to samo jedanput, kako bi se mogao vratiti u zavičaj. Od liturgijskih stvari odobrene su mu sljedeće: jedan kalež i patena, jedna nova misnica, jedan misal, jedan kalup za hostije, dva kartona s otisnutim nepromjenjivim dijelovima mise i obrednik na hrvatskom jeziku te određen broj devocionalija.¹⁸⁰

U rješanju druge molbe kaže se da je don Andrija, osobno nazočan u Kuriji, zamolio da mu se odredi posebna potpora »na naslov zlostavljanja i šteta koje je pretrpio«. Tada se pojedinačno nabrajaju don Andrijine molbe:

1. Da mu se dadu sve potpore koje pripadaju misiji Kratovo, a koje on za vrijeme izbjavanja iz misije nije primio, kako bi mogao podmiriti dugove.
2. Da mu se izda dekret po kojemu ne bi mogao biti premješten iz Kratova »budući da je već ostario i nije više sposoban obilaziti vjernike u drugim misijama, što je ranije veoma rado činio«.
3. Da dobije jednu godišnju potporu unaprijed.

Na prvu molbu odgovoreno je samo: »službeno izviješteno«, na drugu »neka se preporuči nadbiskupu«, a na treću: »odobreno«.¹⁸¹

Ne znamo zbog čega se don Andrija nije vratio u Kratovo. Skopski nadbiskup Ivan Nikolović Kazazi u izvještaju o kanonskoj vizitaciji Skopske nadbiskupije od 3. prosinca 1747. godine kaže: »Dvojica su drugih svećenika, koji su (bili) pitomci, izvan Srbije, a to su don Andrija Braciani, puno stariji od svih nas ostalih, nalazi se kod monsinjora Summe u krajevima Austrije (u Osijeku, op. a.), i Petar Rossa, već poznat svetoj Kongregaciji, o kojem sam izvijestio kad sam bio u Rimu, a kojega sveta Kongregacija nije prisilila da se vrati u našu nadbiskupiju, kamo ga zove obveza iz prisega. Zbog takve popustljivosti svete Kongregacije

¹⁷⁹ ASCPF, Acta, vol. 106, Rescriptum ad S. Officium 28. Februarii 1736.

¹⁸⁰ ASCPF, Acta, vol. 106, *Rescriptum*. Arbitrio Eminentissimi Praefecti qui die 30. annuit.

¹⁸¹ ASCPF, Acta, vol. 106, *Rescriptum*. Annuerunt. 28. Maii 1736.

prema ovoj dvojici spomenutih tako će postupiti i drugi, te napustiti ove nesretne krajeve pritisnute tolikom gorčinom.«¹⁸²

12. Don ANDRIJA LUMBESHI

Rođen je u Zjumu 1711. godine. Za svećenički poziv pripremao se u Ilirskom kolegiju u Loretu kamo je došao 1728. godine. Godine 1730. imao je 19 godina, učio je gramatiku i zauzimao je mjesto predviđeno za Smederevsku biskupiju.¹⁸³ Gramatiku je učio i 1732. godine, a 1733. uči retoriku.¹⁸⁴ Na popisu pitomaca iz 1734. godine već nema njegova imena, što znači da je otišao iz kolegija. Zaređen je za svećenika te ga 1735. godine nalazimo kao misionara u Skoplju odakle upravlja i Skopskom Crnom Gorom koja je od Skoplja udaljena dva dana hoda.¹⁸⁵ Don Andrija je 1736. godine dobivao 30 škoda godišnje potpore za osobno uzdržavanje.¹⁸⁶

13. Don PETAR BERISHA

Rođen je u Đakovici 1721. godine. U brizi da Skopska nadbiskupija ne ostane zbog ratnih neprilika bez svećenika, don Ivan Nikolović Kazazi, kao generalni vikar nadbiskupa Mihaela Summe, poslao je Petra u Zadar k nadbiskupu Vinku Zmajeviću s molbom da ga preporuči za pitomca i pošalje na studij u Italiju. Nadbiskup Zmajević je 8. srpnja 1738. godine pisao Kongregaciji za širenje vjere, pozivajući se na Nikolovićevo pismo, da Skopska nadbiskupija već duže vrijeme nije nikoga poslala u kolegij ni u Loreto ni u Fermo. Zbog toga je nadbiskup Zmajević poslao u Italiju Petra Berishu, koji je već »jako napredovao u gramatici« i koji je posebno nadaren i prikladan za svećenički poziv. Zmajević moli da Petar bude primljen u Ilirski kolegij u Loretu kao pitomac Skopske nadbiskupije, premda je mjesto u kolegiju predviđeno za Skopsku nadbiskupiju već više od godinu dana zauzeto. Zmajević piše da vikar Nikolović naglašava kako su Skopskoj nadbiskupiji jako potrebni svećenici i boji se da joj se ne dogodi ono što se dogodilo u Bugarskoj, u kojoj su ubijena dvojica svećenika, a sada nema nade da će ih tko zamijeniti, jer u kolegijima nema pitomaca iz Bugarske.¹⁸⁷

¹⁸² ASCPE, SOCG, vol. 741, f. 42r, *Kanonska vizitacija 1747. godine*.

¹⁸³ ASCPE, Collegi vari, vol. 35, f. 716rv.

¹⁸⁴ ASCPE, Collegi vari, vol. 35, ff. 758rv, 759, 788rv.

¹⁸⁵ ASAV, S. Congr. Concilii, Relationes, Scopiens, vol. 728, *Izvuštaj nadbiskupa Summe iz 1735. godine*.

¹⁸⁶ ASCPE, SC SERVIA, vol. 1, f. 264.

¹⁸⁷ ASCPE, Acta, vol. 108. Raspravljano na sjednici Kongregacije 15. rujna 1738. godine.

Prema Zmajevićевой preporuci, Petar je primljen za pitomca Kongregacije i 1738. godine započeo studij u Ilirskom kolegiju u Loretu. Rektor toga kolegija o. Franjo Marija Cunulli izvijestio je 4. kolovoza 1738. godine tajnika Kongregacije da je skopski nadbiskup Mihael Summa poslao u kolegij jednog mladića.¹⁸⁸ U popisu pitomaca toga kolegija 1739. godine zabilježeno je da je Petar u kolegiju godinu dana, da je iz Đakovice, da ima 18 godina, da uči gramatiku i da u kolegiju zauzima mjesto predviđeno za Ninsku biskupiju.¹⁸⁹ Petar je u kolegiju ostao četiri godine i stalno je zauzimao mjesto Ninske biskupije. Sve četiri godine studirao je gramatiku.¹⁹⁰ U popisu pitomaca iz 1742. godine kaže se da Petar još uvijek studira gramatiku, da ima 21 godinu, da zauzima mjesto Ninske biskupije i da je u kolegiju četiri godine.¹⁹¹ Budući da nemamo popise pitomaca od 1742. do 1745. godine, ne znamo kada je Petar otišao iz kolegija. U popisu iz 1745. godine Petar se više ne spominje. Vjerojatno je otišao u zavičaj 1744. godine, budući da je 1745. zaređen za svećenika.

Nadbiskup Ivan Nikolović Kazazi nabrajajući svoje svećenike u *Kanonskoj vizitaciji 1747. godine*, na posljednjem mjestu, kao najmlađega, spominje don Petra Berishu, bivšeg pitomca u Loretu¹⁹², a u vizitaciji 1750. godine isti nadbiskup kaže da je svoga gojenca Petra Berishu, pitomca kolegija u Loretu, zaređio za svećenika 1745. godine.¹⁹³

Nadbiskup Tomo Tomićić u izvještaju o Skopskoj nadbiskupiji 1755. godine kaže da je don Petar Berisha dušobrižnik u Skoplju i Crnoj Gori.¹⁹⁴ Isti nadbiskup u izvještaju iz 1756. godine kaže da je don Petar Berisha dušobrižnik u Kratovu. On se brine i za vjernike u Crnoj Gori, gdje ima 15 katoličkih kuća. Don Petar je sposoban svećenik, ali je »malo posebne naravi«.¹⁹⁵

Nadbiskup Matej Mazarek u *Kanonskoj vizitaciji 1760. godine* piše da je u Crnoj Gori (Kratovu i Skoplju) župnik don Petar Berisha, loretski pitomac, te o njemu daje, po našem mišljenju, prestrog i pristran sud.¹⁹⁶ Iz pijeteta prema pokojnom svećeniku i njegovoj rodbini ne uvrstavamo taj nadbiskupov sud u ovu

¹⁸⁸ ASCPF, SOCG, vol. 697, f. 67.

¹⁸⁹ ASCPF, Collegi vari, vol. 35, f. 866.

¹⁹⁰ ASCPF, Collegi vari, vol. 36, ff. 2, 8.

¹⁹¹ ASCPF, Collegi vari, vol. 36, f. 35.

¹⁹² ASCPF, SOCG, vol. 741, f. 43v, *Kanonska vizitacija 1747. godine*.

¹⁹³ ASCPF, SOCG, vol. 743, f. 315r, *Kanonska vizitacija 1747. godine*.

¹⁹⁴ Jovan RADONIĆ, *Rimska kurija i južno slovenske zemlje od XVI. do XIX. veka*, Beograd, 1950, str. 638-640.

¹⁹⁵ ASCPF, SOCG, vol. 770, f. 26r, *Kanonska vizitacija 1756. godine*.

¹⁹⁶ ASCPF, SOCG, vol. 792, f. 154v, *Kanonska vizitacija 1760. godine*.

monografiju. S don Petrom je mladi svećenik don Ambrozije Bosco o kojem nadbiskup kaže: »Mladi svećenik je don Ambrozije Bosco iz Kratova, naredbom svete Kongregacije napokon zaređen za svećenika od monsinjora Jurja Vladanjića, biskupa sapskog, kojega sam poslao u Kratovo za župnika sudruga don Petru Berishi, inače vrlo dobar i poslušan svećenik, ali jako siromašan i pun velikih dugova, koji u apostolskoj službi radi s velikom revnošću i koji je, budući da nema župnog stana, u neprestanom pokretu iz jednoga u drugo selo kako ne bi dosađivao uvijek istim katolicima i kako bi izbjegao zlostavljanje.«¹⁹⁷

14. O. ANTUN MAROJEVIĆ

Rodio se 28. prosinca 1803. godine u Starom Gradu na otoku Hvaru. U Albaniju je otišao kao svjetovnjak u pratnji nekog misionara odnosno biskupa još 1829. godine i ondje stupio u Franjevački red, te nakon završenog novicijata položio zavjete 29. travnja 1830. godine, a drački ga je nadbiskup Borzi zaređio za svećenika. Četiri je godine služio u samostanu u Lješju, a 1844. godine, pošto su Turci pobili nekoliko vjernika iz obližnje župe i opljačkali samostan, preselio se u Prizren kod biskupa Petra Shale. Od 1838. godine bio je župnik u Letnici, gdje je i umro 5. siječnja 1856. godine.

»Ohrabreni od svog župnika, gorljivog misionara o. Antuna Marojevića, franjevca, člana Albanske provincije, potajni katolici iz sela Binča, Stubla, Vrnakola i Karadaka (Letnice) oko 1844.-45. godine javno nastupaju i izjašnjavaju se katolicima. Ali u zao čas, jer se na njih spušta sav gnjev lokalnih vlasti, naročito Gnjilanskog Maliq bega i Prištinskog Hafiz paše, koji se očituje kroz užasne barbarske postupke i nosi teške posljedice. Oko 25 obitelji iz gore spomenutih sela početkom 1846. godine odvedeno je u zatvor najprije u Gnjilane, a potom u Prištinu i Skoplje, mučeno različitim torturama i napokon 1846. deportirano u ropstvo u Anatoliju, najprije u močvaru u Muhaliću, potom u sela Bursa i Filedare. Iste je godine uhićen i o. Antun Marojević, te je okovan i vezan ispod konjskog trbuha odveden u Solun. Teškom ga je mukom oslobodio austrijski konzul, no odmah ide u Carigrad intervenirati za svoje stado i posjetiti ga i tješiti u Muhalić i Filedare. Od oko 150 osoba – nešto je pomrlo na putovanju, a nešto od starosti, nemoći i epidemija u progonstvu – uspjelo ih se tek 79 vratiti svojim kućama u studenome 1848. godine na intervenciju zapadnih sila, naročito francuskog, austrijskog i engleskog konzulata na Porti. Ali poslije povratka ne prestaju za njih poteškoće i šikaniranja. Imanja su im konfiscirana, a kuće oplijenjene i spaljene. Apostolski administrator skopske nadbiskupije biskup

¹⁹⁷ ASCPF, SOCG, vol. 792, f. 155rv, *Kanonska vizitacija 1760. godine*.

Urban Bogdanović posvećuje im posebnu brigu, intervenira na sve strane, šalje u Carigrad 1846. godine don Pavla Berishu da se zauzme za njih preko austrijskog i francuskog poslanika na Porti, ali bez uspjeha. Takođe ga šalje i 1862. radi vraćanja njihove imovine i uređenja statusa.«¹⁹⁸

15. Don JOSIP BOGDANI

Poslije smrti nadbiskupa Matije Krasniqija 1828. godine kapitularnim vikarom Skopske nadbiskupije imenovan je Petar Shalli, župnik u Prizrenu. Njemu je u studenome 1829. godine stiglo pismo Kongregacije za širenje vjere u kojem mu se javlja da se Josip Bogdani vratio iz Rima sa školovanja. Josip se od 30. listopada 1829. godine nalazi u Skadru i treba se zaređiti za svećenika. Primivši spomenutu obavijest, Shalli je zamolio lješkog biskupa Gabrijela Barišića da ga što prije zaređi.¹⁹⁹ Josip Bogdani je 1834. godine bio župnik u Janjevu i tada je imao 29 godina.²⁰⁰ I 1842. godine još uvijek je župnik u Janjevu. Godine 1846. premješten je za župnika u Letnicu²⁰¹, a 1851. vraćen je za župnika u Janjevo.²⁰² Don Josip je 1862. godine bio duhovni pomoćnik u Letnici.²⁰³

16. Don GAŠPAR KRASNIQI

Da je don Gašpar Krasniqi bio župnik u Crnoj Gori (Letnici), doznajemo iz pisma don Marka Sopija koji 5. svibnja 1863. godine piše kako je otomanska vlast zamrzila potajne katolike i zbog opata don Gašpara Krasniqija jer je »taj opat prije više godina, dok je bio njihov župnik u Crnoj Gori, dao slobodu potajnim katolicima, da se oni, koji to žele, proglase javnima«.²⁰⁴

Don Gašpar Krasniqi rođen je u Đakovici. Studirao je u Urbanovu kolegiju u Rimu, gdje je i doktorirao. Završivši studij, vratio se 1836. godine u zavičaj. Na prijedlog Kongregacije papa je don Gašpara imenovao apostolskim vikarom Skopske nadbiskupije, a nadbiskupu Petru dopušteno je samo obavljati funkcije biskupskog reda.²⁰⁵

¹⁹⁸ Vinko MALAJ, *Djelovanje franjevaca Dubrovačke provincije među albanskim katolicima*, Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb, 1985, str. 246-247.

¹⁹⁹ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, *Janjevo*, Zagreb, 2000, str. 134-135.

²⁰⁰ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 135.

²⁰¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4. f. 228.

²⁰² Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 135, 142, 147, 148, 151, 171.

²⁰³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 40r-41v.

²⁰⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 89v.

²⁰⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 25.

Preuzevši dužnost apostolskog vikara, don Gašpar je želio, na svoju ruku, uvesti više reda i odlučnosti u pastoralnom djelovanju, ali njegove namjere i odluke nisu naišle na odobravanje, niti ih je nadbiskup Shalli podržavao. Dapače, vjerojatno Shallijevim nagovorom uputili su 21. listopada 1839. godine katolički prvaci iz Đakovice, Prizrena, Zjuma i Janjeva pismo Kongregaciji ističući da je izborom don Gašpara Krasniqija za vikara učinjena kobna greška. Samovoljnim postupkom on je udaljio svećenike iz tih župa i na njihovo mjesto postavio fra Dominika Despotija. Na taj su način četiri župe ostale bez svojih župnika s kojima su stanovnici živjeli u miru i dobro se razumjeli. Samo s jednim svećeni- kom bit će prepušteni dugom razdoblju bez duhovne okrepe. Vikarov postupak odrazit će se na stanovništvo u tim mjestima, od kojega su tri dijela potajni katolici, a samo jedan dio javno ispovijeda katoličku vjeru. Sa župa prognani svećenici nisu bili neznalice, kako to zaključuje vikar Krasniq, već posjeduju od- govarajuće dokumente da su osposobljeni za obavljanje svećeničke službe. Zato prvaci mole da Kongregacija pošalje apostolskog vizitatora koji će utvrditi stvar- no stanje i procijeniti postupke vikara Krasniqija, za kojega ne žele više ni čuti.

Neposredan povod slanju toga pisma bilo je obećanje vikara Kraniqija prvacima i glavarima okupljenim u Đakovici da svećenike što ih je postavio nadbiskup neće mijenjati prije Uskrsa iduće godine. To je obećanje pismenom izjavom od 22. kolovoza 1839. godine posvjedočio apostolski vizitator Skopske nadbisku- pije Ferdinando di Santa Fiore. Vikar svoje obećanje nije održao te je postupio prema vlastitoj odluci.

Stvarni uzrok sukoba bio je mnogo dublji, a svojim neodmjerenim ponašanjem vikar Krasniq ga je još više produbljivao. Da to stanje zaista nije bilo kako je trebalo biti i da je Kongregacija sumnjala u nadbiskupovu sposobnost, posredno potvrđuje slanje apostolskog vizitatora Ferdinanda di Santa Fiorea. Da je Kon- gregacija bila zadovoljna stanjem i upravljanjem nadbiskupijom, ne bi ni slala svoga vizitatora.²⁰⁶

Proglašenje Rešid-pašinih reformi činilo se vikaru dobrim znakom da bi odla- skom u Carigrad mogao ishoditi povoljniji položaj katolika, svećenika i bisku- pa ne samo u Skopskoj nadbiskupiji nego uopće u Osmanskom Carstvu. Po dolasku u Carigrad i nakon obavljenih razgovora s austrijskim internuncijem, za kojega je dobio preporuke u Rimu, te s austrijskim i francuskim veleposlani- kom, obavijestio je don Gašpar 27. travnja 1840. godine kardinala predstojnika

²⁰⁶ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 138-139.

Kongregacije da je o tome još preuranjeno razgovarati jer postoje »dosta velike zapreke, ali ima dobrih izgleda za povoljan ishod budućih razgovora«.²⁰⁷

Vjerojatno dok se Gašpar Krasniqi još nalazio u Rimu, Kongregaciji je 19. srpnja 1840. stiglo pismo od izvanrednog austrijskog poslanika u Carigradu Stürmera u kojemu stoji da je podnesak vikara Krasniqija prihvaćen i predan velikom veziru te će biti izdan ferman (zapovijest) da svi katolički biskupi u Turskoj mogu slobodno obavljati svoju službu.²⁰⁸ Bio je to zapažen uspjeh Krasniqijeva odlaska u Carigrad, kao i prvi znak provođenja Rešid-pašinih reformi.

Odlukom Kongregacije morao je nadbiskup Petar Shalli napustiti Skopsku nadbiskupiju i otići u Skadar, a upravu nadbiskupije preuzeo je vikar Gašpar Krasniqi. Ražalošćen spomenutom odlukom, nadbiskup je Shalli 7. rujna 1840. iz Skadra uputio pismo Kongregaciji da je uklonjen sa svoga položaja.²⁰⁹

Prema pisanju administratora Skopske nadbiskupije biskupa fra Urbana Bogdanovića, don Gašpar je bio častohlepan čovjek te je pisao Kongregaciji protiv tadašnjega skopskog nadbiskupa Petra. Jedni su bili za biskupa Petra, a drugi za vikara Krasniqija. Kongregacija je naredila nadbiskupu Petru da ode u Skadar i on se pokorio njezinoj naredbi. Potom je 1842. godine u Prizren došao fra Ivan Topić, lješki biskup, koji je u međuvremenu imenovan apostolskim administratorom Skopske nadbiskupije. Osim toga, Kongregacija ga je imenovala svojim delegatom za uspostavu mira u Skopskoj nadbiskupiji.

Prema dobivenim ovlastima proveo je istražni proces kojim je dokazano da je za nemire u nadbiskupiji odgovoran don Gašpar Krasniqi. Zato je administrator i delegat Topić don Gašpara uklonio sa službe vikara, lišio ga svake druge svećeničke službe i poslao kući u Đakovicu. Biskup Topić je o svemu izvijestio Kongregaciju, a ona je njegov postupak odobrila i izvršila njegove odluke.²¹⁰

Godine 1846. o don Gašparu se kao generalnom vikaru Skopske nadbiskupije saznaje kada moli kardinala predstojnika Kongregacije da mu se pošalju slike Uznesenja Marijina za crkve u Prizrenu, Zjumu i Crnoj Gori (Letnici) jer ni u jednoj od tih crkava nema takve slike. Za crkvu u Đakovici bila bi potrebna oltarna slika Svetih apostola Petra i Pavla, za crkvu u Peći oltarna slika Sv. Katarine djevice i mučenice, a za crkvu u Janjevu oltarna slika Sv. Nikole biskupa.²¹¹

²⁰⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 20r-21v.

²⁰⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 35.

²⁰⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 40rv, 41v; 42rv, 43v.

²¹⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 25v.

²¹¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 191.

Kao župnik u Prizrenu don Gašpar 10. kolovoza 1852. godine izvješćuje kardinala predstojnika Kongregacije o prilikama u kojima živi i radi te o potajnim katolicima.²¹² Godine 1854. bio je u Skadru, odakle je izvijestio Kongregaciju o svom djelovanju. Zauzima se za katolike uz pomoć francuskog i austrijskog konzula u Skadru.²¹³

Godine 1859. don Gašpar Krasniqi je imenovan opatom u Oroshiju u Mirditima. Don Pavao Berisha, župnik u Janjevu, izvješćuje 2. veljače 1859. godine »o svemu dobrome što je don Gašpar Krasniqi učinio u Crnoj Gori (Letnici) u Skopskoj nadbiskupiji«.²¹⁴

Don Gašpar piše 19. lipnja 1895. Kongregaciji »o zahvali na opatskoj stolici u Mirditima«. To je pismo napisao u Letnici.²¹⁵ O istoj temi ponovno piše 20. prosinca 1859. godine, također iz Letnice.²¹⁶

Don Gašpar se još neko vrijeme zadržao u Letnici, odakle 20. listopada 1860. godine piše Kongregaciji o svojoj zahvali na »mitri« i o opatiji u Oroshiju u Mirditima.²¹⁷

Iz Oroshija je 5. siječnja 1862. godine otišao u Albaniju te ponovno izvijestio Kongregaciju o prilikama u opatiji u Mirditima.²¹⁸

Don Marko Sopi piše iz Đakovice 7. rujna 1863. godine kardinalu predstojniku Kongregacije da bi u kritičnim prilikama u kojima se, s obzirom na tursku vlast, nakon smrti fra Urbana Bogdanovića nalazi Skopska nadbiskupija Kongregacija trebala imenovati novog nadbiskupa. Taj bi novi nadbiskup morao biti apostolskog duha, hrabar, najprikladniji i najsposobniji svećenik. U Skopskoj nadbiskupiji nema drugih s takvim osobinama osim opata don Gašpara Krasniqija, bivšeg pitomca Urbanova kolegija. Krasniqi zna albanski jezik. U cijeloj Albaniji nema ni jednog svećenika koji bi ga nadmašio »ni kada je riječ o mudrosti, ponašanju i naravi«. Don Gašparu su poznate potrebe nadbiskupije. Svi ga poznaju jer je više od 25 godina služio po svim župama nadbiskupije, i to s velikim uspjehom, što svjedoče i vjernici koji ga svakodnevno hvale.

²¹² ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 431r-432v.

²¹³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 517rv, 518v.

²¹⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 669r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, *Acta Albaniae Vaticana*, Compendio, str. 8.

²¹⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 683r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 9.

²¹⁶ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 36, f. 967r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 9.

²¹⁷ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 37, f. 580r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 9.

²¹⁸ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 37, ff. 911-912. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 10.

»Don Gašpar Krasniqi odbojan je turskim vlastima. Tu odbojnost prema njemu nema samo turski upravitelj nego je sada pokazuje i kapetan Bib Doda, glavar Mirdita, jer je Krasniqi uvijek pomagao svojim vjernicima u slučaju tlačenja i otvorene nepravde i jer se uvijek zauzimao za dobro naroda. Ali nepoučen, neotesan i nezahvalan narod, koji nije shvatio ta dobročinstva, žalio se na njega a da ni sam nije shvatio kako je dobro sve do sada činio u korist svoga stada. Željeli bi da se Krasniqi imenuje skopskim nadbiskupom jer znaju da će on za nadbiskupiju učinit puno dobra te da može prosvijetliti jadni priprosti narod zakopan u najdublju tamu neznanja, jer je Bog don Gašpara obdario mnogim darovima. Krasniqi prema mišljenju i svećenika i vjernika može obavljati tu uzvišenu i svetu službu.«²¹⁹

Don Marko Sopi 11. lipnja 1864. godine piše kardinalu predstojniku Kongregacije da se prilike potajnih katolika u Crnoj Gori nisu popravile ni nakon intervencije carigradskog primasa, nadbiskupa A. Hassuna. Nadalje don Marko kaže da opat don Gašpar Krasniqi, koji je sada u Rimu, a jedno je vrijeme bio župnik potajnih katolika u Crnoj Gori, najbolje zna uzrok poteškoćama zbog kojih do tada nije bilo moguće riješiti problem potajnih katolika.²²⁰

Fra Emanuel da Carpeneto, župnik u Prizrenu, moli 14. lipnja 1864. godine kardinala predstojnika Kongregacije da se don Gašpar Krasniqi, kao najprikladniji za tu službu, imenuje skopskim nadbiskupom.²²¹

Don Gašpar Krasniqi piše iz Carigrada 20. rujna 1865. godine Kongregaciji o osnivanju jedne župe za Zajednicu Albanaca u Carigradu.²²²

Apostolski vikarijat u Carigradu traži 20. prosinca 1865. godine od Kongregacije dopuštenje da se u crkvi Svetoga Jurja u Carigradu osnuje župa za vjernike albanskog jezika.²²³

Dana 6. lipnja 1864. godine pultski biskup fra Dario Bucciarelli imenovan je skopskim nadbiskupom, a pultskim je biskupom imenovan don Pavao Berisha.²²⁴

Don Gašpar je ostao u Carigradu. Nekoliko se puta pokušavao vratiti u Mirdite i u svoju zavičajnu Skopsku nadbiskupiju, ali nije uspio.²²⁵ Glavari »Pet zasta-

²¹⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 125v-126v.

²²⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 153r.

²²¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 155.

²²² ASCPF, SC ALBANIA, vol. 38, ff. 886-867v.

²²³ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 38, f. 943r.ss.

²²⁴ Frok ZEFI, *Skopsko-prizrenska nadbiskupija u XIX. stoljeću*, 1. svezak, Zagreb, 2008, str. 20

²²⁵ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 39, f. 1024r. Vidi: Gjergj GJERGI-GASHI, o. c., str. 22.

va« iz Mirdita na čelu s kapetanom Gjoni tražili su 30. srpnja 1869. godine od Kongregacije da se zauzme za povratak don Gašpara Krasniqija u njegovu opatiju u Mirditima.²²⁶ Skopski nadbiskup Dario Bucciarelli piše 16. studenoga 1875. godine Kongregaciji o »revolucionaru don Gašparu Krasniqiju«. ²²⁷ I 18. veljače 1876. godine nadbiskup Bucciarelli piše Kongregaciji da nije suglasan s mogućnošću da se don Gašpar nastani u Zjumu.²²⁸

Opat monsinjor Gašpar Krasniqi nije se vratio u svoj zavičaj. Umro je u progonstvu 1877. godine. Skopski nadbiskup Dario Bucciarelli piše 20. kolovoza 1877. godine Kongregaciji za širenje vjere o tome kome pripadaju stvari koje su ostale poslije smrti monsinjora Gašpara Krasniqija, opata iz Mirdita.²²⁹ U jednoj bilješci iz 1917. godine stoji da Juraj Koletzi, biskup Sape, piše 20. svibnja 1917. godine iz mjesta Nenshati »o nekom mosinjoru Gašparu Krasniqiju koji je umro u progonstvu zbog zlostavljanja Bib Dode, poglavara Mirdita«. ²³⁰

17. O. PASKVAL iz Nizze (Pasquale da Nizza)

Franjevac o. Paskval iz Nizze piše 20. kolovoza 1846. godine Kongregaciji da se više ne nalazi u Đakovici, nego u Crnoj Gori, kamo ga je poslao njegov prefekt, jer je župa ostala bez župnika fra Antuna Marojevića koji je u zatvoru. Sada je fra Pasquale došobrižnik »vjernika koji su pogođeni progonom svog svećenika i svojih sužupljana«. »Crna Gora je hrvatska riječ, a talijanski bi se to reklo "Monte Nero". Zaista je to Crna Gora jer je opkoljena psima, ili još više demonima koji nisu više mogli gledati misionarevo djelovanje pa su učinili to što se dogodilo. Beg iz Gnjilana dao im je do znanja da su ovdašnji katolici raja i ništa drugo. Sada se nalazi u magli i ne zna kojim bi putom krenuo. Nije važno što se boji turskog upravitelja, on uza sve to mora dijeliti sakramente potajnim katolicima kao što čine i biskupijski svećenici. Na području ove župe ima 700 kuća takvih katolika koji znaju da su raja, ali izvana ih prepoznaju kao muslimane. Ti potajni katolici žarko žele slijediti Krista, ali zbog straha od kazni i smrti ostaju pokopani, očekujući blaži režim kako bi se očitovali javnim katolicima. Oni mu često plaćuci dolaze ne želeći ga napustiti i vode ga k sebi da im služi misu i da im dijeli sakramente. Ožalošćen je zbog njihovih prilika. Zato je rekao samome sebi da mora pisati u Rim i razgovarati s novim administratorom (Bogdanovi-

²²⁶ ASCPF, SC ALBANIA, vol. 39, f. 1096r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 23.

²²⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 666r.ss. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 24.

²²⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 673r.ss.

²²⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 698r.ss.

²³⁰ ASCPF, NS. Rub. 109 (1917) Numero Prot. 1138/1917. Vidi: Gjergj GJERGJI-GASHI, o. c., str. 24.

ćem) da mu dopusti služiti tim potajnim katolicima. Zato zbog toga moli uputu od Kongregacije. Bez obzira na Turčina i njegovo divljaštvo ne će žaliti truda, znoja i muka u onome što spada na njegovu službu i dovesti do kraja posao koji mu je Bog povjerio. Odjeću, koju mu je Kongregacija dodijelila prošle godine, neka mu pošalju, jer je dosadašnje odijelo posve izlizano budući da je morao spavati izvan kuće. I da u takvoj odjeći mora odlaziti pred predstavnike turske vlasti, bilo bi ga stid. Zato moli Kongregaciju da mu se pošalje druga odjeća kako bi se, prema okolnostima, mogao presvući u novu odjeću.«²³¹

O fra Paskvaleu administrator Urban Bogdanović kaže da je uzorna života, pobožan, da se čedno odijeva, nema »veličanstvenog krzna«, nego se slabim narodnim kaputima zaštićuje od nevremena. Trezven je, marljiv i dostatno sposoban. Plaća koju dobiva za osobno uzdržavanje je vrlo skromna te ju je potrebno povisiti.²³² Fra Paskvale je 1846. godine imao 28 godina.²³³

18. Fra ANTUN MAROJEVIĆ

Poslije povratka iz Turske, gdje je pohodio svoje prognane župljane, o. Antun Marojević se vratio u Letnicu. U vrijeme vizitacije 1853. godine imao je 58 godina. Tada je zabilježeno da kao misionar djeluje 26 godina. Navedene mu je godine pomoćnik u duhovnim poslovima bio don Josip Bogdan, star 52 godine, koji je u to vrijeme bio misionarom 20 godina.²³⁴

Fra Antun Marojević zalagao se za gradnju crkve u Letnici, što je predlagao don Pavao Berisha za boravka u Carigradu. U tim ga je nastojanjima početkom 1856. godine pretekla smrt.²³⁵

19. Don PAVAO BERISHA

20. Don PETAR DODIĆ

Rođen je u Janjevu. Kao župnik u Letnici spominje se u *Kanonskoj vizitaciji Župe Letnica* iz 1865. godine. Te godine župnik Dodić nije imao duhovnog pomoćnika.²³⁶ U vrijeme vizitacije 1872. don Petar je župnik u Letnici, ima 40 godina te 17 godina djeluje kao misionar. Duhovni pomoćnik mu je 80-godišnji don

²³¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 219r-220.

²³² ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 238r.

²³³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, f. 239r.

²³⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 1031v-1032r.

²³⁵ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, *Janjevo*, Zagreb, 2000, str. 151.

²³⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 262.

Josip Bogdan, koji je misionar 57 godina.²³⁷ Don Josip je ranije bio župnikom u Janjevu, a »pod stare dane« došao je pomagati župniku Dodiću. Nadbiskup Fulgencije Carev izvješćuje 24. lipnja 1880. godine Kongregaciju da je u ožujku iste godine umro don Petar Dodić, jedan od boljih misionara i župnika.²³⁸ Don Marko Sopi piše 11. srpnja 1880. godine Kongregaciji da je u prosincu 1879. godine k njemu u Letnicu poslan don Petar Dodić, stariji svećenik, koji se zbog bolesti »osjetio nesposobnim upravljati bilo kojom župom« pa ga je nadbiskup Carev poslao u Letnicu na oporavak i odmor. »Don Petar je za to sam zamolio nadbiskupa jer je predosjećao da će umrijeti. Zato je zamolio nadbiskupa za dopuštenje da njegove posmrtno ostatke pokopaju u svetištu Uznesenja Marijina u kojoj je kao svećenik služio 15 godina. Don Petar je svojom marljivošću i neumornim trudom prije 14 godina sagradio to svetište i župni dvor. Deset je godina bio župnik u preteškoj župi Đakovici. Shrvan je radom i bolešću. Nakon teškog probadanja u plućima primio je sakramente umirućih i umro svetačkom smrću na don Markovim rukama na Veliku subotu 1880. godine.« Don Marko nadalje kaže da su izgubili dobrog misionara koji je ostavio velik trag u nadbiskupiji. Nije bio vrlo obrazovan, ali je bio najrazboritiji od svih svećenika koje je don Marko poznao, pa je bio i nadbiskupov savjetnik.²³⁹

21. Don MARKO SOPI

Rođen je 1838. godine u Binču. Kao dječak odveden je u progonstvo zajedno s potajnim katolicima koji su se 1845. godine proglasili javnim. Bio je pitomac Urbanova kolegija u Rimu. Po završetku studija vratio se u Skopsku nadbiskupiju. Koncem srpnja 1861. godine stigao je iz Rima u Prizren i predstavio se biskupu Urbanu Bogdanoviću koji mu je dopustio da na kraće vrijeme ode kući u Binač, jedan dan hoda udaljen od Prizrena. U Binču je ostao do Velike Gospe pa je don Pavlu Berishi i don Josipu Bogdanu pomagao u ispovijedanju vjernika. Don Marko je služio svečanu misu. Poslije Velike Gospe vratio se u Prizren. Tada ga je biskup poslao u Đakovicu gdje je radio s još dvojicom svećenika.²⁴⁰ Premješten je u Peć 3. studenoga 1865. godine. Za privremenog pomoćnika mu je poslan fra Gaudencije Barbić, franjevac iz Dubrovnika.²⁴¹ Godine 1868. piše Kongregaciji da stalno pobolijeva otkako je u Peći, ali da iz poslušnosti prema poglavarima ne može odande otići.²⁴² U Đakovicu je premješten 1869.

²³⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 602r-69r

²³⁸ ASCPF, SS SERVIA, vol. 5, f. 771r.

²³⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 777v-778r.

²⁴⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 41r-41v.

²⁴¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 325r-326.

²⁴² ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 365-366.

godine²⁴³, odakle se opet vratio u Peć. Don Marko je bio župnikom i u Letnici. Dana 20. veljače 1879. godine izvješćuje Kongregaciju da je iz Peći premješten u Janjevo, a iz Janjeva, gdje je boravio tri mjeseca, u Letnicu gdje je sada zajedno s franjevcem o. Serafinom Cuzarijem, Sicilijancem. Dobro se osjeća jer je Letnica blizu njegova rodnog sela.²⁴⁴ Spomenuti je franjevac 1880. godine otišao na odmor u Italiju, gdje će ostati tri mjeseca, a želio bi doći i u Rim, piše župnik don Marko Kongregaciji za širenje vjere.²⁴⁵ U rujnu 1881. nadbiskup Carev piše Kongregaciji da se nalazi u Letnici zbog predaha u vrijeme vizitacije, a poslije će nastaviti kanonsku vizitaciju u Peći, Đakovici i Zjumu.²⁴⁶ Don Marko je iz Letnice premješten najprije u Prizren, a poslije u Janjevo, odakle 3. kolovoza 1885. godine piše Kongregaciji da u Letnici nije mogao živjeti u miru s ocem Serafinom Cuzarijem. Zato je nadbiskup Carev obojicu premjestio iz Letnice te don Marka poslao u Prizren. Narod je govorio da je don Marko nešto skrivio i da je zato premješten, ali se on nije osvrtao na ta govorkanja. Osjećao se počašćenim što je premješten na službu u prizrensku katedralu. Ondje je djelovao dvije godine zajedno s don Simonom Lumesijem, uzornim svećeničkom. U Prizrenu se razbolio pa ga je nadbiskup Carev premjestio u Janjevo gdje živi u slozi i razumijevanju s o. Franjom Brkićem, Hercegovcem.²⁴⁷ Nakon dvije godine službe u Janjevu don Marko je premješten u Letnicu na službu zamjenika župnika. Kaže da mu je to deseti premještaj u 25 godina svećeničke službe. Naglašava da nije premještan po kazni, nego za dobro vjernika Skopske nadbiskupije. Godinu je dana bio na službi u Zjumu. U Letnici je sada treći put, a poslan je da napravi reda u toj župi. U istom pismu pisanom u Letnici 11. listopada 1866. godine moli Kongregaciju da mu pošalje 50 napoleona jer bi želio sagraditi kapelicu u svom rodnom selu (Binču). Nadbiskup je Carev zauzet prijenosom nadbiskupske rezidencije iz Prizrena u Skoplje, premda u toj želji neće uspjeti, i nema vremena baviti se pitanjem gradnje kapelice. Zato se don Marko obraća Kongregaciji za pomoć.²⁴⁸ Don Marko Sopi umro je 3. travnja 1888. godine, na treći dan Uskrsa, te je pokopan uz grob don Petra Dodića, s desne strane kod ulaza u letničku crkvu.²⁴⁹ Iste je godine i nadbiskup Fulgencije Carev prestao biti skopskim nadbiskupom te je imenovan hvarskim biskupom.

²⁴³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 571rv.

²⁴⁴ ASCPF, SC, SERVIA, vol. 5, f. 719rv.

²⁴⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 779r.

²⁴⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 820r.

²⁴⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 951r-952r.

²⁴⁸ ASCPF SC SERVIA, vol. 5, ff. 1080r-1081v.

²⁴⁹ Gjergj GJERGJI-GASHI, *Albanski mučenici u razdoblju 1846. – 1848*, Zagreb, 1988, str. 65, 140-141.

22. O. SERAFINO CUZZARI

Fra Serafin Cuzzari 24. listopada 1881. godine izvješćuje Kongregaciju da je u »ovoj misiji« već devet godina. Posudio je novac kako bi mogao otići u Italiju. Nadbiskup nema 200 franaka, koliko je fra Serafino posudio. Njegov rođeni otac mu je također odgovorio da nema novca. Zato moli Kongregaciju da mu pomogne kako bi podmirio spomenuti dug.²⁵⁰ Poglavar Franjevačke misije pozvao je 1882. godine oca Serafina i oca Franju Brkića, župnika u Janjevu, na službu u Albaniju. Nadbiskup Carev žali se Kongregaciji što mu oduzimaju dvojicu svećenika, to više što mu je 1880. godine umro jedan biskupijski svećenik (don Petar Dodić) i što su dvojica franjevaca već otišla u Albaniju. K tome mu je još jedan svećenik teško obolio, a prognoze za njegovo ozdravljenje vrlo su loše. Ostaje mu dakle samo pet svećenika od ukupno šestorice, u nadbiskupiji koja je u tako teškim prilikama. Bila bi velika šteta da se o. Brkića premiješta iz Janjeva.²⁵¹ Na intervenciju Kongregacije ta su dvojica franjevaca ostala u Skopskoj nadbiskupiji i nadbiskup Carev se 9. listopada 1882. godine zahvaljuje za takvu odluku. Neke su župe toliko prostrane, kao npr. Peć, tako da bi mu bilo potrebno 12 svećenika.²⁵² Otac Serafino Cuzari piše iz Đakovice 22. veljače 1884. godine Kongregaciji da je već više godina misionar u skopskoj nadbiskupiji, da je bio i na albanskim i na hrvatskim župama. Kaže da je već ostario, i da više ne može raditi kao ranije. Želio se vratiti u domovinu, ali mu je njegov general dva puta pisao da »on ovisi o Kongregaciji i neka se zato njoj obrati s tom molbom«. Zato sada moli da mu se dopusti povratak u domovinu.²⁵³ Otac Serafino 25. travnja 1884. godine ponavlja tu molbu i u pismu Kongregaciji kaže da je postao »ruglo ove nadbiskupije jer je umoran od silnih putovanja i misionarskog posla«. A nadbiskup, umjesto da ga je poslao na koju lakšu župu, premjestio ga je u Đakovicu, jednu od najtežih župa, u kojoj mu ni klima ne odgovara. Rekao je nadbiskupu da ne može poći u Đakovicu, ali nije koristilo, morao se pokoriti. Sada se ne bavi samo mišlju kako da ode iz Đakovice ili pak iz nadbiskupije »i kako bi mirno živio u svojoj domovini«.²⁵⁴ Nadbiskup Carev piše 19. srpnja 1884. godine da bi o. Serafino zapravo htio biti župnikom u Janjevu, ali mu on ne može dati tu župu jer nije sposoban kao o. Franjo Brkić »koji je sposoban, revan, strpljiv, koji ima svoj način postupanja s vjernicima koji su pod njegovim vodstvom za kratko vrijeme jako uznapredovali«. Fra Serafino je zdrav i za cijelo

²⁵⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 823.

²⁵¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 846r.

²⁵² ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 856rv.

²⁵³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 895.

²⁵⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 899.

vrijeme boravka u nadbiskupiji samo je jedanput imao groznicu koju je svojom krivnjom dobio prije osam godina na jednoj šetnji. Nagao je u prosuđivanju i izvještavanju. Nadbiskup očekuje odgovor od Kongregacije.²⁵⁵ Otac Serafin je iz Đakovice premješten u Prizren odakle 9. veljače 1886. godine piše Kongregaciji da je nadbiskupa Careva »velikim križem« odlikovao austrijski car Franjo Josip, ali da nadbiskup smatra da su to odlikovanje više zaslužili svećenici i narod nego on.²⁵⁶ Otac Serafino moli 12. svibnja 1886. godine dopuštenje da može doći u Italiju na tri mjeseca kako bi pohodio svog ostarjelog oca i kako bi mogao doći u Rim.²⁵⁷ I 1887. godine o. Serafino je još u Prizrenu odakle 15. lipnja izvješćuje Kongregaciju da je nadbiskup Carev u Skoplju i da mu turske vlasti ne dopuštaju povratak u Prizren. Ujedno prigovara nadbiskupu što se nije potrudio kako bi s vlastima bio »u bar donekle dobrim odnosima«.²⁵⁸ Sljedeće je godine nadbiskup Carev imenovan hvarskim biskupom i premješten u Hvar. Don Simon Lumesi, prizrenski župnik i generalni vikar, 29. lipnja 1889. godine odgovara nadbiskupu Logorezziju na optužbe fra Serafina Cuzarija, župnog suradnika u Prizrenu, povodom slučaja francuskih sestara milosrdnica koje su u Prizrenu otvorile školu za djevojčice i koje se bave njegom bolesnika.²⁵⁹ Taj don Simonov odgovor nadbiskup Logorezzi je poslao Kongregaciji za širenje vjere kojoj je i bio namijenjen. Fra Serafino je 1889. godine otputovao u Rim kako bi se pred svojim poglavarima opravdao od optužbi don Simona Lumesija i 15. studenoga zamolio Kongregaciju da mu dade novac za putne troškove jer se mora vratiti u svoju misiju u kojoj djeluje već 18. godinu. Njegovu je molbu preporučio delegat generala Reda.²⁶⁰ Dana 7. ožujka 1890. godine fra Serafino izvješćuje iz Prizrena Kongregaciju o nekim neslaganjima s don Primom Doči, opatom u Mirditima, i traži dopuštenje za povratak u Italiju.²⁶¹ Fra Luigi da Parma, general franjevac opservanata, 14. travnja 1890. godine moli Kongregaciju za dopuštenje da se fra Serafino, koji je bio 19 godina misionar, vrati u Italiju²⁶², a fra Serafino 16. travnja 1890. piše Kongregaciji da ga se don Simon Lumesi želi riješiti i poslati ga za učitelja u Janjevo, u školu koja ima 120 učenika. Učiteljsku bi službu morao preuzeti 20. sljedećeg kolovoza, a dotle bi morao ostati nezaposlen. U Janjevu već postoji svećenik učitelj, a druga dva svećenika

²⁵⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 95rv.

²⁵⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 974.

²⁵⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 984.

²⁵⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1108.

²⁵⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 1232r-1233v.

²⁶⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1252rv.

²⁶¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1273.

²⁶² ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1283.

dostatna su za duhovne potrebe te župe. Budući da je ozloglašen, neopozivo moli povratak u Italiju.²⁶³

23. Don BARTOLOMEJ FANTELLA

Roden je 1855. godine u Lastovu u Dubrovačkoj biskupiji. Bartolomej je 1872. imao 17 godina i studirao je retoriku u Sjemeništu u Prizrenu, koje je u vrijeme nadbiskupa Bucciarellija bilo smješteno u staroj nadbiskupskoj rezidenciji.²⁶⁴

Nadbiskup Fulgencije Carev izvješćuje 10. listopada 1883. godine Kongregaciju da su don Bartolomeja, koji je obećao do smrti ostati u Skopskoj nadbiskupiji, kotarske vlasti iz Korčule pozvale da se pojavi pred vojnom komisijom radi odsluženja vojnog roka. »Don Bartolomej je sada župnik u Peći, a to je najteža župa u nadbiskupiji. Budući da ga nema tko zamijeniti na župi, nadbiskup je preko bečkog nuncija zamolio austrijske vlasti da don Bartolomeja oslobode vojničke službe. To međutim nije ništa koristilo te su ga kotarske vlasti u njegovom zavičaju opet pozvale pred vojnu komisiju. Zbog teških prilika katoličkih vjernika u njegovoj župi nadbiskup ne može obvezati don Bartolomeja da napusti župu niti na najkraće vrijeme, tim više što je on svjestan svoje pastoralne službe i što je spreman dati život za vjernike koji su povjereni njegovoj brizi. On se ne želi udaljiti od njih u časovima tako fatalne pogibelji. Zato se nadbiskup obraća Kongregaciji s molbom da se zauzme kod austrijskog veleposlanika kod Svete Stoline da se on zauzme kako bi don Bartolomeja ostavili na miru zbog teških prilika u kojima žive katolici u njegovoj župi. Njegovim odlaskom, pa i na kraće vrijeme, nadbiskupija bi bila teško pogođena.«²⁶⁵

Franjevac o. Giunifero da Giuliano moli 1884. godine od Kongregacije dopuštenje da se tiska knjižica pod naslovom *Kanunari ili Lunario* autora Gjonija Agostinetija. Knjižicu su pregledali otac Giunifero i don Batolomej Fantella, župnici u Peći, koji znaju albanski jezik, i nisu pronašli ništa što bi bilo zapreka njezinu tiskanju. Prodajom te knjižice pomoglo bi se autoru knjižice i njegovim kćerima od 17 i 19 godina te njegovu malom sinu.²⁶⁶ Oca Giunifera htjeli su njegovi franjevački poglavari 1887. godine premjestiti iz Peći. Nadiskup Carev

²⁶³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1285rv. O. Vinko Malaj piše da je fra Serafino jedno vrijeme bio dubrovačkom Franjevačkom samostanu »kao lektor, a kasnije je više godina misionario na Kosovu a kod biskupa D. Bucciarellija i F. Careva vršio službe sekretara«. Vidi: Samostan Male Braće u Dubrovniku, str. 230-231.

²⁶⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 615v.

²⁶⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 883rv.

²⁶⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 113r-114v.

moli Kongregaciju da ga ne premještaju jer je Župa Peć vrlo velika i teška te u njoj moraju biti najmanje dva svećenika.²⁶⁷

Kao župnik u Letnici potpisao se don Bartolomej »u svoje ime i u ime svojih župljana« na zajedničkom pismu svećenika Skopske nadbiskupije od 9. lipnja 1888. godine, kojim svećenici mole kardinala predstojnika Kongregacije za širenje vjere da njihov nadbiskup fra Fulgencije Carev ostane u nadbiskupiji.²⁶⁸

U vrijeme župnika Bartolomeja nadbiskup Logorezzi piše 21. veljače 1890. godine Kongregaciji da je zamoljena novčana potpora (učiteljska) za školu u Letnici koja bi bila na razini već postojećih osnovnih škola u nadbiskupiji, a u kojoj bi djeca učila čitati i pisati i »bila podučavana u vjeronauku iz kojega ne znaju ni osnovne stvari«. Budući da je ovu molbu preporučio austrougarski konzul, nadbiskup se nada da će biti uvažena.²⁶⁹

Don Bartolomej je iz Letnice premješten za župnika u Prizren, odakle 14. veljače 1892. godine izvješćuje kardinala predstojnika Kongregacije što je sve zajedno s austrougarskim konzulom učinio glede ostavštine pokojnoga skopskog nadbiskupa Andrije Logorezzija te šalje prijepis nadbiskupove oporuke²⁷⁰, a 23. veljače 1892. i popis stvari zatečenih u nadbiskupskom dvoru u Skoplju nakon smrti nadbiskupa Logorezzija.²⁷¹

Don Bartolomej Fantela uspio je u Letnici otvoriti Hrvatsku pučku školu. Prema bilješci koja se nalazi u Župnom uredu u Letnici, don Batolomeja je letničkim župnikom imenovao nadbiskup Carev 1888. godine. U toj je službi ostao do 1891. Drugi je put bio župnikom u Letnici od 1893. do 1897. godine.²⁷²

²⁶⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1122r.

²⁶⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 1161r-1163v.

²⁶⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1269v.

²⁷⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 1362rv, Prijepis oporuke f. 1363rv.

²⁷¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1379rv.

²⁷² Bilješka ispod fotografije don Bartolomeja Fantela u Župnom uredu u Letnici; Nikola Čolak i Ive Mažuran u monografiji *Janjevo* pišu da je nakon smrti nadbiskupa Logoreccija, koji je umro 2. siječnja 1892. godine, »bez mnogo razmišljanja i traženja prikladne osobe koja će upravljati Skopskom nadbiskupijom, Kongregacija 29. siječnja 1892. požurila s odlukom da u svojstvu apostolskog upravitelja preuzme vođenje nadbiskupije župnik u Prizrenu Bartolomeo Fantella. O njegovu djelovanju malo je što poznato, osim da je (za vrijeme njegova vođenja nadbiskupije) 27. veljače 1892. zaređen za svećenika Tadija Ivanović, inače štićenik umrloga nadbiskupa Logoreccija«. Vidi: Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, *Janjevo*, Zagreb, 2000, str. 175-176.

24. Don PETAR CAREV

Rodio se u Podstrani u Splitskoj biskupiji 17. siječnja 1861. godine u obitelji Ivana i Ivanice rođene Karaman. Prezime ove obitelji piše se u župnim matricama Carav i Carević. Pučku školu Petar je pohađao u Podstrani. U četvrtom razredu je prešao u glagoljaško sjemenište u Priko kod Omiša, nakon čega nastavlja školovanje u trogodišnjoj sjemenišnoj gimnaziji, a zatim u dvogodišnjoj pripravnici. U sjemeništu u Priku nije mogao završiti i drugu godinu pripravnice, niti nastaviti bogoslovni studij, jer je dalmatinsko Namjesništvo u Zadru objavilo 10. veljače 1879. godine odluku bečkog ministra za bogoštovlje i nauk o zatvaranju sjemenišne škole, osim pučke, i to od početka školske godine 1879/80. Program sjemenišne škole nije bio usklađen s državnim austrijskim programom. Zato je sjemenište i zatvoreno, a kandidati nisu mogli nastaviti studij na zadarskoj bogosloviji koja je tada otvorena.

Stoga splitski biskup ni uz najbolju volju nije mogao primiti sjemeništare iz Prika i poslati ih na studij u Zadar. Tada su oni koji su željeli nastaviti školovanje i postati svećenici bili prisiljeni zamoliti nekoga biskupa, čak izvan područja Austrije, da ih primi za svoje svećeničke kandidate. Među njima se nalazio i Petar koji je imao sreću da ga je za svoga klerika primio njegov prezimenjak fra Fulgencije Carev, skopski nadbiskup. Zato je Petar zatražio otpust iz Splitske biskupije, a u molbi je napisao: »Poslije petogodišnjeg boravljenja u sjemeništu Priko, a nemogući prosljediti redovne nauke za postići cilj, koga vidim još od malašnih godina, prosim od toga Prisvitloga Naredbeništva otpust iz ove biskupije k Nadbiskupiji Skopja u kojoj nadam se postati misnikom na slavu Božju.«

Nadbiskup Carev piše u veljači 1881. godine splitskom biskupu Marku Kalogjeri: »Petar Carev iz Podstrane poviše Omiša, moj rođak i pitomac sjemeništa u Priku, prije godinu dana izrazio je želju da se pribroji kao klerik ovoj nadbiskupiji. U prošlom prosincu doputovao je ovamo u Prizren, a zatim početkom siječnja ove godine pošao je u papinski zavod u Skadru, gdje sada uči filozofiju (...).«

Kada je Petar školske godine 1880/81. završio filozofiju u Skadru, nadbiskup Carev poslao ga je, vidjevši da je nadaren, na studij teologije u Urbanov kolegij u Rim. Nadbiskup Carev piše 10. ožujka 1881. godine kardinalu predstojniku Kongregacije za širenje vjere da se Petar Carev do tada školovao o svom trošku. Njegova se obitelj složila s time da on bude primljen u Skopsku nadbiskupiju. Petar Carev nije do tada položio misionarsku prisegu da će služiti u Skopskoj nadbiskupiji. Nadbiskup to želi ne zbog toga što je Petar njegov rođak, nego zato što je dobar, što voli studij i što je pobožan. Zato moli da Petar Carev bude

primljen za pitomca u Urbanovu kolegiju u Rimu.²⁷³ U tom su se naime zavodu Kongregacije za širenje vjere školovali bogoslovi iz misijskih područja Katoličke crkve, u koje se ubrajala i Skopska nadbiskupija, jer se nalazila na području na kojem su prevladavali muslimani. Isusovac o. Legnani, zamjenik rektora Papinskog kolegija u Skadru, piše 17. rujna 1881. godine kardinalu predstojniku Kongregacije da je nadbiskup Carev 15. rujna javio kako je kardinal predstojnik tražio da Petar Carev položi misionarsku prisegu da će trajno ostati u Skopskoj nadbiskupiji kako bi mogao biti ređen na titul Misije i kako bi mogao biti primljen u Urbanov kolegij u Rimu. Sada Petar Carev izjavljuje da želi stalno ostati u Skopskoj nadbiskupiji kao misionar i tu svoju izjavu potpisuje. Po želji nadbiskupa Careva, spomenuti isusovac izvješćuje o tome Kongregaciju za širenje vjere.²⁷⁴

Petar je u Rimu studirao teologiju samo tri godine, jer je nakon toga zbog bolesti bio prisiljen prekinuti studij i vratiti se kući. O tome je nadbiskup Carev, malo prije Petrova ređenja za svećenika, pisao splitskom biskupu Kalogjeri: »Petar Carev iz župe Podstrane u toj biskupiji, prije pitomac sjemeništa u Priku, od svršetka 1880. došao je u ovu nadbiskupiju da se kao klerik pribroji i posveti službi ove Misije. S tim naslovom on je bio primljen jednu godinu kasnije među pitomce Urbanova zavoda Kongregacije za širenje vjere u Rimu; a zatim se prošle godine zbog zdravlja, i s preporukom uзорitog kardinala prefekta spomenutog zavoda, vratio u ovo mjesto.«

Nakon povratka iz Rima Petar je početkom 1885. godine došao na oporavak k svojim roditeljima u Podstranu, gdje je boravio do početka lipnja iste godine. I tada se ponašao i odijevao onako kako su to običavali činiti svećenici u Skopskoj nadbiskupiji, što je izazvalo čuđenje ne samo domaćih seljaka nego i splitskih svećenika. Zato ga je splitski biskup opomenuo preko podstranskog župnika da nosi onakvo kleričko odijelo kakvo se nosi u Splitskoj biskupiji. Međutim, tu mu opomenu župnik nije mogao uručiti, jer je već »klerik Car otputovao 1. lipnja u Skadar i odatle u Prizren u Albaniji«, kako je to župnik javio biskupu.

Petar je posljednju godinu teologije završio sredinom lipnja 1886. godine u skadarskoj Bogosloviji. Prije njegova svećeničkog ređenja nadbiskup je Carev, tražeći za njega otpusni dokument, napisao splitskom biskupu: »Sada na osnovi papinske ovlasti, budući da taj Carev treba da bude promaknut u svećeništvo, obraćam se Vašoj prečasnoj i presvjetloj Preuzvišenosti s vrućom molbom da mi pošalje u tu svrhu, sa što je moguće većom brzinom otpusno pismo.« Bi-

²⁷³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 807r-810v.

²⁷⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 821r-822v.

skup ga je odmah poslao Petru s popratnim riječima: »Pošto se ti želiš pribrojiti Skopljanskoj nadbiskupiji u Albaniji i u njoj primiti svete redove, ovim te otpuštamo iz naše biskupije, kojoj pripadaš podrijetlom rođenja (...).« Nakon toga je fra Fulgencije Carev zaredio Petra u Prizrenu 24. kolovoza 1886. godine za svećenika svoje Skopske nadbiskupije.²⁷⁵

Pišući o posljednjim popovima glagoljašima iz Podstrane, Danko Vlašić kaže da je don Petar odmah poslije ređenja imenovan župnikom u Prizrenu.²⁷⁶ To je moguće, ali se u Prizrenu nije dugo zadržao jer već 18. kolovoza 1888. godine izvješćuje kardinala predstojnika Kongregacije da je sada župnik u Đakovici i da je s njim jedan pomoćnik, bivši pitomac Papinskog kolegija u Skadru. Obojica nastoje »učiniti što god dobra i obzirom na poziv koji su prihvatili i obzirom na mjesto na koje su postavljeni izvršavaju svoje dužnosti«. Kardinal je u pismu od 29. studenoga prošle godine obećao poslati u Đakovicu jednu pokaznicu, pa don Petar moli da se ta pokaznica pošalje. Kaže da će kardinal lako ispuniti svoje obećanje jer ga je papa opskrbio svetim stvarima posebno potrebnim za misijske krajeve.²⁷⁷ Don Petar piše 18. veljače 1889. godine kardinalu predstojniku i kaže da mu je prošle godine pisao te doslovce prepisuje to svoje pismo. Čini to zato kako bi kardinal vidio da mu je pisao, u slučaju da se njegovo pismo izgubilo. Sada samo kardinalu čestita Uskrs, a poslije blagdana će mu opet pisati.²⁷⁸ Zajedno sa svojim suradnicima don Tomom Ivanovićem i don Tomom Glasnovićem, don Petar piše 15. lipnja 1889. godine kardinalu predstojniku da je »ovo o čemu će sada izvijestiti poznato i svećenstvu Skopske nadbiskupije i nadbiskupu«.

Otac fra Emilije da Cles, vršitelj dužnosti prefekta franjevačkih misija u Skopskoj nadbiskupiji, koji je boravio u franjevačkom gostinjc u Zjumu, za vrijeme nadbiskupa Careva sagradio je u Đakovici odmah pokraj župnog stana jednu zgradu koju je prozvao franjevačkim gostinjcem. Za tu gradnju ni od koga nije dobio dopuštenje. Od samog početka gradnje »fra Emilije je bio prekoravan kako od cijelog svećenstva nadbiskupije tako i od nadbiskupa Careva, ali se on nije dao smesti, nego se još više zahuktao«. Dvije godine ranije zahvalio se na župi u Zjumu i svoje prebivalište premjestio u »imaginarni hospicij« u Đakovici. Don Petar je već jedanput o tome pisao nadbiskupu Carevu. Muke i uznemiravanja koje je tada proživljavao nadbiskup nisu mu dopustile da to i službeno

²⁷⁵ Danko VLAŠIĆ, *Posljednji popi glagoljaši iz Podstrane*, Podstrana, 1997, str. 10, 14.

²⁷⁶ Danko VLAŠIĆ, o. c., str. 14.

²⁷⁷ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1175rv.

²⁷⁸ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1200rv.

razmotri te da izda definitivnu i konačnu naredbu protiv fra Emilija. Nakon premještanja nadbiskupa Careva i dolaska nadbiskupa Logorezzija »fra Emilije je od ovoga posljednjeg bio izgrđen ad non plus ultra zbog svojih anomalija i ekstravagancija«. Zato se don Petar morao po drugi put obratiti nadbiskupskoj kuriji u Skoplju navodeći razloge nepodnosivosti boravka fra Emilija u njegovu imaginarnom hospiciju u Đakovici. A ti su razlozi sljedeći: »Veličina župe i mnoge obveze traže da u Đakovici budu tri svećenika, koliko ih sada i ima. Ovi svećenici se uzdržavaju samo desetinom od naroda, a ta je desetina jako slaba. Prihodima od te desetine ne bi se mogli podmiriti svakodnevni troškovi da nema nesigurnih prihoda kao što su darovi iz pobožnosti, a koje daju i katolici i muslimani. Te darove oni daju za blagoslove i za amulete, ili kako narod kaže, zapise. S ovim nesigurnim i onim sigurnim prihodima nekako se veže kraj s krajem. No, otkad je fra Emilije u Đakovici, narod se više ni ne okuplja kao župna zajednica nego odlaze k njemu i sve takozvane nesigurne prihode daju njemu jer se on bavi nečednom vještinom ljekarništva i kirurgije i to nedopušteno. Svojim visokim mišljenjem o toj svojoj arogantnoj vještini fra Emilije ide dotle da prisvaja ne samo nesigurne prihode, nego također i darove za mise. Sve to on uzima na uštrb svećenika koji su u dušobrižničkoj službi u toj župi izloženi naporima i opasnostima i to danju i noću. Za pridobivanje mušterija služi se ponajviše zlim tursko-albanskim običajima, ponižavajući se vrlo nisko kako pred muslimanima tako i pred Ciganima na štetu katoličke vjere i svećeničkog staleža, a tako se samo ojačavaju mane i poništavaju svećenički naponi. Nadalje ova trojica svećenika kažu da fra Emilije, na sablazan katolicima i nekatolicima, ima sluškinju koju kuje u zvijezde i odobrava sve njezine riječi i blesave brbljarije i neotesanosti, a to čovjeka pobuđuje na podsmijeh i sažaljenje. Svećenici se nadaju da će ovo pismo potaknuti kardinala da svemu ovome stane na kraj, upotrijebivši željeno, neposredno i hitno sredstvo. Moglo bi se još dodati da je fra Emilije počinio i još neke druge nedopuštene stvari koje nisu izložene u ovom pismu. Zato bi bilo najbolje da se on udalji iz Đakovice i da se vrati u Zjum. Ovako su o svemu u svojoj drugoj žalbi izvijestili nadbiskupa, a sada izvješćuju i kardinala kako bi se izbjegle neželjene i strašne posljedice. Nadaju se da će kardinal ovo ozbiljno razmotriti.«²⁷⁹

Don Petar 1. rujna 1889. godine izvješćuje kardinala predstojnika da je u službi župnika u Đakovici i da ima dva svećenika pomoćnika. Prošle godine u jesen bio je teško bolestan, a i nedavno ga je mučila groznica te druge tjelesne slabosti.

²⁷⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 1222 r-1224v.

Sada mu je malo bolje. Zahvaljuje za pokaznicu koju mu je Kongregacija poslala preko nadbiskupa Careva.²⁸⁰

Potpisujući se samo prezimenom »Carev«, don Petar 30. rujna 1889. godine moli kardinala predstojnika Kongregacije da mu se pošalju matematičke knjige koje bi volio imati, a to su Callandrellijeva *Algebra* i *Geometrija* te još dva djela Petra Antonaccija. Misli da te knjige može dobiti samo iz tiskare Kongregacije pa se zato obraća kardinalu. S obzirom na župu u kojoj boravi, još teže bi te knjige mogao nabaviti na kojem drugom mjestu. Zato i moli da mu ih pošalju.²⁸¹

Pismom od 30. listopada 1890. godine don Petar izvješćuje kardinala predstojnika da je zamolio nadbiskupa Logorezzija da ga zbog slabijeg zdravlja premjesti iz Đakovice u Prizren. Sada je u Prizrenu, gdje kao župnikov pomoćnik nastoji obavljati svoje dužnosti.²⁸²

Kako bi bolje upoznao svoje svećenike, novi skopski nadbiskup Pashk Trokshi zatražio je 15. ožujka 1893. godine od Kongregacije podatke tko su bili pitomci Papinskog kolegija u Rimu. Prema dobivenoj obavijesti od rektora kolegija Lodovica Mazze, u njemu su se školovali *Petar Carev, župnik u Letnici*, Tadija Ivanović, kapelan u Prizrenu, Stjepan Krasniqi, kapelan u Peći i Nikola Glasnović, kapelan u Đakovici.²⁸³ Iz tog rektorova odgovora doznajemo da je don Petar Carev bio iz Prizrena premješten u Letnicu za župnika.

Spomenuti Danko Vlašić piše da je don Petar Carev ostao u Skopskoj nadbiskupiji do kraja lipnja 1894. godine »kada je napustio Prizren« i vratio se svojoj kući u Podstranu. Prema pisanju rektora Lodovica Mazze, don Petar je napustio Letnicu, a ne Prizren i vratio se u svoje rodno selo. Nije poznato zašto je otišao iz Skopske nadbiskupije. Više puta u kasnijim godinama života molio je austrijske vlasti da mu priznaju svećeničku službu i godine provedene u pastoralnom radu izvan Austrije. U tu svrhu je i 1905. godine molio Biskupski ordinarijat u Splitu »da ga preporuči kod rečene vlade, neka mu uvaži i ono osam godina župnikovanja u Albaniji, budući da ih je potrošio u vinogradu Gospodnjem, a u prilog Austrije, od koje je primio i novčanu pomoć, kako se može vidjeti kod carsko-kraljevskog Ministarstva vanjskih poslova u Beču, počam od 1890.«. Tu je njegovu molbu uvažilo Namjesništvo u Zadru tek 1913. godine, od kojega je dobio odgovor da je odlučilo »da iznimno dozvoli da dušobrižnička služba,

²⁸⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1243.

²⁸¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1250.

²⁸² ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 1356.

²⁸³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 6, ff. 102-196. Vidi: Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 177.

koju ste vi obavili u Albaniji od 1. srpnja 1886. do 30. lipnja 1894. (...) bude uračunata u cijeloj mjeri (...).«

Don Petar je napustio službu u Letnici vjerojatno s namjerom da se više ne vrati u Skopsku nadbiskupiju. Stoga se nije odazvao pozivu novoga nadbiskupa Pashka Trokshija da se vrati, već je ostao kod kuće u Podstrani gotovo godinu dana.

Poslije toga jednogodišnjeg odmora imenovan je župnikom u Zasioku u Splitskoj biskupiji. No nije preuzeo tu župu, pa odlazi k nadbiskupu Carevu u Hvarsku biskupiju gdje je bio imenovan župnikom u Dračevici na otoku Braču i tamo ostao do početka ožujka 1896. godine, kada je napustio tu župu. Prešao je u Splitsku biskupiju i u njoj kao župnik služio u više župa. Napokon je kao župnik u svojoj rodnoj Podstrani umirovljen 1917. godine. Oporuku je napisao 8. prosinca 1925. godine, a umro je u Podstrani 18. ožujka 1926. Pokopan je u priprostoju i staroj svećeničkoj grobnici na starom dijelu groblja kod crkve Svetoga Martina.²⁸⁴

25. Don LUSH KURTI

Spominje se kao župnik u Letnici 1906. godine, kada je došao u pomoć misionaru isusovcu koji je te godine držao pučke misije u Vrnezu i Vrnjavokolu, selima na području Župe Letnica. Zabilježeno je da je 1922. godine bio župnikom u Stubli.

26. Don TADIJA IVANOVIĆ, duhovni pomoćnik

Roden je 20. kolovoza 1864. godine u Janjevu u obitelji Nikole Ivanovića i Mandić r. Kocić. Pučku je školu završio u Janjevu te ga je otac upisao u trgovačku školu u Prištini, htijući da postane trgovac. No 1879. godine u Janjevo dolazi don Marko Sopi, rodnom iz Binča, bivši pitomac Kongregacije za širenje vjere. Pod njegovim utjecajem Tadija izabire svećenički poziv. Don Marko ubrzo odlazi na službu u Letnicu i sa sobom vodi mladog Tadiju, koga je podučavao latinski jezik. Nadbiskup Fulgencije Carev na molbu don Marka Sopijsa prima Tadiju u sjemenište u Prizrenu i nakon godinu dana šalje ga u skadarsko sjemenište zajedno s Petrom Carevim,

²⁸⁴ Danko VLAŠIĆ, o. c., str. 14-15, 47, 50.

nadbiskupovim rođakom, i Sjepanom Krasnićijem iz Janjeva. Budući da je već bio podučan latinskoj gramatici, mogao je 1881. godine završiti prvi i drugi razred latinske gramatike i talijanskog jezika. Kasnije, kao svećenik, naučio je i turski jezik, koji mu je dobro došao u razgovorima s predstavnicima tadašnje turske vlasti. U sjemeništu je postao kandidat za Družbu Isusovu. No, njegovi roditelji nisu željeli da postane svećenik, pogotovo ne isusovac. Na kraju, prema savjetima don Marka Sopijsa i tadašnjeg janjevačkog župnika o. Franje Brkića, Tadija se odlučuje za biskupijskog svećenika. Nakon deset godina studija, 13. prosinca 1891. godine prima niže redove, a 14. travnja 1892. godine suđakonat i đakonat. Red prezbiterata podijelio mu je 23. svibnja 1892. godine sofijski nadbiskup Robert Menini u Plovdivu. Duhovnim pomoćnikom u Prizrenu imenovan je 7. studenoga 1892. godine. Ondje je ostao godinu dana, a tada je premješten za duhovnog pomoćnika u Letnicu, gdje je ostao od 1893. do 1895. godine. Od 1895. do 1898. upravljao je župom u Đakovici i pomagao župniku u Skoplju. Godine 1899. dolazi u Janjevo za duhovnog pomoćnika i tu ostaje do 1903. godine, kada je nakratko bio premješten u Đakovicu. Janjevački župnik don Nikola Mazarek je 24. studenoga 1903. godine u ime 21 Janjevca tražio da se don Tadija ukloni iz Janjeva. Pismo je osobno napisao na hrvatskom jeziku župnik Mazarek, a potpisali su ga Tuna Brkić, Joza Palić, Ivan Dokin Glasnović, Ivan Tadin, Stefan Dokin i Joza Čolak. Razlog don Tadijina udaljavanja iz Janjeva bilo je njegovo žestoko suprotstavljanje nadbiskupu Trokshiju.²⁸⁵ Poslije službe u Đakovici don Tadija je imenovan upraviteljem župe u Uroševcu, gdje je ostao do 1906. godine. Nakon toga je opet došao u Letnicu i ondje kao duhovni pomoćnik ostao dvije godine, da bi se potom iznova vratio na službu u Uroševac, Stublu i Prizren. Konačno je 1929. godine imenovan župnikom u Kosovskoj Mitrovici u kojoj je ostao do umirovljenja 1. siječnja 1938. godine. Kao umirovljenik pomaže svećenicima u župama u kojima je ranije djelovao. Umro je u Letnici 20. kolovoza 1950. godine navršivši 86 godina života i 58 godina misništva. Pokopan je na letničkom groblju iznad crkve.²⁸⁶

27. Monsinjur NIKOLA GLASNOVIĆ (1913)

Rođen je u Janjevu. Nadbiskup Pashk Trokshi zatražio je 15. ožujka 1893. godine od Kongregacije za širenje vjere podatke o tomu koji su svećenici Skopske

²⁸⁵ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, *Janjevo*, Zagreb, 2000, str. 178.

²⁸⁶ Krizogon IVANOVIĆ, *Don Tadija Ivanović (1864. – 1950.)*, Zvono, Janjevački godišnjak, god. 1996, Zagreb, 1996, str. 75-78. Ivanovićevi su preci doselili iz Dalmacije u Kratovo te su tada nosili prezime Magarević. Kasije su uzeli prezime Ivanović po Sv. Ivanu Krstitelju kojega su posebno štovali.

nadbiskupije bili pitomci Papinskog kolegija u Rimu. Prema dobivenoj obavijesti od rektora Lodovica Mazze, školovanje u Kolegiju završio je, među ostalima, i don Nikola Glasnović, kapelan u Đakovici.²⁸⁷ Kao župnik u Janjevu imenovan je poslije smrti nadbiskupa Trokshija administratorom Skopske nadbiskupije.²⁸⁸ Primo Bianchi, nadbiskup u Draču, predložio je 21. rujna 1908. godine don Nikolu Glasnovića za skopskog nadbiskupa te dadeo da je on vrlo učen i sposoban, ali i nepostojana značaja (carattere volubile).²⁸⁹ Tada je za skopskog nadbiskupa izabran don Lazar Mjeda. Monsinjur Nikola Glasnović borio se protiv upotrebe hrvatskog jezika u liturgijskim slavljinama u Janjevu.²⁹⁰ Kao svećenik koji djeluje u Letnici spominje se 1913. godine. Umro je 1. siječnja 1919. godine od španjolske groznice.²⁹¹

28. Don MIKEL (MIHAEL) TARABULLUZI (1894)

Rođen je 5. travnja 1868. godine u Prizrenu. Za svećenički se poziv pripremao u Papinskom kolegiju u Skadru. Godine 1889. još je studirao teologiju. Zbog nestašice svećenika u Skopskoj nadbiskupiji nadbiskup Andrija Logorezzi moli Kongregaciju da od pape dobije dopuštenje kako bi klerika Mihaela zaredio za svećenika. Mihael se u to vrijeme nalazio u Letnici, kamo je poslan »na promjenu zraka«, kod župnika koji ga je uzdržavao o svom trošku. Budući da Mihael nije navršio propisanu dob za svećeničko ređenje, nadbiskup moli da mu se podijeli oprost od propisane dobi te da ga može zarediti na titul misije.²⁹² Nadbiskup 5. rujna 1889. godine izvješćuje Kongregaciju da je do sljedećeg ljeta odgodio ređenje klerika Mihaela Tarabulluzija jer nije dobio oprost od propisane dobi budući da mu nedostaje 18 mjeseci.²⁹³

²⁸⁷ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 177.

²⁸⁸ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 181.

²⁸⁹ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 182.

²⁹⁰ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 186.

²⁹¹ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 188.

²⁹² ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 1220.

²⁹³ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 1245r.

Nakon odlaska don Petra Careva iz Letnice krajem lipnja 1894. godine župnikom je imenovan don Mihael Tarabulluzi. Od početka župničke službe u Letnici nastojao je opismeniti svoje župljane, a poslije osnivanja Župe Sv. Josipa u Stubli 1905. godine otvorio je školu u kojoj je potajno podučavao djecu. »Kao letnički župnik u duhovnim se stvarima brinuo i za svoje filijale. Obučen u narodnu nošnju, kao lovac, obilazio je svoje vjernike na području cijele župe, krštavajući i poučavajući ih u kršćanskom nauku. Tridesetak godina radio je na vjerskom i školskom odgoju svojih župljana, a kad je bio spriječen bolešću i zatvorom, u školskom ga je podučavanju zamjenjivao njegov brat Jak (Jakov) Tarabulluzi.«²⁹⁴

Zaslijepljeni mržnjom, domaći Srbi i Crnogorci su tijekom 1918. i 1919. godine nasrnuli na Albance muslimane i katolike, pljačkajući ih i ubijajući. Najteže stanje bilo je u Letnici, gdje su vjernici i župnik bili izloženi nevjerojatnim zlostavljanjima. Načelnik u Vitini dao je 20. prosinca 1918. uhititi letničkog župnika Mihaela Tarabulluzija što se bez njegova odobrenja zaputio nekom bolesniku da bi mu dao bolesničko pomazanje. »Po blatu i kiši don Mihael je tjeran od Vitine do Gnjilana pješačeći vezanih ruku na leđima, premda je sa sobom imao svoga konja. Po dolasku u Gnjilane ostao je u zatvoru pet sati, da bi zatim bio osuđen na 21 dan zatvora. Istom presudom pretvorena je zatvorska kazna u 202 tadašnja dinara globe koju 27. prosinca 1918. mora osobno donijeti u Gnjilane. Kad je spomenutog dana došao u Gnjilane radi predaje globe, rečeno mu je da se ta vrsta novca više ne prima, već da u tom pogledu treba čekati upute iz Prištine. Istodobno bio je i oštro ukoren, jer da potiče Albance na ustanak i ponovno se našao u zatvoru. Uzalud su bile sve molbe i dokazivanja kotarskom načelniku u Prištini i Gnjilanima, pa je župnik Tarabulluzi ostao i nadalje u zatvoru. Poslije petnaest dana promijenio se kotarski načelnik i stavio župnika u zatvorsku ćeliju s dva muslimana. Kako je 21. dana istjecala kazna župniku Tarabulluziju, pozvao ga je načelnik na razgovor radi suočenja s dva svjedoka, koji su navodno čuli da razgovara s muslimanima u ćeliji govoreći da srpska vlast neće dugo trajati i da će ovo biti Albanija. Jedan od svjedoka bio je obična ljudska ništica, koji je za turske vladavine bio musliman, srpske Srbin, bugarske Bugarin, a sada opet Srbin. Upitan kada je to čuo, svjedok je odgovorio prije deset dana, iako se župnik u to vrijeme nije nalazio u ćeliji s muslimanima. Na očitu laž nitko se nije osvrtao i uzaludna su bila pisma nadbiskupa Lazara Mjede ministru vjera i nadbiskupovo osobno zauzimanje kod kotarskih načelnika da

²⁹⁴ Rrok GJONLLESHAJ, *Famullia e Schen Jozefit*, Stublla (monografi), Stublla, 2005, str. 57.

se posve nedužan župnik pusti na slobodu. To se nakon 25 dana don Mihaelova boravka u zatvoru ipak dogodilo.«²⁹⁵

Politički pritisak na svećenike Albance nije popuštao, niti su progoni i sumnjičenja prestajali. Krajem srpnja 1920. bili su uhićeni mons. Stjepan Krasniqi, župnik u Đakovici, fra Klement Miraj, župnik u Peći, i fra Serafin Koda, župnik u mjestu Raja-Merturi. Razlozi njihova zatvaranja nisu bili poznati nadbiskupu Mjedi ni Kongregaciji, zbog čega je 25. svibnja 1921. godine traženo posredovanje državnog tajnika Svete Stolice kod vlade Kraljevine SHS da se provede uredan sudski postupak i svećenici oslobode »tako žalosnog i ponižavajućeg položaja«.

Sredinom kolovoza 1921. godine don Mihael Tarabulluzi bio je kao letnički župnik po drugi put uhićen, pa je poslanik Svete Stolice u Beogradu Francesco Cherubini dobio nalog od državnoga tajnika da s jedne strane uloži prigovor kraljevskoj vladi i zatraži njegovo oslobađanje, a s druge strane da ga u dogovoru s nadbiskupom Mjedom premjesti u drugu župu. Obavijest istoga sadržaja bila je upućena i nadbiskupu Mjedi da se o Tarabulluzijevu premještanju dogovori i potom postupi prema uputama poslanika u Beogradu.²⁹⁶

Po treći je put don Mihael uhićen 10. srpnja 1921. godine pod optužbom da je »prevratnik koji buni narod protiv vlasti«. Talijanske novine prenijele su uvodni dio *Politikina* napisa i opširno izvijestile što se zapravo zbivalo sa zatvorenim svećenicima, napominjući pritom da su sva četvorica Albanci. Kada je napokon bio pokrenut sudski postupak, odmah su oslobođeni svake krivice fra Miraj i fra Koda, a nije bilo dokaza ni za mons. Krasniqija i don Tarabulluzija.

U nastavku suđenja bili su 18. studenoga 1921. godine oslobođeni optužbe i mons. Krasniqi i don Tarabulluzi. Huškački natpisi u *Politici* i drugim novinama nestali su »kao baloni od sapunice«. Lažnim optužbama pokrenuto je namješteno suđenje kojemu nije ni bila svrha dokazati krivicu zatvorenih svećenika, nego ostvariti jasno zacrtan politički cilj: kao ustupak Pravoslavnoj crkvi ukinuti Skopsku nadbiskupiju i udaljiti s Kosova nadbiskupa Lazara Mjedu i albanske svećenike. Sveta je Stolica već od početka dobro razumjela ciljeve srpske politike, pa je na dan puštanja dvojice svećenika iz zatvora premjestila monsinjora Lazara Mjedu za skadarskog nadbiskupa.²⁹⁷

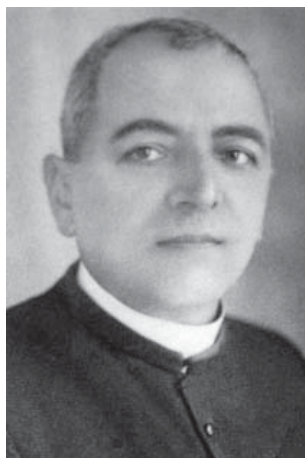
²⁹⁵ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, *Janjevo*, Zagreb, 2000, str. 187-188.

²⁹⁶ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 189.

²⁹⁷ Nikola ČOLAK – Ive MAŽURAN, o. c., str. 191, 193.

29. Don LUKA FILIĆ

Rođen je u Janjevu 18. listopada 1881. godine. Za svećenika je zaređen 26. travnja 1905.²⁹⁸ Župnikom u Letnici bio je u vrijeme gradnje sadašnje crkve 1928. godine i snosio velik teret gradnje. Kao župnik posvećivao je mnogo pažnje mladima.²⁹⁹ Godine 1939. bio je župnik u Župi Gospe od Sv. Ružarija u Smaću, u kojoj su živjeli katolici Albanci.³⁰⁰

30. ANTON KORDIN (1935–1938)

Rođen je 16. siječnja 1897. godine u Ljubljani. Za svećenika je zaređen 29. lipnja 1922. također u Ljubljani. Kao letničkog župnika spominju ga čašne sestre usmiljenke koje su 1935. godine došle u Letnicu. Godine 1939. Kordin je premješten iz Letnice u Skoplje, gdje je bio na službi upravitelja župe u Skoplju, generalnog provikara i predsjednika Crkvenog suda.

31. Don PETAR PAVAO BERISHA

Rođen je 10. lipnja 1912. godine u selu Terzija u Župi Stubla. Za svećenika je zaređen 12. ožujka 1938. godine. Župa Letnica u to vrijeme nije imala župnika, pa je u njoj služio Petar Pavao Berisha kao kapelan-mladomisnik.³⁰¹

32. Don EMANUEL dr. KRAJINOVIĆ (1953–1974)

Rođen je 22. ožujka 1891. godine u Župi Kiseljak nedaleko od Sarajeva. Kao pitomac otaca franjevaca Provincije Bosne Srebrene započeo je spremanje za svećenika u Visokom. Novicijat je završio u samostanu u Fojnici, a bogoslovni studij u Budimpešti i Zagrebu, gdje je postigao doktorat iz teologije. Za svećenika je zaređen u Sarajevu 20. srpnja 1914. godine. Jedno je vrijeme bio profe-

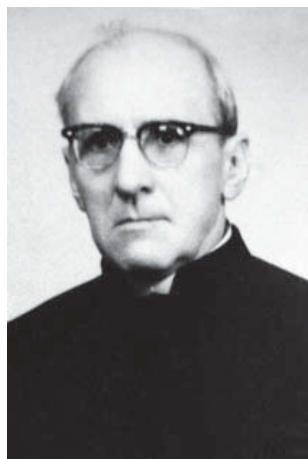
²⁹⁸ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939, str. 373.

²⁹⁹ Bilješka uz fotografije letničkih župnika što se nalaze u Župnom uredu u Letnici.

³⁰⁰ Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 373.

³⁰¹ Krunoslav DRAGANOVIĆ, o. c., str. 372.

sor na Franjevačkoj gimnaziji u Visokom, a potom župnik u Podhumu kod Ostrošca na Neretvi i u Novom Šeheru. Na poziv biskupa dr. Smiljana Čekade došao je 1951. godine u Skopsku biskupiju, gdje je radio najprije u Bitoli, a potom u Kosovskoj Mitrovici. Od 1953. do 1974. godine bio je župnik u Letnici, u svetištu Majke Božje. U njegovoj se svećeničkoj djelatnosti posebno ističe prevodilački rad s mađarskog i njemačkog jezika. Objelodanio je mnoge prevedene knjige i vjerske priručnike.

Premинуo je u 90. godini života, 16. veljače 1981. godine u Letnici, kao umirovljeni letnički župnik i dekan. Pokopan je 18. veljače u Kiseljaku kod Sarajeva. Pogreb je vodio mjesni župnik fra Ilija Piplica, a nazočni su bili i svećenici iz Letnice, tajnik Skopsko-prizrenske biskupije, franjevci iz obližnjih samostana, velik broj vjernika, rodbina, prijatelji i znanci. Osobito je bilo dojmljivo vidjeti na pogrebu skupinu redovnica i kandidatica iz Župe Letnica, reda Služavki Malog Isusa iz Sarajeva, koje je pokojni župnik sve krstio.

U prigodnim pogrebnim govorima ocrtni su njegov lik i djelo te njegove zasluge za Crkvu i narod. U ime Skopsko-prizrenske biskupije govorio je njegov dugogodišnji suradnik i pomoćnik don Franjo Đurić. Svi su isticali njegovu čvrstu vjeru. Tu čvrstu vjeru izrazio je sam u svojoj pjesmi ovim riječima:

*Sve mi uzmete, ali vjeru ne dam,
vjera mi daje smisao života
i moć da mirno na svršetak gledam,
i u svršetku da nađem ljepotu.*

U oproštajnoj homiliji za vrijeme mise zadušnice u Letnici skopski biskup dr. Joakim Herbut isticao je tu vjeru s kojom je pokojni dr. Emanuel prošao kroz teške kušnje »pa i kroz tamnu noć svog svećeničkog života«.

Dr. Emanuel Krajinović zauzimao se za obnovu svetišta Majke Božje u Letnici, te ga je cijelog dao oslikati. Vodio je radove oko gradnje novoga župnog dvora. Prema braći svećenicima bio je uvijek susretljiv i gostoljubiv. Gotovo svi svećenici Skopsko-prizrenske biskupije došli su na oproštajnu misu u Letnicu i tako potvrdili poštovanje prema svećeniku dr. Emanuelu Krajinoviću.³⁰²

³⁰² ANONYMUS, *Dr. Emanuel Krajinović*, Glas Koncila, broj 5/1981, Zagreb, 1981, str. 10.

33. Don ANTUN GLASNOVIĆ (1974–1987)

Rođen je 18. svibnja 1928. godine u Janjevu. Nakon osnovne škole i gimnazije studirao je teologiju na Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu. Za svećenika je zaređen 6. travnja 1958. godine u Janjevu.³⁰³ Biskupski ordinarijat u Đakovu izvješćuje 1958. godine: »Antunu Glasnoviću, bogoslovu šeste godine Skopljanske biskupije, koji svoje teološke studije završava u našem Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu podijelio je njegov ordinarij preuzvišeni gospodin dr. Smiljan Čekada, biskup skopljanski, sveti red prezbitera na Gluhu nedjelju 23. ožujka 1958. u rodnom mjestu Janjevu, gdje je mladomnik na Bijelu nedjelju 13. travnja ove godine pjevao svoju Mladu Misu. Čestitamo!«³⁰⁴

Svoje svećeničko djelovanje započeo je u albanskoj Župi Bec, gdje je ostao 16 godina (od 1958. do 1974. godine), sagradio župni dvor, obnovio župnu crkvu i vjerski život. Vodio je brigu o siromašnim župljanima, a osobito se brinuo za svog štićenika Tomu, kojemu je u Zlokućanima podigao kuću i ishodio socijalnu pomoć.

Iz Beca je 1974. godine premješten u Župu Sv. Ivana Krstitelja u Zlokućanima. Ondje je podigao župni dvor i otvorio dvije područne kapele za vjernike koji žive daleko od župne crkve.

Iz Zlokućana je premješten u Župu Letnicu, u kojoj je djelovao 16 godina. Mnogo je učinio za obnovu svetišta Majke Božje. Cijeloga je svećeničkog života promicao duhovna zvanja i radio na međusobnom izmirenju Alabanaca, pa je u Zlokućanima bio i članom Komisije za izmirenje.

Umro je u 62. godini života, 26. srpnja 1990. godine u Letnici. Pogreb je vodio skopski biskup dr. Joakim Herbut, a s njim su bili biskup Nikola Prela i četrdesetak svećenika, većinom Albanaca, oko 60 redovnica i velik broj vjernika. Došli su i mnogi Janjevcani. Na pogrebu su govorila oba biskupa, potom letnički župnik Nikola Dučkić, svećenici iz albanskih župa Beca i Zlokućana te na kraju Tom Skenderi. Gotovo su svi govorili na hrvatskom i albanskom jeziku.³⁰⁵ Don Antun Glasnović pokopan je u Letnici.

³⁰³ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb, 1975, str. 417.

³⁰⁴ *Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu*, broj II/1958, Đakovo, 1958, str. 35.

³⁰⁵ K. G., *Antun - Tuna Glasnović, svećenik*, Glas Koncila, broj 34/1990. od 26. kolovoza, Zagreb, 1990.

34. Don NIKOLA ČIBARIĆ (1987–1990)

Rođen je 16. ožujka 1941. godine u Janjevu u obitelji Antuna i Marije Čibarić. Nakon završene osnovne škole odlučuje se za duhovni poziv te ga tadašnji skopsko-prizrenski biskup dr. Franjo Smiljan Čekada šalje u sjemenište u Pazin. Teološki je studij završio na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 31. siječnja 1986. godine u crkvi Krista Kralja u Trnju u Zagrebu, a zareadio ga je skopsko-prizrenski biskup Joakim Herbut.

Nakon ređenja imenovan je kapelanom u Janjevu. Godine 1987. imenovan je župnikom i upraviteľem Marijina svetišta u Letnici, gdje je ostao do 1990. godine kada odlazi za župnika u Župu Sv. Križa u Kosovskoj Mitrovici. Uz župničku službu u Mitrovici obavljao je i službu duhovnika u skopskom Dječaćkom sjemeništu. Godine 1995. imenovan je upraviteľem Župe Presvetog Srca Isusova u Skoplju. U toj je službi ostao do 2006. godine, kada je zbog teške bolesti umirovljen.

Umro je 11. siječnja 2010. godine u Pastoralnom centru u Skoplju. Pokopan je 13. siječnja 2010. godine, prema vlastitoj želji, u obiteljsku grobnicu uz svoje roditelje na zagrebačkom groblju Miroševac. Uz mnoštvo prisutnih vjernika, svećenika i časnih sestara pogrebne je obrede vodio skopski biskup mons. Kiro Stojanov koji je, opraštajući se od pokojnika, rekao:

»Don Nikola je prošao zemljom čineći dobro svakom čovjeku. Radovao se s radosnima i plakao sa zaplakanima. Tolikim izbjeglicama, siromašnima i nevoljnima koje je susretao na životnom putu bio je zaista i dobar otac i dobra mati. Toliko se puta znao odreći i doručka i ručka, užine i večere da bi mogao udijeliti koricu kruha gladnome i nevoljnome. Bio je jako bolestan, ali se odricao skupocijenih lijekova da bi mogao kupiti lijek onima koji su bolesniji od njega. Toliko je puta u susretu s bolesnima znao izgovoriti ove riječi: "Mene boli jer Vas boli!" Don Nikola Čibarić je svojim životom istinski pokazao ljepotu i uzvišenost svećeničkog poziva. Zato njemu na dar Isusova usrećujuća riječ: "Blago milosrdnima, oni će zadobiti milosrđe!"³⁰⁶

³⁰⁶ Don Mato JAKOVIĆ, *Biografija don Nikole Čibarića*, Skoplje, 11. ožujka 2010, str. 1-2.

U Glasu Koncila je o don Nikoli Čibariću 2005. godine zapisano sljedeće: »Župnik skopske rimokatoličke župe je 64-godišnji Nikola Čibarić, rođeni Janjevac, pučki bi se reklo "dobričina na prvi pogled". Nije tek puki literarni izričaj za nje ga reći da je primjerno poŕrtvovan i zauzet svećenik, ali nije teško ni zaključiti da se već prilično "istrošio" i da mu je zdravlje narušeno, o čemu govore tri operacije koje je već podnio. Nakon završene gimnazije u Sjemeništu u Pazinu i bogoslovije u Zagrebu, kao kasnije zvanje za svećenika ga je godine 1986. u zagrebačkoj Župi Krista Kralja zaređio onodobni skopsko-prizrenski biskup Joakim Herbut. Odlazi najprije u biskupsko sjedište u Skoplje gdje pomaže i u tamošnjem Malom sjemeništu, u kojem su se školovali pitomci iz Makedonije i Kosova. Kakva je bila situacija u glasovitoj župi na Kosovu – Janjevu još samo prije dvadesetak godina, pokazuje njegovo imenovanje za drugoga janjevačkog kapelana. Nakon Janjeva odlazi u drugu poznatu hrvatsku župu, Letnicu, a potom u Kosovsku Mitrovicu. Godine 1993. vraća se u Skoplje za duhovnika u Sjemeništu, a godine 1995. postaje župnikom skopske katedralne župe, i tu nimalo atraktivnu i laganu dužnost obavlja bez prekida već deset godina. Osim redovitih pastoralnih obveza u katedrali i crkvi Sv. Josipa na Bit Pazaru, tj. baraci koja je podignuta nakon razornog potresa g. 1963. u kojem je srušena nekadašnja katedrala, dani su mu ispunjeni svagdašnjim posjećivanjima malobrojnih raštrkanih vjernika i brojne sirotinje po Skoplju i susjednim mjestima. Tako se mise slave svakoga dana u katedrali, tj. župnoj crkvi, u 18 sati, a nedjeljom i blagdanom u 10,30 i 18 sati, te u kapelici Sv. Josipa u 8,30 sati, koja je tzv. dječja misa. Nakon nje se održava vjeronauk za sve pučkoškolce, koji pohađa pedesetak učenika. Usputno vrijedi spomenuti da se usprkos nekoliko državno-crkvenih pregovora vjeronauk za sve vjerske zajednice, barem zasad, u makedonskim školama ne održava. Osim toga svakoga se dana u katedrali moli krunica, svakoga petka je klanjanje, a svake subote vječne devetnice u čast Gospi od Čudotvorne medaljice. Katedralni zbor održava vježbe svake srijede i subote, a tjedno se redovito sastaje molitvena skupina "Filoteja". Već četvrtu godinu povremeno se, skromno, ali sadržajno i profesionalno, tiska i župni listić. Župni telefon počinje zvoniti od ranih jutarnjih sati i ne prestaje sve do navečer, a ljudi se javljaju s različitim potrebama od duhovno-vjerskih do konkretnih materijalnih. Ured je doslovce obasut mnoštvom zamolba za novčanu pomoć, za kruh, brašno i ulje, za isplatu struje i vode, liječničkog pregleda, mjesečnoga đačkog prijevoza, za kupnju lijeka, đačkih bilježnica i olovaka, ogrjeva, crijepa i sl. Župnik otvoreno ističe kako mu pravoslavni svećenici, s kojima je inače u dobrim odnosima, otežavaju rad jer podjeljuju sakramente "šakom i kapom", bez bilo kakve pouke i priprave, te onda i neki katolici odluče ići linijom manjeg otpora.«³⁰⁷

³⁰⁷ *Župnik – dobričina na prvi pogled Nikola Čibarić*, Glas Koncila, broj 40 (1631), 2. 10. 2005.

35. Don NIKOLA DUČKIĆ (1990–2000)

Rođen je 12. svibnja 1941. godine u Janjevu. Za svećenika je zaređen 29. lipnja 1966. također u Janjevu, gdje je istoga dana slavio i mladu misu. Poslije ređenja bio kapelan u Letnici, a 1970. godine imenovan je upraviteljem župe u Binču, gdje je sagradio župnu crkvu. Bio je upravitelj župe i župnik u Janjevu, gdje je obnovio župnu crkvu Svetoga Nikole. Trenutačno (2010) je župnik u Kistanju, kamo su se za vrijeme rata na Kosovu preselili mnogi janjevački katolici.

36. Don KRIST GJERGJI (2000)

Rođen je u Stubli. Župnikom u Letnici imenovan je 2000. godine.

3.

SVEĆENICI IZ ŽUPE

Kongregacija za širenje vjere i Skopska nadbiskupija vodile su izrazitu skrb o Župi Letnica te su katoličkim vjernicima slale svećenike bilo da oni stanuju u Letnici ili u Skoplju ili u Kratovu. Letnica nije ostala bez vlastita uzdarja Crkvi. I iz te je župe poteklo nekoliko svećenika koje ćemo, koliko nam arhivska građa omogućuje, u daljnjem tekstu predstaviti.

1. Fra BERNARDIN IZ CRNE GORE

Rođen je u Letnici. U Čiprovcu u Bugarskoj stupio je u Franjevački red. Bio je misionar u Letnici i Kratovu. O njemu smo govorili u poglavlju o letničkim župnicima.

2. Don TOMO RASPASANOVIĆ

Rođen je 1651. godine u Letnici. Za svećenički se poziv pripremao u Ilirskom kolegiju u Loretu kamo je došao 1. siječnja 1665. godine. U kolegiju ga je poslao nadbiskup Andrija Bogdani kada je imao 14 godina. Znao je samo malo latinskog jezika, dok talijanski nije znao. Dobro je govorio turski i hrvatski. U polog je donio 10 škuda. Propisanu prisegu da će nakon školovanja služiti kao misionar u svojoj nadbiskupiji položio je 5. srpnja 1655. godine. Filozofiju je počeo studirati 3. studenoga 1667. godine, a 3. studenoga 1670. započeo je studij skolastičke i moralne teologije. Red subđakonata primio je 20. prosinca 1671. godine, a 26. travnja 1672. vratio se u Skopsku nadbiskupiju. U kolegiju se dobro ponašao, a dobro je svladao i studij, premda nije završio cijeli studij skolastičke teologije jer za jedan semestar nije bilo predavača. Za vrijeme boravka u kolegiju bio je zdrav. Ocijenjen je kao prikladan za sve crkvene službe i kao posebno nadaren za propovjedničku službu.³⁰⁸ Red prezbiterata primio je u svojoj nadbiskupiji. Najprije je bio kapelanom u Trepči, a poslije župnikom u Prizrenu. Kao misionar u Trepči, Prištini i Vučitrnu zamolio je 10. srpnja 1675. godine Kongregaciju da mu pošalje misionarske potpore, i to od 1673. godine, koje još nije dobio. Vjernici su mu siromašni i jedva ga nekako uzdržavaju jer sve što imaju moraju davati Turcima kako bi živjeli u miru.³⁰⁹ Budući da potpora nije stizala, don Tomo ponavlja molbu 16. prosinca 1675. godine.³¹⁰ Rektor Ilirskog kolegija u Loretu, isusovac Franjo Marija Lusitesi, 5. siječnja 1676. godine izvješćuje tajnika Kongregacije o don Petru Karagiću, don Vinku

³⁰⁸ Josip JURIC – Mijo KORADE, *Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu*, Vrela i prinosi, br. 14, Zagreb, 1983, str. 165-166.

³⁰⁹ ASCPF, SOCG, vol. 458, f. 96rv.

³¹⁰ ASCPF, SOCG, vol. 458, f. 97rv.

Mateviću i don Tomi Raspasanoviću kao jako dobrim pitomcima toga kolegija, te ih preporučuje za dobivanje misionarske potpore.³¹¹ Nadbiskup Petar Bogdani pita 20. svibnja 1681. godine Kongregaciju smije li 5,1/3 cekina, koje je primio iz Rima na ime potpore don Tome Raspasanovića, dati kao nagradu don Jurju Toliću, kapelanu dubrovačkih trgovaca u Novom Pazaru koji je odlazio i u Trepču, odakle je don Tomo nakon pola godine službe premješten u Prizren.³¹² Kao prizrenski župnik don Tomo 15. ožujka 1682. godine preporučuje tajniku Kongregacije sebe i svoje materijalne potrebe.³¹³ Budući da materijalna pomoć nije stizala, don Tomo 15. ožujka 1682. godine ponovno moli pomoć. U tom pismu govori o svome školovanju u Loretu koje je uspješno završio, što se može vidjeti iz dokumenata toga kolegija. O njegovu ponašanju Kongregaciju može obavijestiti rektor Ilirskoga kolegija u Loretu. Po završetku studija vratio se u zavičaj i nadbiskup ga je imenovao misionarom u Trepči. Prigodom proglašenja jubilarne godine Turci su se pobunili protiv njega. Imao je samo toliko vremena da crkvene stvari potrebne za služenje mise zapakira i stavi na konja te ode iz Prizrena u Trepču kako bi mogao nastaviti misionarsku službu. Kada je opasnost prošla, vratio se u Prizren koji je tri godine bio bez svećenika. U Prizrenu je malo katolika te ga oni ne mogu uzdržavati jer moraju podmirivati različite turske namete. Budući da Tridentski koncil preporučuje otvaranje škola, a u Skopskoj nadbiskupiji još nema škole, don Tomo se nudi za učiteljsku službu kako bi imao od čega živjeti.³¹⁴

Nadbiskup Petar Bogdani 28. srpnja 1683. godine predlaže Kongregaciji za širenje vjere da don Tomu Raspasanovića imenuje biskupom Pultske biskupije. O njemu kaže da je bio pitomac kolegija u Loretu, da je studirao spekulativnu i moralnu teologiju te da sada, na nadbiskupovu utjehu, služi kao župnik u Prizrenu »na granicama Pultske biskupije«. Don Tomo znade albanski jezik koji se govori »u onim brdima« (u Pultskoj biskupiji). Nadbiskup misli da bi don Tomo zbog svoje dobrote, naobrazbe i revnosti bio jako dobar pastir tamošnjem jadnom narodu.³¹⁵

Nadbiskup Petar Bogdani 12. listopada 1683. godine izvješćuje tajnika Kongregacije da su turske vlasti povisile poreze i namete. Vjernicima, a posebno crkvenim službenicima, vrlo je teško sve to plaćati. Moli Kongregaciju da prisili

³¹¹ ASCOF, SOCG, vol. 458, f. 103rv.

³¹² ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 96r.

³¹³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 115.

³¹⁴ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 116rv.

³¹⁵ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 125rv.

kanonika Nappija, zastupnika nadbiskupa Andrije Bogdanija u Rimu, da pošalje 96 škuda koje mu već više godina nije isplatio.³¹⁶

Nadbiskup Petar Bogdani 5. travnja 1687. godine izvješćuje Kongregaciju o proganjanju i zlostavljanju njega i njegovih svećenika od strane Turaka. O don Tomi kaže da je morao otići iz svoje župe u Prizrenu »bez nade da se u nju vrati«. Sada se skriva u svojoj kući u Prištini koja je udaljena od Prizrena dva dana hoda.³¹⁷ Nadbiskup Petar odlazi u Prizren i prema mogućnostima zamjenjuje don Tomu u župničkoj službi.³¹⁸ On 10. prosinca 1688. godine piše Kongregaciji da su svi njegovi misionari u Skopskoj nadbiskupiji na svojim mjestima, premda su prilike u njoj teške. Vidjevši da u Pultsku biskupiju, kojom on administrira, ne dolaze franjevci, imenovao je don Tomu Raspasanovića svojim generalnim vikarom u toj biskupiji i ne zna hoće li moći nastaviti tu službu bez misionarskih potpora za osobno uzdržavanje.³¹⁹

Nadbiskup Petar Bogdani imenovan je »nadzornikom misija u Pultskoj biskupiji»³²⁰, tj. administratorom te biskupije. Don Tomo je, kako smo vidjeli, imenovan generalnim vikarom skopskog nadbiskupa »za Albaniju«, tj. za Pultsku biskupiju. Nadbiskup Petar izvješćuje 15. svibnja 1689. godine Kongregaciju, pod pseudonimom *Cuneus Prophetarum* (to je naslov njegove knjige, op. a.), da su prilike što se tiče svećenika i vjernika sada još teže. U Pultsku su biskupiju napokon stigli franjevci. Ondje je još uvijek don Tomo Raspasanović kojega je imenovao svojim vikarom za tu biskupiju. Planira i sam sljedećeg mjeseca otići u Pultsku biskupiju kako bi se spasio, ali i da bi se pobrinuo za tamošnje misionare.³²¹

U popisu svećenika Skopske nadbiskupije iz 1690. godine stoji da je don Tomo župnik u Gashima u Albaniji, da ima 39 godina, da je u svećeničkoj službi 15. godina te da je rođen u Crnoj Gori (Letnici).³²² Zbog ratnih je neprilika morao napustiti i Skopsku nadbiskupiju i Pultsku biskupiju. Dana 1. travnja 1690. godine don Tomo iz Niša piše Kongregaciji: »Koliko su se više obradovali dolasku carske vojske u svoj zavičaj, toliko su, i još više, pritisnuti onim što im se dogodilo, a zbog čega je ne samo nestalo radosti u njihovim srcima, nego su do-

³¹⁶ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 127.

³¹⁷ ASCPF, SOCG, vol. 499, f. 271r.

³¹⁸ ASCPF, SOCG, vol. 499, f. 266v.

³¹⁹ ASCPF, SOCG, vol. 504, f. 91.

³²⁰ ASCPF, SOCG, vol. 499, f. 274r.

³²¹ ASCPF, SOCG, vol. 369, f. 370.

³²² ASCPF, SOCG, vol. 508, f. 291r.

laskom Turaka i Tatara carski vojnici pobijeđeni, a narod se razbježio. Jedni su pobjegli prema Nišu, jedni preko brda sve do Beograda. Skopska je nadbiskupija razrušena, a njezini stanovnici katolici ili poubijani od barbarskog naroda ili zarobljeni tako da se u tim krajevima ne može naći katolika, osim malo njih koji su se mogli spasiti u bijegu prema Prokuplju. Ti su siromasi proseći otišli prema Beogradu u žalosnoj bijedi. Od svećenika Skopske nadbiskupije ubijen je don Ivan Bogdani, sinovac pokojnog nadbiskupa Bogdanija, i don Ivan Jovković, obojica bivši pitomci kolegija u Loretu. Ostao je u nadbiskupiji don Petar Sogagni (Zogu). Don Marko Masarek, bivši pitomac Kongregacije za širenje vjere, u vrijeme bijega ostao je bolestan i ne zna se što se s njim dogodilo. Ostali su svećenici živi, ali žive u bijedi u krajevima oko Beograda. Iz Prizrena i Peći nije nitko mogao pobjeći, nego su svi postali plijenom barbara. Ne zna se što se s njima dogodilo. Ne može dobiti nikakve obavijesti jer je veza s njima prekinuta. Don Tomo je u vrijeme dolaska turske vojske, ostavivši majku i jednoga sinovca, pobjegao preko brda. Putovao je danju i noću s jednim svećenikom iz Peći i došao u Beograd. General Veterani ga je pozvao u Niš za tumača jer znade hrvatski i albanski jezik.«³²³

U memorijalu ili podsjetniku iz 1690. godine, napisanom za sjednicu Kongregacije za širenje vjere, don Tomo također govori o prilikama u Skopskoj nadbiskupiji nakon povlačenja austrijske vojske s Kosova i moli za pomoć kako bi imao od čega živjeti. U tom memorijalu don Toma kaže kako je prošle zime bio prisiljen pobjeći iz zemlje i kako je stigao do Beograda gdje se zadržao veći dio izbjeglica. Kod Peći je ostavio svoju jadnu majku i sinovca, a on je preko brda nakon deset dana stigao do Beograda zajedno s još nekoliko svećenika. Odatle ga je pozvao general Veterani da mu pomaže u službi austrijskog cara i da djeluje kao dušobrižnik među katolicima koji su ostali u Nišu i Prokuplju. Međutim, ti su katolici postali »neprijatelj plijen« zajedno sa svojim župnicima don Pavlom Joščićem i don Antun Pavlovićem, nekadašnjim pitomcima papinskih kolegija. Budući da je don Toma otišao s generalom Veteranijem, on sada ne zna ništa o drugim svećenicima, osim da se jedan od njih spasio, a to je on koji se sada nalazi u Transilvaniji kod spomenutog generala, i da čeka naredbu Kongregacije kojoj se »podlaže« kao pitomac kolegija u Loretu. A budući da je lišen i domovine, i rođaka, i župe i svega što je imao, jer je to sve postalo plijenom barbara, nada se da ga Kongregacija neće napustiti i da će mu pomoći, jer se nema kome drugom obratiti i ni u koga drugoga pouzdati.³²⁴

³²³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 189rv.

³²⁴ ASCPF, SOCG, vol. 509, f. 55rv.

Don Tomo je pisao Kongregaciji i 15. rujna 1691. godine o svojim prilikama nakon bijega iz Skopske nadbiskupije. U tom pismu kaže da su neki katolički vjernici i svećenici u bijegu stigli do Beograda. Kada je Beograd pao, svi se se opet razbježali i ne zna je li se koji od njih spasio. I u tom pismu don Toma moli pomoć Kongregacije.³²⁵ O navedenom se pismu raspravljalo na sjednici Kongregacije održanoj 30. srpnja 1692. godine. U njegovu se sažetku kaže kako je don Toma pobjegao iz nadbiskupije, kako je bio generalni vikar pokojnog nadbiskupa (Petra Bogdanija), kako se s nekoliko svećenika povukao do Beograda te kako je nakon pada Beograda ostao sam bez rodbine i bez sredstava za uzdržavanje. U Transilvaniji mu je u tom pogledu pomagao general Veterani koji ga preko kardinala Sacchettijsa sada preporučuje Kongregaciji za pomoć. Na spomenutoj je sjednici zaključeno da treba zatražiti mišljenje od kardinala Kolonića.³²⁶

Kao generalni vikar Skopske nadbiskupije iz Sibinja je izvijestio Kongregaciju za širenje vjere 26. ožujka 1693. godine da je morao »gol i bos jašući na konju pobjeći iz nadbiskupije da ga Turci ne ubiju«. Pobjegao je u Vlašku, kamo je pobjegao i velik broj ljudi iz Skopske nadbiskupije. U nadbiskupiji je ostao samo jedan svećenik »koji bez obzira na sve opasnosti duhovno pomaže preostalom narodu koji se raspršio na sve strane«. Raspasanović dodaje da se ne boji ni jednog napora, ali budući da je vrlo poznat Turcima, misli da će i u Vlaškoj biti koristan. U sažetku don Tomina pisma za sjednicu Kongregacije kaže se da ga je do tada »uzdržavao general Veterani koji moli Kongregaciju da ne zaboravi don Tomu koji je služio kao generalni vikar i da mu dade misionarsku potporu koja bi ga potakla na još zauzetiji rad«. Tajnik je na toj sjednici rekao da bi mu se mogla dati potpora koju je do tada primao don Florio di Andrea, misionar koji je umro. Budući da je don Pavao Jošić ostao sam, trebalo bi i njemu dati potporu kako bi se mogao osloboditi zarobljeništva kada to bude moguće, jer ne razmišljajući o opasnosti i mukama pomaže tamošnjim katolicima koji su ostali bez svećenika.³²⁷ I u pismu upućenom tajniku Kongregacije, pisanom također u Sibinju 23. travnja 1693. godine, don Tomo moli tajnika da se zauzme kako bi don Pavao Jošić dobio kakvu izvanrednu potporu jer je izložen mnogim opasnostima i jer mora pohađati vjernike u različitim krajevima o svom trošku. Don Pavao je prešao Dunav. Don Tomo je već jedanput oslobodio don Pavla iz zarobljeništva, ali sada je ponovno zarobljen zato što služi raspršenim vjernici-

³²⁵ ASCPF, SOCG, vol. 509, f. 56rv.

³²⁶ ASCPF, SOCG, vol. 509, f. 57v.

³²⁷ ASCPF, SOCG, vol. 515, ff. 340rv, 341r-343.

ma. Jedan drugi svećenik umro je okovan u zarobljeništvu. Tako je sva briga oko raspršenih katolika ostala na don Pavlu Joščiću.³²⁸

Pismom pisanim 17. rujna 1693. godine u vojničkom taboru u Karansenbešu (u Rumunjskoj) don Tomo zahvaljuje tajniku Kongregacije što se zauzimao da on dobije godišnju potporu od 30 škuda kao priznanje za njegovo svećeničko djelovanje 1672. godine u vrijeme kuge.³²⁹ Don Tomo 7. srpnja 1694. godine izvješćuje (iz Sibinja) tajnika Kongregacije o franjevcima Bugarske provincije koji su zajedno s narodom morali pobjeći u Vlašku i Transilvaniju.³³⁰

General Veterani je u međuvremenu postao feldmaršal. Postoji jedan izvod iz dopisivanja Veteranija i feldmaršala Caraffe, zapovijedajućih carskih generala tijekom 1695. godine. Taj je izvod sastavio i potpisao don Tomo u Sibinju (Hermanstadt) 23. listopada 1695. godine. Izvod je sastavljen mjesec dana poslije bitke kod Lugoša (20. rujna 1695. godine) u kojoj je poginuo feldmaršal Veterani. Iz činjenice da su ti dokumenti bili dostupni don Tomi može se zaključiti da je on u to vrijeme, uz poslove prevoditelja, obavljao i pisarske poslove feldmaršala Veteranija.

Tijekom travnja 1696. godine don Tomo je molio vojne vlasti u Beču da mu kao prevoditelju za turski jezik kod generala Veteranija izdaju dekret kojim bi mu se doživotno dodijelila mjesečna nagrada od 50 forinti, a koju je inače uživao i dok je general Veterani bio živ. Ne znamo je li don Tomo uspio dobiti to životno osiguranje.

Don Tomo je bio prilično upućen i u privatne, obiteljske stvari generala Veteranija. Zbog toga je Veteranijeva udovica, grofica Marija Viktorija Veterani, zahtijevala preko vojnih vlasti da glede ostavštine njezina muža bude saslušan kao svjedok i don Tomo Rapsanović.

Vojne su vlasti u Ugarskoj prihvatile don Tomu kao svjedoka te je glavni auditor Norbert Groner podnio 9. studenoga 1696. dokument o don Tominu ispitu i iskazu, u kojem stoji da se don Tomo sjeća oporuke koju je Veterani ostavio. Isto tako Groner je izvijestio da će »na urgiranje stranke« biti poslani i drugi iskazi koji se tiču Veteranijeve kuće.

Vjerojatno je da je don Tomo ostao s vojskom sve do završetka austroturskog rata (Karlovački mir 1699). Ne raspoložemo izvorima koji bi osvijetlili život i rad don Tome Rapsanovića poslije završetka toga rata. Postoji samo jedna nje-

³²⁸ ASCPF, SOCG, vol. 515, f. 344rv.

³²⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, f. 206.

³³⁰ ASCPF, SC SERVIA, vol. 1, ff. 417r-418v.

gova svjedodžba napisana na latinskom jeziku u Budimu 8. srpnja 1706 godine. Njome svjedoči da je »neki Hristofor Turvinović, sin pravoslavnih roditelja, rođen u Prizrenu u kojem je on, don Tomo, deset godina upravljao (katoličkom) župom«.

Ta svjedodžba govori da se don Tomo poslije završetka rata nastanio u Budimu. U vrijeme njezina izdavnja don Tomo je imao 58 godina.³³¹ To je ujedno i posljednja vijest o tom svećeniku Skopske nadbiskupije rođenom u Letnici.

3. Don PAVAO JOŠČIĆ (JOSKIĆ)

O njemu smo govorili kao misionaru u Skoplju, Kratovu i Letnici. Svoje je vjernike pohađao putujući na konju.

4. Don ANTUN MUZIĆ (ANTON MUZEJ)

Rođen je 1920. u Vrnaokolu kod Letnice u obitelji Dejka i Dilje rođ. Đorđević. Rano je otišao u školu u Prizren, a zatim u Skadar. Nakon toga poglavari su ga poslali u Rim na studij. Dobro je govorio hrvatski, još bolje albanski i talijanski. Studirao je strane jezike. U Rimu je zaređen za svećenika. Iz Rima se 1946. vratio u Albaniju. Streljan je 1948. po naredbi albanskoga diktatora Envera Hodže s još četiri svećenika.

Ovoga mladog hrvatskog svećenika mučenika nema ni na jednom popisu mučenika. Ne navodi ga čak ni povjesničar dr. fra Vinko Maalaj. No, o njemu se dosta toga zna, osobito zato što mu je još živ rođeni brat i njegova brojna obitelj. Don Antunovo je pravo prezime Muzić, a tako mu se preziva i cijela obitelj, iako neki albanski autori prezime prevode u Muzej.

Antunov brat Viktor Muzić, koji danas živi u župi Đulovac, o svom je bratu napisao sljedeće:

U obitelji nas je bilo osmoro djece, od kojih je Antun bio naj stariji. Živjeli smo u dosta siromašnoj obitelji. Kao mladi dječak, uvijek se molio Bogu, redovito išao na Sv. misu i bio poslušan roditeljima. Imao je samo 12 godina kada je krenuo u sjemenište u Prizren, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Bogosloviju je završio u Rimu i zaređen je u crkvi sv. Petra i Pavla. U Italiji je kao svećeni bio oko 6 godina. Tamo je studirao strane jezike. Nakon dugo vremena provedenog u Italiji, nadbiskup Gaspar Fač iz Albanije tražio je pomoć svećenika jer je bilo malo, a bilo

³³¹ Rajko VESELINOVIĆ, *Toma Raspasanović (Raspasani) i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII veka*, Zbornik za društvene nauke, br. 12, Novi Sad, 1956, str. 52-54.

je puno župa. Po naredbi njegovoga nadbiskupa, prebačen je u Albaniju. U to vrijeme Jugoslavija i Albanija nisu bile u dobrim odnosima, pa su pisma teško dolazila. U Albaniji dolazi na vlast komunizam. Tada dolazi do krvavoga progona katoličke crkve. Svećenike su ubijali, također i časne sestre. crkve su popalili i o tome se više ništa ne zna. Godine 1948. u IV mjesecu ubijen je od strane komunističke vlasti Envera Hodže.

Dr. don Mateo Kolić o don Antunu Muziću piše:

Vlč. Antun je bio dvije, tri godine samnom u malom sjemeništu u Prizrenu. Na naše iznenađenje napustio je s jednim kolegom Prizren i otišao u Albaniju. Ponovno smo se sreli na kolegiju u Urbai di Propaganda Fidei u Rimu, gdje smo obojica studirali. Bio je zaređen 1944/45., a onda se vratio u Albaniju gdje je još s četiri druga bio mučen i pogubljen. Rodom je iz Vrnaokola i ima živog brata u Đulovcu.

Velečasnog Antuna Muzića spominje i Giancomo Gardina u svojoj knjizi *Dieci anni di prigioniera in Albania: Antun Muzić preminuo je od posljedica mučenja 1948.*³³²

5. Don SIMON DJOKAJ

Rođen je 31. kolovoza 1881. u Letnici. Za svećenika je zaređen 23. travnja 1905. godine. Kao župnik u Prizrenu zabilježen je 1922. godine.³³³ Upravitelj Župe Velež i biskupski savjetnik bio je 1939. godine.³³⁴

6. Mons. IVAN ČOLAK

Rodio se 7. srpnja 1939. godine pokraj Gospina svetišta u Letnici. Roditelji su mu Lenca-Livro i Marija rođena Glasnović, oboje iz Janjeva. Kršten je istoga dana u svetištu Majke Božje Letničke. Njegovo najranije djetinjstvo protječe u vrijeme Drugoga svjetskog rata i u poraću. Tako je prvi razred tadašnje četverogodišnje osnovne škole pohađao u Skoplju (1946/1947), gdje je primio i sakramente prve sv. pričesti i sv. potvrde 1947. godine. Osnovnu školu nastavio je i završio u rodnom mjestu Letnici.

³³² Anto BAKOVIĆ, Hrvatski martirologij XX. stoljeća 1, *Svećenici – mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb 2007, str. 66.

³³³ Anton MRKUN, *Crkveni priručnik za katoličke Jugoslavena*, Ljubljana, 1922, str. 76.

³³⁴ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939, str. 371.

Na Malu Gospu, 8. rujna 1950. godine, Ivan odlazi u Malo sjemenište u Pazin (Istra) gdje je pohađao osmogodišnju klasičnu gimnaziju i maturirao 1958. godine. Kao odličan učenik bio je oslobođen polaganja mature. Iste godine prelazi u bogosloviju i upisuje studij filozofije i teologije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (Kaptol 29). Nakon treće godine studija pozvan je na odsluženje vojne obveze, koju je odslužio od 1961. do 1963. godine u Štipu u Republici Makdoniji, a potom nastavlja studij teologije u Zagrebu.

Za đakona je zaređen 3. travnja 1965. godine u Zagrebu, a za svećenika 4. srpnja 1965. godine u Prizrenu u svetištu Pomoćnice kršćana – Zoja Ndihtetare, zajedno s još dvojicom svojih kolega – mons. Antunom Cirimotićem i mons. Damjanom Kurtijem. Mladu misu slavio je u Gospinu svetištu u Letnici uoči blagdana Sv. Ane, u nedjelju 25. srpnja 1965. godine. Već na mladomisničkom stolu čekao ga je dekret kojim mu je bila povjerna prva svećenička služba duhovnog pomoćnika u župama Stubla i Binač. Istovremeno se pripremao za polaganje ispita šeste, završne, godine teološkog studija te je godine 1966. diplomirao na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu s izvrsnim uspjehom. Godine 1966. i 1967. djeluje kao duhovni pomoćnik u Letnici, a od 1967. do 1969. godine na istoj je dužnosti u Janjevu.

Župnim upraviteljem albanske Župe Zjum imenovan je 1970. godine, jer je u to vrijeme bilo vrlo malo albanskih svećenika. U dekretu mu je naznačena dužnost izgradnje nove župne crkve i pastoralnog centra u Zjumu. Stare crkvene građevine te župe bile su posve dotrajale i ruševne, tako da se je krov župne crkve srušio upravo pod dječjom misom u nedjelju sredinom srpnja 1972. godine. Srećom, sveta je misa te nedjelje bila na otvorenom, u crkvenom dvorištu, pa nitko nije nastradao.

Pastorizacija, katehizacija i gradnja u župi odvijale su se u to doba pod izuzetno teškim uvjetima i okolnostima. Komunistička diktatura i borba protiv katoličke zajednice bila je u to vrijeme žilava i beskompromisna. U Zjumu je trebalo uklanjati ruševine te graditi materijalnu infrastrukturu i duhovno obnavljati vjernike. Trebalo je graditi i živu crkvu i crkvene objekte. Tada je bilo moguće graditi i raditi jedino u vlastitu aranžmanu: svojom tehnikom, svojim majstorima i radnicima, hraniti majstore i radnike, s mukom nabavljati sve što je potrebno uz otežani prijevoz i u borbi sa stalnom nestašicom građe, građevnog materijala i novca. »Drugoga izbora nije bilo. A što znači graditi u vlastitoj režiji to ne može znati i shvatiti onaj koji u tome nema iskustva. Najčešće i gladan i žedan, stalno na putu, izvrnut raznim pogibeljima i opasnostima, u trudu i muci, često u noćnom bdijenju i radu do iznemoglosti i posvemašnje iscrpljenosti ... A što je najgore, komunisti su uvijek mogli zaustaviti gradnju i porušiti izgrađeno,

što su najčešće i činili. Radi mogućnosti pastoralnog i katehetskog djelovanja gradnje su bile neophodno potrebne, ali zbog gradnje nisu smjele trpjeti pastORIZACIJA I KATEHIZACIJA, jer kome će služiti novogradnje ako izgubimo mladež i vjernike. A komunisti su osobito vrebali upravo mladež, da u njima ubiju Boga i kšćanske svetinje. Bila je to žilava borba za mladež i vjernike. Dobrom Bogu hvala, svojom žrtvom i ljubavlju bez granice Isus Krist pobjeđuje bezboštvo i svako zlo!»

U listopadu 1979. godine u Župu Zjum dolaze časne sestre Franjevke od Bezgrješnog Začeca, Crnogorske provincije sa sjedištem na Cetinju. Njihov je doprinos duhovnoj obnovi Župe Zjum nemjerljiv. Zjumljani neće nikada zaboraviti svoje dobre časne sestre, osobito pokojnu Mariju Francisku Allaki koju su još za života nazivali »naša majka Terezija«.

Godine 1985. obnovljeno je u Zjumu slavljenje župnoga blagdana i svetkovine Uznesenja Bl. Djevice Marije s naslovom *Hasjanska Gospa – Zoja e Hasit*, uz sudjelovanje brojnih hodočasnika s Kosova i inozemstva. Župa je oduvijek bila posvećena Marijinu Uznesenju, ali je vremenom taj naslov bio zaboravljen i potisnut. Od obnove slavlja te svetkovine u Zjumu se događa masovno okupljanje svih Zjumljana prigodom blagdana Velike Gospe, Uskrsa, Svih Svetih i Božića, kao što je to oduvijek bilo, a na blagdan Sv. Joakima i Ane održavala su se obiteljska slavlja sveca zaštitnika i svadbe.

Ponos Zjuma svakako je *Zajednica mladeži Otac Stjepan Gjecovi – Baskesia rinore Ate Shtjefen Gjecovi* udružena u biskupijsku mrežu mladih *Rrjeta e rinise e ipeshkevisë së Kosoves*. Tako udružena mladež činila je zaista čudesna djela na duhovnom, osobito na molitvenom i karitativnom, te na kulturnom (umjetničkom, dramskom, glazbenom, nacionalnom i sportskom) planu.

Don Ivan Čolak trebao je u Zjumu ostati najviše dvije godine, ali sve navedene aktivnosti zadržale su ga sve do 26. travnja 2004. Don Ivan je bio posljednji Hrvat na jednoj albanskoj župi na Kosovu.

Kao zjumski župnik don Ivan je obnašao i druge službe u biskupiji. Bio je više godina biskupski konzultor, biskupijski direktor misija te dekan Prizrenskoga dekanata. Obavljao je i dužnost generalnog vikara Prizrenske apostolske administrature od 1997. do 2004. godine.

Sveti Otac Ivan Pavao II. počastio je Ivana 3. ožujka 2003. godine naslovom papinskog prelata. Biskup mons. Mark Sopi je 9. svibnja 2003. godine, na blagdan prijenosa relikvija Sv. Nikole biskupa u Bari, pročitao papino pismo o tom odličju pred mnoštvom vjernika, u nazočnosti crkvenih i građanskih dostojanstvenika i uglednika, kada se u Janjevu slavila i 700. obljetnica prvog pisanog

spomena janjevačke župe. Objavljujući to papinsko odličje, biskup je iz svoga pisanog koncepta na hrvatskom i albanskom jeziku pročitao: »Za dugogodišnji i veoma požrtvovan pastoralni rad u svim sferama, za njegov veliki doprinos uspostavljanju i učvršćivanju međusobnih odnosa među različitim entitetima i religijama, za veliki i požrtvovan rad oko sanacije posljedica rata u duhovnom i materijalnom pogledu za sve – bez razlike vjere i nacionalne pripadnosti, Sveti Otac Ivan Pavao II. dodjeljuje Ivanu Čolaku počasni naslov monsinjora.«

U dekretu od 18. travnja 2004. godine biskup mons. Marko Sopi piše mons. Ivanu: »Dosta si radio i gradio, odmori malo! (...) Bogu dragom hvala, danas na Kosovu imamo lijepi broj mladih svećenika. (...) Ustrajali smo zajedno u najtežim trenucima na vjetrometini burnih događanja ove naše novije povijesti. Poslije Drugog svjetskog rata trebalo je hrabro izdržati jedan dugi period komunističke i ateističke diktature i monizma (jednoumlja, op. a.) i na kraju tolike nemire i posljednji moderni rat na ovim prostorima. Nakon svih tih mučnih zbivanja, nakon dugogodišnje pastve, katehizacije, karitativnog djelovanja te udjela u crkvenoj i dijecezanskoj upravi, osobito nakon iscrpljujuće izgradnje crkve i župnog pastoralnog centra u Zjumu, da, sada možeš mirno predahnuti i uživati svoj zasluženi odmor, koji tijekom tolikih godina gotovo nisi sebi priuštio.«

Budući da je oslobođen svih dužnosti u Prizrenskoj apostolskoj administraturi, mons. Ivan se stavlja na raspolaganje zadarskom nadbiskupu mons. Ivanu Prendi. U Zadarskoj nadbiskupiji obavlja službu bolničkog kapelana u zadarskoj Općoj bolnici od 2004. do 2006. godine. U isto je vrijeme i pastoralni suradnik u Župi Sv. Ante u Smiljevcu u Zadru. Od 2006. do 2009. godine mons. Ivan Čolak je upravitelj župa Pakoštane i Drage.

Na kraju, kao što se i očekivalo, posustalo je Ivanovo umorno srce. Od sigurne smrti spasio ga je hitan operacijski zahvat u bolnici Magdalena u Krapinskim Toplicama.

U svom pismu od 8. srpnja 2009. godine nadbiskup mons. Ivan Prenda između ostaloga piše Ivanu: »Zahvaljujem Vam na ozbiljnom svećeničkom životu i radu kroz tri godine vođenja dviju važnih župa Zadarske nadbiskupije. Posebno bih istaknuo svjedočku dimenziju Vašega svećeničkog života što Vam može biti na ponos. (...) Neka Vas Gospodin nagradi za sav svećenički doprinos životu Njegove Crkve.«³³⁵

³³⁵ Ivan ČOLAK, *Životopis*, Zadar, 2010, str. 1-2.

7. Don MATO JAKOVIĆ

Rođen je 5. lipnja 1960. godine u Letnici u obitelji Zefa Jakovića i Marije rođene Kolić. Osnovnu je školu završio u Letnici. Zahvaljujući dobroti i primjeru tadašnjeg letničkog župnika don Tune (Antuna) Glasnovića i kapelana don Franje Đurića, te plemenitoj i požrtvovnoj sestri Tihomiri Matanović iz Družbe sestara Maloga Isusa, osjetio je u osmom razredu osnovne škole, kao ministrant, da ga Gospodin zove da bude njegov svećenik. Uz pomoć Božju, te uz podršku don Tune i don Franje, biskup Joakim Herbut ga prima kao kandidata Skopsko-prizrenske biskupije i 1977. godine šalje ga u subotičko sjemenište Paulinum u kojem je 1981. godine maturirao.

Nakon mature odlazi na odsluženje vojnog roka u Ajdovščinu u Sloveniji. Na jesen 1982. upisao se kao bogoslov Skopsko-prizrenske biskupije na studij na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu na Jordanovcu. Godine 1987. na blagdan Sv. Stjepana Prvomučenika i đakona (26. prosinca) zaređen je za đakona u svetištu Gospe Letničke. U lipnju 1988. godine završio je studij teologije te je 23. srpnja 1988. zaređen za svećenika. Sutradan, 24. srpnja, slavio je svoju mladu misu također u svetištu Gospe Letničke.

Odmah nakon mlade mise kratko vrijeme pomaže biskupu Joakimu Herbutu u Biskupskom ordinarijatu u Skoplju. Početkom listopada 1988. imenovan je upraviteljem Župe Svetoga Križa u Kosovskoj Mitrovici. Bilo je to vrijeme velikih nemira, vrijeme kada su rudari štrajkali glađu u rudniku Trepča, vrijeme brojnih mitinga i mnogih ljudskih nesreća. Bilo je to vrijeme kada je Katolička crkva u Mitrovici i na cijelom Kosovu zbog tolikih ljudskih stradanja i nevolja »svjedočila i činila tolika djela bogoljublja i čovjekoljublja«.

U Mitrovici je bio do kraja kolovoza 1990. godine, kada ga biskup Herbut šalje u subotičko sjemenište Paulinum gdje ga subotički biskup mons. Ivan Penzeš imenuje prefektom. U službi prefekta (odgajatelja, op. a.) ostao je do lipnja 1996. godine. Iste ga je godine, 3. rujna, skopsko-prizrenski biskup mons. Joakim Herbut imenovao suradnikom u Župi Presvetog Srca Isusova u Skoplju i prefektom u skopskom Dječaćkom sjemeništu.

U ožujku 1999. godine na Kosovu je izbio strašan rat. Oko 400 000 izbjeglica s Kosova bilo je smješteno u Skoplju i okolici. Zahvaljujući o. Stjepanu Kuša-

nu, isusovcu, i cijeloj Družbi Isusovoj, bila je za potrebe izbjeglica registrirana dobrotvorna organizacija *Jesuit Refugee Service* (Isusovačka izbjeglička služba), koja je učinila mnogo dobra izbjeglicama s Kosova. Zahvaljujući svoj toj brizi i dobroti, izbjeglice su osjetile onu povijesnu, veliku i milosnu istinu: *Katolička crkva – moja dobra Majka*. Ostvarila se ona znamenita misao Sv. Ignacija, utemeljitelja Družbe Isusove: *Sve na veću slavu Božju i spasenje ljudi!* Iste su se godine, na blagdan Sv. Antuna Padovanskog, izbjeglice vratile svojim domovima na Kosovu. Ljudi i danas blagoslivlju Boga za tolika dobročinstva koja im je iskazala Katolička crkva.

Na svetkovinu Presvetog Srca Isusova 2006. godine skopski je biskup mons. Kiro Stojanov imenovao don Matu Jakovića upraviteljem Župe Presvetoga Srca Isusova u Skoplju.³³⁶

O don Mati Jakoviću kao suradniku don Nikole Čibarića u Skoplju piše *Glas Koncila* 2005. godine: »Na tom izimno teškom pastoralno-karitativnom području župniku Čibariću pomaže "najpoželjniji i najidealniji suradnik" kako to on u svakoj prigodi predstavlja svoga subrata svećenika Matu Jakovića, rođenog također na Kosovu u već spomenutom hrvatskom selu Letnici. S dozom sjete spominje se rodnoga sela u kojem je ostalo svega još pedesetak starijih hrvatskih vjernika, za koje nedjeljom na hrvatskome jeziku slavi misu župnik Albanac don Kristo Gjergji. Letnicu su nakon odlaska hrvatskih vjernika u Republiku Hrvatsku naselili albanski katolici. Roditelji mu žive s bratom koji ima petero djece, u Lupoglavu u Zagrebačkoj nadbiskupiji, a u istome mu je mjestu i sestra, koja ima desetero djece. Zbog prevelikih obveza i daljine posjeti ih nakratko tek jedanput godišnje. Sa župnikom dijeli svu prebogatu raznovrsnost svećeničkog života u Skoplju koju bi, ističe, teško izdržao bez svakidašnje molitve i meditacije već u 6 sati ujutro, te razumijevanja i potpore dvojice starijih svećenika, župnika i ravnatelja Makedonskog Caritasa. Devet godina je u Skoplju i smatra kako je, za razliku od drugih sredina, tamo važno mjesto vanjsko prepoznavanje katoličkog svećenika na javnim mjestima jer je i to jedna vrsta svjedočenja. I pravoslavni i muslimani i ateisti cijene katoličke svećenike, rado ih susreću, svagdje ih pozdravljaju, te je "kolar" u tom smislu neizbježan. Svoju djelatnost opisuje kao svakodnevne susrete s ljudskim sudbinama, njihovim mukama i križevima, jer, kako kaže, puno je ljudi ovisno isključivo i jedino od njihove pomoći. Tako je naveo primjer pravoslavne makedonske obitelji S. koja živi u jednoj sobi od 27 četvornih metara, od najstarije nepokretne bake, nezaposlenih majke i oca, do njihovih šestero malodobne djece. Njihovo bi siromaštvo teško

³³⁶ Don Mato JAKOVIĆ, *Životopis*, Skoplje, 2010, str. 1-2.

opisao i bilo koji iskusniji novinar “od formata”, jer koliko god nije primjereno i dostojno reći za ljudska bića, oni žive u prostoriji koju bi i domaće životinje izbjegavale. A četveročlana obitelj katoličkih Hrvata M. u kojoj su sin i kćerka srednjoškolci, žive u sobici od gotovo deset četvornih metara, a riječ “gotovo” nije tek tako spomenuta jer je sobica ipak nešto manja od deset četvornih metara. Otac i majka spavaju na jednoj komodi, djeca u krevetima na kat, u jednom se kutu nalazi mali električni “rešo”, u drugome odjeća složena jedna na drugu i – to je sve.«³³⁷

8. Don DAVID ANDREIĆ

Rođen je 11. lipnja 1962. godine u Vrnaokolu, u Župi Letnici, u obitelji Tome i Anđeline r. Kristić. Prva dva razreda osnovne škole pohađao je u Vrnaokolu. Godine 1971. obitelj Tome i Anđeline Andreić preselila se u Kabaš u Župi Binač. Osnovnu je školu David nastavio u Vitini Kosovskoj. Nakon završetka osnovne škole pohađao je četiri godine Klasičnu vjersku gimnaziju u Dječaćkom sjemeništu Paulinum u Subotici. Nakon mature odslužio je vojni rok.

Godine 1982. upisao je studij teologije na Filozofsko-teološkom Institutu Družbe Isusove u Zagrebu na Jordanovcu. Sveti red đakonata primio je 27. prosinca 1987. u Vrnaokolu u župnoj crkvi Sv. Franje Asiškoga. Pastoralnu praksu obavio je u Vrnaokolu kod župnika don Paška Glasnovića. Za svećenika je zaređen u svetištu Gospe Letničke 23. srpnja 1988. godine. Red đakonata i prezbiterata podijelio mu je mons. Joakim Herbut, škopski biskup.

Župnim vikarom u Letnici imenovan je 17. kolovoza 1988. godine i u toj službi je ostao sve do 17. kolovoza 1994. Zbog ratnih okolnosti (1991–1995) vjernici su 1991. godine počeli odlaziti u Hrvatsku. Iz dana u dan u Župi Letnici bilo je sve manje vjernika. Godine 1994. imenovan je župnikom u Voćinu koji je tada bio u Zagrebačkoj nadbiskupiji, u Republici Hrvatskoj. Od 1997. godine Župa Voćin je u Požeškoj biskupiji. Don David piše: »Došao sam među svoj narod, pastir sam svom stadu, da budem uz njih u teškim trenucima i ranama koje su zadobili ostavivši svoja stoljetna ognjišta, svoje domove.«

Od 1998. do 2001. godine bio je župnik u Oborovu u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Godine 2001. imenovan je župnikom u Šandrovcu, također u Zagrebačkoj nadbiskupiji, gdje je zajedno sa župljanima 2002. godine uredio okoliš crkve te dao postaviti podno grijanje i novi pod u župnu crkvu.

³³⁷ *Glas Koncila*, broj 40 (1631), 2. listopada 2005.

Don David Andreić u listopadu 2006. godine piše: »Želim zahvaliti Bogu na daru života i svećeništva, svojim roditeljima koji su me odgojili u vjeri i darovali bogu i narodu, koji su odgojili devetero djece, četiri sina i pet kćeri. Hvala svima dobrim i plemenitim ljudima na daru molitve i obogaćivanja u međusobnim susretima. I nadalje se preporučujem u molitve da mogu što vjernije naviještati Boga i njegovu ljubav svima onima kojima me pošalje Božja providnost.«³³⁸

9. AUGUSTIN TAŠIĆ

»Rođen sam 12. kolovoza 1979. godine u Vrnezu na Kosovu u katoličkoj obitelji od oca Ivana i majke Suzane, u župi sv. Franje Asiškog u Vrnakovu sam kršten, primio pričest i krizmu. Odrastao sam u brdima Skopske Crne Gore gdje su smještene dvije hrvatske katoličke župe Letnica (Marijansko svetište) i Vrnakov s još nekoliko okolnih hrvatskih sela koja čine hrvatsku katoličku enklavu na Kosovu. Osnovnu školu, tj. prvih šest godina, pohađao sam u Vrnakovu, a ostale dvije u Letnici. Nakon osnovne škole, odlučio sam krenuti put svećeništva, tj. u sjemenište. A još prije toga, dok sam bio redoviti ministrant, gdje sam šutke promatrao svećenike, divio im se i razmišljao o duhovnom pozivu. Dakle, to je bilo vrijeme kad sam osjetio svećenički poziv ne razmišljajući tada toliko i kako će se sve to odvijati. Jer sam zamišljao da je taj put i poziv puno lakši i jednostavniji. 2002. godine sam pisao zamolbu msgr. Antunu Škvorčeviću, požeškom biskupu, da bi želio biti svećenički kandidat Požeške biskupije, gdje te godine upisujem Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu. Nakon dvije godine provedene na Kaptolu u bogosloviji, nastavljam sa studijem, a biskup me šalje na Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove na Jordanovcu. Tu završavam svoju intelektualnu formaciju i postajem diplomirani teolog. "Jedan od, današnjem čovjeku najmisterioznijih poziva jest onaj duhovni, Kristov poziv da ga nasljedujemo u idealima koje nam je povjerio, da živimo životom za druge". Bog je obilno blagoslovio moj kraj, župe Letnicu i Vrnakov, te sada brojimo dvanaest svećenika. S toga sam imao otvoren put i svu potporu roditelja i cijele obitelji. Jer takvi pothvati, odlučnosti i predanja nisu bili strani u mojem kraju. Pa se svako duhovno zvanje, pa i moj DA svećeničkom pozivu, oduševljeno i ponosno s molitvom pratio. Najvjerniji primjer duhovnog poziva nalazimo već u prvoj Crkvi, zajednici koja je hodila s Kristom. Bilo je lijepo živjeti s Njim, diviti se Njegovim čudesima, promatrati djela Njegovе ljubavi koja je neumorno pružao ljudima. Za đakona sam zaređen 18. studenoga 2008. godine. Službovao sam kao đakon u župi sv. Luke Evangelista

³³⁸ David ANDREIĆ, *Pismo Froku Zefiku*, Šandrovac, listopad 2006. godine; Usp. Stjepan KOŽUL, *Svećenici bjelovarskog kraja, Dio I, Bjelovarski dekanat*, Zagreb, 2007, str. 590.

u Novskoj. Praktikum u Novskoj sam obavljao tri mjeseca, i to samo preko vikenda – od petka do nedjelje, tako svaki tjedan. Jer zbog svoje fakultetske obveze (redovna predavanja i ispiti) nisam bio u mogućnosti više se posvetiti praktikumu. A od četvrte nedjelje došašća 2009. god. pa do petka iza Tijelova 2010. god. bio sam na praktikumu u župi Uznesenja BDM – u Pakracu. Sveti red prezbitera primio sam po rukama ordinarija msgr. Antuna Škvorčevića 26. lipnja 2010. u požeškoj katedrali sv. Terezije Avilske. Svoju prvu sv. mladu misu prikazao sam u Voćinu, gdje danas živi moja obitelj, 4. srpnja 2010. Geslo moje mlade mise je bilo: “Duh Gospodnji na meni je, jer me pomaza!” Lk 4, 18. Isus nam nudi način: Odazvati se na Božji poziv ako ga osjećaš – primjer Petra – potrebno je u odabiru svoga životnog zvanja znati se prepustiti Božjem djelovanju. Crkvi trebaju revni biskupi, svećenici, redovnici i redovnice. A oni niču iz dobrih kršćanskih obitelji. Svećeničko i svako drugo duhovno zvanje nezaslужeni je Božji dar. Bog je inicijator, on je onaj koji poziva i izabire radnike za svoj vinograd. “Ne izabrate vi mene, nego ja izabrah vas” (Iv 15,16), govorio je Isus apostolima. Bog zasigurno želi i hoće da njegova Crkva ima dovoljan broj duhovnih zvanja. Ali on želi i hoće našu suradnju, našu brigu, naše nastojanje, našu ljubav – našu molitvu. Gospodin se obraća našoj slobodnoj volji i očekuje naš slobodni odaziv. Bog je već u savezu s Izraelom u Starom zavjetu pozvao odabrane ljude i poslao ih da narodu budu proroci i svećenici. Isus je u Novom zavjetu izabrao apostole kao svoje suradnike u misijskoj službi. Isus je suosjećao s narodom, koji je bio “kao ovce bez pastira” (Mt 9,36) i zato je uputio poziv učenicima: “Molite dakle gospodara žetve da pošalje radnike u žetvu svoju” (Mt 9,38) i poslao je dvanaesticu. Oni, kao svjedoci Isusove smrti i uskrsnuća, idu u njegovo ime i on je s njima i djeluje u njima, zato im je i rekao: “Tko vas prima, mene prima; a tko prima mene, prima onoga koji je mene poslao” (Mt 10, 40). Svećenik je sluga Kristov: dakle kao oruđe božanskog Otkupitelja, da bi mogao kroz vremena vršiti njegovo divno djelo. Svećeničko zvanje je otajstvo. To je otajstvo “čudesne razmjene” – *admirabile commercium* – između Boga i čovjeka. Svećenik daruje Kristu svoje čovječstvo, kako bi se on mogao njime poslužiti kao sredstvom spasenja, čineći od njega gotovo drugog sebe. Svrha prezbiterskog služenja je po riječima sv. Augustina da “se cijeli otkupljeni grad, to jest skup i društvo svetih, prikaže Bogu kao sveopća žrtva po Velikom Svećeniku koji je i samog sebe u svojoj Muci prikazao za nas da mognemo biti tijelo tako uzvišene Glave”. No potpuni i istinski život jest onaj koji ima svoj smisao, koji prepoznaje svoj poziv. Bog te zove, on te želi učiniti dionikom tog života. Na tom daru svećeništva neizmjereno sam zahvalan Svemogućem i Trojedinom Bogu, Majci Božjoj Letničkoj i svojim roditeljima.»³³⁹

³³⁹ Augustin TAŠIĆ, *Životopis*, svibanj 2011. godine.

Članovi Družbe misionara Sv. Vinka Paulskog (lazaristi)

Godine 1625. Sveti Vinko Paulski ustanovio je u Parizu Misijsku družbu čiji članovi žive u bratskoj zajednici, a poslanje im je nasljedovati Isusa Krista u njegovim krepostima i djelovanju za spasenje bližnjega. Geslo Družbe je *Poslao me navijestiti Radosnu vijest siromasima* (Lk 4,18).

Sv. Vinko i njegovi misionari propovijedali su evanđelje siromasima, držali pučke misije po župama tadašnje Francuske, ponajprije seoskom puku koji je duhovno bio najzapušteniji, ali su odlazili i izvan Francuske, brinuli se za siromašne i napuštene, održavali duhovne vježbe za svećenike i bogoslove, podučavali kler, davali duhovnu pomoć, držali konferencije. Sveti je Vinko često govorio svojim misionarima: »Naš Gospodin došao je naviještati evanđelje siromasima, a to je također vaš udio i vaš posao.«

U početku je družba svećenika-misionara stanovala u starom kolegiju pod nazivom Zavod dobre djece. Kasnije su se članovi družbe preselili u stari samostan Sveti Lazar koji je bio vlasništvo otaca augustinaca Svetog Viktora u Parizu. Već su u Vinkovo vrijeme misionari po njemu dobili ime lazaristi. Lazar, hebrejski Eleazar, u prijevodu znači *Bog pomaže*. Time je družba dobila i programske smjernice.³⁴⁰

U Sloveniju su lazaristi došli 1852. godine; najprije u Celje, a zatim u Ljubljani 1879. godine. U Bitoli u Makedoniji boravili su francuski lazaristi već od 1854. godine. U Prizren na Kosovu došli su 1925. godine u pomoć biskupu Ivanu Franji Gnidovcu, a u Beograd 1928. godine.

Do 1919. godine na tom je području bila Austro-Ugarska provincija. Nakon Prvoga svjetskog rata nastala je Jugoslavenska provincija. Od 1992. godine dotadašnja Jugoslavenska provincija nosi ime Slovenska provincija Misijske družbe, a sadašnja misijska kuća u Vrapču naziva se Zajednica lazarista u Hrvatskoj i predstavlja Misijsku družbu u Hrvatskoj.³⁴¹

1. MATO MATIĆ

Roden je 25. svibnja 1950. godine u Letnici na Kosovu. Za svećenika je zaređen 27. srpnja 1976. godine. U Župi Vrapče boravio je već kao sjemeništarač i bogoslov i marljivo sudjelovao u različitim crkvenim aktivnostima. Posjedovao je poseban dar za uspješan rad s djecom i mladeži. Od 1980. do 1998. godine bio je župnik u Župi Sv. Barbare u Vrapču. Kao župnik najvažnijim je držao rad s dje-

³⁴⁰ Anton PUST, *Pedeset godina Misionara Sv. Vinka Paulskog – Lazarista u Vrapču (1958. – 2008.)*, Zagreb – Vrapče, 2008, str. 5.

³⁴¹ Anton PUST, *Župa Svete Barbare u Vrapču kroz stoljeća*, Zagreb – Vrapče, 2000, str. 96.

com i mladeži, pa je tako odgojio naraštaje mladih. U Vrapču je obnovio župnu crkvu Svete Barbare u dogovoru s Konzervatorskim zavodom iz Zagreba. Za vrijeme Domovinskoga rata (1991–1995) bio je svojim vjernicima potpora u moralnom i materijalnom pogledu. U župi je uspješno organizirao karitativni rad. Puno je učinio za Hrvate koji su se zbog ratnih zbivanja doselili u Hrvatsku. Uza sve poslove Mato Matić nije zanemario pastoralni rad u župi. Zbog narušena zdravlja morao je 6. lipnja 1998. godine napustiti službu vrapčanskog župnika³⁴², koju je ponovno preuzeo u kolovozu 2001.³⁴³

2. VINKO TOMIĆ

Rođen je 4. studenoga 1960. godine u Letnici na Kosovu. Gimnaziju je pohađao u Subotici, a teologiju je studirao u Zagrebu na Filozofsko-teološkom Institutu Družbe Isusove. Za svećenika je zaređen 8. srpnja 1989. godine u Letnici. Poslije mlade mise obavljao je službu tajnika skopskog biskupa Joakima Herbuta. U Družbu Svetog Vinka Paulskog stupio je 1. rujna 1996. godine, a novicijat je završio u Napulju u Italiji. Zavjete je položio 26. rujna 1998. godine. Od kolovoza 1997. kapelan je u Vrapču, a od 6. lipnja 1998. i župnik u toj velikoj župi. Uz pastoralni rad nije zanemario ni materijalnu obnovu župne crkve i drugih župnih objekata u Vrapču. Vrlo je aktivno vodio pripreme za proslavu 300. godišnjice župne crkve Sv. Barbare koja je održana 4. lipnja 2000. godine.³⁴⁴ Župu je vodio do 2001. godine, kada je otišao na službu u Župu Oranice – Malešnica.³⁴⁵

Umirovljeni svećenik – don GJERGJ GJERGJI–GASHI

Rođen je 1. svibnja 1948. godine u Gornjoj Stubli na Kosovu. Osnovnu je školu pohađao u Stubli, Vitini i Žigri. Gimnaziju je završio u subotičkom sjemeništu Paulinum (1963–1967). Tadašnji skopsko-prizrenski biskup dr. Smiljan Čekada poslao je Gjergjija nakon mature na teološki studij u Rim. Boraveći u Zavodu

³⁴² Anton PUST, o. c., str. 83-84.

³⁴³ Anton PUST, *Pedeset godina misionara Sv. Vinka Paulskog – Lazarista u Vrapču (1958. – 2008)*, Zagreb – Vrapče, 2008, str. 18.

³⁴⁴ Anton PUST, *Župa Svete Barbare u Vrapču kroz stoljeća*, Zagreb – Vrapče, 2000, str. 84.

³⁴⁵ Anton PUST, *Pedeset godina misionara Sv. Vinka Paulskog – Lazarista u Vrapču (1958. – 2008.)*, Zagreb – Vrapče, 2008, str. 18.

Kongregacije za evangelizaciju naroda ili za širenje vjere (Propagandi), studirao je filozofiju na Urbanijanskom sveučilištu gdje je 1970. godine postigao licencijski iz filozofije radom *Ljudska osoba u djelima Luigija Stefaninija*. Nastavio je studij teologije, ali je prije njegova završetka bio pozvan u vojsku u Maribor. Nakon odluke vojnoga roka vratio se u Rim i diplomirao teologiju 1974. godine.

Za svećenika je zaređen 10. kolovoza 1974. godine u rodnoj Župi Stubli. Kao mladomisnik pomagao je u više župa Skopsko-prizrenske biskupije, a zatim kao kapelan u Peći (1975–1976), kapelan u Skoplju i bilježnik Crkvenog suda u Biskupskom ordinarijatu u Skoplju (1976–1977), ponovno kao kapelan u Peći (1977–1980), gdje je nakon smrti don Roka Mateja 1980. godine postavljen za upravitelja župe.

Novi biskup, dr. Joakim Herbut, omogućio je don Gjergjiju da 1981. godine dođe u Propagandu i dovrši svoje povijesno-teološko istraživanje o albanskim mučenicima, kojima se bavio od bogoslovskih dana. Položivši licencijski iz teologije (*Mučenici iz Stuble*) i potrebne ispite za doktorat, uspješno je postigao i zadnji akademski stupanj studija.

Doktorsku je tezu pod nazivom *Albanski mučenici iz Kardhaka u Skopsko-prizrenskoj biskupiji 1846-1848. godine* obranio 18. studenoga 1981. na Teološkom fakultetu Papinskog sveučilišta Urbanijane u Rimu. U sveučilišnoj je auli među brojnim slušateljima bio i kardinal A. Rossi, pročelnik Kongregacije za širenje vjere («de propaganda fide»), koja se sada zove Kongregacija za evangelizaciju naroda.

Teza dr. Gjergji-Gashija sastoji se, osim općeg uvoda i bibliografije, od dvaju glavnih dijelova.

U uvodu se donosi sažetak povijesti albanskog naroda, s posebnim osvrtom na otomansku vlast (1389–1878). To je razdoblje obilježeno teškim položajem albanskih vjernika koji su trpjeli zbog svoje pripadnosti kršćanskoj vjeri. Progoni su osobito bili pojačani krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Brojni su katolici pod pritiskom prihvaćali izvana islam (imenom i nošnjom), ali su u srcu ostajali katolici, popularno zvani ljarahmani (šareni).

U prvom dijelu teze Gjergji-Gashi prikazuje mučenički put jedne skupine albanskih kriptokatolika koji su se u 19. stoljeću javno izjasnili za pradjedovsku vjeru. U Karadhaku ili Skopskoj Crnoj Gori, današnjem letničkom kraju koji broji nekoliko župa, bila je 1845. godine samo jedna župa s više od 760 katolika i oko 700 katoličkih i kriptokatoličkih obitelji. Župnikom im je bio hrvatski franjevac Antun Marojević (1840–1846), Hvaranin, koji je počeo pozivati katolike-ljarahane u karadačko-letničkoj župi da javno ispovjedu svoju vjeru u skladu s Evanđeljem, a po dopuštenju cara iz Istambula (tanzimat 1839. godine). Godine 1845. javilo se oko 25 ljarahanskih obitelji iz Stuble, Binča, Vrna-

okola i Karadhaka. Kućni su domaćini otišli u Gnjilane da se javno priznaju katolicima pred kadijom i begom. Turski su ih predstavnici odvrćali obećanjima i prijetnjama, ali nije koristilo. Primivši upute iz Carigrada da se sve izjašnjene obitelji protjeraju u progonstvo u Anadoliju, turske vlasti na Kosovu najprije su odvele kućne domaćine iz Gnjilana u Prištinu, zatim u Skoplje, a ostale članove njihovih obitelji doveli su u Gnjilane pod izlikom da posjete rodbinu. Dok su zatočnici iz Skoplja putovali prema Solunu početkom 1846. godine, ostali članovi prognaničkih obitelji krenuli su iz Gnjilana u nepoznatu zemlju. Svi su se našli zajedno tek u Solunu, odakle su lađama prevezeni u Muhalić, u Anadoliju. Smrt je nemilosrdno harala među prognanicima: od 167 prognanih katolika prvi je umro u Skoplju, 39 ih je umrlo od Skoplja do Soluna, 12 u Solunu, a 28 od Soluna do Muhalića. U Anadoliju ih je stiglo 86. Župnik Marojević, koji se pismeno zauzeo za svoje vjernike i kod paše u Skoplju i kod sultana u Carigradu, bio je zatvoren te nekoliko dana nakon odlaska svojih vjernika deportiran za njima u progonstvo. Nakon gotovo trogodišnjeg boravka u Muhaliću i Filedaru kod Bruse, gdje je na svijet došlo još desetero djece, zatočnici su se vratili na Kosovo. Od početka 1846. do kraja 1848. godine na kalvarijskom putu od Kosova do Anadolije i natrag preminulo je 97 osoba iz prognaničke karavane albanskih katoličkih svjedoka za vjeru u Krista i njegovo kraljevstvo.

U drugom dijelu rada autor donosi 218 dokumenata na različitim jezicima u kojima se govori o albanskim mučenicima. U svim se izvještajima spomenuti vjernici opisuju kao svjedoci – martyres za vjeru. Pri izradbi teze dr. Gjergji-Gashi pretražio je arhive u Rimu i Vatikanu, Parizu i Merseburgu, u Beču i Dubrovniku, na Kosovu i u Carigradu (možda bi se još dalo štogod naći u Ankari i Londonu). Autorova je zadaća bila da između mnoštva različitih podataka utvrdi povijesnu istinu i istakne teološko značenje herojskog svjedočanstva albanskih svjedoka za vjeru, u čemu je i uspio, kao što mu je priznato na obrani teze, unatoč određenih tehničko-metodičkih primjedaba.³⁴⁶

Don KASTRIOT IDRIZI – GJONI

Svećenik iz Letnice.

Don FILIP VICIĆ

Svećenik iz Letnice.

Don TUNA JOZIĆ

Svećenik iz Letnice.

³⁴⁶ Ratko PERIĆ, *Doktorat o albanskim mučenicima*, Glas Koncila, broj 24/1981, Zagreb, 1981, str. 13.

4.

ČASNE SESTRE IZ ŽUPE

Služavke Malog Isusa

1. S. Marija Edita (Olga) Perić

Rođena je 22. srpnja 1955. godine u Letnici u obitelji Jakova i Jane r. Pašalić. Osnovnu je školu pohađala u Letnici, a srednju ugostiteljsku školu završila je u Sarajevu. U družbu je ušla 11. studenoga 1971. godine u Sarajevu, a novicijat je započela 5. prosinca 1974. godine u Čardaku. Prve je zavjete položila 6. siječnja 1975. godine, a doživotne 15. kolovoza 1981. godine u Čardaku u Bosni, u samostanu Dolorosa. Djelovala je kao kuharica u Engelszelli u Austriji (1975-1977), u Domaćinovićima (1977-1979), potom u Vrhbosanskoj bogosloviji u Sarajevu (1980-1984), u Uroševcu (1984-1987), Letnici (1987-1994), Bolu na otoku Braču (1994-1996), Gromiljaku (1996-1998) i Studencima (1999-2000). Kao njegovateljica starijih i nemoćnih osoba radila je u Doboju (1979-1980) i Slavonskom Brodu (1998-1990). Poglavaricom zajednice sestara bila je u Letnici i Studencima. Sada je u službi kuharice u staračkom domu Svete Hedwige u Geretsriedu u Njemačkoj.

O sebi je zabilježila: »Zahvalna sam dragom Bogu da sam rođena u dobroj kršćanskoj obitelji. U našoj se kući svake večeri molila krunica. Otac je radio i nije bio stalno kod kuće, ali smo imali dobrog djeda koji nas je uz majku odgajao po Božjim zapovjedima. Ima nas jedanaestero djece, sedam braće i četiri sestre, još jedna moja sestra je časna sestra u našoj Družbi.«³⁴⁷

2. S. Marija Anđelina (Anđelina) Perić

Rođena je 23. listopada 1960. u Skoplju u obitelji Jakova i Jane r. Pašalić, a krštena u Župi Letnica. Osnovnu je školu pohađala u Letnici, a studij, tijekom redovničke formacije, završila je na Katehetskom institutu u Sarajevu. U družbu je stupila 25. kolovoza 1976. godine u Sarajevu, gdje je započela i novicijat 14. kolovoza 1978. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1980. godine u Sarajevu, a doživotne 15. kolovoza 1986. u Zagrebu, u samostanu Kraljevac. Djelovala je kao katehistica u Župi Marijin dvoru u Sarajevu (1980-1981), Domanovićima

³⁴⁷ Arhiv Provincije Bezgrješnog Začeca BDM, Sarajevo (dalje: Arhiv Provincije, Sarajevo), *Podaci o sestrama za kartoteku*.

ma (tijekom šest mjeseci 1981. godine), u Letnici (1981-1989) te u Bosanskom Brodu (1989-1992). U Portugalu, gdje je učila portugalski jezik, bila je od 1992. do 1993. godine. Za vrijeme Domovinskoga rata u Bosni i Hercegovini (1994-1996) bila je u kući Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu, gdje je obavljala sve kućanske poslove, te uz to bila u službi katehistice u Župi Sv. Luke evanđelista u Novom gradu. Poslije je nastavila službu katehistice u Lug-Brankovićima (1996-1998) te u Voćinu, kamo su se zbog ratnih neprilika preselili Hrvati iz Letnice i okolnih sela. Od 2003. godine obavlja službu katehistice u Prozoru, a od 2005. godine poglavarica je zajednice sestara.

Sestra je Anđelina o sebi zabilježila: »Rođena sam u brojnoj obitelji u kojoj ima jedanaestero djece. Imam sedam braće i četiri sestre od kojih je još jedna redovnica Služavka Malog Isusa s. M. Edita Perić. Sretna sam u svom redovničkom zvanju i molim Gospodina za svetu ustrajnost.«³⁴⁸

3. S. Marija Petra (Petra) Andreić

Rođena je 6. lipnja 1964. godine u Letnici, u obitelji Josipa i Stane r. Jaković. Osnovnu je školu pohađala u Letnici i Sarajevu. U družbu je stupila 29. kolovoza 1979. godine u Sarajevu, a novicijat je započela 14. kolovoza 1982. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1984. godine u Čardaku, u samostanu Dolorosa. Doživotne je zavjete položila 15. kolovoza 1991. također u Čardaku. Završila je studij na Katehetskom institutu u Sarajevu te tečaj kuharstva i šivanja. Kraće je vrijeme djelovala kao njegovateljica starijih i nemoćnih osoba u Čardaku (1991-1992) te u Florennesu u Belgiji (1993-1994). Kao kuharica radila je u Sarajevu – u Prijedorskoj (1984-1985), a u Vrhbosanskoj bogosloviji (1985-1990), u Provincijalnoj kući (1990-1991), u kući Vrhbosanske nadbiskupije (1992-1993), u Lug-Brankovićima (1994-1995), potom opet u

³⁴⁸ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

Sarajevu u samostanu Egipat (1995-1996) te u Župi Prozor (1996-1999). Od 1999. godine do danas obavlja službu kuharice u kući Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu. Poglavaricom zajednice sestara bila je u Prozoru od 1996. do 1999. godine.

Sestra Petra o sebi kaže: »Potječem iz katoličke obitelji. Moji roditelji imali su osmero djece od kojih je živih sedmero. Poslije šestog razreda odlazim u samostan, a osmoljetku sam završila u Sarajevu. Zahvalna sam Bogu na svim darovima koje mi je udijelio kroz moj redovnički život.«³⁴⁹

4. S. Marija Tereza (Tereza) Dokić

Rođena je 31. listopada 1964. godine u Šašarama, u Župi Letnica, u obitelji Ljuša Dokića i Roze r. Jaković. Osnovnu je školu pohađala u Letnici, a tijekom redovničke formacije završila je studij na Katehetskom institutu u Sarajevu i studij duhovnosti kod otaca karmelićana u Zagrebu. U družbu je ušla 18. rujna 1980. godine. Novicijat je započela 14. kolovoza 1983. u Sarajevu, a prve je zavjete položila 15. kolovoza 1985. godine također u Sarajevu. Doživotne je zavjete položila 15. kolovoza 1991. godine u Čardaku, u samostanu Dolorosa. Kraće je vrijeme radila kao kuharica u Prijedorskoj u Sarajevu (1985-1986) te u praonici rublja u Vrhbosanskoj bogosloviji (1988-1989), pomagala je siromašnim i ostavljenim osobama u gradu (1989-1990), a 1998. godine nekoliko je mjeseci bila domaćicom u kući Vrhbosanske nadbiskupije. Službu katehistice obavljala je u Župi Marijin dvor u Sarajevu (1986-1988), u Letnici (1990-1993), Bolu na Braču (1993-1996), u jednoj osnovnoj školi u Zagrebu (1996-1998) i Gromiljaku (1998-2005). Od 2005. do danas djeluje kao katehistica u Neumu, a od 2009. godine obavlja i službu kućne poglavarice.³⁵⁰

5. S. Marija Nikolina (Marija) Jaković

Rođena je 2. listopada 1974. godine u Letnici, u obitelji Gašpara i Dragice r. Gegić. Osnovnu je školu završila u Letnici. U družbu je stupila 19. kolovoza 1989. Novicijat je započela 15. kolovoza 1989. godine u Šinama u Splitu.

³⁴⁹ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

³⁵⁰ Arhiv Provincije, Sarajevo, *Podaci o sestrama za kartoteku*.

Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1994. godine u Dubrovniku. Od 1994. do 1998. godine, za vrijeme boravka u Šinama, studirala je na Katehetskom institutu. U rujnu 1998. godine prekinula je studij na Katehetskom institutu i započela studij pedagogije kao izvanredna studentica u Mostaru. Pomaže u dječjem vrtiću u Košutama, a nedjeljom svira u Župi Gospe od Site u Strožani. O sebi je zabilježila: »Prvo sam od sedmero djece u obitelji Gašpara Jakovića i Dragice r. Gegić. Molitveni život u obitelji, primjer mojih roditelja, rodbine, svećenika i sestara u župi potakli su me na razmišljanje o duhovnom pozivu. U šestom razredu osnovne škole rekla sam tati da bih pošla u samostan. Nije o tome sa mnom puno razgovarao, već mi je rekao da ćemo o tome nešto više razgovarati kad završim osmi razred. Poslije završetka osmog razreda išla sam na nagradno putovanje dječjega lista "Mali Koncil" (Mak – Tribusijada). Kad sam se vratila iz Zagreba, tata mi je rekao da sam upisana u srednju školu. Bila sam ljuta što je to učinio bez moga znanja i rekla mu o našem dogovoru prije dvije godine. Dugo smo razgovarali o mojoj odluci i na kraju je popustio. Za našu sam Provinciju (Sv. Josipa u Splitu) saznala preko s. Smiljke koja je to ljeto bila kod nas. Kad sam bila u kandidaturi tata me je posjetio i rekao da je zadovoljan kad je vidio da mi je lijepo i da sam sretna. Kad su moji bili na mojim prvim zavjetima u Dubrovniku, plakali su od sreće. Tata je pitao sestre: "Zašto sestra Provincijalka kaže mojoj Mariji da je 'prima na godinu dana' kad je ona došla da ostane zauvijek." Šine, 10. prosinca 1998. godine.«³⁵¹

6. S. MARIJA RAFAELA (OLGICA) IVIĆ

Rođena je 22. veljače 1982. godine u obitelji Ive i Božane r. Simonović u Skoplju, a krštena u Letnici u Župi Uznesenja Marijina. Osnovnu je školu započela u Letnici, a završila u Bastajama u Republici Hrvatskoj. O svomu životopisu sama je zabilježila: »Početkom rata (1991–1995) doselili smo u Hrvatsku u Velike Bastaje gdje sam završila osnovnu školu. Nakon završene osnovne škole odlučila sam poći u samostan. U Družbu sestara Služavki Malog Isusa primljena sam 3. studenoga 1996. godine u samostanu nadbiskupa Stadlera u Slavonskom Brodu. Imala sam novicijat dvije godine 1999.-2001. Prvu godinu u Gromiljaku, a drugu u Zagrebu, na

³⁵¹ Arhiv Provincije, Split, o. c.

Kraljevcu. Prve zavjete položila sam 15. kolovoza 2001. godine, a doživotne 14. kolovoza 2008. u Gromiljaku. Za vrijeme pripravnništva u samostanu *Nadbiskupa Stadlera* u Slavonskom Brodu pohađala sam srednju obrtničku školu, dok sam srednju medicinsku školu završila izvanredno u Kiseljaku. Nakon novicijata dodijeljena mi je dužnost odgoja djece u vrtiću "Srce" u samostanu "Egipat" u Sarajevu (2001.-2003.), zatim sam u istoj kući bila negovateljica naših bolesnih sestara (2003.-2005.), nakon čega sam premještena u Neum za odgojiteljicu djece u dječjim jaslicama (2005.-2007.) Potom sam premještena u Gromiljak, gdje sam radila različite poslove u kući (2007.-2008.).³⁵²

Od 2008. do danas s. Rafaela radi kao negovateljica starijih i nemoćnih osoba u staračkom domu Svete Hedwige u Geretsriedu u Njemačkoj.

7. S. Marija Ljubica Šilar

Rođena je 1. prosinca 1960. godine u obitelji Zefa i Petre r. Pašalić u Letnici. Osnovnu je školu završila u Letnici, a srednju medicinsku u Sarajevu, gdje je završila i studij na Katehetskom institutu. Montessori-tečaj završila je Münchenu, a tečaj za djecu s poteškoćama u razvoju u Rimu i Torinu. U družbu je stupila 27. kolovoza 1975. godine u Sarajevu, gdje je započela i novicijat 14. kolovoza 1978. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1980. godine u Sarajevu, a doživotne 15. kolovoza 1986. u Zagrebu, u samostanu u Kraljevcu.

Od prvih zavjeta do danas djelovala je na različitim službama i mjestima: kao kuharica u sarajevskoj Bogosloviji (1980-1981), kao negovateljica u Domu za stare i nemoćne osobe u Geretsriedu u Njemačkoj (1981-1985. i 1986-1987), kao medicinska sestra u bolnici u Titogradu (1985-1986), kao kuharica u Provincijalnoj kući u Sarajevu (1987-1988), kao katehistica u Letnici (1988-1992), kao negovateljica u Domu za stare i nemoćne osobe u Viggju u Italiji (1992-1995). Tečaj za djecu s poteškoćama u razvoju pohađala je u Rimu i Torinu (1995-1996), a Montessori-tečaj u Münchenu u Njemačkoj (1996-1997). Potom je radila s djecom u jaslicama u Neumu (1997-2000), s djecom koja imaju poteškoće u razvoju u centru Sv. Obitelji u Mostaru (2000-2003), sa starijim i nemoćnim osobama u Slavonskom Brodu (2003-2005), potom opet s

³⁵² Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

djecom s posebnim poteškoćama u centru Sv. Rafaela u Vitezu (2005-2009), a od 2009. do danas bavi se kućnim poslovima u Gromiljaku.

O sebi je zapisala: »Zvanje sam dobila po našim sestrama koje su tada radile u mojoj župi. Ja sam u obitelji drugo dijete po redu, imam još jednog brata i tri sestre. Roditelji mi sada žive u Hrvatskoj u Velikoj Bastaji kod Daruvara. Pripadam župi Đulovac.«³⁵³

8. S. Marija Ivana Antić

Rođena je 10. lipnja 1963. godine u Skoplju, u obitelji Antona i Stane r. Ivić, a krštena u Župi Letnica. Osnovnu je školu pohađala u Letnici, a tijekom redovničke formacije završila je Katehetski institut u Sarajevu i njegovateljsku školu u Zagrebu. U družbu je ušla 18. rujna 1980. godine, a novicijat je započela 14. kolovoza 1982. u Čardaku. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1984. u Čardaku, a doživotne 15. kolovoza 1990. u Sarajevu.

Kraće je vrijeme djelovala u Sarajevu, gdje je u Bogosloviji obavljala kućanske poslove (1985-1987), potom kao njegovateljica starijih i nemoćnih osoba u Bosanskom Brodu (1987-1990), a onda opet u Sarajevu, u nadbiskupskoj kući, baveći se ponovno kućanskim poslovima (1990-1992). Od 1992. do 1996. godine radi u Zagrebu, u državnom Domu za stare i iznemogle osobe, kao njegovateljica, a od 1996. do 1997. radi na istim poslovima u Slavonskom Brodu. U Neumu je od 1997. do 1998. radila s djecom u jaslama, potom u Geretsriedu u Njemačkoj, u staračkom domu Svete Hedwige, kao njegovateljica od 1998. do 2008. godine. Te je godine došla u Vitez gdje i danas radi kao njegovateljica starijih i nemoćnih osoba u domu Sv. Josipa.³⁵⁴

9. S. Marija Marina Perić

Rođena je 19. rujna 1986. u Letnici, u obitelji Filipa i Anđe r. Tunić. Zbog ratnih se stradanja njezina obitelj 1991. godine preselila u Voćin u Republici Hrvatskoj, gdje je završila osnovnu školu. U družbu je ušla 26. kolovoza 2001. u

³⁵³ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

³⁵⁴ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

Sarajevu. U novicijatu je bila u Zagrebu (Kraljevac) od 2004. do 2006. godine, a prve je zavjete položila 15. kolovoza 2006. u Gromiljaku. Završila je srednju ugostiteljsko-turističku školu.

Nakon položenih prvih zavjeta obavljala je službu odgojiteljice djece u Sarajevu, u Stadlerovu dječjem domu Egipat (2006-2009). Sada je na studiju u Rimu, gdje na Salezijanskom sveučilištu studira pastoral mladih.³⁵⁵

10. S. ANA JOZIĆ

Sestra Ana Jozić rođena je 22. srpnja 1987. u Letnici u obitelji Marjana i Olge rođ. Vicić. U Letnici je primila sakramente krštenja i potvrde. U samostan Služavki Kristovih u Graz otišla je 22. lipnja 2002. godine. U tom je samostanu provela svoju kandidaturu od 2002. do 2005. godine. Godine 2005. dolazi u Zagreb gdje uspješno završava srednju kuharsku školu 2008. godine. U Graz se vraća 15. kolovoza 2009. i ulazi u novicijat. Na Veliku Gospu 2011. položila je svoje prve zavjete. Sestra Ana Jozić i danas djeluje u Grazu, gdje obavlja poslove kuharice kao i druge poslove u redovničkoj kući.

11. S. STANA MATIĆ, novakinja

Rođena je 1. listopada 1990. godine u Vitini, u obitelji Vinka i Franice r. Perić, a krštena u Letnici. Zbog ratnih se stradanja njezina obitelj preselila 1992. godine iz Letnice u Voćin, gdje je Stana završila osnovnu školu, a poslije i srednju poljoprivrednu – smjer poljoprivredni tehničar. U kandidaturu u Voćinu primljena je 27. srpnja 2007. godine, a dvogodišnji novicijat započela je 15. kolovoza 2009. u Zagrebu, u samostanu Kraljevac.³⁵⁶

Družba sestara Bezgrešnog Začeca III. reda Sv. Franje

U XV. stoljeću u predgrađu Dubrovnika po imenu Danče bio je lazaret za oboljele od kuge. Da žrtve kuge ne budu pokopane bez svećenika, dubrovački Senat 5. prosinca 1457. godine zaključuje da se na tom mjestu ustanovi groblje s malim svetištem i kućicom, potpuno odijeljeno od ostalih građana, za svećenika koji će ukapati one što umiru od kuge.

Sto godina kasnije, kada na Dančama više nije bilo lazareta, čuvanje svetišta i groblja povjereno je trećoretkinjama Sv. Franje koje su željele živjeti savršenim životom. Reorganizirane su 1925. godine. Sestre su dobile odobrenje svojih

³⁵⁵ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

³⁵⁶ Arhiv Provincije, Sarajevo, o. c.

pravila od generala Franjevačkog reda i Biskupskog ordinarijata te uzele ime »Družba sestara Bezgrešnog Začeca III. Reda sv. Frane«. Družba se pomalo širila baveći se odgajanjem djece i mladeži. Danas je njezina zadaća njegovati bolesnike i starce u bolnicama i svojim kućama te pomagati u pastoralnom radu na župama. Godine 1974. Družba je imala 68 sestara, 3 novakinje i 6 kandidatica.³⁵⁷

1. S. ANA JOSKIĆ

Rođena je 23. srpnja 1978. godine u Gnjanima u deveteročlanoj obitelji Ivana Joskića i Nede rođene Gegić. Osnovnu školu do 5. razreda pohađala je u Letnici, a nakon toga se s obitelji seli u Bastaje u Hrvatsku. Šesti, sedmi i osmi razred završila je u Đulovcu. Srednju školu za turističko-hotelijerskog komercijalista završila je u Dubrovniku. U studenome 1995. ulazi u Družbu sestara franjevki Bezgrešnog Začeca u Dubrovniku. U novicijat je stupila 1. rujna 2001. godine također u Dubrovniku, u samostanu na Dančama. U istom je samostanu položila i prve redovničke zavjete 1. rujna 2002. godine te doživotne 24. kolovoza 2008. godine. Od 2002. do 2007. godine bila je kuharica na Dančama, a nakon toga odlazi u Zagreb te radi u dječjem vrtiću Sv. Franje u Zagrebu.

Sestra Ana piše: »Odgojena sam u brojnoj obitelji i sretna sam što mogu reći Bogu hvala za moje roditelje. Tata je radio u Austriji pa nam je mama bila sve, a pogotovo meni kao najmlađoj. Sve što jesam i imam dar je Božji i mojih vjeroučitelja od Letnice do Dubrovnika. Pamtim one lijepe dane djetinjstva kad me je mama budila. Na sv. misu rado sam išla i po kiši a i po snijegu. Voljela sam započeti dan molitvom pred Gospinim kipom.«³⁵⁸

Kćeri kršćanske ljubavi Svetog Vinka Paulskog, službenice siromaha (usmiljenke)

1. S. MARIJA JOZIĆ

Rođena je 15. lipnja 1971. godine u Kosovskoj Vitini kao najstarije dijete u obitelji. Svoje djetinjstvo provodi u Letnici, podno crkve Gospe Letničke. Odgajana je u katoličkoj obitelji gdje su na prvome mjestu bile vjerske vrijednosti. Njezina je obitelj rado pomagala sestrama, pa je tako i s. Marija još

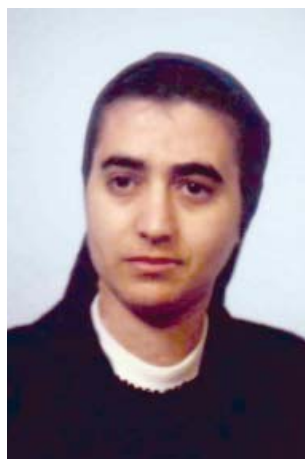
³⁵⁷ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb, 1974, str. 882-884.

³⁵⁸ S. Ana JOSKIĆ, *Podaci za životopis*, Zagreb, 2009.

kao dijete upoznala život u sestrskoj zajednici. Njihova skromnost, tihi molitveni život i nadasve njihovo darivanje potrebnima privuklo ju je da se i sama daruje Bogu kao i njezina sestra Petra. Po završetku osnovne škole 1987. godine odlazi u kandidaturu. U novicijat ulazi 15. kolovoza 1992. godine, a zavjete polaže 31. svibnja 1999. Nakon što je završila medicinsku školu, radila je u različitim ustanovama. Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu diplomirala je teologiju za laike. Trenutačno radi kao medicinska sestra na odjelu Dječje neurologije u bolnici Rebro u Zagrebu. Svakodnevno se trudi služiti bolesnoj djeci po uzoru na svoje utemeljitelje.³⁵⁹

2. S. PETRA JOZIĆ

Rođena je 13. rujna 1976. godini u Vitini na Kosovu kao treće dijete u obitelji sa sedmero djece. Djetinjstvo je provela u Letnici, u podnožju svetišta Majke Božje Letničke. Cijela je obitelj redovito prisustvovala sv. misama, a roditelji su djecu odgajali u duhu kršćanskih vrijednosti i oduševljavali ih za njih. U rodnoj župi s. Petre djelovale su sestre usmiljenke, vrlo zatajne i ljubazne, a pomagale su svim ljudima bez razlike. One su na sestru Petru ostavile snažan dojam te se i ona odlučila za život posvećen Bogu. U novicijat je stupila 15. kolovoza 1997. godine, a prve je zavjete položila 8. rujna. 2003. Već trinaest godina kao usmiljenka djeluje u Sloveniji, gdje u provincijalnoj kući vodi poslove u kuhinji.

Sestra Petra danas o sebi kaže: »Bogu i Gospi Letničkoj zahvaljujem za dar zvanja i ljubav i sretna sam kći Kršćanske Ljubavi – Usmiljenka.«³⁶⁰

3. S. LJUBICA JOZIĆ

Rođena je 7. lipnja 1954. godine u pobožnoj obitelji u Vrnaokolu, u Župi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Letnici. Sakramente kršćanske inicijacije, kao i duhovno zvanje, primila je u istoimenoj župi. Oduševljena radom kćeri kršćanske ljubavi Sv. Vinka Paulskoga (usmiljenki) u župi, odlučila je slijediti njihov primjer služenja. Kao kandidatice završila je srednju medicinsku školu

³⁵⁹ S. Marija Jozić, *Životopis*, Zagreb, 2011.

³⁶⁰ S. Petra Jozić, *Životopis*, Slovenija, 2011. (Sa slovenskog prevela s. Ljubica Jozić starija.)

u Zemunu, a u sjemenište je ušla 24. svibnja 1977. u Beogradu, dok je 8. kolovoza 1978. godina primila poslanje. Prve je zavjete položila 31. svibnja 1982. i svake ih godine obnavlja. Kao medicinska sestra radila je na više mjesta. Uz posao je pohađala studij teologije te diplomirala na Odjelu za kršćanski nadzor Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove u Zagrebu 1989. godine. Od tada se posvetila i katezezi, osobito kao misionarka u Albaniji, gdje je djelovala 12 godina. Trenutačno je sestra službenica (kućna poglavarica) u Zagrebu i provincijalna savjetnica Slovenske provincije Bl. Marte Wiecke, kojoj pripadaju zajednice u Hrvatskoj.³⁶¹

4. S. NIKOLINA JOZIĆ

Rođena je 5. prosinca 1965. godine u Vrnaokolu u Župi Letnica. Primjer i požrtvovni rad sestara iz Družbe kćeri kršćanske ljubavi ulio joj je ljubav za zvanje i želju da im se pridruži u služenju siromasima. Godine 1981. iz Letnice odlazi u Beograd gdje je pobliže upoznala život i rad časnih sestara, kao i njezina rođena sestra Ljubica Jozić. U Beogradu je kao kandidatica završila srednju kuharsku školu. Godine 1986. postala je časna sestra. Nakon novicijata radi kao kuharica u zajednici časnih sestara, a trenutačno se nalazi u Zagrebu.³⁶²

5. S. KATA TUNIĆ

Rođena je 14. srpnja 1949. godine u Šašarama, u obitelji Andrea Tunića i Roze r. Božić. Kao male-na je uvijek voljela pomagati drugima – starcima je donosila vodu i drva. Primjer sestara Sv. Vinka koje su djelovale u Letnici i pomagale siromasima utkao se u dušu mlade Kate Tunić te je odlučila poći u samostan. Završivši samo pet razreda osnovne škole, otišla je 1962. godine u samostan u Skoplje. Iako je vrlo mlada, sa samo 13 godina, otišla iz sela, vjerovala je da je Božji poziv jači od svega, a posebno je povjerenje polagala u zagovor Majke Božje

³⁶¹ S. Ljubica Jozić, *Životopis*, Zagreb, 2011.

³⁶² S. Nikolina Jozić, *Životopis*, Zagreb, 2011.

Letničke, koja joj je pomogla. Godine 1963. bio je jak potres u Skoplju pa je Kata zbog toga otišla u Peć završiti 7. i 8. razred osnovne škole. Po završetku osnovne škole odlazi u postulaturu u provincijalnu kuću u Beograd. Godine 1967. polazi novicijat, a 25. ožujka 1971. godine polaže zavjete. Pohađala je i srednju medicinsku školu u Zemunu, a pošto ju je završila, odlazi kao medicinska sestra u Volovsko raditi u Domu za stare i nemoćne. Uz posao je završila i dvije godine katehetske škole u Rijeci te održavala vjeronauk u župnoj crkvi u Volovskom. Nakon osam godina rada premještena je u Kikindu u Vojvodini, gdje je punih pet godina radila u bolnici. Potom se vratila u svoj rodni kraj, u zajednicu časnih sestara u Letnici, te preuzela ambulantu gdje je pomagala siromašnima i potrebitima, a takvih je bilo mnogo – različitih vjera i nacionalnosti. Poslije Domovinskoga rata u Hrvatskoj, 1994. godine, iz Letnice se iselilo mnogo župljana, a sestra Kata s još dvije svoje susestre Slovenke je ostala. Poglavari su i njih premjestili – Slovenke u Skoplje, a sestru Katu u Zagreb (Oborovo). Posljednja časna sestra koja je napustila Letnicu bila je sestra Kata. Sestarsku kuću u Letnici i ambulantu preuzele su časne sestre Albanke s Kosova i nastavile raditi. Sestra Kata je u Zagrebu najprije radila u Caritasovu domu za djecu s posebnim potrebama, a potom je još devet godina do mirovine službu obavljala u Nadbiskupskom sjemeništu na Šalati. Sestra je Kata sada u mirovini. Bogu i Majci Božjoj zahvalna je za duhovno zvanje, a danas zahvaljuje Gospi Letničkoj za sve milosti koje je od nje primila.³⁶³

6. S. TEREZA SIMONOVIĆ

Rođena je 13. listopada 1953. godine u Šašaru, u Župi Letnica. Djetinjstvo je provela u rodnom zavičaju, gdje je završila sedam razreda osnovne škole. Osjetila je kako je Bog zove u Družbu kćeri kršćanske ljubavi te je uz Njegovu pomoć odgovorila tom pozivu. Osmi je razred završila u Osijeku, a onda je premještena u Beograd gdje kao kandidatka završava katehetsku školu. Uslijedio je dvogodišnji novicijat nakon kojega je završila i srednju medicinsku školu u Zemunu. Godine 1977. poglavari su je poslali u Volosko pokraj Opatije, gdje je sedam godina radila kao medicinska sestra u staračkom domu. Na molbu župnika iste župe

³⁶³ S. Kata Tunić, *Životopis*, Zagreb, 2011.

ostavila je posao medicinske sestre i preuzela posao katehiziranja i rada s mladima u župi. Uz tu je službu vodila mješoviti zbor i bila sakristanka sve do 1997. godine. Tada odlazi u Caritasov dom u Oborovo raditi s invalidnom djecom i tamo ostaje dvije godine. Nakon toga se ponovno vraća u Volosko gdje radi kao vjeroučiteljica i pastoralna suradnica u župi. U Župi Sv. Ane na Voloskom ostaje do 2002. godine, kada je premještena u Novigrad na Dobri kako bi radila u župnom pastoralu i predavala vjeronauk u školi. Još uvijek djeluje u spomenutoj župi te uz mnoge aktivnosti svjedoči svoje poslanstvo i karizmu svojih utemeljitelja – Sv. Vinka Paulskoga i Sv. Lujze de Marillac.³⁶⁴

7. S. ANĐELINA JAKOVIĆ

Rođena je u Vrnaokolu 7. studenoga 1966. godine. Osnovnu je školu pohađala u Letnici, po završetku koje se odlučila posvetiti Bogu u Družbi kćeri kršćanske ljubavi. Kao kandidatica u Austriji završila je ugostiteljsku školu, nakon čega se vraća u Beograd u novicijat. Po završetku novicijata odlazi u kuću časnih sestara u Višegradskoj ulici u Beogradu gdje ostaje dvije godine, a iz Beograda odlazi najprije u Stublu, pa u Peć i na koncu u Zlokočane. Budući da je uz svoj posao završila i katehetski studij u Ljubljani, prema potrebi je u župama radila i kao katehistica. Iz Zlokočana je 1997. godine premještena u Volosko kraj Opatije, a 2002. godine, zajedno sa sestrom Terezom Simonović, u Novigrad na Dobri gdje i danas djeluje.³⁶⁵

8. S. LJUBICA JOZIĆ

Rođena je u Skoplju u Makedoniji 13. veljače 1979. u obitelji Kriste Jozić i Katarine r. Simonović. Djetinjstvo je provela u rodnom zavičaju, u Župi Letnica, u kojoj je pohađala šest razreda osnovne škole. Za vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj, krajem 1991. godine, dolazi u Volosko kraj Opatije (Hrvatska) gdje završava sedmi i osmi razred osnovne škole i srednju hotelijersko-turističku školu. Od malih je nogu osjećala duhovni poziv, čemu je uvelike doprinijela njezina vjernička obitelj. U rodnoj Župi Letnica susretala se sa sestrama iz dvi-

³⁶⁴ S. Tereza Simonović, *Životopis*, Novigrad na Dobri, 2011.

³⁶⁵ S. Anđelina Jaković, *Životopis*, Novigrad na Dobri, 2011.

ju redovničkih zajednica: Kćeri kršćanske ljubavi Sv. Vinka Paulskog i Družbe sestara Malog Isusa. Potaknuta primjerom nesebičnog služenja siromasima i bolesnicima sestara Kćeri kršćanske ljubavi Sv. Vinka Paulskog, nakon završene srednje škole odlučila se za Bogu posvećen život u toj družbi. Od jeseni 1997. do ljeta 2002. živjela je u Ljubljani gdje je završila dvije godine teološko-pastoralne škole te duhovnu formaciju postulata i novicijata u provincijskoj kući Šentjakob ob Savi. Nakon pet i pol godina duhovnog zvanja položila je prve zavjete u družbi. Prema želji poglavara, 2002. upisuje Teološki fakultet u Rijeci na kojem je 2007. godine i diplomirala. Nakon studija radila je dvije godine u Rijeci kao vjeroučiteljica u osnovnoj školi i kao tajnica i bilježnik na Interdijezanskom ženidbenom sudu u Rijeci, gdje je još uvijek zaposlena. Živi i djeluje u zajednici na Voloskom, a u župi Sv. Ane u istom gradiću aktivno je uključena u katehizaciju odraslih, u duhovnu animaciju Konferencije mladih Bl. s. Rosalije Rendu, a sudjeluje i u drugim aktivnostima spomenute zajednice i župe.³⁶⁶

Družba Marijinih sestara od čudotvorne medaljice

1. S. LIDIJA (VERKA) ĐORĐEVIĆ

Rođena je 28. ožujka 1975. godine u Vrnezu u obitelji Roka Đorđevića i majke Vitke rođ. Jaković. Krštena je u Župi Letnica, u crkvi Blažene Djevice Marije, gdje je i pričesćena i krizmana. Nakon osnovne škole, koju je također završila u Letnici, primljena je 19. kolovoza 1991. u samostan Marijinih sestara u Osijeku. Kao postulantica u Družbi Marijinih sestara u Osijeku pohađa i završava srednju školu te 18. kolovoza 1994. godine i maturira. Novicijat započinje 8. kolovoza 1994. godine. Prve je zavjete položila 25. ožujka 1996. godine, a doživotne 25. ožujka 2003. U Blaškovec, gdje obavlja kućne poslove i bavi se šivanjem, premještena je 1.

³⁶⁶ S. Ljubica Jozić, *Životopis*, travanj 2011.

travnja 1996. godine, a 15. siječnja 1997. ponovno dolazi u Osijek (P. Pejačevića 35) gdje vodi brigu o bolesnicima i poslovima šivanja. U Novoj Kapeli u Domu starih i nemoćnih osoba boravi od 1. veljače 1999. do 1. listopada 2001. godine, a potom je opet premještena u Osijek u Provincijalnu kuću. U Novu je Kapelu opet došla 14. veljače 2004. godine. Uz rad u Domu starih i nemoćnih položila je i vozački ispit te završila studij duhovnosti u Zagrebu koji je upisala 2006. godine.³⁶⁷

2. S. MARTINA (NAŠKA) ĐORĐEVIĆ

Rođena je 18. siječnja 1977. godine u Vrnezu, u Župi Blažene Djevice Marije u Letnici, u obitelji Roka Đorđevića i Vitke r. Jaković. Nakon osnovne škole, 5. svibnja 1996. godine ulazi u Družbu Hrvatske provincije Marijinih sestara u Osijeku. U postulat je stupila 8. rujna 1996. godine. Kao postulantica pohađa i završava dvije godine trgovačke škole u Zagrebu. U novicijat ulazi 1. veljače 1998. godine. Prve je zavjete položila 25. ožujka 2000. godine, a doživotne 15. kolovoza 2004. Završila je i srednju kuharsku školu. Od 1. prosinca 2000. godine radila je kao kuharica u samostanu Blaškovec (Zagreb), a od 10. veljače 2004. do danas radi kao kuharica u Župi Žepče u Bosni i Hercegovini.³⁶⁸

3. S. OZANA (SUSA) TOMIĆ

Rođena je 27. lipnja 1974. godine u Vitini, u Župi Blažene Djevice Marije u Letnici, u obitelji Nikole Tomića i Marije r. Tomić. U Družbu Hrvatske provincije Marijinih sestara u Osijeku primljena je 29. siječnja 1999. godine. Postulaturu započinje 2. veljače 1999. te kao postulantica radi sa starijim i nemoćnim osobama, a u novicijat ulazi 8. rujna 2000. godine u Zagrebu. Redovničko je odijelo obukla 25. ožujka 2002. godine, prve zavjete položila 7. travnja iste godine, a doživotne 31. svibnja

³⁶⁷ Arhiv Provincije, Osijek, *Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.*

³⁶⁸ Arhiv Provincije, Osijek, *Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.*

2008. Kao ispomoć u Župi Gora (Dumače) radila je 2003. godine, a 2004. bila je u samostanu Blaškovec kod Zagreba gdje je vodila brigu o kućnim poslovima. Godine 2006. bila je na otoku Krku gdje je u franjevačkom samostanu pomagala u kuhinji i u kućnim poslovima. Godine 2007. pomaže u kući u samostanskoj zajednici Marijinih sestara Osijeku, a od 8. svibnja 2009. brine se za bolesne i nemoćne časne sestre te za poslove u zajednici samostana Marijinih sestara u Osijeku.³⁶⁹

4. S. DOMINIKA (DILJA) JOZIĆ

Rođena je 5. ožujka 1977. godine u Kosovskoj Vitini u obitelji Izidora Jožića i Anđeline r. Dokić. Krštena je u Župi Blažene Djevice Marije u Letnici. U Družbu Hrvatske provincije Marijinih sestara u Osijeku ulazi 5. prosinca 1993. godine. Kao postulantica bila je od 2. listopada 1994. do 11. veljače 1996. u Donjoj Zelini i Blaškovcu. Novicijat je započela u Zagrebu (Durmitorska 4) 11. veljače 1996. godine. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1997. godine, a doživotne 25. ožujka 2003. U Osijeku je 1993. godine radila kod franjevacu kapucina, a jedno je vrijeme za trajanja postulare bila u Osijeku gdje je pohađala tečaj šivanja. Kao novakinja u Zagrebu radila je u bolnici u Klaićevoj i završila bolnički tečaj za njegu i pomoć bolesnicima. Pohađala je i četverogodišnju glazbenu školu na Katoličkom institutu u Zagrebu. Trenutačno obavlja službu orguljašice u Gospinu svetištu u Aljmašu.³⁷⁰

5. S. MARGARETA (ANĐELINA) NIKOLIĆ

Rođena je 2. svibnja 1978. godine u Vrnaokolu, u obitelji Davida Nikolića i Monike r. Koljić. Krštena je u crkvi Blažene Djevice Marije u Župi Letnica. Po završetku osnovne škole, koju je pohađala u Letnici, sestra Margareta odlazi u Osijek i stupa u Družbu Hrvatske provincije Marijinih sestara, a 16. kolovoza 1993. godine primljena je u samostan. Novicijat je započela 11. veljače 1996. godine. Prve je zavjete položila 15. kolovoza 1997. godine, a doživotne 15. kolovoza 2004. U Osijeku je završila srednju školu i krojački tečaj. U Osije-

³⁶⁹ Arhiv Provincije, Osijek, *Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.*

³⁷⁰ Arhiv Provincije, Osijek, *Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.*

ku i Donjoj Zelini obavljala je kućanske poslove, a onda je u Novoj Kapeli radila u Domu za stare i nemoćne osobe od 1998. do 2000. godine. Isti posao nastavlja 2001. godine u Osijeku, tj. njeguje bolesnike u Pejačevićevoj ulici. S njegom bolesnika nastavlja i u Novoj Kapeli, u Domu za starije i nemoćne osobe, do 2007. godine te još godinu dana u Svećeničkom domu u Požegi. Tijekom 2008. i 2009. njeguje bolesnike u Domu za starije i bolesne osobe »Godan«. Skrb i briga za starije i nemoćne osobe je poslanje časne sestre Margarete Nikolić te ona taj posao nastavlja obavljati 2009. i 2010. godine u Osijeku, u staračkom domu »Julije«. Od 2011. vodi brigu o kućanskim poslovima u Provincijalnoj kući u Strossmayerovoj ulici u Osijeku.³⁷¹

6. S. JOZEFINA (JOZEFINA) ANDREIĆ

Rođena je u Vitini 20. ožujka 1983. u obitelji Nikole Andreića i Tereze r. Jozić. Krštena je u Župi Uznesenja Blažene Djevice Marije na Nebo u Letnici. Po završetku osmogodišnje škole sestra Jozefina Andreić stupa u samostan Družbe Marijinih sestara u Osijeku 6. siječnja 2000. godine, gdje započinje kandidaturu i postulaturu. Završila je srednju tekstilnu i krojačku školu. U vrijeme novicijata, od 8. rujna 2001. do 1. rujna 2003. godine, boravila je u Zagrebu. Redovničko je odijelo obukla 15. kolovoza 2003. godine. U Zagrebu je 2003. završila školu za njegovateljicu starijih i nemoćnih osoba, a od 2004. radi u Domu starih i nemoćnih osoba u Novoj Kapeli, gdje je završila i glazbenu školu.³⁷²

³⁷¹ Arhiv Provincije, Osijek, Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.

³⁷² Arhiv provincije, Osijek, Osobni podaci sestre Hrvatske provincije Marijinih sestara.

Družba časnih sestara Služavki Kristovih

1. S. ANĐELKA (ANDELINA) GEGIĆ

Rođena je 22. veljače 1975. u Vitini kao prvo dijete u obitelji Petra Gegića i Tereze r. Vicić, u kojoj je bilo sedmero djece. Odrasla je u rodnom selu Šašar, a svete je sakramente primila u Župi Uznesenja Marijina u Letnici. Osnovnu je školu završila u Letnici, a potom je 1988. došla u samostan Služavki Kristovih u Graz. U novicijat je ušla 1990, prve je redovničke zavjete položila 1992. godine, a doživotne 1998. U Grazu je završila višu ekonomsku školu te dvije godine studirala teologiju. Od 2000. na dužnosti je sakristanke u svetištu Gospe od pobjede (Mutter von Sieg). Trenutačno obnaša različite dužnosti – pomaže starijim sestrama i radi kao prodavačica sakralnih predmeta.³⁷³

2. S. IVANKA (IVANA) DAROJKOVIĆ

Rođena je 24. veljače 1972. godine Vitini u obitelji Vinka Darojkovića i Anđe rođ. Pašalić u kojoj je bilo sedmero djece. Krštena je u župnoj crkvi Blažene Djevice Marije u Letnici, gdje je i pričešćena i krizmana. Osnovnu je školu (1979-1987) završila u Letnici, a 1987. ušla je u samostan časnih sestara Služavki maloga Isusa u Sarajevu, gdje je godinu dana pohađala glazbenu školu. Godine 1988. prelazi u samostan časnih sestara Služavke Kristove u Grazu (Austrija), gdje je provela godinu dana kao kandidatice te uz učenje njemačkog jezika upoznala služavke Kristove. U novicijat je ušla 14. kolovoza 1989. godine, a 15. kolovoza 1991. položila je prve zavjete u Grazu. Od 1993. do 1996. godine, uz posao koji je obavljala u staračkom domu, završila je i studij na Konzervatoriju za crkvenu glazbu u Grazu. Na blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo – Velike Gospa, 15. kolovoza 1997. godine, položila je vječne

³⁷³ S. Anđelka GEGI, *Životopis*, 2011.

zavjete. Od 1996. do 2000. godine obavljala je službu orguljašice, sakristanke i zamjenice predstojnice u Wigratzbadu (Njemačka) te je izvanredno pohađala i završila Opću gimnaziju u Zagrebu. Prema volji svojih poglavara, 2000. godine preuzela je dužnost u Hrvatskoj katoličkoj misiji u St. Galenu u Švicarskoj, gdje je obnašala dužnost orguljašice, voditeljice zborova molitvenih zajednica, kao vjeroučiteljica pripremala je prvopričesnike i krizmanike za prvu pričest i krizmu, a uz to je obavljala i poslove u kuhinji te se brinula o održavanju kuće. U St. Galenu od 2000. do 2003. godine studira na Akademiji za crkvenu glazbu, a 2003. upisuje studij teologije u Churu (Švicarska) koji 2007. godine nastavlja u Fribourgu te završava 2011. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.³⁷⁴

3. S. MARIJA VALERIJA (SUSA) GEGIĆ

Rođena je 12. listopada 1975. u Vitini, u obitelji Tune Gegića i Milice r. Jaković u kojoj je bilo šestero djece. Svete je sakramente – krštenje, prvu pričest i potvrdu – primila u rodnoj Župi Uznesenja Marijina u Letnici. Osnovnu je školu također završila u Letnici, a 1999. prijavljuje se u Družbu sestara Služavki Kristovih. U novicijat stupa 14. kolovoza 1992. godine u Grazu i oblači redovničko odijelo. U Grazu je položila i zavjete – prve 1994. godine, a doživotne na Veliku Gospu 2001. Medicinsku je školu završila u Slavonskom Bradu, a kao njegovateljica je služila u Stuttgartu i Grazu. Od 2006. godine radi u KB Dubrava kao medicinska sestra.³⁷⁵

4. S. EMANUELA (MARIJA) NIKOLIĆ

Rođena je 29. ožujka 1973. godine u Vitini, u obitelji Ive i Anice r. Jozić. Od sedmero djece, četiri brata i tri sestre, Marija je prvo željeno i iščekivano dijete. Odrasla je u skromnoj, ali skladnoj obitelji u kojoj je naučila moliti, ljubiti Boga, voljeti Crkvu i pomagati bližnjemu. U takvu obiteljskom ozračju, dok je promatrala letničke svećenike i župnika te požrtvornost redovnica u župi, Bog je progovorio u nutрини mlade Marije, kasnije sestre Emanuele, koja je osjetila

³⁷⁴ Arhiv Provincije Družbe sestara Služavke Kristove, Könisbrunn.

³⁷⁵ S. Valerija GEGIĆ, *Životopis*, Zagreb, 2011.

poziv da služi Bogu. Godine 1987. s djetinjim predanjem obavljala je svibanjske pobožnosti na čast Gospi Letničkoj te odlučila krenuti za Kristom i biti *glasnica velikoga Kralja*, prema riječima pjesme koju je rado pjevala. Iako je nakon završene osnovne škole primljena u tvornicu tekstila kao pomoćnica, nije počela raditi jer je Bog za nju imao drugi plan – 11. listopada 1987. otišla je u Sarajevo u Družbu sestara Služavki maloga Isusa. Nakon 18 mjeseci napušta Sarajevo i odlazi u Slavonski Brod Služavkama Kristovim. Iz Slavanskoga Broda, gdje je izvanredno završila srednju medicinsku školu, odlazi u Graz kao kandidatica te tamo obavlja novicijat i juniorat. U Grazu je njegovala starije i nemoćne, a tamo je 1998. godine položila i doživotne zavjete te obavljala službu odgojiteljice kandidatica.

Svoju izvornu želju da služi Kristu i da bude *glasnica velikoga Kralja* sada ostvaruje u staračkom domu u Königsbrunn u Njemačkoj.³⁷⁶

5. S. VERONIKA (VERA) SIMONVIĆ

Rođena je 17. studenoga 1972. godine u Letnici kao treće dijete Nikole i Anđe koji su imali šestero djece. Zahvaljujući svojim pobožnim i vrijednim roditeljima, u obitelji je još kao dijete naučila živjeti u ozračju Božje ljubavi, voljeti Gospu i redovito sudjelovati na sv. misi te je tako i upoznala sestre usmiljenke i Služavke maloga Isusa koje su djelovale u Letnicu i požrtvovano radile za duše. Često je navraćala u zajednicu sestara usmiljenki i rado im pomagala. Godine 1987. završava osnovnu školu u Letnici i iste godine odlazi u samostan Družbe sestara Služavki Kristovih. Redovničko je odijelo obukla i u novicijat stupila 14. kolovoza 1990. u Grazu u Austriji. Privremene je zavjete položila 15. kolovoza 1992. Iste je godine prihvatila dužnost kuharice u Grazu i na toj duž-

³⁷⁶ S. Emanuela NIKOLIĆ, *Životopis*, Graz, 2011.

nosti ostala do danas. Doživotne je zavjete položila 14. kolovoza 1998. godine pod geslom: *Ljubim Gospodina jer čuje vapaj molitve moje.*³⁷⁷

6. S. ANĐELINA TOMIĆ

Rođena je 20. travnja 1972. godine u Viti, u Župi Uznesenja Blažene Djevice Marije. Otac Tuna Tomić i majka Petra r. Gegić bili su pobožni i vrijedni roditelji koji su odgojili desetero djece – petero braće i pet sestara. Njihov najstariji sin Vinko je svećenik. Sestra Anđelina Tomić je sedmo dijete u obitelji. Po završetku osnovne škole, koju je pohađala u Letnici, prijavljuje se u Družbu sestara Služavki Kristovih. Kandidaturu i novicijat završava u Grazu u Austriji (1988-1991). Od 1992. do 1994. pohađala je školu za njegu starih osoba (Altenpflegeschule) u Ausgburgu u Njemačkoj, potom od 2005. do 2006. Hospizhelferausbildungu Königsbrunn, a od 2006. do 2009. školu za njegu psihičkih bolesnika (Gerontopsychiatrieschepflege) u Ausgburgu. Godine 2009. pohađala je i tečaj »Služba Riječi«. Od 1991. do 1997. godine radila je u staračkom domu u Königsbrunn u Njemačkoj, a od 1997. do 2000. njegovateljica je starih i nemoćnih osoba u Grazu.

Od 2000. godine ponovno živi i radi u Königsbrunn u Njemačkoj.³⁷⁸

7. S. Marija DAROJKOVIĆ

Rođena je 8. srpnja 1985. godine u Skoplju u obitelji Mike Darojkovića i Tereze rođ. Đonović. Drugo je od troje djece u obitelji. Krštena je u Župi uznesenja Blažene Djevice Marije – Gospe Letničke u Letnici. Godine 1991. obitelj se seli iz Letnice (Kosovo) u Voćin (Hrvatska), gdje je završila osnovnu školu. U Voćinu su djelovale sestre Služavke maloga Isusa, a ona je kao dijete bila »prijatelj Maloga Isusa« te je redovito sudjelovala u molitvama, krunici, svibanjskim pobožnostima,

³⁷⁷ S. Veronika SIMONOVIĆ, *Životopis*, Graz, 2011.

³⁷⁸ S. Anđelina TOMIĆ, *Životopis*, Königsbrunn, 2011.

pjevanju (*Zlatna harfa*). Gledajući sestre kako rade, javila se i njoj misao da bude kao one, da slijedi Isusa po primjeru Njegove majke – Blažene Djevice Marije. Godine 2000. stupila je u samostan družbe sestara Služavki Kristovih u Grazu kao kandidatice. Od 2002. do 2004. godine pohađala je Haswirtschaftschule u Grazu, a od 2004. do 2006. završava školu za Altendienste – Pflegedienste (Altenbetreuerin). Po završetku škole 2006. godine ulazi u novicijat, a 2008. polaže prve zavjete.

Živi i radi u Grazu gdje ispunjava svoj život njegujući starije i nemoćne osobe po primjeru Isusovu: »Što ste učinili jednome od ove moje najmanje braće, meni ste učinili.«³⁷⁹

Družba sestara franjevki od Bezgrešnog začeca (Dubrovnik)

1. S. MARIJA IVIĆ

Rođena je 1. siječnja 1984. u Vitini na Kosovu u kršćanskoj obitelji Josipa i Tereze rođ. Šilar, u kojoj je bilo devetero djece. Krštena je 7. siječnja 1984. u Letnici, a krizmana 24. svibnja 1998. u Đulovcu. Osnovnu je školu od 1990. do 1992. pohađala u Letnici, a nakon izgnanstva, od 1993. do 1998. godine, u Bastaji (Đulovec) u Republici Hrvatskoj. Srednju krojačku školu pohađala je u Dubrovniku od 1998. do 2001. U Družbu sestara franjevki od Bezgrešnog začeca stupila je 24. kolovoza 1998. u Dubrovniku (Danče), gdje je započela i novicijat 30. kolovoza 2002. Prve je zavjete položila 31. kolovoza 2003. godine, a doživotne 23. kolovoza 2009. također u Dubrovniku. Od 2003. do 2006. radi kao krojačica u matičnoj kući družbe na Dančama u Dubrovniku, potom kao sakristanka u samostanu Male braće od 2006. do 2010. godine, kada se vraća poslu u matičnoj kući.

Hodočašće Kćeri kršćanske ljubavi u zavičajnu Letnicu

(napisala s. Ljubica Jozić)

Dugo planirani i očekivani, milosni trenutak hodočašća za sestre iz Župe Letnica na Kosovu, ostvario se na blagdan Sv. Vinka Paulskoga 27. rujna (koje

³⁷⁹ S. Marija DAROKOVIĆ, Životopis, Gratz, 2011.

godine?). Šest sestara hrvatske narodnosti iz Družbe kćeri kršćanske ljubavi Sv. Vinka Paulskoga: s. Tereza Simonović, s. Nikolina Jozić, s. Anđelina Jaković, s. Marija Jozić, s. Petra Jozić i s. Ljubica Jozić ml. sa svojim poglavarima, p. Jožom Zupančičem – ravnateljem Slovenske provincije, s. Barbarom Šelih doskora provincijalkom provincije i s. Martom Rauh – provincijskom ekonomom, uputile su se prema svom rodnom kraju na hodočašće velikom Marijanskom svetištu Majke Božje Letničke. Nakon iseljavanja obitelji tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća za mnoge sestre bio je to prvi pohod svom zavičaju. Morale su prijeći dalek put koji se sastojao od više etapa tijekom trodnevnoga hodočašća od 26. do 28. rujna. Sestre su na hodočašće krenule iz različitih zajednica: iz Voloskog, Novigrada na Dobri kraj Karlovca, Šentjakoba ob Savi kraj Ljubljane te Zagreba. Nakon posjeta zajednici sestara u Beogradu, hodočasnice su u Skoplju u predvečer blagdana Utemeljitelja započele svečano slavlje svog duhovnog oca – Sv. Vinka Paulskog. Sljedećeg jutra ostvarila se dugogodišnja želja sestara – posjet rodnom kraju – Letnici. Nije moglo proći bez suza radosnica zbog ponovnog vraćanja svojim korijenima. Ugledavši crkvu u kojoj su sakramentom krštenja postale djeca Božja, župu koja je bila prva djelatnica Kristova Tijela i Krvi te u kojoj su pečatom Duha Svetoga primile poslanstvo naviještati Radosnu vijest, ganute su zapjevale pjesmu Gospi Letničkoj. Uz zajedničku i osobnu molitvu slijedilo je euharistijsko slavlje koje je predvodio p. Jože Zupančič u koncelecijaciji s don Matom Jakovićem, župnikom u Skoplju (rodnom iz Letnice) te sadašnjim župnikom u Letnici – don Kristom Gjergjijem. Proslavi blagdana Sv. Vinka nazočio je velik broj mladih albanske narodnosti iz župa Prizrenske biskupije, koji pripadaju Vinkovoj konferenciji mladih i Marijanskoj – Vinkovoj mladeži, te sestre Kćeri kršćanske ljubavi iz svih zajednica na Kosovu. Duh međunarodnosti Družbe i bogatstvo Katoličke crkve bio je prisutan i u ovom misnom slavlju koje je služeno na hrvatskom i albanskom jeziku, a pozdrav s. Barbare Šelih održan je na slovenskom jeziku. U misnom slavlju prisjetile su se svih sestara koje su kroz osamdeset godina služile hrvatskom narodu u spomenutoj župi i svojim primjerom privlačile mnoge generacije za nasljedovanje Krista. Plodovi njihova radikalnog življenja i nesebičnog služenja Bogu i bližnjima vidljivi su u mnogobrojnim zvanjima iz Župe Letnica. Trenutačno ima četrdesetak ženskih redovničkih i desetak muških redovničkih i svećeničkih zvanja. Hodočašće je završilo posjetom rodnim kućama svake od sestra hodočasnica. Većina je obiteljskih kuća prazna te zbog toga propadaju, dok su manji dio zaposjele muslimanske obitelji izbjegle iz Makedonije. Pozdravom Majci Božjoj Letničkoj sestre su se uputile natrag u svoje sestrinske zajednice, poslanju i služenju svima kojima su od Boga poslone.

Družba sestara Službenice milosrđa (ančele)

1. VERONIKA NIKOLIĆ

Rođena je u Vrnavokolu, u Župi Uznesenja Blažene Djevice Marije – Gospe Letničke, 19. travnja 1983. u obitelji Davida Nikolića i Monike rođ. Kolić. Krštena je u Letnici. Potječe iz brojne kršćanske obitelji sa sedmero braće i dvije sestre, od kojih je troje preminulo u ranom djetinjstvu. Osnovnu je školu, do trećeg razreda, pohađala u Vrnavokolu, a nastavila u Đulovcu (Republika Hrvatska) kamo je obitelj izbjegla 1993. godine u jeku Domovinskoga rata. Srednju je prometnu školu završila u Daruvaru, kamo se s obitelji preselila 2000. godine. Po završetku srednje škole, u potrazi za odgovorom na svoje zvanje, živjela je u Poljskoj i Njemačkoj. Nakon povratka u Hrvatsku kroz godinu se dana promišljanja opredijelila za redovničko zvanje te 2008. godine ušla u Družbu sestara Službenica milosrđa (ančele). Veronikina sestra također je redovnica – s. Margareta (Anđelina) – u Družbi Marijinih sestara od čudotvorne medaljice.³⁸⁰

Družba sestara Presvetog Srca Isusova

1. S. IZIDORA PERIĆ

Rođena je 28. kolovoza 1950. godine u Vitini i krštena u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo – Gospe Letničke. U istoj je crkvi primila prvu svetu pričest i krizmu. U Letnici je završila i osmogodišnju školu, a potom je pristupila Družbi sestara Presvetog Srca Isusova u Rijeci. Prve je zavjete položila 3. listopada 1969. godine, a 1971. istupila je iz zajednice.³⁸¹

Družba Klanjateljica Krvi Kristove

1. S. LJILJA MUZIĆ

Rođena je 23. rujna 1979. godine u Vrnaokolu (Vitina) u obitelji Viktora i Dije kao najmlađe od sedmero djece (ima tri brata i tri sestre). Ime koje je dobila na krštenju zadržala je i kao redovnica. Osnovnu je školu, do šestog razreda, pohađala u Vrnaokolu, a nastavila u Đulovcu (Republika Hrvatska) kamo joj se obitelj preselila, zajedno s brojnim svojim sunarodnjacima, zbog ratno-političkih okolnosti, 1993. godine. U Đulovcu prvi put upoznaje sestre Klanjateljice Krvi Kristove. Nakon odgovara na Božji poziv i ozbiljnog razmišljanja 25. ko-

³⁸⁰ Veronika NIKOLIĆ, *Životopis*, Dubrovnik, 2011.

³⁸¹ S. Dobroslava MLAKIĆ, *Družba sestara Presvetoga Srca Isusova*, Zagreb – Rijeka, 1999, str. 528

lovoza 1996. odlazi u samostan sestara Klanjateljica Krvi Kristove (Zagreb, Ratgled 3). Srednju je školu (administrativni tajnik) završila 2000. godine u Zagrebu, kada je završila i dvije godine niže glazbene škole. Prve je zavjete položila 8. prosinca 2003. u kapelici u Tuškancu, u svojoj prvoj zajednici nakon novicijata. Godine 2004/2005. upisuje studij na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu (zvanje odgojitelj predškolske djece). Za postignuti uspjeh u toj akademskoj godini dobila je Dekanovu nagradu. Diplomirala je u Zagrebu 8. studenoga 2007. te stekla višu stručnu spremu i stručno zvanje »odgojitelj predškolske djece«. Sudjelovala je na internacionalnom susretu za sestre koje su pred doživotnim zavjetima, a koji je održan u Rimu 2007. Vječne je zavjete položila 15. kolovoza 2009. u crkvi Sv. Alojzija Stepinca u Rakitju u Zagrebu. Od 19. studenoga 2007. do 31. lipnja 2008. godine radi u dječjem vrtiću »Ivančice« i živi u zajednici u Ivancu. Svoj život i poslanje nastavlja u zajednici u Slavonском Brodu od 1. rujna 2008. godine i radi u dječjem vrtiću »Lucija«. Stručni je ispit položila 26. ožujka 2009. u Zagrebu. Dosada je boravila u zajednicama: Razgled, Trešnjevka, Podsused, Miramarska, Tuškanac, Ivanec, Slavonski Brod.

Sestra Ljilja o sebi kaže: »Bogu dragom zahvaljujem za njegovo divno djelo u mome životu. U svojoj neizmjerljivoj ljubavi pozvao me da ga slijedim kao Klanjateljica Krvi Kristove i tako izvršim svoju krsnu posvetu, služeći Njemu i onima kojima me šalje. Želim čitavim bićem odgovoriti na dar poziva i prigreliti ovaj savez ljubavi kojeg je Isus zapečatio svojom krvlju. U slobodi i ljubavi svoj pogled sve jače usmjeravam prema Isusu i potpuno mu se predajem. Oslanjam se na Božju vjernost i ljubav u svim životnim situacijama, kako bi moj život bio na Božju slavu i slavu njegove Presvete krvi. Neka Gospodin uzdrži moju volju. Amen.«³⁸²

Sestre Sv. Vinka Paulskoga

1. S. Katarina (Marijana) Gegić

Rođena je 2. listopada 1966. godine u obitelji Josipa i Petre r. Pavić. Krštena je, pričešćena i krizmana u Župi Letnica. Nakon završene osnovne škole odlučila

³⁸² S. Ljilja MUZIĆ, *Životopis*, Slavonski Brod, 2011.

je poći u samostan. Župnik don Tuna Glasnović preporučio joj je milosrdne sestre Sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu. Po dolasku u Zagreb 1985. godine sestra provincijalka poslala ju je u Osijek kako bi završila srednju medicinsku školu. Od 1987. do 1988. godine pohađala je postulaturu, a 14. kolovoza 1988. započinje novicijat. Prve zavjete položila je 1990. godine i dobila ime s. Katarina. Na polaganje prvih zavjeta, najljepši dan njezina života, iz mjesta Šašare u Župi Letnica u Zagreb su joj došli roditelji i sestra te bratić iz Bjelovara. Druge je zavjete položila 1993. godine, a vječne 1995. Od 1997. godine radi kao medicinska sestra u svećeničkom domu Sv. Josipa u Zagrebu.³⁸³

³⁸³ S. Katarina GEGIĆ, *Životopis*, Zagreb, 2011.

5.

DJELOVANJE ČASNIH
SESTARA U LETNICI

1. Milosrdne sestre Sv. Vinka Paulskog iz matične kuće u Parizu

Družbu kćeri kršćanskog milosrđa ustanovili su 29. studenoga 1633. godine u Parizu Sv. Vinko Paulski i Sv. Ludovika de Marillac. Cilj članica ove družbe je ljubiti Krista i njemu služiti u siromasima tjelesnim i duhovnim dobrim djelima. Crkva je družbu priznala i potvrdila 1655. godine. Vodstvo družbe je pod vrhovnim predstojnikom Misionarske družbe (lazarista). Preko Graza u Austriji došle su te sestre (usmiljenke) 1843. godine u Maribor, a 1852. u Ljubljanu. Samostalnu Jugoslavensku provinciju dobile su 1919. godine.

Nastojanjem biskupa Gnidovca došle su u Letnicu 21. studenoga 1935. godine. Prve sestre koje su određene za Letnicu bile su Slovenke – s. Gabrijela Kozmus i s. Pirmina Valenko. U Letnicu ih je dovela sestra vizitatorica. U Beogradu se sestre vizitatorici pridružila s. Teofila Jamnik. Tada putovanje do Letnice nije bilo jednostavno. Sestra Teofila Jamnik pridružila se putnicama za slučaj da iz Skoplja nije mogla doći s. Gabrijela Kozmus. U Skoplju su sestre naišle na Antuna Kordina, župnika u Letnici. Budući da je s. Gabrijela Kozmus bila spriječena službom pa nije mogla odmah poći, vizitatorica s. Vincencija Kaplja je na njezinu dužnost postavila sestru Teofilu Jamnik, a sestra Gabrijela se pripremila za put u Letnicu. Sestrama se na putovanju pridružio župnik Kordin. Iz Skolja su došli vlakom do Uroševca, a tada su nastavili putovanje kolima prema Letnici. Letničani su se radovali dolasku sestara. U tri sata zvonila su crkvena zvona kao na velike blagdane. U četiri sata pjevane su Litanije Majke Božje i podijeljen je blagoslov s Presvetim.

Sestre su za stanovanje dobile crkvenu kuću s tri sobe u kojoj je bila i zdravstvena stanica. Sestra vizitatorica uredila im je kuću u potpunosti. Nije bilo stvari koja nije prošla kroz njezine ruke. Sestra Pirmina je preuzela podučavanje djece. Imala ih je više od stotinu. Vjeronaučna se poduka držala svake nedjelje. Sestra Gabrijela radila je u ambulanti koja je uvijek bila puna bolesnika. Sada su u ambulantu dolazile i muslimanke iz okolnih sela, jer im ranije ni u najtežoj bolesti nije bilo dopušteno odlaziti k liječniku. Sestre su preuzele čišćenje i ukrašavanje crkve te su pomagale u obradi župnoga vrta. Hranu su dobivale iz župnoga dvora. Kuhao je crkveni sluga. Ono što je skuhao za župnika donosio je i sestrama, i to jedanput za cijeli dan. Jelovnik se sastojao uglavnom od krumpira i graha, a u neposne dana bilo je i nešto mesa. Sestra Gregorija Korbar, kućna nadstojnica u Kikindi, za blagdane bi im poslala nešto hrane.³⁸⁴

³⁸⁴ Arhiv Milosrdnih sestara, *Kronika, III, 1931-1940*.

Sestre u Letnici na Kosovu, koje je 1941. godine pripalo Albaniji, radile su za bolesne i siromašne pomažući im kako su mogle, ne gledajući na njihovu narodnost i vjeru. U svima su gledale braću i sestre u Kristu. Godine 1943. u Letnicu je došla s. Hugolina Štrus iz Skoplja i tu ostala do 1946. godine, kada je opet premještena u Skoplje.

U nekoliko sela koja su tri sata hoda udaljena od Letnice pojavila se 1943. godine epidemija tifusa. Jedan je musliman došao po sestru Gregoriju Korbar, kućnu nadstojnicu u Letnici, i zamolio ju da pođe liječiti teško oboljele. Odazvala se te je u tim selima ostala tri tjedna. Stanovala je u nekoj kolibi koja je bila tako malena da se u njoj jedva mogla okrenuti. Nedjeljom je dolazila u Letnicu da se presvuče i pripremi hranu za svoje bolesnike. Epidemija je zahvatila i Stublu. Tu je sestra Gregorija pronašla veću kuću i u nju smjestila svoje bolesnike u muški i ženski odjeljak. Prije nego bi pošla na počinak, koji je mnogo puta morala prekinuti, još bi jednaput pohodila svoje bolesnike. Osim stublanskog župnika i jedne djevojčice svi su bolesnici ozdravili. Novine su u više navrata pisale o s. Gregoriji i hvalile njezinu dobrotu i požrtvovnost. Dodijeljena joj je tada nagrada od 75.000 dinara, koju nikada nije primila »jer je ravnatelj banke pobjegao«. Neprestano čuvanje i njegovanje bolesnika iscrpilo je njezine snage. Pomanjkanje osnovne higijene pripomoglo je da je na koncu i sama oboljela od tifusa. Tada se nastanila u jednoj kućici, koja je bila u vlasništvu nekog hodočasnika iz Janjeva, pokraj crkve Gospe Letničke. Zaključala je vrata na kućici i zahtijevala do joj sestre dodaju hranu kroz prozor jer se bojala da se još koja sestra ne zarazi tifusom. Budući da se njezinih uputa nije pridržavala, sestra Venčeslava Praprotnik je za osam dana oboljela i zamalo umrla. Kasnije se doznalo da se Bogu ponudila kao žrtva umjesto s. Gregorije.

Sestra Gregorija Korbar dobivala je injekcije posljedica kojih su bili gnojni mjehurići. Sama si je »prerezala« te gnojne mjehuriće i za tri je mjeseca bila zdrava. Možda po zagovoru sluge

Božjega biskupa Gnidovca, ali je ozdravila i zato što su se Letničani za nju jako molili. Njezine su susestre u letničkom Marijinu svetištu obavile nekoliko devetnica za njezino ozdravljenje.

Milosrdne su sestre 23. siječnja 1948. godine dobile odluku da se moraju iseliti iz kuće u kojoj su bile smještene jer je »općina tu kuću trebala za svoje službenike«. Sestre su svoje pokućstvo i skromnu prtljagu cijele jedne noći prenosile u trošnu kućicu uz potok. Kada su rano ujutro završile s preseljenjem, zapjevale su »Tebe Boga hvalimo« kako bi Bogu pokazale da s veseljem primaju na sebe novo trpljenje te su tako napustile svoju prvu kućicu.

Odlukom da se sestrama oduzme kuća Općina je zapravo htjela otjerati sestre iz Letnice, a kada to nije postigla, tužila ih je sudu. Suci nisu znali što da rade, pa su pitali tužitelje, a jedan je među njima odgovorio da mu »pruža zadovoljstvo da sestri nadstojnici (s. Gregorija Korbar op. a.), zavrne vratom, pa će se ostale sestre razbježati«. I to je bio sve. Sestre u i dalje u Letnici vršile djela milosrđa. Pa i taj koji je htio ubiti sestru Gregoriju svrstao se u red bolesnika. Sjekinom se posjekao po koljenu i dobio otrovanje. Od smrti ga je spasila s. Gregorija. No zaboravio je tu dobrotu, pa ga je Bog opet opomenuo. Njegova se sestra nabola na vile. I opet je s. Gregorija riješila problem. Od tada se više nije usudio »rovariti protiv sestara«.³⁸⁵

Milosrdne su sestre u Letnici stanovale u gotovo ruševnoj kolibi koja je počela ugrožavati njihovo zdravlje. Zato su se s dopuštenjem počele brinuti za odgovarajuće zemljište na kojem bi sagradile novu kuću. Za to je čuo neki čovjek koji je došao posjetiti Letnicu. Došao je k sestrama i ponudio im prikladno zemljište – vrt koji je graničio sa župnom zemljom. Sestre su ponudu prihvatile s veseljem i kupile taj vrt.

Tadašnji letnički župnik dr. Emanuel Krajinović je u suglasnosti s časnim sestrama razdijelio vrta. Tako je nešto župnoga posjeda pripalo sestrama, pa su one taj dio župniku isplatile.

Potom su sestre u Općinu odnijele pismenu molbu za dobivanje građevinske dozvole, na koju nisu dugo čekale. Temeljni kamen za novu kuću blagoslovljen je 24. svibnja 1955. godine. Glavnu je brigu oko gradnje kuće preuzela sestra Silva Sedevčič, nadstojnica sestrarske zajednice u Domu Sv. Marte u Skoplju.

Sestra je Silva dolazila u Letnicu svakih četrnaest dana. Uvečer bi iz Skoplja doputovala vlakom do Uroševca i tu bi čekala ujutro do sedam sati te se jutarnjim autobusom dovezla do Kosovske Vitine. Odatle se do Letnice išlo tri sata pješice. Nije zabilježeno kako je sestra putovala. Možda ju je tko povezo na kolima. Tada još nije bilo autobusa od Vitine do Letnice. U Uroševcu je tada bio župnikom Andrej Tumpej, lazarist, a kod njega je bila domaćica njegova rođena sestra, redovnica s. Smaragda. Vjerojatno je s. Silva u Uroševcu čekala autobus u župnom dvoru.

Oko polovice srpnja 1956. godine sestrarska je kuća u Letnici bila spremna za useljenje. Sestre su s velikom radošću svoje stvari prenijele u novu kuću. Župnik je dao porušiti staru kuću čim su sestre iz nje iselile.

³⁸⁵ Arhiv Milosrdnih sestara, *Kronika, IV, 1941-1950*.

Letnica je 10. kolovoza 1956. godine doživjela veliko veselje: pohodio ju je skopski biskup dr. Smiljan Čekada. Došao je da zajedno s vjernicima slavi blagdan Velike Gospe i da podijeli djeci sakrament potvrde. Tada se krizmalo 160 djece. S biskupom je istim vlakom doputovao vizitator otaca lazarista France Jereb, vizitatorica s. Danijela Nagode i više drugih sestara. Vizitator Jereb i sestre došli su u Letnicu radi blagoslova nove sestarske kuće.

Gosti su pozdravljeni zvonjavom crkvenih zvona. Pred crkvom su se okupili svećenici da pozdrave biskupa. Posljednji dio puta biskup je jahao na bijelom konju, a vizitator lazarista je pokraj njega išao pješice. Iza njih je išla sestra vizitatorica sa sestrama.

Dok se biskup pozdravljao sa svećenicima, sestre su otišle u novu sestarsku kuću i pregledale ju. Učinila im se kao kakva vila. Sestre su se ponosile svojom novom kućom koju su nazvale Rozalijin dom. Tako se nekada zvao dom sestre Rozalije Rendu u pariškom predgrađu koji je služio kao svratište svima kojima je bila potrebna duhovna ili tjelesna pomoć. Kuća ima prizemlje u kojem su smještene čekaonice za bolesnike i dvije sobe za goste te higijenske prostorije. Na prvom su katu kuhinja s verandom, blagovaonica i sestarske spavaonice te higijenske prostorije. Dolje su bile još dvije prostorije – praonica i kupaonica. Na kraju vrta sestre su imale gospodarsko dvorište i štalu za jednu kravu. Tu je bila i ograda za kokoši.

Budući da je ravnatelj sestara Žakelj bio spriječen, vizitator je 14. kolovoza 1956. godine blagoslovio kuću i prostor oko nje. Tada je biskup Čekada sa svećenicima došao u sestarsku kuću. Budući da je to bio dan uoči Velike Gospe, oko crkve se okupilo puno naroda. Došli su i Romi te se utaborili u župnom vrtu. Cijeli su dan i noć pred sestarskom kućom svirali svoje violine.

Na Veliku Gospu održana je procesija s Gospinim kipom koji su nosili svećenici. Bilo je to prvi put da procesija prolazi pokraj sestarske kuće. Kad su se s Marijinim kipom vraćali u crkvu, svećenici su se morali zaustaviti i pričekati jer se oko njega okupilo mnoštvo hodočasnika, a svatko ga je od njih želio dotaknuti.

U novoj je kući sada bilo mjesta za više sestara. Među sestrama koje su došle u Letnicu bila je i sestra Arkadija Zupančič koja je umjesto sestre Gregorije Korbar preuzela vodstvo sestarske zajednice.

U to su vrijeme dvije sestre radile i stanovale u župnom dvoru jer je župnik dr. Emanuel Krajinović molio poglavare da mu dodijele sestre. Sestre su pravno pripadale zajednici u Rozaljinu domu. Njihova je želja bila da se u župnu crkvu postavi kip Sv. Vinka Paulskog. Svoju su želju priopćile župniku, dok svojim

susestrama u Rozalijinu domu nisu ništa govorile želeći ih iznenaditi. Župnik Krajnović je pristao. Pisao je u Beograd na Čukaricu i priopćio želju sestara. Na Čukarici su priredili kip Sv. Vinka i željeznicom ga poslali do Uroševca.

Sestre su u Uroševac poslale nekog Paška da doveze kip u Letnicu. Kip je bio težak 40 kg. Paško je molio vozače da mu dovezu kip do Vitine, ali oni nisu htjeli, jer su mislili da je u kipu mrtvac. Konačno se jedan vozač, koji je bio određen za vožnju do Gnjilana, smilovao i dovezao kip do sela Klokot. Tu ga je Paško morao podići na rame dok mu se nije smilovao neki drugi vozač koji ga je dovezao do Vitine, gdje je kip stavio na konja i stigao u Letnicu noću oko 11 sati.

Sestre su već pripremile sve potrebno za postavljanje kipa – stalak i ruže pred njim. Župnik i njegov brat pomogli su sestrama postaviti kip na stalak. Ujutro su se sestre iz Rozalijina doma začudile kada su u crkvi ugledale tako lijepo ukrašen kip Sv. Vinka. Toga se ljeta (19. srpnja 1960. godine) slavio blagdan Sv. Vinka svečano kao nikada do tada.³⁸⁶ Milosrdne sestre Sv. Vinka Paulskog svoje su djelovanje u Letnici završile 9. travnja 2002. godine.

2. Sestre Služavke Malog Isusa

Družbu sestara Služavki Maloga Isusa utemeljio je u Sarajevu dr. Josip Stadler, prvi vrhbosanski nadbiskup, 24. listopada 1890. godine. Družba je od Svete Stolice prvo odobrenje dobila 2. listopada 1906. godine, a drugo i konačno 25. travnja 1912. godine. Družba je napose posvećena Malom Isusu. Svrha joj je da uz nastojanje oko vlastita posvećenja sudjeluje u životu Crkve služeći Krista i siromašnoj djeci, starima i nemoćnima na različite načine te da karitativno djeluje i pomaže širenje Kristova kraljevstva, uključujući rad na župama i misijskim područjima. Prvotna zamisao nadbiskupa utemeljitelja bila je da sestre nose civilno odijelo; kasnije 1895. godine dao im je redovničko odijelo koje je 1969. pojednostavnjeno. Iz prve svoje kuće u Sarajevu (Ulica Mjedenica), pre-tijesne za velik broj siročadi i starica, sestre su se preselile u kuću na Bjelavama, koja im je postala matičnom, na dan Sv. Rafaela Arkandela 1897. godine te joj dale ime Betlehem. Poslije Drugoga svjetskog rata, u novim prilikama, izgubivši matičnu kuću i sve filijalne kuće u Bosni, družba je preorijentirala svoj rad i preselila rezidenciju u Zagreb. Godine 1949. družba je poslala svoje članice izvan granica zemlje: u Belgiju, a kasnije u Njemačku, Francusku, Italiju i Kanadu. Posebni Kapitul Družbe godine 1969. i 1970. posuvremenio je njezina pravila u

³⁸⁶ Arhiv Milosrdnih sestara, *Kronika*, V, 1951-1960.

duhu Drugoga vatikanskog koncila i razdijelio ju na tri provincije: Zagrebačku, Splitsku i Sarajevsku.³⁸⁷

Služavke Malog Isusa došle su u Skopsko-prizrensku biskupiju na molbu skopskog biskupa dr. Smiljana Čekade. Još od 1946. godine s kraćim prekidima djeluju u Letnici. Sestre imaju svoju kuću u kojoj žive i blagotvorno djeluju pomažući u župnim poslovima, podučavaju vjeronauk i vode crkveno pjevanje. U zajednici žive četiri sestre. Zbog velikog siromaštva župljana i okolnog stanovništva, zapažena je sestarska zauzetost i u župnom Caritasu.³⁸⁸

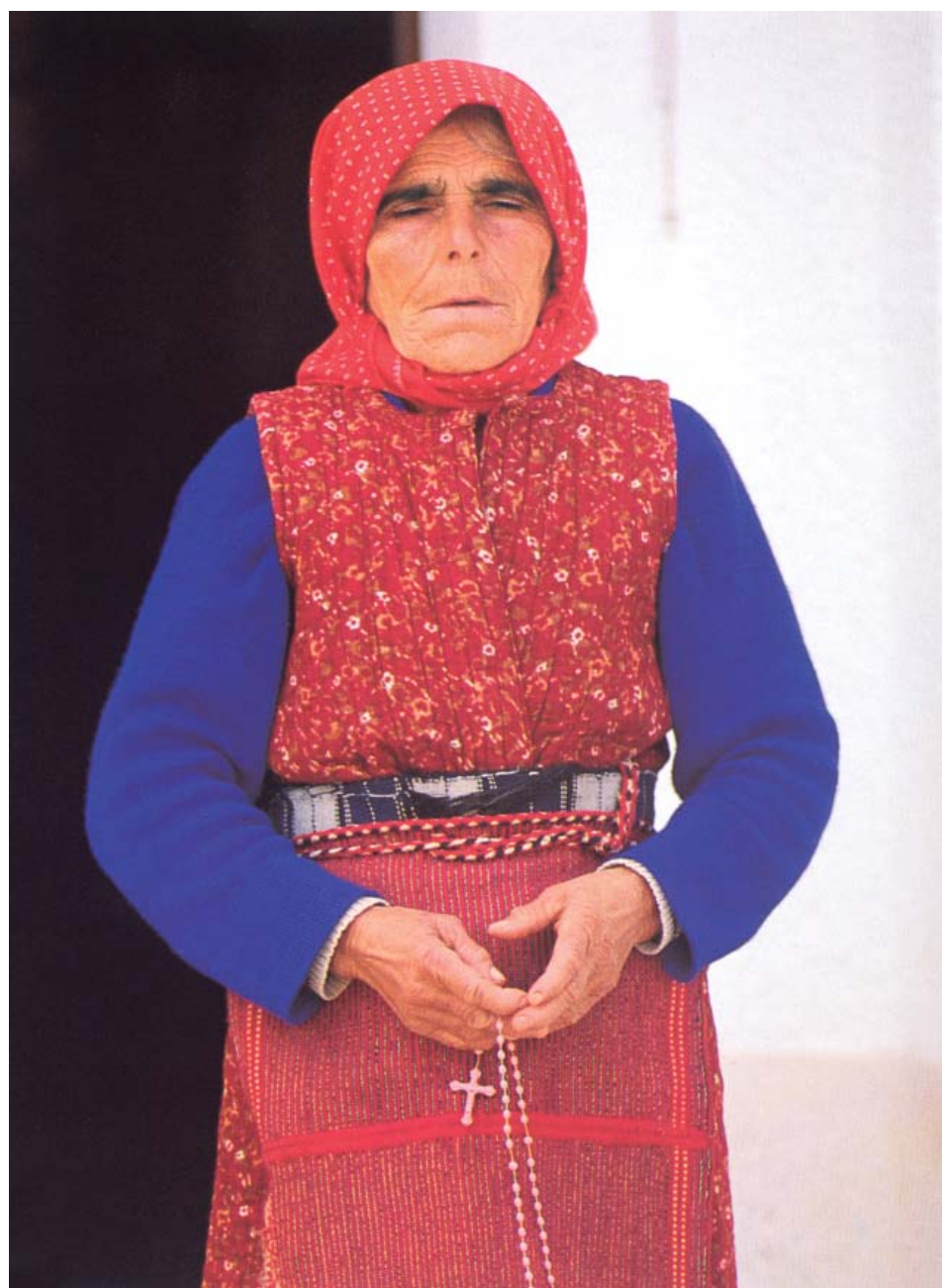
³⁸⁷ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb, 1975, str. 898.

³⁸⁸ Družba služavki Malog Isusa, *Vez ljubavi u tkanju jedne povijesti*, Zagreb, 1990, str. 343.

6.

STANOVNIŠTVO

U Gornjoj Moravi na sjevernoj padini planine Skopske Crne gore, u izvorišnom dijelu rijeke Letnice, leže četiri sela čije je stanovništvo katoličke vjere, a materinski jezik hrvatski. Župu Crnu Goru ili Letnicu sačinjavaju četiri sela: Letnica, Šašare, Vrnez i Vrnaokolo.

U Letnici, kako smo već vidjeli, ima spomenika koji svjedoče da je u župi bilo katolika još u XVI. stoljeću. U drugoj polovici XIX. stoljeća pronađene su dvije kamene ploče iz 1511. i 1600. godine, o kojima smo također već govorili. Ivan Jastrebov, tadašnji ruski konzul u Prizrenu, pretpostavljao je, na temelju sličnosti odnosno istovjetnosti prezimena Mare Vickove čije se ime nalazi na jednoj ploči te jedne suvremene obitelji u Dubrovniku (Vicković), da su te ploče tragovi neke stare dubrovačke kolonije. U vrijeme Jastrebovljeva obilaska prva je ploča bila pred oltarom, a druga s desne strane crkve. U vrijeme obilaska Atanasija Uroševića 1924. godine prva je ploča bila uzidana iznad glavnih crkvenih vrata. Po riječima »Venerabilis Joahnis Lole ossa« kao da je prva ploča označavala grob nekog svećenika, svakako zaslužne osobe. U vrijeme svoga prvog obilaska Letnice Atanasije Urošević je u crkvenom dvorištu našao još jednu ploču čiji natpis potvrđuje Jastrebovljevu pretpostavku. Vrijeme je jako nagrizlo natpis na toj ploči tako da se jedva čitalo: HIC NICOLAUS IACIT PATRIZIUS RAGUSINUS (Ovdje leži Nikola, dubrovački patricij, op. a.). Nažalost, na tom spomeniku nije bilo datuma ili ga je vrijeme uništilo, pa nije poznato iz kojega je stoljeća i iz koje godine.

U popisu dužnika Dubrovčanina, trgovca u Novom Brdu, Mihaela Lukarevića iz doba srpske despotovine spominje se samo selo Šašare, koje se navodi kao Sasarovich, Cholo Sesarovich, Sesarovich Cholo de Negimonti. Po dodatku *kolo* (Cholo) uz osobno ime vidi se da se tu obavljao rudarski posao, jer ta riječ »kolo« označava napravu na vodeni pogon kojom se ruda drobila i topila. Pokraj rijeke Letnice ima tragova tih »kola« ili samolijeva u gomilama legure, u čijim se komadićima nađe i neizljevenog srebra. Selo Vrnaokolo i sad nosi taj dodatak »kolo«, a iz imena sela Šašara s vremenom je otpao.

Stanovništvo te župe iz dinarskih je krajeva. Jedino bi stanovnici Letnice i Šašara mogli potjecati od tih rudara iz prve polovice XV. stoljeća. Predaja im je slaba. Znaju samo da su iz Dalmacije. Prezimena rodova u Letnici su ova: Bekić, Tomić, Šilar, Marković i Đokić, a prezimena rodova u Šašarama: Božić, Rajić, Gejić, Grgić i Džavić.

Sela Vrnaokolo i Vrnez kao da su, prema narodnoj predaji, opustjela zbog austro-turskih ratova krajem XVII. stoljeća ili zbog kuge koja je u tom kraju vladala 1671. godine. Sadašnji rodovi i jednoga i drugog sela kažu da su doseljeni

iz Bosne. Prezimena rodova u Vrnavokolu su ova: Vrnavić, Čović i Muzić, a u Vrnez: Tošić, Krljug i Bošnjak.

Kao i stanovništvo Janjeva u Kosovskoj kotlini, tako se i katoličko stanovništvo hrvatskoga jezika u toj župi u Gornjoj Moravi deklarira po narodnosti hrvatskim.³⁸⁹

Među najstarijim doseljenicima u Gornjoj Moravi bili su oni katolici koji su doseljavali iz Dalmacije i Bosne. Sudeći prema imenu sela Šašara, čini se da je tu bilo i Sasa, to prije što oko njihovih sela ima rudarskih tragova, kako je već rečeno, u dolini rijeke Letnice, a o tomu svjedoči i mjestopis *Suvi rad* na hataru sela Šašara, što bi možda odgovaralo sadašnjem rudarskom nazivu *površinski kop*. Da je tu bilo rudarstva vidi se iz toga što je selo u prvoj polovici XV. stoljeća imalo i dodatak »kolo«, odnosno zvalo se Šašarević Kolo (Sesarovich Cholo), a jedanput stoji i da je iz Crne Gore, kako se tada, pa i sada službeno – u narodu izvan Gornje Morave – zove ova katolička Župa Letnica. U njoj sada dodatak »kolo« ima samo selo Vrnaokolo.

Najraniji spomen župe potječe iz prve polovice XV. stoljeća, kada se iz sela Šašara (tada Šašarević Kolo) spominju neki dužnici u popisu već spomenutog Dubrovčanina Mihaela Lukarevića, trgovca u Novom Brdu. Letničani, pa i Šašarani kažu da im župa potječe iz ranog turskog doba, međutim iz pisanih podataka vidimo da je ona postojala nešto ranije. Vidi se to uostalom i po rudarskim tragovima.

Najstariji albanski rodovi u tom kraju su oni koji su oko 1930. godine znali nabrojati osam pojaseva, što bi značilo, računajući po 30 godina na pojas, da bi se njihovo doseljenje moglo vezati uz 1690. godinu, tj. za vrijeme prve srpske seobe u Ugarsku.

Neki od njih dolazili su kao muslimani, a neki kao katolici, od kojih su neki prešli na islam. Na islam su prelazili da ih Turci ne bi iselili sa zemljišta na kojem su se naselili, a poslije su stariji doseljenici savjetovali novije doseljenike da prijeđu na islam jer naseljene kršćane, bez organiziranog naseljavanja od strane turske vlasti, turci mogu uzeti za svoje kmetove ili ih raseliti.

Kako se planina Skopska Crna gora pruža južnom stranom Gornje Morave, to su se Albanci kao gorštaci pri doseljavanju najradije prihvatili planine i sa sjeverne površine Skopske Crne gore gotovo potpuno potisnuli Srbe. Planina ih je privlačila zbog stočarstva, zbog ugodnije klime i zbog slobodnijeg života.

³⁸⁹ Atanasije UROŠEVIĆ, *Etnički procesi na Kosovu tokom turske vladavine*, Beograd, 1987, str. 24.

Navode se u dokumentima različiti razlozi doseljavanja Albanaca u ove krajeve, a glavni je razlog u uvjetima stvorenim u austro-turskim ratovima krajem XVI-II. i u prvoj polovici XVIII. stoljeća, kada su na razrijeđenim naseljima potekle dugotrajne migracijske struje.³⁹⁰

Župa je 1818. godine imala 549, a 1842. godine 676 katoličkih duša.³⁹¹ Prema *Kanonskoj vizitaciji biskupa Urbana Bogdanovića* iz 1846. godine župa obuhvaća sela Letnicu, »Vrnezko, Vrnaokolo i Šašare«. U župi ima 130 katoličkih obitelji i 760 duša. Na njezinu su području dvije muslimanske kuće. Osim tih sela župi pripadaju Stubla, Binač, Loskobar, Karadak, Dunavo i Stanci. U njima živi 150 albanskih obitelji potajnih katolika.³⁹²

Iz izvješća istoga biskupa od 1853. godine doznajemo da na području župe tada ima 107 katoličkih obitelji i 1 060 duša, te nešto muslimanskih i pravoslavnih kuća. Te je godine u župi bilo još 30 obitelji potajnih katolika »koji se žele očitovati javnima i koji će to učiniti kada se to Bogu svidi i kada se za to otvori put«.³⁹³

Polovicom XIX. stoljeća (1858) Župa Letnica imala je, u svom hrvatskom dijelu, 76 hrvatskih kuća i to: u Šašarama 40, u Letnici 20, u Vrnavokolu 10, a u Vrnezu samo 6 kuća. Broj kuća u tim selima bio je 1929. godine mnogo veći. Udvostručio se samo u Letnici u kojoj je tada bilo 38 kuća, skoro se utrostručio u Šašarama koje su tada imale 110 kuća. U Vrnavokolu je broj od 63 kuće bio šest puta veći, a u Vrnezu se broj kuća uvećao sedam puta, jer je spomenute 1929. godine u tom selu bila 41 kuća.

Mali broj kuća u tim selima 1858. godine, koje bi mogle zajedno imati oko 400 duša kao u vrijeme fra Bernardina 1671. godine, pokazuje da razvoj tih sela od 1671. do 1858. godine nije bio normalan, štoviše, da je njihov život prekidan. Samo Letnica i Šašare možda bi svojom starošću dopirale do polovice XV. stoljeća. Inače prema starosti rodova, Vrnaokolo ima oko 240, a Vrnez oko 210 godina. Čini se da su kugom 1671. godine neka sela, kao Vrnez ili Vrnaokolo, bila potpuno opustošena ili su se raselila prilikom povlačenja austrijske vojske iz tih krajeva 1690. godine. Kasnije su naseljena novim katoličkim doseljenicima.³⁹⁴

³⁹⁰ Atanasije UROŠEVIĆ, o. c., str. 33-34, 40.

³⁹¹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, f. 616.

³⁹² ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 237r-242v.

³⁹³ ASCPF, SC SERVIA, vol. 4, ff. 1031v-1032r.

³⁹⁴ Atanasije UROŠEVIĆ, *Katolička župa Crna Gora u Južnoj Srbiji*, Glasnik Skopskog naučnog društva, XIII, Skoplje, 1933, str. 164.

Godine 1865, u vrijeme kanonske vizitacije nadbiskupa Bucciarellija, na području cijele Župe Letnica bilo je 1 138 katoličkih duša³⁹⁵, a prema bilješkama istoga nadbiskupa, na području je župe 1872. godine bilo 1 250 katoličkih duša.³⁹⁶

Katolički stanovnici Župe Letnica razlikuju se prema materinskom jeziku. Stanovnici Letnice, Šašara, Vrneza i Vrnavokola govore hrvatskim jezikom, i to kosovskim dijalektom, a tim jezikom govore i stanovnici katoličkih kuća u Binču koji su se doselili iz Šašara i Vrnavokola. Ostalo katoličko stanovništvo u Binču, zatim svi stanovnici Stuble, Dunava i nekoliko kuća u zaselku Terzije govore albanskim jezikom.

Prema već spomenutoj predaji, letničko je stanovništvo iz Dalmacije. Prezimena rodova u Letnici 1929. godina bila su ova: Đekići, Tomići, Šilari, Markovići i Đokići. I još dobar dio stanovništva hrvatskoga jezika u toj župi potječe iz dinarskih krajeva. Stanovništvo Vrneza i Vrnavokola je prema predaji iz Bosne. Jedan rod u Vrnezu ima prezime Bošnjak.

Prezimena rodova u Vrnezu su ova: Tašić, Krljug i Bošnjak, a u Vrnavokolu: Vrnavić, Čović i Muzić. Samo u Šašarama su nejasni i podrijetlo i starina stanovništva. Prezimena rodova u Šašarama su ova: Božić, Rajić, Gejić, Grlić i Džavić.

Rekli smo da su neki katolici Hrvati svojevremeno preseljeni iz Šašara i Vrnavokola u Binač. Iz Šašara je prezime Šašarac, a doselili su se u Binač prije otprilike 142 godine, a iz Vrnavokola su Lukići i Balabani doseljni u Binač oko 1895. godine.

Katolici Župe Letnica koji govore albanskim jezikom su pravi, rođeni Albanci. Stubljani su iz fisa Gashi, a preci su im se doselili iz Topojane. U Stubli nalazimo ova prezimena, pisana u posrbljenom obliku: Koljić, Isenović, Ramović i Demović. Binački su Albanci iz fisa Sopi. Preci su im se doselili iz sjeverne Albanije, a prezimena katoličkih Albanaca, pisana također u posrbljenom obliku, odnosno prezimena albanskih rodova u Binču su ova: Dodić, Simonović, Nujić i Kurtović. U Terzijama živi samo albanski rod Tomovit iz fisa Berishe, doseljen iz sjeverne Albanije zajedno s islamiziranim rodom Jakupovit u istom zaselku.³⁹⁷

Zbog ratnih zbivanja u bivšoj državi Jugoslaviji od 1991. do 1995. godine došlo je do preseljavanja stanovništva s Kosova u Hrvatsku. Voćinski župnik zabilježio je u *Župnoj spomenici Župe Voćin* dolazak Letničana u to mjesto: »Bila je večer

³⁹⁵ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 256.

³⁹⁶ ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, f. 616.

³⁹⁷ Atanasije UROŠEVIĆ, o. c., str. 165.

pod kraj veljače 1992. godine. Vratio sam se s nastave u Osnovnoj školi na župni dvor u Podravskoj Slatini. Časna sestra Kristina dočekala me riječima: “Evo vam vaših budućih župljana u autobusu ispred Općine.” Uzvratilo sam: “Kakvih župljana sestro Kristino? Gdje?” Pogledao sam kroz prozor župne kuće i vidio grupu ljudi koji su bili izmoreni od putovanja, kako stoje oko autobusa s jednom časnom sestrom. “Odakle su ovi ljudi?” pitao sam sestru Kristinu. A ona mi je odgovorila: “S Kosova, iz Letnice, došli su u Voćin.”«

Iz Voćina su stanovnici kao i njihov župnik bili prognani. Ti pridošli ljudi nisu mogli samo tako noću poći u Voćin, jer se u Voćin nisu vraćali ni starosjedioci. Letničani su došli samo s vrećicama u rukama. Bili su smješteni u Hotel Podravinu i u Crveni križ u Podravskoj Slatini. Nakon dva tjedna prve su se obitelji preselile u Voćin u državne stanove na kojima nije bilo ni vrata ni prozora. Sve je veći broj Letničana dolazio u Voćin, a kasnije i u selo Čeralije. U najvećem su se broju doselili u lipnju 1992. godine, najprije u Slatinu, u prihvatni centar Senkovac, a kasnije su se smiještali po selima kada su im u njima osigurani uvjeti za stanovanje.

Letničani su rado išli na misu nedjeljom i blagdanima, koja se služila u kapeli na groblju. Ta je kapela bila premalena da primi sve koji su dolazili. Na misu je dolazio sve veći broj ljudi, pa su se liturgijska slavlja morala držati na prostoru ispred škole. Na tom su se mjestu vjernici okupljali na liturgijska slavlja do kasne jeseni.

Prve obitelji koje su iz Letnice doselile u Voćin bile su: obitelj pekara Filipa Perića, obitelj Bože Perića, obitelj Bože Jakovića, obitelj Đure Jakovića, obitelj Ivana Nikolića, obitelj Milican i još nekoliko obitelji i mladića koji su stalno dolazili i odlazili.³⁹⁸

Prema priopćenju Ministarstva razvitka, useljništva i obnove, u zagrebačku su zračnu luku 30. listopada 1999. godine sletjela dva zrakoplova Croatia Airlinesa s 288 Hrvata iz Vrnavokola i Letnice na Kosovu. Suradnjom ministarstava, u prvom redu Ministarstva vanjskih poslova koje je imalo zadaću ostvariti kontakte s predstavnicima Međunarodne zajednice na Kosovu i Ministarstva razvitka, useljništva i obnove, koje je po nalogu hrvatske Vlade organiziralo preseljenje, uspješno je organizirano preseljenje svih Hrvata koji su to željeli s Kosova u Hrvatsku. Ministarstvo razvitka, useljništva i obnove imalo je zadatak osigurati njihov privremeni smještaj sve do trajnog zbrinjavanja u Lici.

³⁹⁸ Arhiv Župe Voćin, *Spomenica Župe Voćin*, knjiga II, str. 5-6.

U istom se priopćenju ističe da su zbog velike ugroženosti Hrvata na Kosovu i pritiska tamošnjih ekstremista hrvatski predstavnici Letnice i Vrnavokola poslali pismo 10. rujna 1999. godine predsjedniku Republike Hrvatske Franji Tuđmanu u kojem su ga zamolili da im pomogne i omogući preseljenje u Hrvatsku. Svećenici župa Letnice i Vrnavokola – don Nikola Dučkić, don Paško Glasnović i don Nikola Čibarić – istog su dana potpredsjednika Vlade i ministra razvitka, useljništva i obnove Juru Radića pismom izvijestili o teškom stanju u svojim župama i zamolili ga za pomoć.

»Uzimajući u obzir nedavno nasilje nad Hrvatima na Kosovu, hrvatska je Vlada u skladu s Ustavom Republike Hrvatske i ranijom politikom humanitarne pomoći, te podupirući ljudska prava i slobode, donijela zaključak da se u Hrvatskoj organizira neodgodivi prihvrat Hrvata s Kosova. Zaključak je u skladu s ustavnom obvezom hrvatske države da vodi brigu o pripadnicima vlastita naroda koji žive izvan državnih granica. Vlada Republike Hrvatske podupire i one Hrvate koji su odlučili i dalje živjeti u svojim naseljima na Kosovu te će poduzeti odgovarajuće mjere njihove zaštite i skrbi«, stoji u priopćenju.

Uz to su priopćenje objavljene i tri fotografije: prva prikazuje Hrvate s Kosova koji sjede u zrakoplovu, na drugoj se vidi skupina preseljenika, a na trećoj je skupina muškaraca iz spomenutih župa koji na rukama drže kipove Gospe Fatimske i Sv. Franje Asiškoga, nebeskog zaštitnika Župe Vrnavokolo.

7.

ŠTOVANJE
MAJKE BOŽJE U LETNICI

Opis skopskog nadbiskupa Darija Bucciarellija iz 1872. godine

Skopski nadbiskup Dario Bucciarelli u *Kanonskoj vizitaciji Župe Letnica* iz 1872. godine ostavio je zanimljiv opis štovanja Majke Božje u Letnici:

»Dana 14. kolovoza počinje okupljanje naroda sa strane koji dolazi na hodočašće Majci Božjoj koju ovdje zovu Gospa Crnogorska. Pobudno je to vidjeti. Ujutro dolaze neki, bosonogi, da izvrše zavjet u znak zahvale za primljenu milost. Neki dolaze pješice, neki na konju, neki na kolima koja vuku volovi. Dolaze muškarci i žene, stari i mladi koji su cijelu noć putovali, a neki su putovali dva, tri ili četiri dana. Umorni i iznemogli od vrućine. Majke sa svojom malom djecom u naručju koju im je smrt htjela otet, no one su se s pouzdanjem obratile Gospi Crnogorskoj pa se smrt udaljila od njihove djece. Premda umorne i posustale, samo gledaju prema svetištu i tada izgledaju izmijenjene, vesele, pune radosti i zadovoljstva kao pčela na cvijetu, hrle k svojoj Dobročiniteljici. Čuo sam jednu majku koja se ovako zahvaljivala Mariji, majci milosti: "Zahvaljujem ti jer si mi ponovno darovala ovaj moj dragi porod." Dok je to govorila, s obje je ruke uzela dijete i podigla ga prema Gospinu kipu. Također sam čuo jednu ženu kako zahvaljuje što se njezin muž vratio živ i zdrav s jednoga dugog i nesigurnog putovanja. S jedne se strane opet čulo kako jedna osoba svim žarom srca zahvaljuje što joj je cijela obitelj spašena od epidemije. Na drugoj strani vide se osobe na koljenima koje se mole s tako živom vjerom i takvim pouzdanjem s kakvim se ni rođeni sin ne obraća svojoj roditeljici. Jednom riječju ovdje se vidi prototip zahvalne i pune pouzdanja djece koja zahvaljuju i mole pomoć od majčinske ljubavi. Poslije podne osmorica svećenika i nadbiskup spremni su da na znak zvona počnu ispovijedati hodočasnike. Svećenici zauzimaju mjesto ili pod kojim drvetom, ili na kakvom kamenu, ili na kakvoj skromnoj stolici. I tako se na otvorenom ispovijeda do Gospina Pozdravljenja. Na ponovni znak zvona prestaje se ispovijedati, ulazi se u crkvu, pjevaju se litanije lauretanske i počinje prva propovijed. Nakon propovijedi hodočasnici odlaze ili pod kakav improvizirani zaklon, ili pod koje sjenovito brdo, ili pod sjenicu načinjenu za tu priliku na livadi uz potok koji teče ispod podnožja malih brežuljaka. U tolikom mnoštvu vlada duboka tišina i samo se vidi jedan tabor pod šatorima.

Već u zoru zvono poziva svećenike da pođu na svoja mjesta radi nastavka ispovijedanja i radi služenja misa. Svaki svećenik mora služiti misu u određeno vrijeme i ne smije prekinuti ispovijedanje dok ga ne pozovu na oltar. I tako se služi više misa dok traju ispovijedi. U jedan sat poslije podne služi se pjevana misa, pod kojom se nakon Evanđelja propovijeda. Kad završi, misa svi hodočasnici odlaze na okrpju na svoja već ranije zauzeta mjesta. Nakon vespera (večernjice) zvono ponovno poziva vjernike na molitvu. Kad se okupe, moli se krunica

i litanije te se podijeli blagoslov s Presvetim. Na koncu nadbiskup održi treću propovijed. I tako završava bogoslužje toga dana. Istoga dana, 15. kolovoza, poslušni milosti Božjoj, proglasili su se javnim katolicima tri potajna katolika i zatražili da budu krizmani i to ne nasamu, nego u nazočnosti i muslimana, i pravoslavaca, i pravoslavnih Cigana, te svih katolika okupljenih ovdje u svetištu. Početak štovanja Gospe Crnogorske gubi se u vremenu. Uzrok su toga štovanja i njegova trajnog uslišanja po zagovoru Bl. Dj. Marije, kojoj se utječu ne samo katolici nego i pravoslavci, muslimani, te muslimanski i pravoslavni Cigani u svojim vremenitim potrebama. Toplo joj se preporučuju i budu uslišani. A ni jedan nevjernik, koji se usudio štogod učiniti ili govoriti protiv ovog svetišta, nije ostao nekažnjen. Od više slučajeva koji su se dogodili navodim dva. Neki muslimani u želji da prisvoje zavjetne darove koje su pobožni ljudi donijeli pred Gospin kip odlučili su ih ukrasti. U tome su lako uspjeli jer je kip bio smješten u ostacima srušene crkve pod drvetom. Dogovarajući se, došli su na to mjesto, uzeli nešto malo stvari i kada su se vraćali s plijenom, hvalili su se time što su učinili. Nisu otišli ni jednu milju, već su se počeli svađati. S riječi su prešli na djelo tako da su se međusobno poubijali vatrenim oružjem. Prošle godine došao je u Letnicu jedan musliman u kraj nasuprot kojega je Gospino svetište te čuo kako zvoni zvono. Kao opsjednut počeo je pogrđivati i zvono, i crkvu i Majku Božju, da bi se i sami vragovi uplašili. Doznajući za to, župnik don Petar Dodić otišao je k muslimanu i ukorio ga zbog tih pogrda. Musliman je počeo nijekati svoje pogrđivanje, a kao potvrdu da govori istinu rekao je: "Neka mi vaša Gospa oduzme vid, ako sam ja govorio protiv vaše crkve." Krivokletnik je osjetio oštar bol u očima da bi se i kamenje nad njim sažalilo. Mislio je, jadnik, da će izgubiti oba oka, ali milosrdna Majka to nije dopustila, pa je oslijepio samo na jedno oko. Što više, taj jadnik se sam optuživao zbog ovoga gubitka i govorio da mu je zdravlje onom drugom oku darovala Gospa Crnogorska. O tomu su pripovijedali i tamošnji muslimani i pravoslavci, puni divljenja i straha.

I ne prođe vrijeme hodočašća, a da Majka Božja ne usliši ne samo u vremenitim nego i u duhovnim potrebama. Mogu se tu vidjeti grješnici koji se iz toga svetišta vraćaju obraćeni, napuštajući put grijeha.³⁹⁹

Opis isusovačkog misionara Francesca Genovizzija iz 1900. godine

Ime Crna Gora slavno je po svetištu u kojem se štuje čudotvorni kip Marijin, a koje se uzdiže na jednom povišem brijevu, u čijem podnožju protječe riječica Letnica. Kip koji se u njemu štuje ne samo da je glasovit po tomu što vjernici,

³⁹⁹ ASCPF, SC SERVIA, vol. 5, ff. 602r-609r.

iz odanosti i poštovanja prema njemu, dolaze sa svih strana te po čudesnim uslišanjima koja su tu postignuta nego također po čudesnom načinu na koji je, prema prastaraj predaji, kip ovamo prenesen. Kip je od drveta i prikazuje Djevicu Majku kako sjedi na prijestolju i kako na lijevoj ruci drži Božansko Djetete. Govori se da je taj slavni kip nekada bio u Skoplju i da je u vrijeme turske provale čudesno prenesen i donesen na jednu liticu brijega što se nalazi na ulazu u dolinu koju oplakuje rijeka Letnica.⁴⁰⁰

»Stanovnici sela koje se nalazi preko riječice i koje je po Letnici dobilo ime, vidjevši sveti lik, da ga ne bi ostavili izložena nevremenu, prenijeli su ga u jednu crkvicu, koja nije bila daleko. Ali sutradan su oni vidjeli taj kip ponovno na istoj litici odakle je bio uzet. Sumnjajući da je to učinio netko tko nije želio da kip bude u onoj crkvici, prenijeli su ga drugi i treći puta. I unatoč straže koja je uokolo stajala kako bi osigurala da ljudska ruka ne dotakne taj kip, on je uvijek ujutro bio nađen na istome mjestu na kojem je bio viđen prvi puta. Tada su shvatili da je tako izražena Marijina volja da želi biti čašćena na tom mjestu gdje je počela dijeliti obilna uslišanja svojim štovateljima. Kad se proširio glas o pojavi kipa, potvrđen neizbrojivim čudesima koja su postizali njezini štovatelji, počeli su dolaziti vjernici sa svih strana na ovaj blagoslovljeni brežuljak. Izložen dakle suncu i kišama, snjegovima i smrzavicama ostao je sveti kip kroz četiri stoljeća, ne kažem bez crkve ili kapele koje bi ga zaklonile, nego i bez ikakve nadstrješnice koja bi ga nadkrivala ili kakvog zaklona koji bi ga bar djelomično štitio od lošeg vremena. Katolici iz ove okolice, potlačeni manje-više u svemu, a u tom vremenskom razdoblju izloženi još strašnijim progonima od strane Turaka, nisu mogli ni pomisliti na gradnju makar bijedne kapele svojoj dragoj Gospi, koja se udostojala doći među njih da ih zaštićuje i učvršćuje u teškim kušnjama koje su morali podnijeti radi očuvanja Kristove vjere. Da nije bilo stavljeno pod zaštitu Marijinu, katoličanstvo bi iz tih brda iščezlo, kako je već iščezlo u drugim krajevima Albanije i Kosova. To je općenito mišljenje katolika Crne Gore. A opća suglasnost potvrđena svjedočanstvima osoba dostojnim da im se vjeruje, koje su još bile žive i na veoma svečan način posvjedočile, u tome je da lice čudotvornog lika mijenja ne tako rijetko izgled koji je sada tužan i očajan, sada radostan i nasmiješen, kao predznak nadolazećih nezgoda i njihova

⁴⁰⁰ Gasper GJINI u knjizi *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća* (Zagreb, 1986, str. 157) piše: »Nakon sloma austrijske vojske generala Piccolominija, skopski su katolici, bježeći ispred Turaka, ponijeli sa sobom i vrlo poštovani Gospin kip i sklonili se u zabitnoj Letnici. Apostolski vizitator Stefan Gaspari naime navodi da je skopska katedrala bila "tako veneranda", što se najvjerojatnije odnosilo na kip. U prilog tome mišljenju govori i postojana predaja o tome da se Gospa "čudesno prebacila" u Letnicu. Kasnije, kada je srušena crkva Sv. Jurja, nova je posvećena Gospi, jer je narod stalno dolazio iz različitih krajeva.«

prestanka. Napokon je i jedan uzoran svećenik pripovijedao da je jednom, dok je s djecom molio pred svetim likom, vidio kako se malo po malo pomućuje Djevičino lice. O tome je obavijestio župnika, koji mu nije oklijevao potvrditi opće mišljenje o mijenjanju izgleda Marijina lica, koje bi od vremena do vremena uslijedilo, a koje je značilo predznak kakve nevolje ili nesreće, kad bi izgled lica bio tužan. Sutradan su se dvojica, ne znam zbog čega, posvađali pa je jedan od njih ranjen hitcem iz puške. Godine 1888. služio je pontifikalnu misu na oltaru Majke Božje monsijor Carev, skopski nadbiskup. Na očigled naroda lice Majke Božje promijenilo je izgled i boju. Dok se glas šapatom širio od jednog do drugog, i tako najavljivao žalosno predviđanje, čuo se izvan crkve hitac iz puške, a jedna je žena, pogođena, mrtva pala na zemlju. Kad je pošlo za rukom, na tom mjestu na kojem je vjekovima stajao na otvorenom sveti kip, sagrađiti crkvu, taj je kip bio prenesen u župni stan koji je smješten nešto niže od mjesta njegova pojavljivanja. Kad je, dakle, sagrađena crkva, u svečanu prijenosu blagoslovljenog lika, svi koji su u tom obredu sudjelovali, i laici i svećenstvo, mogli su se diviti svetom liku kipa koji se smješkao i zarumenio, i koji je takav ostao nekoliko dana za vrijeme kojih su postignuta mnoga uslišanja. Primijećeno je napokon da to Marijino lice, redovito i ponajviše ozbiljno i blijedo, svaki puta biva radosnije zbog dolaska naroda koji u neke dane tijekom godine dolazi na hodočašće da joj iskažu poštovanje. Prepuštamo drugima, koji to moraju, da o ovim pojavama donesu sud, a mi zadovoljni što to imamo zabilježeno, nastavljamo s našim pripovijedanjem. Među onima koji su izdaleka hodočastili Gospi prije 30 ili 40 godina, sve dok izgradnjom željeznice Skoplje – Solun nije počela opadati cvatuća trgovina, koju su održavala skadarska gospoda s Prizrenom, Đakovicom, Peći itd., svake godine na Veliku Gospu veliki broj Skadrana, putujući na konjima najmanje pet ili šest dana, dolazilo se prostrijeti pred nogama Marijinim radi izvršenja svojih zavjeta. Baš su ovi Skadrani prije pola stoljeća počeli zaštićivati ovaj kip od nevremena, izradivši jedan ormarić u koji je stao cijeli kip, dok poslije nije sama Majka Božja nadahnula monsijora Darija Bucciarellija, skopskog nadbiskupa, koji joj je 1868. godine sagrađio hram s tri lađe kako se i sada vidi. Glavni oltar na kojem je sveti lik izložen štovanju vjernika, smješten je točno na mjestu prvog pojavljivanja kipa, budući da je podignut na istoj litici za koju smo rekli da se na njoj kip pojavio. Otprilike 25 godina kasnije monsijor Logoreci, koji je bio nasljednik monsijora Bucciarellija, održao je proslavu svečane krunidbe kipova Majke Božje i Djeteta Isusa, stavljajući na njihove glave krune od punog zlata, koje su začuđujućom vještinom izradili zlatari Albanci u Prizrenu. Ali onaj koji je cijeloj nadbiskupiji dao novi poticaj i oživio pobožnost u tom svetištu, bio je svete uspomene monsijor Fulgencije Carev, koji je uspio da svake godine na Veliku Gospu cijela nadbiskupija bude u pokretu kako bi

vjernici u karavanama dolazili na hodočašće u svetište ili da bar svaka župa pošalje svoje predstavnike. Pobožan, kakav je bio prema Majci Božjoj Crnogorskoj, u dolascima koje su svake godine obavljale po dva ili tri puta pojedine župe nadbiskupije, poticao je i pospješivao svećenstvo i narod da za taj blagdan dođu u svetište, garantirajući im da će on prvi doći. I narod koji je njega poštovao kao kakvog sveca, a i zbog toga što su se svi htjeli kod njega ispovijediti, odazivao se natječući se da ga pronađu. Bog je htio da prošle godine (1899) i mi misionari sudjelujemo u tom hodočašću i slavlju, pa zbog toga sada, jer je to nešto lijepo, želim to bar malo opisati. Na vigiliju oko podneva počele su dolaziti karavane hodočasnika. Neki su bili iz Ferizovića (Uroševca) ili iz Skoplja, neki iz Prizrena ili iz Janjeva, neki iz Đakovice, Tetova, Peći i drugih krajeva, tako da su morali putovati jedan, dva, tri, četiri pa i pet dana da bi došli u svetište. Putujući, svaka bi pojedina župa bila na okupu i putovali su zajedno na kolima koja su vukli volovi. Kočija ili kakvih drugačijih, više udobnijih, kola (osim onih iz Skoplja i Ferizovića) nije bilo, i to još na tako dugu putu, pa je u svakim kolima sjedilo ili bilo šćućureno sa svake strane po 4, 6 ili 8 osoba, koje su često bile sve iz jedne obitelji. A budući da u Crnoj Gori nije bilo gostionice, svatko je i za dolazak i za povratak morao sa sobom ponijeti potrebnu hranu. Kad na određenom mjestu letničke doline, premda su još daleko, opaze svetište, prestaju svi razgovori, čine znak križa i poslije toga pozdravljaju presvetu Majku, započinju krunicu ili druge svete pohvale, svatko na svom hrvatskom ili albanskom jeziku. Što se više približavaju svetom mjestu sve više raste njihovo oduševljenje tako da se vidi radost, čežnja i sveto razdragano veselje, te kako svi upravljaju pogled k svetištu, pa kako poznanici iz mjesta pokazuju prstom one koji ovamo dolaze prvi puta, tako da u mislima gledam dolazak križara u Jeruzalem i ponovno mi se čine istinitim stihovi koje je Torquato Tasso posvetio njima u trećoj strofi trećega pjevanja, gdje kaže:

“ – Gle Jeruzalem, – ruka uperila,
 – Gle Jeruzalem – svakom je vidjeti,
 eto iz tisuć grla odjekuje,
 – Jeruzalem – svih pozdrav tad se čuje.”

Takvi upravo bijahu i osjećaji, i kretnje i glasovi naših hodočasnika u približavanju i pristizanju u njihovo svetište. Naravno da sam zaželio doznati tko su i odakle su toliki katolici, ljudi, žene, dječaci i djevojčice koji su ovamo došli, pa mi je rečeno da je iz Ferizovića i Skoplja došlo dvadesetak kola i kočija, iz Prizrena 70 kola, te iz Janjeva više od 100 kola. Đakovičani i Pećani, budući da su od svih najdalje, došli su na konjima. Čim stigne, svaka pojedina karavana, zauzi-

ma mjesto sa svojim kolima i volovima na jednoj posebnoj livadi blizu svetišta, i odmah obavještava svećenika o svom dolasku. Tada slijedi jedan drugi, također nježan i lijep prizor. Jedan od svećenika u roketi i štoli, polazeći od kipa Majke Božje, izlazi ususret ovima koji su stigli, a koji ga čekaju na svom mjestu. I odmah, dok se pjevaju sveti himni, polaze dvoje po dvoje pod svetom zastavom Marijinom, pjevajući litanije lauretanske i sjajući od radosti uspinju se manjim dijelom brežuljka koji dijeli njihovo polje od svetišta. Gledao sam kad je dolazila jako duga procesija Janjevčana. S kakvim su se pobožnim držanjem uspinjali na brežuljak! Kad su stigli do stepenica koje vode u hram, zazvonila su zvona, da uzveličaju njihov dolazak, a zvonjava se miješala s njihovim molitvama. Ušavši u svetište, dok se intonirala jedna pjesma koja je značila njihov prvi pozdrav dragoj Gospi, bacili su se ničice na pod, poljubili ga i uzdignutih ruku klicali "O slatka Majko!", te briznuli u nježan plač. Kad čovjek vidi to davanje oduška svojoj pobožnosti na tako i toliko nježne i jednostavne načine, ostaje ganut i ne može kod toga biti nazočan a da se s njima ne sjedini bar kojom suzom. U tom času, kad završi pjesma, svećenik se okreće k njima, čestita im dolazak, blagoslovi ih, a tada se oni, doboko se poklonivši Marijinu kipu, središtu svojih želja i osjećaja, vraćaju k svojim kolima da se malo odmore i pripreve za ispovijed, i to dakako svi, osim po koje rijetke ptice, želeći se sutradan pričestiti. Ovdje u Crnoj Gori za taj se blagdan okupi sve svećenstvo nadbiskupije, jer bi drugačije bilo nemoguće ispovijediti toliki narod. Sat i pol prije Gospina pozdravljenja te iste večeri okupili su se u crkvi svi hodočasnici pa im je održan nagovor da bi se raspoložili za pristupanje k sakramentu pokore. A budući da tu postoje dva različita jezika, ja sam im taj nagovor morao održati najprije na albanskom a poslije na hrvatskom jeziku. Tada, budući da se u crkvi, gdje svaki pojedini moli naglas, ili kamo stalno dolaze i gdje je neprestana gužva, nije tih dana moglo ispovijedati, svi su se svećenici rasporedili oko zida koji zatvara dvorište svetišta. Uz rasvjetu petrolejskih lampi na cijelom području oko crkve izdržali smo ispovijedajući do 10 sati u noći. Sutradan je gužva bila također velika. Ipak smo uspjeli sve zadovoljiti. Neću opisivati pontifikalnu misu koju je tog dana držao nadbiskup, niti svečanu procesiju koja je bila oko crkve prije pontifikala, ali reći ću da smo nas dvojica otaca toga dana još dva puta morali propovijedati. Teško je moguće ispriopovijedati, sve kad bih i htio, tisuće čina poštovanja i štovanja, koje taj dobri narod iskazuje nebeskoj Kraljici i Majci. Svi su se natjecali u davanju darova u novcu, tako da se što u novcu a što u dragocjenim predmetima sakupilo više od 15 kesa, to jest više od 1.500 lira. Bilo je lijepo vidjeti sve te ljude, žene, dječake i djevojčice, kako sad u grupama, sad odijeljeno, obilaze oko hrama i po crkvenom dvorištu sa zapaljenom svijećom u ruci moleći krunicu, a druge kako svojevrijedno kleče zbog ispovijedanja ili iz pobožnosti, ili kako

ponajviše bosi obilaze i ponovno obilaze moleći i razgovarajući s Presvetom Majkom kad ostanu sami. Navečer, kad su bili završeni sveti obredi i kad su primili trostruki blagoslov s Presvetim od svog nadbiskupa monsinjora Trokshija, svi su se vratili na svoja polja gdje su se krijepili bratskom i vjerničkom gozbom začinjenom pobožnim marijanskim pjesmama i zaključili slavlje Velike Gospe, koji je najveći blagdan svetišta. Kad smo se vratili u naše prebivalište, otišli smo pregledati njihove livade koje su služile za smještaj hodočasnika. Uživali smo u sjajnom prizoru. Usred noćne tame, koja se već spustila, nad svim ondje rasutim kolima sijalo je jedno svjetlo. Ovaj prizor u potpunoj noćnoj tišini davao je izgled morske luke u kojoj brodovi, ondje usidreni, i sami imaju jedno svjetlo na visini. A izgledalo je da je i nebo, koje je tada bilo oblačno i kišovito, imalo jedan odsjaj kao da se razvedrilo tim svjetlima koja su poput kakvih zvijezda sijala nad tim kolima i nad zelenim sagom trave koja je pokrivala teren. Sutradan je bio blagdan svetog Roka, koji se u ovoj nadbiskupiji također posvuda slavi. Sat hoda od svetišta u selu Šašare bila je jedna crkvice, sada ruševina, posvećena svetom Roku. Hodočasnici i Letničani odlaze tamo svake godine. I mi smo se pridružili. Pod jednim velikim lipovim stablom podignut je oltar. Otac Pasi je na pjevanoj misi poslije Evanđelja improvizirao pohvalni govor sv. Roku na albanskom, a ja sam to učinio poslije mise na hrvatskom jeziku. Tada smo se u procesiji vratili u svetište Majke Božje, gdje su obredi zaključeni blagoslovom s Presvetim. Poslije podne su hodočasnici počeli odlaziti u karavanama, kako su i došli, svojim kućama. Ali prije polaska ponovno su, u grupama i sami, dolazili oprostiti se od svoje drage Majke Marije. Bio sam ganut vidjevši odanost i pobožnost kojom su pozdravljali Gospu na rastanku. Činilo se kao da se ne mogu od nje odvojiti, pa su na izlasku iz crkve okretali glave natrag i gledali je kao da su željeli reći: "O Marijo, predraga Majko, zbogom i doviđenja do sljedeće godine. Mi odlazimo ali naše srce ostaje s tobom!" O, neka Marija Presveta blagoslovi ove drage hodočasnike, neka blagoslovi i štiti cijelu nadbiskupiju koju je sotona ovih posljednjih godina htio zbuniti i upropastiti. (...) Nemojte misliti da samo katolici dolaze u ovo svetište i dobivaju svakog dana brojna duhovna i vremenita dobra. Ovamo dolaze i dobivaju milosti i ljaramani ili potajni katolici kojih su puna sela koja leže sjeveroistočno od svetišta, i kojih nije malo. Ovamo dolaze i muslimani, pa i sami Cigani, koji također često postižu uslišanja i ozdravljenja. Zbog istih razloga i s istom korišću dolaze ovamo i pravoslavci koji nastanjuju neizmjerne ravnice Kosova i Morave, ali oni nastoje doći na manje blagdanе kao na Malu Gospu ili koji drugi dan prema slučaju i njihovim potrebama.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Francesco GENOVIZZI, *Cenni storici intorno al Santuario della Madonna di Crnagora*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902, str. 98-106.

Anto BAKOVIĆ, *Zoja Crna Gora*, u: Glas Koncila, broj 18/1968, Zagreb, 1. rujna 1968, str. 8-9.

Zoja Crna Gora

Proslava Velike Gospe u Letnici je zacijelo najveća manifestacija na Kosovu, premda je katolika u tim krajevima manje od pravoslavaca i muslimana. Letnica je smještena na obroncima planine Crne Gore, sjeverno od Skoplja, na granici Makedonije i Kosova. Zanimljivo je da su stanovnici Letnice Hrvati čija je povijest slična onoj Hrvata u Janjevu.

Camp Zagrađe

Čudotvorni kip Majke Božje Letničke star je nekoliko stoljeća. Predaja kaže da su ga vjernici prenijeli iz Skoplja, bježeći pred Turcima. Letničku su crkvu dvaput rušili Turci, a jedanput potres. Pokojni biskup Gnidovec podigao je novu crkvu prema nacrtima po kojima je napravljena i sarajevska katedrala. Posvetio ju je 1938. godine. Biskup dr. Smiljan Čekada već petnaest godina (ovo je pisano 1968. godine, op. a.) posvećuje Letnici osobitu brigu. Obavljaju se tamo pučke duhovne vježbe, a broj svetih pričesti dosegne i osam tisuća. Hodočasnika se sakupi do petnaest tisuća. Razumije se da to ne mogu biti sami katolici, ima mnogo pravoslavnih i muslimana. Stari Janjevci, najrevniji Gospini hodočasnici, prije pedesetak godina sagradili su zajedno s katolicima iz Prizrena tzv. Zagrađe. To je čitav mali grad, logor dugačkih baraka koje imaju samo krov – sve kabine bez zidova. Gdje bi se inače smjestili toliki hodočasnici? Mnogi od njih dođu i po mjesec dana prije svečanosti da zauzmu mjesto u Zagrađu. To je njihovo svojevrsno ljetovanje. Uz selo koje nema ni dvije tisuće stanovnika, nastane tako »gradić« od oko pet tisuća hodočasnika. Tu se moli i pjeva, tu se kuha i jede, tu se živi i čeka Gospin blagdan. Koji dođu kasnije, moraju se smjestiti po kućama, po štalama, po jatama, ispod drveća, pod šatorima. Onima koji dođu uoči same Velike Gospe preostaje jedino hlad stabala u crkvenom dvorištu. Bilo je godina kada su se vjernicima pravile velike poteškoće, ali sve ih to nije odvratilo od ovih hodočašća.

Nadbiskup dr. Čekada govori: »Obišao sam dosta prošteništa i svetišta. Ali sam jedva gdje susreo toliko neposrednosti, topline, ljubavi i vjere kao u ovom plininskom Marijinu svetištu, koje se zabilo među zelene šume i klanca Skopske Crne Gore.« Letnica je 13 kilometara udaljena od najbliže autobusne stanice. Potresno je gledati stotine i stotine obitelji sa po desetero djece kako se naporno probijaju lošim putovima prema svetištu.

Na dan Velike Gospe prostrano dvorište pokraj crkve pruža sliku kakva stadiona puna gledalaca. Čovjek pomisli da je negdje na Zapadu, u kojoj katoličkoj zemlji, a ne u kosovskoj, makedonskoj i srbijanskoj katoličkoj dijaspori Majka Božja neodoljivo privlači ovamo male ljude, seljake i radnike, bez obzira koje su vjere i koje su narodnosti. Ovdje su svi braća.

Kolone privatnih automobila, kolone zaprežnih vozila, dugačke kolone bosonogih pješaka, označuju danima prije Velike Gospe put prema svetištu. Čuje se samo pjesma i molitva. To bi bio događaj svuda, ali ima posebno značenje ovdje, gdje su velike manifestacije vjere prava rijetkost.

Svi obredi u crkvi obavljaju se na tri jezika: latinski, albanski i hrvatski. Dva pjevačka zbora, prizrenski i janjevački, ujedinili su se u jedan veliki zbor.

Majka mnogih vjera i naroda

Uz katolike Albance i katolike Hrvate te nešto katolika Slovenaca, u Letnici se vidi mnogo pravoslavnih Makedonaca, pravoslavnih Srba, pravoslavnih Cigana (Roma), pravoslavnih i katolika Bugara, muslimana Albanaca i takozvanih Ljaramana. Srbi Šarplaninci uz bok metohijskih muslimana, kleče pred Velikom Bogorodicom. Sitni i jednostavni ljudi osjećaju da im treba Bog. I traže ga i nalaze po Mariji.

Pravoslavni Srbi, osobito Šarplaninci i oni s Kosova polja, dolaze u velikom broju i odnose se prema svetištu vrlo prijateljski. Vole ga kao svoje. Čut ćete da ovi ljudi svašta opsuju, ali Gospu Letničku nikada. Čuvar Gospina svetišta, letnički župnik dr. Emanuel Krajinović kaže: »Srba pravoslavnih dođe dosta i oni su u veoma dobrim odnosima s katolicima. Ovdje je nezamislivo da pravoslavni ili musliman napadne katolika. Zbog zajedničke majke svi se osjećaju kao braća.«

Katolički svećenici u letničkom svetištu ne odbijaju vjerske usluge ni pravoslavima, ako to oni traže. Tko se želi ispovjediti, ispovijeda se, tko dođe na pričest, ne uskraćuje mu se. I nikome ne pada napamet da to iskoristi u prozelitske ili propagandne svrhe. Za pravoslavnog to nije prigoda da se iznevjeri svojoj Crkvi, nego duhovna okrepa da bude bolji vjernik, bolji pravoslavac.

Uvrijeđena Makedonka

Opaža se da su pravoslavni Makedonci najpobožniji među svim nekatolicima. Ima ih od Skoplja do Gevgelije. Duboko su religiozni, štiju Gospu i vole katolike. Gospođa neka iz Skoplja, Makedonka, naišla na mene dok sam išao u ispovjedaonicu i traži da je odvedem »vladici«. (Misli na našeg nadbiskupa.) I

odmah mi tumači zašto ga treba. Naime, u rasporedu proslave predviđena je i posebna pobožnost za vjernike pravoslavne vjere, ali zajedno s ostalim nekatolicima. Ona protestira i pita me: »Zašto mi pravoslavci nismo u svečanosti zajedno s katolicima? Kako ste nas krštene izjednačili s nekrštenima?« Pita me znam li ja da su sv. Ćiril i Metod bili dva brata, i to primjenjuje na bratstvo katolika i pravoslavnih. Do vladike je u onoj gužvi nisam mogao odvesti. Rekao sam joj da ću nastojati kako bi se dogodio taj raspored logičnije postavio. Nadbiskupu je kasnije bilo žao što je nije upoznao. Tražili smo je, ali se izgubila u mnoštvu.

Susreo sam i vjernike Bugare iz Plovdiva i Sofije. Obilaze najviše tezge na kojima se prodaju svete slike i kipovi. Kupuju mnogo. Očito tih artikala nema u Bugarskoj.

Ljaramanska nostalgija

U svetištu su brojno prisutni i muslimani. Bar za njih, izrazite jednobošce, nitko ne može reći da im je Marija idol. Oni je štiju kao veliku Božju ugodnicu. Posebnu skupinu hodočasnika predstavljaju takozvani ljaramani. To su muslimani Albanci, nekadašnji katolici, koji su u posljednjim trzajima Osmanskog Carstva, pod stalnim pritiskom aga i begova, prešli izvana na islam, a potajno su zadržali dosta elemenata svoje stare vjere. Oni dolaze u Letnicu gonjeni tajnom nostalgijom i poticani pobožnošću prema Majci Božjoj, koja je kod njih dobro sačuvana. Ljaramani više puta u godini dolaze u katoličke crkve, osobito na velike blagdane, posebno na Tijelovo.

U Letnici sam bio tri dana, gledao, slušao i ispovijedao, ali nisam čuo da se raspravlja o ekumenizmu. Ovdje se o ekumenizmu ne govori, ovdje se ekumenizam živi i osjeća. Gospa Letnička ovdje je ambasador ekumenizma, ljubavi i izmirenja. Preko nje – osobito preko nje – Katolička Crkva, premda najmanja po broju vjernika, vrši u ovim krajevima i veliku socijalnu misiju.

»Majko Božja Letnička!«, »Zoja Crna Gora!«, »Bogorodice Letnička« – moli za nas, čuj nas, usliši nas! Mole tako katolici Albanci s katolicima Hrvatima. Vapiju Srbi, Hrvati i Makedonci. Viču Cigani (Romi). Mole i pjevaju muslimani i ljaramani.

Zasluga je nadbiskupa Čekade, da su makedonski i srpski cigani dobili posebno i izuzetno mjesto u pobožnostima proslave Velike Gospe u Letnici. Pobožnost Cigana pred Majkom Božjom tako je duboka, tako ganutljiva, da izaziva suze na oči. Cigani tvrdo vjeruju u čudotvornu moć Gospe Letničke i, kako reče u šali župnik dr. Krajinović, »više Gospa pomaže njima, nego nama katolicima«. Jedna Ciganka, kao u nekoj ekstazi, više pred crkvom: »Nas Cigane Majka Bož-

ja pomaže! Nas Cigane Majka Božja voli!« A ugledni skopski Ciganin Redžepov, koji neprestano ističe da za svoga »muškog potomka« zahvaljuje Majci Božjoj Letničkoj, na pitanje, kako živi s tolikom djecom, daje ovaj divan odgovor: »Na jednom ramenu stoji Isus Krist, na drugom Majka Božja, a na čelu Bog, i tako idem kroz naš teški ciganski život sa svojom mnogobrojnom djecom.«

Skoplje ima moderno uređeno naselje Cigana. U Makedoniji, Kosovu i Srbiji živi relativno najviše cigana u Jugoslaviji, ali gotovo nitko ne vodi brigu o vjerskom životu Cigana kršćana. Kad bi netko posvetio pažnju Ciganima, oni ne bi bili daleko od vjere, ali Cigani nemaju ni svoje ciganske crkve ni svoga ciganskoga svećenika. Cigani su sasvim blizu Bogu. Oni su osjećajni, plemeniti, »vjera im i Evanđelje sjedaju u dušu« – kaže nadbiskup Čekada. Makedonski Cigani neobično poštuju Katoličku Crkvu, kao i sami Makedonci. Apostolat među Ciganima bio bi posebno zahvalan, jer ti mali, jednostavni, plemeniti ljudi, koji tako melankolično i osjećajno nose Boga u duši, nemaju svojih crkava, nemaju svojih svećenika. Nadbiskup Čekada u Rimu je zainteresirao nadležne kako bi se u Skoplju održao međunarodni kongres za kulturni rad s Ciganima. Njegovim odlaskom iz Skoplja u Sarajevo, ta je ideja načas odložena i ostavljena u zadaću njegovu nasljedniku.

Cigani su sasvim blizu Bogu

Treba samo vidjeti Ciganku – (naročito iz Skoplja) – kako držeći u rukama svoje malo Ciganče moli pred čudotvornim kipom Gospe Letničke. Treba vidjeti one oči uprte u Gospu, ono lice, one suze, one ruke koje se grčevito šire i pružaju prema Gospi. A radi se sve o Ciganima pravoslavne i muslimanske vjere. Mnogobrojne Ciganke – nerotkinje – dolaze Letničkoj Gospi. Po prvi put gledam ovaj ciganski obredni ritual, tako čudan za Zapad, a shvatljiv za Istok. Neke konce vežu oko crkve, nešto broje, obilaze oko crkve, poskakuju kao da plešu, itd. Jednome vjerniku to smeta, ali ga drugi opominje: »Pusti, pusti, to je ciganski način molitve.« Sjetio sam se Afrike i Crnaca i njihovih crnačkih plesova, o kojima je bio govor čak i na Koncilu. Gledam jednu Ciganku, kako veže konce oko cijele crkve i kažem jednom svom župljaninu: »Glupost!« On mi odgovara: »Zapamti dobro, župniče, ove Cignake, što ove godine pletu konce oko crkve. To su nerotkinje. Dođi dogodine pa ćeš ih vidjeti kako svaka u naručju nosi po jedno malo Ciganče i dolazi zahvaliti Gospi što joj je pomogla i dala da rodi. Njima Gospa pomaže, jer oni čvrsto vjeruju u zagovor Majke Božje Letničke. Cigani dolaze u Letnicu zato jer vjeruju, jer su se osvjedočili da se ovdje događaju mnoga čudesa i milosna uslišanja, ali se o tome ne vodi evidencija. Tek je od nedavna župnik dr. Krajinović počeo voditi knjigu čudesnih uslišanja.

Jedna Ciganka priča da joj je muž bio dugo vremena bez zarade. Tražio je posla na sve strane, ali bez uspjeha. Zavjetovao se da ide u Letnicu. Obavio je zavjet i vratio se kući. Na stolu ga je čekala obavijest da je primljen na posao. On to pripisuje čudesnom zagovoru Gospe Letničke. Ili drugi jedan. Jedan Ciganin, musliman, veli prisutnima: »Sve nam je Gospa dala, sve što imamo, i sreću i djecu i zdravlje, zato smo njezini, zato je volimo!« Oni hodočašće shvaćaju u duhu pokore i odricanja pa, iako neki ostanu po tjedan pa i deset dana u Letnici, muž i žena spavaju rastavljeni. Jedna Ciganka to objašnjava: »Ovdje, kod Majke Božje Letničke, ja ne znam za muža.«

Dragi moji Cigani ...

Na Veliku Gospu u 4 sata poslije podne bude specijalna pobožnost za Cigane. Prema mišljenju nekih svećenika to je nešto jedinstveno u našoj zemlji. Crkva je puna Cigana. Ponosni su i presretni što su i oni dobili svoje mjesto u ovom svetištu. Pobožnost obavlja sam nadbiskup, koji im drži zanosni govor. Počinje riječima: »Dragi moji Cigani, vi ste Božja djeca kao i ja. Vi nosite besmrtnu dušu za koju je Isus Krist prolio svoju predragocjenu krv. Dok na sebi nosite tamnu kožu, neka duše vaše budu blistave kao snijeg ...« Cigani plaču od sreće dok im nadbiskup drži propovijed. Poredani su u redu, dva i dva, i nose dragocjene darove Gospi: čilime, janjad, zastore, sve dar vredniji od vrednijeg. Od Cigana prvi dobiva riječ mali 15-godišnji Trajče Redžepov iz Skoplja. Umjesto pozdravnoga govora, Trajče priča kako je došao na svijet. Kaže da mu roditelji 15 godina nisu imali djece. Zavjetovali su se ići Gospi Letničkoj i dobili su nje-ga. On sada pozdravlja nadbiskupa, pozdravlja Gospu i kaže da je Marijino dijete. Okreće se prema Ciganima i govori im: »Braćo i sestre Cigani, volite i štujte Gospu Letničku, ja sam njezino dijete, dolazite svake godine hodočastiti u Letnicu.« Predstavnik skopskih Cigana, Panto Dimovski, drži propovijed u crkvi. Zahvaljuje nadbiskupu što se on jedini brine za duhovni život Cigana, »jer smo i mi Cigani ljudi koji imaju besmrtnu dušu«, kaže Panto. Poziva braću Cigane da budu poštteni i da štuju Majku Božju Letničku. Kakve čudne procesije! Kakva silna vjera! Noseći darove u procesiji stupaju sakati, hromi, bolesni, tužni i ucvi-ljeni. Idu svi do kipa Majke Božje Letničke, ljube ga i odlaze presretni od nje. Uz Cigane iz Skoplja tu su i Cigani od Beograda, Niša, Vranja, Kruševca i sve dolje do Gevgelije. Kad se pobožnost završila, zbio se dirljiv susret nadbiskupa s jednom Cigankom. Nosila je dijete u naručju i upitala nadbiskupa: »Poznaš li me? Ovo je tvoje dijete. Ti si me lani blagoslovio, Gospa mi je pomogla, i evo sam dobila dijete.«

Cigani iz crkve uvijek idu natraške. Tako postupaju i muslimani. Iz velikog poštovanja prema Gospi, neće nikada okrenuti Gospi leđa.

I Gospi je žao što joj biskup odlazi

Ove godine proslava Velike Gospe u Letnici imala je i još jedno posebno značenje. Nadbiskup dr. Smiljan Čekada službeno se oprostio od Skopske biskupije, upravo ovdje u Letnici. Bila je tužna ova Velika Gospa u Letnici. Kažu ljudi da za posljednjih 30 godina nikada vrijeme nije bilo tako loše kao ove godine. Narod kaže: »I Gospi žao što joj biskup odlazi!«

Nakon 28 godina, provedenih u Skopskoj biskupiji, nadbiskup je izabrao Letnicu, koju je toliko volio i toliko joj pažnje posvetio. Toliko je pomagao letničkom župniku da sagradi jedan od najmodernijih župnih stanova u zemlji i uredio crkvu, dajući joj izgled jednoga suvremenog svetišta. I eto, sad se nadbiskup oprašta od svoje biskupije, od svoje Letnice, od svojih Albanaca, od svojih vjernika Janjevaca i svojih dragih Cigana. Biskup je plakao kad je izgovarao oproštajne riječi, kad je spominjao svoja skoro tri desetljeća, koja je proveo na ovom teškom mjestu. Gospodin mu ne da mira ni pod njegove stare dane. Kad je od Skoplja stvorio sređenu biskupiju, kad je trebalo gledati plodove svoga tridesetgodišnjeg rada, sada odlazi na novu i težu dužnost, na novo polje rada u Sarajevo. Htio je da u Letnici svima i svakom pokaže ljepotu i dobrotu Katoličke Crkve. Uz nadbiskupa su njegovi najbliži suradnici: dr. Emanuel Krajinović, čuvar Gospina svetišta, don Nikola Mini, biskupski delegat, dr. Gašpar Gjini, biskupski kancelar i petnaestak drugih svećenika. Nedostaju ovdje još dvojica zaslužnih skopskih svećenika, koji su dugi niz godina dijelili s biskupom sve dobro i zlo. Kad je biskup pošao iz zgrade župnog ureda prema automobilu, za njim trči velika skupina Janjevaca, koji su dugo čekali u »zasjedi«. Zapjevaše mu »Ljubimo te, naša diko«.

Dobar dio svih hodočasnika sačinjavaju vjernici iz Janjeva ili Janjevci koji su ostavili Janjevo, a sada žive u Zagrebu, Skoplju, Uroševcu i drugim gradovima Makedonije i Kosova. Uz Letničane i vjerne katolike Albance iz cijele biskupije, oni su živa jezgra i snaga Katoličke Crkve u ovim krajevima. A Letnica je žarište njihove vjere.

8.

PUČKE MISIJE
I DUHOVNE VJEŽBE

Skadarski su isusovci u sastavu takozvane Leteće misije održavali pučke misije i na području Skopske nadbiskupije. O održanim misijama izvješćivali su svoje poglavare ili poglavare odgojnih ustanova u kojima su se za misi-onarski poziv pripremali mladi isusovci. Tako su nastala »pobudna pisma« koja su se čitala u tim ustanovama. Zahvaljujući navedenim izvještajima i pismima sačuvale su se uspomene na te misije, a u njima je zabilježeno i mnogo zani-mljivih podataka o pojedinim ljudima, župama i selima na području Skopske nadbiskupije.

Pučke misije 1883. godine

Nadbiskup Fulgencije Carev 26. lipnja 1883. godine izvješćuje kardinala pred-stojnika Kongregacije za širenje vjere da je krajem travnja te godine jedan isu-sovac došao u Skopsku nadbiskupiju radi održavanja pučkih misija. Misije su započele u Letnici. Zajedno s isusovcem u Letnicu je došao i nadbiskup. U toj su se župi potajni katolici manje plašili turskih vlasti i lakše pristupali Crkvi. Misionar i nadbiskup zadržali su se u Letnici četiri tjedna. Misije su uspjele i kod potajnih i kod javnih katolika. U letničkoj su crkvi podigli križni put. Tom je prilikom izrađen velik križ. »Tako velik križ još nije viđen u ovim krajevima u kojima vjernici nisu vidjeli većega križa od onakvoga kakav misionari nose na svojim prsima.« Narod je bio oduševljen ne samo križem već i propovijedima koje su držali misionari. »Ali ovo se oduševljenje pokvarilo time što je vlast, na poticaj jednoga klevetnika iz Janjeva, sumnjajući u sve i svakoga, poslala dvo-jicu žandarma radi naziranja rada ovih misionara. Poslije toga su se misionar i nadbiskup vratili u Prizren, a isusovac se, nakon nekoliko dana odmora, vratio u Skadar.«⁴⁰²

Duhovne vježbe za svećenike u Letnici 1896. godine

Isusovački misionar o. Giacomo Bonetti, nakon opisa putovanja od Skadra do Prizrena, piše: »Na udaljenosti tri sata prije Prizrena išli smo kasom. Stigli smo nakon četverodnevnog putovanja, ali ovaj puta dosadnog, jer nismo imali dru-gog društva, ni danju ni noću, osim muslimana. Srdačan prijam nadbiskupa Trokshija i prizrenskih svećenika pomogao mi je da zaboravim muke putovanja. I našavši se s njima, osjetio sam da sam ponovno među svojom braćom, toliko nas, naime ovdje vole. Prije odlaska iz Skadra mislio sam da ću se za vrijeme

⁴⁰² ASCPE, SC SERVIA, vol. 5, ff. 881r-882v.

toga putovanja, koje za mene nije bilo ništa novo, moći malo bolje pripremiti za pojedina razmatranja predviđena u duhovnim vježbama koje sam prvi puta davao tamošnjem svećenstvu. No, ispalo je sve drugačije. Neugodnosti koje smo doživjeli, umor, te prekratko i loše spavanje, spriječili su me u tome, a u Prizren sam stigao iscrpljen tako da se nisam više uopće mogao snaći. Donosim ove svoje bilješke radi onih koji budu morali poći na ovakvo putovanje.

U nedjelju, 11. listopada navečer, započeo sam prvi tečaj duhovnih vježbi koje je Srce Isusovo, uz svu moju bruku i bijedu, blagoslovilo zaista utješnim uspjehom. Ovaj tečaj duhovnih vježbi završio sam u sljedeću subotu u podne. Dana 21. listopada, u društvu s don Nikolom Mazarekom i don Lushom Kurtijem krenuo sam na put u Crnogoru (Letnicu) gdje sam poslije dva dana otpočeo duhovne vježbe s drugom grupom, a koje sam morao završiti na vigiliju Svih Svetih. To je bilo prvi puta da sam išao tim dugim putom iz Prizrena u Ferizović (Uroševac), te iz Ferizovića u Crnogoru. Putovali smo u "seremu" (vrsta kola, op. a.). Bijaše to 12 sati treskanja cijeloga ljudskog bića. Prenočili smo kod jednoga dobrog katolika iz tog naselja i sutradan, odsluživši misu u jednoj privatnoj sobici, otišli smo iz Ferizovića, a sada nam se još pridružio i don Antun Bitući, župnik iz Skoplja, koji je također išao u Crnogoru na duhovne vježbe. Trebao sam opet putovati ili u "seremu" ili na konju, kako mi se više sviđalo. Dao sam prednost ovom drugom načinu, jer sam se u onim kolima prvoga dana dosta nauživao. Tako sam s konja mogao bolje upoznati mjesta kroz koja smo morali prolaziti. Išli smo preko brežuljaka prekrivenim gustim stoljetnim šumama koje su presijecale dvije ravnice zvane Kosovo i Morava. Tada smo, idući stalno prema istoku, prešli posljednju dolinu. I napokon, zaputivši se jednom prodolinom, nakon šest sati putovanja ugledali smo pročelje dragog svetišta Majke Božje Crnogorske.

Zaključivši drugi tečaj duhovnih vježbi u Crnojgори zadržao sam se tu još dva tjedna u očekivanju dvojice mojih sudrugova koje sam prema dogovoru čekao dok ne dođu iz Skadra. Ali vidjevši da su jako zakasnili, vratio sam se u Prizren, i promijenivši plan misija koje smo htjeli održati u selima Crnegore, odredili smo da misije počnu u Prizrenu.⁴⁰³

Misije u Binču i Stubli 1897. godine

Župi Crna Gora osim četiriju potpuno hrvatskih sela pripadaju i dva albanska – Binač i Stubla, koja su se 1846. godine javno očitovala kao katolička. Stanov-

⁴⁰³ *Un' escursione nell' arcidiocesi di Scopia dal 3. ottobre 1896. al 21. febbraio 1897*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie IX, Venezia, 1898, str. 56-57, 59-60.

nici tih sela su od turskih vlasti podnijeli brojne nevolje, muke, pa i smrti. »Još živi pet ili šest staraca koji su dijelili sudbinu svojih sudrugova tih ispovjedalaca vjere. Oni se jako dobro sjećaju svih okolnosti progonstva i kretanja u njihovu progonstvu i sa zadovoljstvom o tome pripovijedaju. Kad ih je otac Sereggi htio oduševiti za koji plemeniti čin, podsjećajući ih za vrijeme misija na ono što su njihovi oci podnijeli za vjeru, briznuli bi u opći plač. Iz njihova pripovijedanja o tome što su sve učinili, spoznali smo najedanput još više istinitost onoga što smo ranije tiskali u našim "Pobudnim pismim", i to onoga što se odnosi na broj prognanih, za koji ovi starci kažu da ih je u progonstvu bilo 180, a od toga ih je 94 pogubljeno mukama na putu i u egzilu na obalama Male Azije. Među obiteljima ova dva sela nije bilo više od tri ili četiri koje su ostale potajni katolici do povratka prognanih Kristovih ispovjedalaca, a u Stubli još uvijek postoji jedna obitelj koja se ne usuđuje javno proglasiti katoličkom.

Ove dvoje misije uspjele su jako dobro. U Stubli nije bilo moguće naći jednu prostoriju, a nije ni bilo takve koja bi mogla primiti sav narod. Samih seljana nije bilo više od 30 kuća ili obitelji, ali na misije su dolazili i iz susjednih hrvatskih sela, napose iz Vrnavokola, a posljednjih dana dolazio je i lijep broj potajnih katolika iz muslimanskih sela, tako da su se, dolazeći k nama poslije večere na pouku, znojili zbog velike gužve, premda smo bili u mjesecu siječnju i na brdima.

U Binču, koji broji 22 katoličke obitelji, nismo zatekli ni mržnji ni neprijateljstva koji bi dolazili od ubojstava, ali bila je jedna druga neprimljiva, još više mučna za pomirenje. Jedan čovjek je oteo jednu ženu koju je poslije otpustio. Zbog toga su rođaci gojili mržnju prema otmičaru, ali su ih uvijek mnogi molili i savjetovali da oproste. Ispočetka su neki od njih dolazili na propovijedi, ali su se bojali da će biti taknuti milošću. Dolazili su i oni drugi, pa je Gospodin htio da dvoje od njih za vrijeme propovijedi o posebnom sudu raskajani pristupe poljubiti Raspelo i da istovremeno obećaju Isusu da će nagovarati i ostale rođake da i oni oproste nanešenu sramotu. Stvar je zaista uspjela na opću radost cijelog sela.

U Stubli je bila spletkica druge vrste. Prije pet ili šest godina nanaseno je jedno dvanaestak šteta krađom koju su počinili pastiri iz Stuble onima iz Vrnavokola. Stvar je otišla dotle da su se već dogodila tri ubojstva, jedno ili dva ranjavanja, te da su zapaljene kuće i ljetina. I tko zna kada i kako bi se to završilo da ih ljubav Krista raspetoga nije pomirila. Prepustili su nama i mjesnom župniku procjenu štete na obje strane i određivanje uvjeta pomirenja. Kad je Stubla, dakle, sva obraćena Bogu, nije bilo nikoga osim jedne osobe koja se od početka pokazivala tvrdoglava. A to je bio glavar one obitelji za koju smo rekli da je sama još ostala potajno katolička. Njegovi su mu sinovi odlučno rekli da će se od njega odijeliti

ako ne pristupi svetim sakramentima, budući da se on nije obratio nakon što je Isus sa svojim Križem došao u njihovo selo, i budući da je to veliki grijeh, oni se više ne usude stanovati s takvim koji je i u takvoj prilici Kristu okrenuo leđa. Ovdje u Stubli trebalo je nastupiti protiv jedne mane koja se počela uvoditi otkad su počeli lako zarađivati na skopskoj pruzi, a to je bilo kartanje. Neki je mladić bio time tako obuzet da je u tom provodio noći, što je iscrpljivalo njegovu dušu, zdravlje i novčanik. A pastiri su zanemarili brigu o svojoj stoci, okupljali se u grupama i kartali. Budući da su noću kartali, danju su spavali. Sada su za vrijeme misija donijeli karte pred sliku Srca Isusova, a posljednjeg su dana te karte spalili, obećavajući da se od sada više neće kartati.

Dva ili tri posljednja dana misija bila su posebno posvećena potajnim katolicima iz okolnih sela. Jadnici, prekasno su došli k nama u Stublu. Da smo se u tom selu mogli zadržati duže, došlo bi ih puno više, ali okolnosti su nam naređivale i obvezivale nas da odatle odemo što prije. Za to vrijeme oni bi bolje upoznali nas, a i nama bi bilo moguće bolje upoznati njihove prilike. Vjerujemo da ćemo se drugom prilikom njima više moći posvetiti. U svakom slučaju neka od njihove djece bila su vrijedna u katekizmu, dobro su naučila molitve, pa već sada mogu biti mali apostoli u svojim obiteljima i selima. Nesretan je položaj tih katolika, kojih, kako su mi govorili svećenici u Skoplju, sada ima oko 8.000, i nije to lako zamisliti. Ranije nisam nešto zabilježio. Ovi, naime, koji su ovom prilikom dolazili u Stublu, bili su skoro svi siromašan narod, a bilo je djece, pastira i pokoji dobri starac. Osobe od kojih ni jedna ili samo pokoja ima nekakvo značenje ili vezu s vlašću. A zašto? Ponajprije zato što se “siromasima propovijeda Evanđelje”, a i zato, kako sam više puta čuo od svećenika i od nekih iz samog naroda, nije malo onih koji vjeruju da bi, kad bi postali javni katolici, ostali bez časti i ugleda, jer čast, kažu oni, ne dopušta da se odreknu imena Shqiptar (tj. Albanac) što se u ovim turskim zemljama povezuje s imenom Ljaraman, a u protivnom bi, kao katolici, bili prozvani Latinima, ili još gore, pomiješali bi ih s pravoslavicima koje iz prezira zovu *raja* tj. narod robova i slugu. Tako su u nekima ljudski obzir, a još kod više njih strah od muslimanskog proganjanja i gubljenja imanja i života razlozi koji ih zadržavaju u tom jadnom stanju. I nisu rijetki slučajevi da su zbog tih razloga cijela sela formalno otpala od vjere. Velika je to rana mnogima od potajnih katolika, ali u sadašnjim okolnostima njima se ne može pružiti učinkovit i pripravljen lijek.

Poslije svega toga ja ne mogu a da ne uskliknem: Živjela plemenitost onih iz Salagražde, Binča i Stuble, koji su u ovom stoljeću imali hrabrosti javno se očitovati katolicima. I zaista onih stotinu, koji su izgubili svoje živote, ali koji su u progonstvu stekli mučenički vijenac, i koji su sve one koji su došli poslije njih

oslobodili teških životnih uvjeta ljaramana, održali su živom vjeru u ovim selima, koju bi bez njih vjerojatno svi izgubili. Živio revni otac iz Starigrada koji ih je svojim apostolskim srcem pozvao na ovu plemenitu ispovijest njihove vjere, i koji ih je slijedio u zemlju progonstva, te koji je i sam prognanik i mučenik iz istoga slavnog razloga. Ovaj čin, koji svjetovna mudrost možda smatra nerazboritošću, mnogima je spasio dar vjere. A da su tako postupila i druga sela, ne bi sada morali oplakivati tolike otpade od kršćanstva radi prihvaćanja islama. Po Berlinskom ugovoru u Turskoj postoji sloboda kulta, ali je ostala poteškoća u tim potajnim katolicima da se odreknu svih vanjskih kuranskih običaja koje su prakticirali bez vjere, a opet s vjerom Isusa Krista u srcu. To znadu seljani iz Salagražde, to znaju ovi iz Binča, iz Stuble i drugih sela koliko ih je koštalo i kakvom su cijenom platili ispovijest svoje vjere. Molimo, čitatelji naši, za ovo jedno katoličanstvo, a Sveto Srce Isusovo učinit će ostalo u svoje vrijeme.

Rekao sam naprijed da su nas zaoštrene okolnosti prisiljavale da što prije odemo iz Stuble, premda duhovne potrebe tih ljudi traže puno dužu pomoć. Prva je okolnost bila ta da smo u posljednjim dvojim misijama postali sumnjivi vlastima toga kraja. Dok smo još bili u Binču, došao je jedan visoki činovnik vlasti s nekoliko žbirova da pokupe porez. Vidjevši tako veliki skup katolika oko nas, i ne čuvši i danju i noću ništa drugo nego djecu i odrasle kako mole i pjevaju nove vjerske pjesme, bio je još više uznemiren, kako mi je rekao jedan hodža koji je došao u Binač nešto tražiti i koji se kratko zadržao kod nas, pa je taj činovnik došao glavaru kuće u kojoj smo mi bili smješteni, zahtijevajući osorno da razgovara s njim, budući da su oci misionari bili zauzeti ispovijedanjem i nisu imali vremena za razgovore. Taj, kažem, počeo je sumnjati o razlozima našeg dolaska. I posljednjeg dana misija u Binču zatražio je naše putovnice. Vidjevši da su potvrđene pečatom austrougarskog konzulata i providene vizom skadarskog paše, povećala se njegova podozrivost, pa je obavijestio prištinskog pašu koji se tih dana nalazi u Gnijlanu, i ujedno nas optužio da želimo graditi crkve i držati škole u ovim selima.

I zbilja, kad smo počeli držati misije u Stubli, stigla je tamo naredba toga paše da dođemo k njemu. A u isto vrijeme muslimani su razglasili da se već skuplja vojska da opkoli selo, da će nas zatvoriti i da će zapaliti kuću našeg domaćina itd. I nije nam pomanjkalo prijatelja koji su nam savjetovali da odmah pobjegnemo na sigurnije mjesto. Tim naklapanjima svjetine nismo pridavali važnost. Paši se trebalo pokoriti, ali nismo željeli prekinuti misije. Kao poznavatelj ovih mjesta i osoba pridružio nam se svojim autoritetom prečasni monsinjor Bartolomej Fantella koji nam je pomagao u ovim misijama. Mi smo, dakle, računali s njime da će poći u Gnijlan i da će mjesto nas odgovoriti paši, a ako bude potreb-

no mi ćemo se već za nekoliko dana i sami predstaviti. Čuvši da monsinjor želi s njim razgovarati o nama, paša se smirio, i odgovorio da završimo naše poslove u Stubli, ali da nas, prije nego što otputujemo, želi vidjeti, a također i zbog toga što je tada tu bio i skadarski paša, koji je želio od nas čuti novosti iz toga grada.

Stigli smo u Gnjilan 20. siječnja pred zalazak sunca. Odmah sam paši poslao pisamce obavijestivši ga o našem dolasku, i moleći ga da nas što prije primi, budući da smo sljedećeg dana namjeravali putovati u Ferizović. Odgovorio je da nas zbog toga, što ima pune ruke brzojava, ne može primiti, ali da će nas sutra ujutro oko 10 sati čekati u svojoj privatnoj kući. Sutradan u određeno vrijeme pokucali smo na njegova vrata, a on nam je poručio da će nas primiti nešto kasnije i da pričekamo u saraju u vijećnici. Kakve li finoće! Cijeli smo jedan dan putovali naporno po snijegu, hladnoći i blatu, a i konji su bili pogođeni za samo jedan dan. Osim toga jako smo žurili u Ferizović gdje bi sutradan, u nedjelju, slavili svetu misu, a on nam se ovako narugao. Ali morali smo se strpjeti. Otišli smo u saraj i tu smo morali čekati ni više ni manje nego dva i pol sata. Napokon je, dopuštenjem Božjim, došao paša. Nije pitao ništa važno, i nije se isplatilo podnijeti ni sam napor tako duga puta ni tolika uznemirivanja. Htio je znati tko smo, zašto smo došli u ta sela i izrazio sumnju da smo došli podizati crkve i držati škole. Umjesto nas odgovorio je monsinjor Fantella, znanac i osobni pašin prijatelj, rekavši mu da smo svećenici iz Skadra koje je pozvao skopski nadbiskup da pomognu župnicima kako bi im olakšali poboljšati vjersko stanje kod svih ovih katolika i da ih zato svaki pojedini župnik zove u svoju župu. Što se tiče gradnje crkve i škole u Binču, ništa od toga nije istina. I zaista kako bi bilo moguće podići dvije zgrade koje traže mjesece i mjesece rada? Uostalom ako se ne vjeruje njemu, neka upita ljude, svoje pouzdanike u mjestu, pa će vidjeti da crkva i škola u Binču ne postoje, osim u mašti naših tužitelja. Paša se uvjerio i po svom pisaru (starcu od svojih 65 godina, koji je tada, baš toga tjedna uzeo za ženu jednu djevojčicu uz ostale koje je već imao) sa svom veličanstvenošću odgovorio da u carstvu nije zabranjeno podizati crkve i škole, samo se traži da se dobije prethodna suglasnost iz Carigrada, pa želi da shvatimo kako njegovo veličanstvo veliki sultan lako daje dopuštenje kad ga se za to zamoli itd. itd. Međutim oni (katolici) iz Đakovice znadu koliko vrijedi ovaj odgovor, koliko su sultan i vlasti spremni dati takva dopuštenja. Već više godina traže iz Carigrada ferman za gradnju crkve i još ga vlasti nisu izdale. Moglo bi se navesti i drugih sličnih primjera koji bi opovrgli ovu (pisarovu) tvrdnju, ali nije to bilo vrijeme za pripovijedanje. Poslije toga je paša zaželio vidjeti naše putovnice. "A kako to", reče, "da je jedan od vas talijanski, a drugi turski podložnik, a da obojica imate putovnice potvrđene od austrougarskog konzula?" Objasnili smo mu da smo mi kao svećenici pod zaštitom Austrije koja je zaštitnica kulta u Albaniji. Odgovor

mu se nije jako svidio. Rekao je da moramo imati turske putovnice i izdao naredbu da nam se odmah priprave, a monsijor Fantella je za nas jamčio. Tako, osim što smo putovnice morali dobro platiti, što se moglo očekivati i u kojoj boljoj situaciji, nama nije više bilo moguće istoga dana otputovati u Ferizović.

Završivši razgovor s pašom, izašli smo tog poslijepodneva pogledati neke stvari po Gnjilanu, gradiću od 5 000 duša, smještenom u uvali između brežuljaka koji se dižu prema zapadu od ravnice Morave i udaljenom nekoliko sati od srbijanske granice. Stanovništvo je pola muslimansko, a pola pravoslavno. Tu nema više nego samo jedna katolička obitelj koja je sva smatrala blagdanom to što nas je ugostila, a još više što smo toga jutra služili misu u njihovoj kući. Svi su se njezini članovi tom prilikom ispovjedili i pričestili. Obojica smo sljedećeg dana dopodne napustili Gnjilan i poslije deset sati putovanja prispjeli u Ferizović gdje smo slavili misu, ali za propovijed i ostale pobožnosti kazali smo narodu da se okupe predvečer jer smo bili jako umorni, a već je bilo i kasno.⁴⁰⁴

Misije 1900. godine

Isusovac o. Franjo Genovizzi piše 8. rujna 1901. godine isusovačkim bogoslovima u Portorožu: »Predraga braćo u Kristu, mir Kristov! Znadete li zašto vam upućujem ovo moje izvješće o misijama održanim u Crnoj Gori i Janjevu? Zato da bih vas oduševio da velikom marljivošću učite i sve bolje vježbate hrvatski i srpski jezik. Ne samo u Dalmaciji i Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini gdje naša Provincija može učiniti nešto dobra za duše poznavajući te jezike, nego ih je dobro znati i u Albaniji. Ja blagoslivljem Boga koji mi je dao milost da ih na neki način mogu govoriti, jer je ne tako rijetko potrebno i ovdje u Skadru saslušati ispovijedi slavenskih osoba. A kad se dođe u nadbiskupiju Prizrensku i skopsku, ne samo da je korisno znati hrvatski i srpski jezik kojim se ondje govori nego je to i potrebno jer su ti jezici dosta slični, a u nekim mjestima prevladavaju, jer su to jezici zemlje. Zbog te činjenice je iz Dalmacije došao u Albaniju otac Jeramaz s kojim sam se sastao po završetku misija u Prizrenu radi održavanja misija u Crnoj Gori. Iz Prizrena, grada orijentalnog stila – ovom riječju već sam vam ga opisao – za dva dana putovanja stigli smo u Crnu Goru. Najprije do Ferizovića treba putovati 10 ili 11 sati španjolskom kočijom, a to su kola koja imaju sjedište ne obješeno na opruge kako je to redovito uobičajeno, nego učvršćeno na osovine kola ili na daske između točkova, tako da kad je put ravan i dobro održavan, svaka mala rupica prouzroči treskanje. Zamislite kako mora biti onome

⁴⁰⁴ Giacomo BONETTI, *Un' escursione nell' arcidiocesi di Scopia dal 3 ottobre 1896 al 21 febbraio 1897*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie IX, Venezia, 1898, str. 71-78.

koji mora putovati jednim od putova u Albaniji, koji su nerijeko prepriječeni jarčičima, razrovani udubinama od vode i gusto načičkani stršećim kamenjem. Dovoljno je nekoliko sati da čovjek zbog ovakve neprestane truckave i loše podešene vožnje mora od vremena do vremena sići s kola da se oporavi. Put kojim smo išli uzdiže se od brežuljka do brežuljka s jednom jako lijepom uzbrdicom sve do vrha brda koje je visoko 915 metara nadmorske visine. Ovo brdo zove se Čafa Dunlit, i dijeli polje i brežuljke Prizrena od onih Kosova i Kosova Polja pa se zato s toga brda pruža čudesno lijepa panorama s jedne strane prizrenske doline, a s druge kosovske doline koja je još veća i veličanstvenija od one prve.

Spuštajući se na drugu stranu prešli smo jednu ljupku uvalu od koje smo poslije tri sata ne jako strmog spuštanja došli u Stimlje koje je smješteno u jako plodnoj kosovskoj ravnici i držeći se pravca jug-istok, stalno po obodu brežuljaka kroz šumu, po jednom prilično dobrom putu, napokon smo stigli u Ferizović, veliku varošicu nastanjenu većim dijelom mislimanima. Katolika, koji su tu došli iz različitih gradova radi trgovine, koja ovdje svakim danom sve više oživljava, ima 200, a koji su tek prošle godine nakon tisuću pokušaja i napora uspjeli od vlasti dobiti dopuštenje da mogu imati župnika i kapelu. Drugog dana putovanja iz Ferizovića u Crnu Goru išli smo oko osam sati. Prešavši jedan drugi brdski lanac i potom plodnu Moravsku ravnicu, došli smo konačno u uvalu koja vodi k predragom Marijinu svetištu zvanom Crna Gora. Neće biti nekorisno zabilježiti da je naziv Crna Gora (turski Karadak) kojim se naziva svetište i Gospa koja se u njemu štuje, zajednički naziv ove grupe planina koje se protežu između Skoplja, Kačanika i Gnjilana u čijem se središtu uzdiže svetište i gdje većim dijelom stanuju ljaramani ili potajni katolici.

No, dosta sam se zadržao na topografskim obavijestima, pa zato prijedimo na neke povijesne bilješke koje se odnose na svetište, polazeći od misija koje smo tu održavali 8 dana. Od šest sela koja tvore župu Crna Gora, dva, Stubla i Binač, govore albanski, a druga, to jest Šašare, Letnica, Vrnez i Vrnaokolo govore, osim malih iznimaka, samo hrvatski, određenije, govore kao i u župi Janjevo, gdje se upotrebljava isti jezik manje priprost od ovoga u ova četiri sela. Prema našem planu, ja, koji sam cijelu godinu bio kao misionar u Mirditiji, pa se zbog toga nisam mogao pripremiti za propovijedanje na hrvatskom jeziku, zadovoljio sam se službom katehiste dječaka i djevojčica (a to je ono što od nedavno rade, ovdje u Albaniji, naša braća pomoćnici pridodani našoj Misiji) i službom pomaganja u ispovijedanju. Ali budući da ovaj narod još nije imao misija, nije shvatio o čemu se radi, pa zbog toga nije u velikom broju dolazio u crkvu, a nije dolazio također ni zbog toga što je otac Jeramaz govorio previše otmjenim hrvatskim jezikom, osobito za ova mjesta, i što se služio lijepim izrazima, slabo razumlji-

vim ovom narodu, koji govori jednim mješovitim jezikom s mnogo turskih i albanskih riječi, pa sam po njihovoj želji i dopuštenjem svećenika tog svetišta, trećeg dana misija morao podići tribinu i, prevodeći u mislima na hrvatski jezik propovijedi koje sam držao na albanskim misijama, počeo propovijedati u albanskom stilu, služeći se njihovim načinom, gestama, glasom i izrazima koji su prilagođeni naravi tih albaniziranih Slavena, i što više s Raspelom u ruci, prijeteci Božjim kaznama, ne bi li 4 sela došla jutrom i večerom na misijske vježbe. Otac Jeramaz znade koliko sam počinio jezičnih nesklapnosti propovijedajući i katehizirajući a da se nisam mogao pripravit, i to na jednom jeziku kojeg sam naučio samo djelomično prije devet godina u Portorožu. Ipak Gospodin je blagoslovio napore koje sam poduzeo. Dan poslije toga crkva je bila puna naroda, a broj djece za katehizaciju od 30 ili 40 povećao se na 140 i više. No četvrtog dana misija i nadalje morao sam djelomično obustaviti vježbe poučavanja (na način Albanske misije, način koji je jako potreban i koristan) djece u molitvama i vjeronauku od jutra do večeri, jer je Otpis Svetog Sudišta Penitencijarije obvezivao mene, oca Jeramaza i još jednog trećeg ispovjednika sjedjeti 7 do 8 sati dnevno u ispovjedaonici. Radi veće komotnosti penitenata za mene je na otvorenom bila podignuta ispovjedaonica na jednoj livadi blizu crkve. Četiri stupca usađena u zemlju, natkrivena i ograđena lisnatim granama, bili su moja ispovjedaonica iz koje sam od vremena do vremena ustajao na deset minuta radi animiranja u učenju molitava, koje sam djelomično povjerio jednom dobrom mladiću iz sela.

Ove misije kao i one u Janjevu, održane ponešto na dalmatinski, a ponešto na albanski način, bile su od Boga blagoslovljene. Postigli smo javno oproštenje jedne i pol krvi, to jest pomirili smo dvije obitelji koje su tražile krvnu osvetu nad onim koji joj je ubio jednu osobu i drugu koja je željela osvetiti ranjavanje. Drugih krvnih slučajeva nije bilo, budući da je u Janjevu ubojstvo užasna stvar, narod je blag, a i sama vlast u Gnjanu i Prištini mogla je bolje kažnjavati nered u ovim krajevima negoli drugdje, i to je bilo jako dobro. U ovih osam dana bilo je 1 200 pričesti. Kod pričješćivanja je svatko dobio po jedan križić i medaljicu koje smo davali za uspomenu na misije. A u istu svrhu prije zaključenja misija podignut je jedan veliki križ na jednoj uzvisini koja nadvisuje svetište i jedan drugi križ u Šašarama na jednom brijegu koji dominira nad sjevernom stranom Letnice. Među onima koji su se pričestili bio je i jedan glavar iz sela Vrneza, koji je, primivši medaljicu kod oltara, tu medaljicu objesio izvana na odijelo da mu bude kao ukras. Povevši se za njim i mnogi drugi su dolazili u crkvu s medaljicom na grudima, a i inače su s njom hodali. Tada je taj čovjek tih dana bio osobno pozvan zbog nekakvog posla k vlastima u Gnjan. Otišao je računajući da će se posao obaviti na zadovoljstvo i jedne i druge strane. Ali kad je bio otpravljen iz službenog ureda, rekli su mu da je uhićen. A zašto? Neki visoki

činovnici primijetili su onu medaljicu koju je on javno nosio na grudima. Rekli su da je to nekakvo odlikovanje koje su mu donijeli isusovci iz Austrije (kako su oni to kazali) u ime cara. Taj je čovjek, dakle, bio neprijatelj ili u najmanju ruku sumnjiv vlastima. I zato je ostao zatvoren dotle dok se nije rasvijetlilo značenje toga tajnovitog odlikovanja. Ipak su ga za nekoliko dana pustili, jer su razmišljajući bolje shvatili i ustanovili da to nije bilo ništa drugo nego medaljica Srca Isusova i Majke Božje.

Ove misije koliko su mnogo poslužile oživljavanju pravog kršćanskog života katolika spomenutih četiriju sela, toliko su imale silnog i spasonosnog odjeka među potajnim katolicima ili ljaramanima Karadaka, čija je ustrajnost u vjeri jako napadana osobito ovih posljednjih godina. I vi, predraga braćo, imate u njima polje prostrano i dostojno vaše revnosti da ga sada obrađujete svojim molitvama i željama, a kada dođete, ako se to Bogu svidi, svojim znojem, a možda i krvlju.

Tada smo putovanjem od 9 ili 10 sati, kao i uvijek preko brežuljaka koji zatvaraju Moravsku i Kosovsku ravnice, prešli u Janjevo. (...) Ovim zaključujem moje izvješće o misijama u Crnoj Gori i Janjevu. Naći ćete nekoliko ovdje priloženih listića na kojima sam skupio neku povijesnu građu o svetištu u Crnoj Gori. Dok budete čitali taj spis neka se u vama probudi još žarči osjećaj prema našoj dobroj Majci Mariji, i želim da se osjetite potaknutim pomoliti se za našu dragu Albaniju, zbog čega ostaje veliki dužnik Vaš u Kristu sluga Francesco Genovizzi, isusovac.«⁴⁰⁵

Misije u Stubli i Binču 1900. godine

Završivši misije u Letnici, isusovci su 1900. godine pošli na misije u Skoplje, Ferizeviće, Stublu i Binač. O tim misijama također izvješćuje misionar o. Franjo Genovizzi: »Zbog dovršenja pohoda župi Crna Gora preostalo nam je još održati misije u Stubli i Binču, toj jest sinovima onih mučenika koji su polovicom prošlog stoljeća prinijeli žrtvu časti, imanja i života u groznim mukama i s neizmjernom hrabrošću kako u zavičaju tako i u progonstvu. Zbog toga i zbog rijetke pobožnosti naslijeđene od svojih plemenitih predaka Stubljani i Binčani su posebno dragi našem srcu.

A gdje su se održavali programi za vrijeme ovih dvojih misija? Budući da nema ju nikakve crkve, održavali smo ih u jednoj štali. Drugoga mjesta, koje bi moglo primiti sav narod, nije bilo. Razumljivo je da su se svakog jutra, za neko vrijeme,

⁴⁰⁵ Francesco GENOVIZZI, *Missione di Crnagora e Jagnevo*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902, str. 89-98.

izvodile iz štale krave, telad i kokoši da se štala isprazni. Jednim crvenim zastorom prekrili smo zid pod kojim je na jednom sanduku bio podignut oltar. No ipak je to uvijek bila samo štala. Također i u Binču, zbog kiše koja je tih dana padala, nije se moglo osloboditi više nego samo polovica štale. Vjerujem da je tu neki dobri anđeo, od onih koji su bili oko oltara za vrijeme svete Žrtve, spriječio da se svim tamošnjim kravama nije prohtjelo mukati, inače jadni mi! U Stubli smo zatekli jednog seljanina veoma upornog u nakani da ubije jednog iz Binča zbog toga što je svojoj kćeri dopustio da postane redovnica, premda je ranije bila obećana jednom njegovom sinu. Na početku je otišao iz sela da ne dolazi na misije. Poslije se vratio, ali o dolasku k nama nije htio ni misliti. Rođaci i prijatelji nastojali su ga vratiti Bogu, ali uzalud, što više izgledao je još bjesniji. Otac Pasi je dvaput s njime razgovarao, ali bez uspjeha. Tada su rođaci, zbog toga pritisnuti od toga oca misionara, javno izjavili za vrijeme propovijedi da više ne priznaju za svog rođaka čovjeka koji se opredijelio za demona i koji planiranjem ubojstva želi uznemiriti selo. Ako učini to što je naumio, oni ga neće više ni u čemu pomagati. Njegova ga je obitelj ponovno i ponovno sa suzama u očima molila da se pomiri s tim čovjekom iz Binča koji raskidajući te zaruke nije učinio ništa drugo nego to što je bilo pravo njegove kćerke, od Boga pozvane u njegovu službu u jednom savršenijem načinu života. Ali on je upadao u bijes protestirajući da se neće nikada pomiriti. Jadnik! Bio je jedini koji nije sudjelovao u blagodat svetih misija. Njegova starija kćerka za vrijeme jedne procesije na groblju koja se održavala na zaključenju misija, ustala je u nazočnosti svih, i dok je naš otac superior dijelio posljednji blagoslov, došla je na mjesto na kojem smo mi bili, pristupila mu i poljubila Raspelo u znak da uklanja svaku mržnju i zamolila misionara da ne prokune njezina oca zbog njegove tvrdokornosti, i svojevoljno prisegla na raspelo koje je misionar držao u ruci da će učiniti sve da njezin otac, htijući imati pomoćnika u ubojstvu ili nanošenju štete onome iz Binča kojega je mrzio, ne nađe nikoga tko bi mu pomogao. Tolike prijetnje a još više milost Božja razbudile su ga pa je poslije četiri ili pet mjeseci između tog Stubljanina i Binčanina bio za stalno zaključen mir.

Tako su, dakle, te misije, kao i poslije one u Binču, sretno završile. U blagodatima misija sudjelovali su također i ljaramani ili potajni katolici nastanjeni u Karadaku kao i u selima koja graniče sa Stublom. Oni su k nama dolazili kriomice da tom prigodom budu poučeni u vjeri i ojačani svetim sakramentima. Utješili smo ih i podijelili pobožne predmete za njih i za druge njihove prijatelje i rođake koji nisu mogli doći i sudjelovati u misijskom programu. Neka ih Presveto Srce Isusovo sačuva postojanima u vjeri, i neka pošalje radnika također i u ovaj dio svog vinograda! Ovom prilikom se također, dobrotom i revnošću velečasnih svećenika iz mjesta pronašao način da se ovim nesretnicima pruži

duhovna pomoć koju ranije sve do sada nisu imali, a koja će, nadajmo se, imati jako spasonosne posljedice.

Iz Stuble smo 14. listopada ponovno sišli u svetište Majke Božje Crnogorske. Ganuti srcem krenuli smo od tog čudotvornog lika pred kojim smo živjeli, molili i radili dva mjeseca ove godine. I s njezinim blagoslovom otac superior je otputovao u Đakovicu, ostavivši mene i katehistu Petra da održimo misije u Binču. Jedina neurednost koju smo tu zatekli bila je jedna nezakonita i sablažnjiva veza dviju osoba, ali Presveto Srce taknulo je njihova srca na pokajanje pa je njihovim vjenčanjem tih istih dana nestala također i ta sablazan. Tako sam se ostavljajući Binčane zadovoljne zbog misija, i ja, ne manje zadovoljan zbog njihove posebne pobožnosti, završavajući koncem listopada putovanje u Ferizović i Prizren, mogao u Đakovici pridružiti ostalim našima koji su ondje radili, i poslije poći u sela velike župe Peć u kojima su bile jako velike potrebe.⁴⁰⁶

Misije u Vrnaokolu, Vrnezu i Stubli 1905. godine

Misionar o. Franjo Genovizzi 15. svibnja 1906. godine izvješćuje superiora, svoga kućnog poglavara, o svom misionarskom radu:

»O onim misijama koje sam ovdje održao u 6 gradova ili župa s ocem Busettijem od 12. kolovoza do 15. listopada neću govoriti, budući da sam o njima već pisao. Što se mene tiče, najprije sam otputovao na Kosovo, održao na hrvatskom petodnevne duhovne vježbe sestrama Milosrdnicama u Prizrenu, a zatim sam otputovao sa spomenutim ocem i dvojicom katehista koje ste poslali i navečer 20. listopada stigli smo u Letnicu, svetište čudotvorne Djevice koja se štuje u tom slavlom svetištu.

Župa Crna Gora sastoji se od 5 sela koja su međusobno udaljena od dva do tri sata hoda. U dva sela žive Albanci, a u tri Hrvati. Tu smo održali petore misije: u Binču, Stubli, Vrnezu i Vrnavokolu, te u Letnici i Šašarama. Ispriopovjedit ću sve što se odnosi na te posljednje misije. Selo Letnica zajedno sa Šašarama ima jedno 150 obitelji, i budući da skoro svi govore hrvatski, ni jedan od moja tri druga nije mi baš mogao pomoći u misijama koje sam njima držao. Tu je bilo teško istovremeno preuzeti i propovijedanje, i ispovijedanje i uklanjanje svađa nastalih iz međusobnih mržnji i iz drugih razloga, a najteže je bilo katehizirati djecu kojoj je to bilo jako potrebno. Odredili smo, dakle, ovako: Najprije održati male misije za muške i ženske koji još nisu sklopili ženidbu, a zatim druge

⁴⁰⁶ Francesco GENOVIZZI, *Cenno sulle missioni di Scopia, Ferizović, Stubla e Bincia*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902, str. 108-113.

misije od devet dana za ostali narod. Ovim se postiglo: 1. Da sam mogao skoro cijeli dan katehizirati djecu i poučavati ih u potrebnim molitvama. 2. Umanjiti istovremenu navalicu na ispovijed i djece i odraslih. 3. Zatim olakšati odraslima dolazak na misijske vježbe, budući da su bili slobodni ostavivši sinovima i kćerima da čuvaju kuće i stoku, dok oni budu na misijskom programu. Tako smo, dakle, uradili. Od prvog dana imao sam oko sebe 250 dječaka i djevojčica, to jest sve njih koliko ih ima u Šašarama i Letnici. Izjutra, budući da su svi bili na okupu, učio sam ih pjevajući naglas molitve. Zatim bi se okupili pred oltarom Majke Božje gdje sam im držao nagovor, prilagođen njihovoj sposobnosti, o vječnim istinama. Tada je slijedila misa za vrijeme koje smo zajedno molili kronicu Blažene Djevice, a zatim je slijedila pouka, obogaćena istinitim događajima, kojom su im se ponovno dozivale i usijecale u njihovu pamet njihove dužnosti i tako ih se pripravljalno da posljednjeg dana prime sakramente. Jdna dječica! Nisu baš tako puno znali o Bogu. Oni su bili najsretniji kad bi im se držao vjeronauk i kad bi stajali oko mene od jutra do večeri. Djeca do tada nisu znala ništa drugo nego samo Očenaš i Zdravomariju, a u tih pet dana uspjeli su naučiti Vjerovanje, Zdravo Kraljice, Anđele Božji, čuvaru moj, Sakramente, te Božje i Crkvene zapovijedi, pa Djelo skrušenja i Pet stvari potrebnih za dobru ispovijed, i još Malu kronicu za pokojne i Zlatnu kronicu Presvetog Srca Isusova koju sam ih naučio pjevati na melodiju po notama koje se nalaze na 202. stranici "Vodiča k Presvetom Srcu Isusovu", koji je naš otac Enrico Bontempo dao tiskati u sjemenišnoj tiskari u Padovi prije šest godina. Svi su to zavoljeli, pa sada kad netko dođe nedjeljom na misu u to svetište (kako mi je pripovijedao revni župnik tih sela tri mjeseca poslije toga) ostane zapanjen kad čuje pjevanje svih onih molitava koje ta ista djeca pjevaju jedne za vrijeme svete Žrtve i poslije nje. Na taj se način postiglo da ih djeca nisu zaboravila, a postiglo se i to da su ih i stariji malo po malo učili i usavršavali. Završivši te prve male misije održao sam druge odraslima i to metodom koje se običavamo pridržavati u našim misijama s Albancima. Od prvog dana oni iz Letnice svi su bili na propovijedima, ali oni iz Šašara nisu tako dolazili. Nisam se javno u crkvi požalio, jer tu je bio velečasni župnik, koji je znao bolje postići ono što je želio. Poslije ručka pozvao je sa sobom brata Renzija i osobno otišao u Šašare da dovede i one koji još nisu dobro znali što su to misije vjerujući da je dovoljno doći jedan ili dva dana zbog ispovijedi i pričesti. Vidjevši ga da dolazi na njihov brijeg, Šašarani su mu pošli ususret da ga pozdrave i da mu poljube ruku, kako običavaju činiti svećeniku, a još više su dolazili zbog toga isusovca kao misionara i stranca. Govorili su župniku: "Dobro došao, slatki! Daj nam svoju slatku ruku!" Ali župnik je pokazao nezadovoljstvo što velik broj njih nije došao na misije toga jutra. "Kakvu slatku ruku?", počeo je vikati. "Kakvu slatku ruku?, u crkvu, u crkvu sutra!

Nema nikakve ruke, nego ću vam dati da ljubite ovu batinu! Što je ovo? Treba u crkvu! I kako to da niste došli? Sutra svi u Crkvu!” Nastavio se ljutiti i prijeteci stalno ponavljao te četiri riječi. To je bilo dovoljno da ih uplaši i da ih potakne na revnost. Sutradan su svi na vrijeme bili na misijskim vježbama koje su, Bogu hvala, bile najočevidnije blagoslovljene. Za vrijeme tih misija vidio sam prizor koji zbog svoje posebnosti zaslužuje da bude zabilježen. Mana tih dvaju sela je u tome da se prepiru i zameću kavgu bučno se vrijeđajući od jutra do večeri, a ponekad (budući da se ne naljute sve do ubojstva kako to često čine Albanci) kavga završi tučnjavama i međusobnim ranjavanjima, jer se udaraju štapovima, a laćaju se i srpova i sjekira. Tada, mjesec dana prije našeg dolaska, posvađala su se međusobno četiri brata iz Šasara. Jedan od njih, rasrđen na najmlađega brata, zgrabio je sjekiru i udario ga sučelice tako da mu je umalo odsjekao nos. Napad je bio težak. Cijelo se selo pobunilo protiv nečovječnog ranjatelja. A budući da nemaju sudova kojima bi se s korišću obraćali u pojedinim slučajevima, problem su prenijeli na župnika, da on krivcu odmjeri odgovarajuću kaznu. Tada, dakle, kad su za vrijeme misija uklanjali međusobne mržnje, isplivalo je pitanje tog ranjatelja. Glavari sela vezali su mu ruke odostrag i doveli ga k župniku da presudi što se ima uraditi. U mjestu je običaj da se ne odugovlači ispitivanje krivca, pa je župnik odmah pozvao svog slugu. “Donesi mi”, reče, “batinu”. Zaista mu je donio batinu jedan metar dugu i oko 5 centimetara debelu. Zatim je naredio glavarima da krivca odvedu u crkveno dvorište. Odredio je dvojicu jačih da mladića čvrsto drže ispod ruku. Tada ga je župnik namjestio u položaj koji je za taj čin potreban, a koji je izvršen tako da ga se dvadeset puta udarilo odostrag, dok je jadni pacijent skakao i dok se sav iskrivljavao kako bi izbjegao bar koji udarac. Taj je čin bio nekako i komičan i primitivan i pokazivao je da se u nekim stvarima nalazimo još u srednjem vijeku. Kad je sve bilo gotovo, jadnik je jako tužan otrčao niz cestu prema svom selu, a slijedili su ga njegovi suseljani koji su šaljivo komentirali tu epizodu. Susrevši ga poslije tri dana, župnik ga je upitao: “Znadeš li tko te je prekjučer ondje dolje u crkvenom dvorištu tukao?” “Eh, Dumo (don, gospodin, op. a.), tvoja slatka ruka, o velečasni!” Tada je župniku poljubio ruku u znak zahvalnosti što mu je pomogao da za svoj grijeh izvrši pokoru.

Iz župnog stana koji je kod svetišta otišli smo u Vrnaokolo. To je selo udaljeno od Letnice oko sat i pol hoda, a koje je zajedno s Vrnezom sudjelovalo u misijama. Vrnaokolo i Vrnez zajedno imaju 70 obitelji. Tu smo na konačište i hranu išli od kuće do kuće kako su nas već Vrnavokoljani pozivali. Samo smo za misu imali jedno stalno mjesto, a to je bila štala iz koje je bila udaljena stoka kako bi se na neki način dobilo bar privremeno bogoslužno mjesto. Budući da oni iz Vrenza govore samo hrvatski, a oni u Vrnavokolu mješovito hrvatski i albanski,

bilo je prirodno da tu s velikim naporom propovijedam hrvatski, jer tu nije bilo puno onih koji su znali albanski. A tako sam malo znao hrvatski koji sam nešto malo naučio prije 20 godina i više od polovice zaboravio. Dodajem da se za to propovijedanje nisam imao vremena pripravit jer me nisu obavijestili na vrijeme. I onim našima koji su dolazili iz Dalmacije bilo je također iz više razloga teško. Međutim, kad nema konja, kasaju magarci, pa sam se ja, da ti katolici u Crnoj Gori, a zatim oni u Janjevu ne budu lišeni misija, morao sam pokoriti i poslušati onoga koji me je poslao propovijedati i misionariti po tim selima. I samo zato što sam vjerovao da poslušan čovjek odnosi pobjede, dobro sam se izvukao, pa mogu bar reći da me je narod dovoljno razumio, što ni onima koji su ovdje govorili čistim hrvatskim jezikom Dalmacije ili Hrvatske nije bilo lako postići.

Budući da Vrnez i Vrnavokolo još nikada nisu imali misije, bile su krajnje potrebne. Ne samo zbog toga što djeca nisu znala ni jednu molitvu nego puno više zbog teških zamršaja koji su postojali u oba sela. Trebalo se najprije pobrinuti da brat katehista, koji zna albanski, ide u obitelji moliti na tom jeziku. Zbog onih koji znadu samo hrvatski, poveo sam iz Letnice jednog klerika koji se tu u pravi čas zatekao. Malo sam ga poučio kako se katehizira, povjerio mu jednu grupu djece i pomalo mu pomagao kad sam mogao. Uspio ih je naučiti sve ono što sam i ja naučio djecu u Letnici. Oduševljenje za vježbe koje se probudilo u ta dva sela bilo je zaista izvanredno veliko. Djeca su dolazila k nama ujutro, a kućama se vraćala pred večer izvršavajući svoj *vjerujem* prvi puta nakon otomanske okupacije te pokrajine, a zrakom i okolnim uvalama odjekivala su pjevanja Zlatne krunice Presvetog Srca, koju su djeca putem pjevala na sav glas, ona iz Vrnavokola na albanskom, a ona iz Vrneza na hrvatskom jeziku. Odrasli su slijedili primjer djece, pa budući da onaj *koji moli dobiva*, milost je Božja već prvih dana strujila mijenjajući njihova srca da postanu slična Božanskom Srcu Isusovu, koje nisu prestajali moliti: *Isuse blaga i ponizna srca, učini srce moje po srcu svome*. Zaista im je bila potrebna ta molitva. Uzajamna mržnja, udaljenost od crkve, vjerska nepoučenost i zle navike učinili su da im se srce jako razlikovalo od ovog Božanskog uzora. Budući da su svi iz Vrneza i Vrnavokola s odgovornošću poslušali Gospodinov glas koji ih je pozivao na obraćenje, njegovi su blagoslovi bili obilni. Ovom dodajem da smo uspjeli pomiriti tri krvi koje su već poodavno uzrok straha i komešanja svih 60 kuća u Vrnavokolu, a zbog kojih je trebalo pomiriti najveću obitelj iz tog sela s jednom obitelji iz Stuble iz koje se jedan njezin član usudio napasti i oteti pušku jednom sinu i pastiru one obitelji, tjerajući ga i udarajući ga tom njegovom puškom. To je uvreda koja se u Albaniji najteže oprašta, budući da onaj koji nekoga udari ili mu otme oružje, teško osramoti tog čovjeka. Zato će ovdje spremnije oprostiti jednu ili više krvi, nego-

li jedan takav napad. I zato je razumljivo da smo, nakon što je uvrijeđena obitelj poslije jedne propovijedi željela dati oprostjenje ljubeći Raspelo u nazočnosti naroda, što je bilo očito ganutljivo, obvezali uvreditelja da se ponizi moleći oprostjenje od seoskih prvaka, i da glavar one kuće u ime svog sina koji je nanio uvredu isplati uvrijeđenom onu svotu novca koja se u sličnim slučajevima mora isplatiti uvrijeđenom po albanskom plemenskom zakonu. Dok sam se, dolazeći iz Letnice, uspinjao na brijeg koji Letnicu razdvaja od Vrnavokola, prišao mi je jedan seljak i rekao: "Oče, vjerojatno ti još dobro ne znaš da sada ulaziš u selo udareno najvećom kaznom. Svi stanovnici sela su pod teretom prokletstva. Njihovo je groblje udareno interdiktom (zabranom, op. a.)." "Zaista? Ma kako, zašto?" "Eh, oče, to je preduga stvar da bi se ispripravilo sve što se ovih posljednjih godina dogodilo u Vrnavokolu i što je dovelo selo do te nesreće." "Ali ja to moram znati, kako se to dogodilo, jer se drugačije ne mogu ravnati kad od oltara budem morao razgovarati s narodom, kako bi, ako bude moguće, našao za to odgovarajući lijek." "Dakle, oče, slušaj. Vidiš li ona brda, pa iza njih ona druga brda još veća i sva pokrivena šumom, stablima više ili manje debelim? Vidiš li one livade i udoline koje su ostale neobrađene? To je dio koji mi zovemo merajom. Naši oci nastojali su i pobrinuli se da svako pleme i skoro svako selo dobije vlastitu meraju s pravom da svako selo može izvoziti drva za sebe s tih brda i napasivati svoju stoku na svim onim livadama, a da nitko nije mogao postići posebne povlastice niti prisvojiti i jedan pedalj zemlje dokle god se prostirala meraja koja je morala biti zajedničko vlasništvo samo za upotrebu, a da je nitko nije mogao osobno posjedovati." Ja sam mu rekao: "Što je meraja u Albaniji, to ja znam. Ali vi u Vrnavokolu valjda imate u tom pogledu druge običaje?" "Drugih običaja nemamo, ali čuj što se dogodilo. Zbog nebrige nekih seoskih prvaka, a pomalo i zbog njihove pohlepe i popustljivosti neke od jačih obitelji dogovorile su se o proširenju granica svojih posjeda koji su bili međašni sa šumama i livadama meraje, i tako je netko prisvojio jedan, a netko drugi komad meraje na veliku štetu obitelji koje su bogobojaznije ili manje prepotentne, pa se nisu usudile prekoračiti pravo drugih, ostajući lišene nekih pašnjaka i u opasnosti da im se u budućnosti još više oduzme. Zbog toga je ta podijeljenost sela na dvije stranke koje rade jedna protiv druge želeći joj nauditi, a često su se laćali i puške, jedni da pritegnu one prepotentne i da ih otjeraju sa svog posjeda, a drugi da zaplaše one da ih ne uznemiruju u njihovom posjedu." "A zar nije bilo nikoga tko bi riješio taj vaš spor?" "Bilo je, naš prijašnji župnik dolazio je zbog toga k nama prije godinu dana. Razgovarao je s obje stranke i naveo ih da obećaju da će se stvari vratiti u prijašnje stanje. I zaista su s tim župnikom, koji ih je predvodio, počeli određivati pravedne međe posjeda svake pojedine obitelji. Prvog i drugog dana taj je posao tekao dobro, ali poslije se stvar pogoršala jer

su neki glavari zbog lažne samilosti dopuštali da neke obitelji zadrže dio meraje stečen nezakonito. Kad se to u selu doznalo, svatko je izvlačio svoj zaključak govoreći: 'Ako se prema Ticiju i Semproniju⁴⁰⁷ ima obzira i ako se njima daje povlastica, želim je i ja, jer i ja imam iste potrebe.' I tako se sve pokvarilo jer su se svi uzjogunuli i jer nitko više nije htio u ničem popustiti. Župnika su tada prozvali izdajicom i izrugivali ga. Župnik je obavijestio nadbiskupa koji je, da bi prisilio selo na njegovu dužnost, zaprijetio izopćenjem. To je zaista i učinio jedne nedjelje za vrijeme svete mise. Vidiš, dakle, oče u kakvom se stanju nalazi Vrnaokolo u vrijeme tvoga prvog dolaska u selo." Zbog svega toga i zbog drugih nereda za koje sam znao da postoje u Vrnezu i Vrnavokolu bilo je jasno da sam došao u jedan trnjak. Morao sam, dakle, raditi s razboritošću, s jakošću a još više s pouzdanjem u Boga moleći ga da svojom svetom milošću izmijeni njihova srca. Kad sam vidio da je po redovitom dolasku na propovijedi i po molitvama koje su svi prikazivali Presvetom Srcu Isusovu, njihov duh omekšao, i kad sam ispovjedio djecu i žene kojima sam zbog njihove velike revnosti u tim misijama dao prednost u pristupanju sakramentima, dok su muškarci imali više mogućnosti da se pripreme obzirom na svoje potrebe, došao je i čas ispovijedanja muškaraca. U propovijedi sam spomenuo problem meraje, pokazujući im kako njihove otimačine, mržnje, gundanja i sablazni nisu baš mali. Tko se, dakle, želi ispovjediti, apsolutno je potrebno da oni koji drže šume ili livade koje su nekad pripadale seoskoj zajednici, a koje su prisvojili mijenjajući međe svojih otaca, to srede, inače ih ja ne mogu odriješiti niti od grijeha niti od izopćenja i interdikta, niti im mogu dati papinski blagoslov kojim se zaključuju misije a koji im je toliko potreban. Sutradan na peti dan misija pritegnuo sam još jače, i nakon što sam im govorio kako sam bolje znao, a vidjevši da su još neodlučni zaista popraviti učinjeno zlo, rekao sam im da je baš sada vrijeme da se pokažu. A znajući da je njihov župnik još ranije pravedno razmjeravao međe posjeda svake pojedine obitelji, i budući da su se svi glavari složili da je to omeđivanje bilo jedino koje je bilo pravedno, dodao sam: "Na vama je, ljudi, da se sad opredijelite, želite li blagoslov ovoga Isusa rassetoga kojega vidite svega u krvi i ranama zbog vašega vječnog spasenja. I želite li se ispovjediti, morate odmah danas izjaviti da ćete me poslušati u pitanju meraje i da ćete ostati kod onoga što je crkvena vlast već odredila. Ako vi to ne želite, morat ću vas s velikom mojom nelagodnoću ostaviti bez sakramenata i bez blagoslova, a također i pod izopćenjem koje još uvijek pritište vaše duše i vaše obitelji. Ali što će tada biti s vama? Odlučite, dakle, za ljubav svog vremenitog i vječnog dobra i za ljubav ovoga Isusa rassetoga kojega

⁴⁰⁷ Izvjestitelj se ovdje služi rimskim imenima kako ne bi imenovao tada još živuće ljude, smatrajući događaj važnijim od imena.

vidite ovdje na oltaru, želite li njegovu milost i njegove blagoslove?” “Želimo”, povikao je narod jednoglasno. “Želite li i vi ljudi izjaviti kako su izjavila vaša djeca i vaše žene?” “Želimo.” “Ali ja vam to ne mogu učiniti ako ne poslušate Isusa Krista što se tiče ovog pitanja i obzirom na tolike štete za vaše duše i vaše obitelji. Hoćete li ga poslušati?” “Da, oče, poslušat ćemo.” “Dakle, koji to zaista žele neka ustanu, neka izađu na dvorište i neka kažu svoje ime kleriku koji će sad izaći s vama. Ako ne vidim vaša imena na tom papiru koji sam mu dao, ne mogu vas nikako ispovjediti.”

Ustajali su bez nagovaranja, pa je više od dvije trećine sela učinilo što sam želio. Samo se pet ili šest obiteljski glavara nije još pokorilo. Sljedećeg dana, pošto sam pohvalio one koji su se pokorili, propovijedao sam o krađi, a zatim uzevši Raspelo u ruku, i nastojeći da okaju taj najpogibelniji grijeh, izjavio sam da više ne mogu čekati. “Budući da neki više vole komad zemlje negoli božanske blagoslove, komad zemlje više od duše, komad zemlje više od Isusa Krista, ne mogu vas blagosloviti i ne mogu vas osloboditi izopćenja, ne mogu ponovno blagosloviti vaše groblje.” Stavio sam im pred oči sramotu koja ih čeka ako se ovih svetih dana ne pokore Isusu Kristu, i kazne koje im je On pripremio ako ne popuste, te vremenite i vječne štete za onoga tko ostaje u stanju izopćenja. Zatim sam se, zaključujući, okrenuo onima koji još nisu kao ostali zapisani kod klerika, i pitao ih što kane učiniti. A oni su odgovorili: “I mi se također želimo pokoriti Isusu Kristu.” “Hoćete li, dakle, odmah učiniti to što od vas tražim?” “Da, učinit ćemo.” “Dakle” (tada sam se okrenuo ne samo njima nego cijelom Vrnavokolu), “ako ste se zaista pokajali zbog učinjenog zla, sad je vrijeme da to dokažete. Ustanite vi, o glavari kuća, i svaki koji je prisvojio meraju neka ide i da odmah ukloni ili spali ogradu kojoj je ograđen nezakonito stečen posjed. Ako to ne učinite još danas, sutra vas neću blagosloviti i vi ćete na sebe navući zla o kojima sam vam ranije govorio.” Svi su ustali i vikali jedan drugom: “Nek ograda ide k vragu, samo da se mogu ispovjediti i dobiti Božji blagoslov!” I tako su hlabreći jedan drugoga odletjeli u polje odakle je nakon pet minuta gusti dim navijestio da njihove ograde nestaju bez traga. U tome je bilo lijepo vidjeti ljude kako s kosirima u rukama i ognjem uništavaju zlokobne ograde, tako da sam ih sutradan jako pohvalio.

Samo se glavar jedne obitelji još nije htio pokoriti zajedničkom zakonu (ipak se poslije 15 dana on sam predao) ali njegova upornost nije umanjivala radosti sela koje je kličalo vidjevši da su napokon izišli iz tog za njih najzamršenijeg pitanja. Tim više što su u rukama imali druga sredstva da tako nešto postignu i da prisile onoga koji je ostao sam. Ono, međutim, što je poslije nekoliko sati nadošlo da duboko poremeti njihovu radost bila je nezgoda sigurno potaknuta

od đavla zbog njegovih zlih ciljeva. Među onima koji su toga dana došli na misu bio je jedan starac od 60 godina koji je tamo došao zajedno sa svojim sinovcem i svojim nećakom. Kad su se oni poslije obreda vraćali kući, premda je znao da se cijela njegova obitelj zajedno s njezinim glavarom podložila zakonu o meraji, ipak je, budući da je bio čudak, počeo mrmljati i govoriti: "Što se svećenici i nadbiskup miješaju u našu meraju i zašto zbog nje proklinju? Što meni može nauditi ta njihova ekskomunikacija?" Sinovac, koji je bio dobar mladić od 30 godina, rekao mu je opominjući ga naglas, da ne govori tako loše. Drugi je dodao, kako je kod seljaka običaj, nekoliko riječi protiv sinovca, kojemu opet nije uzmanjkalo odgovora da mu ne ostane dužan. Tada je nećak, da obrani ujaka, započeo prepirku uvredljivim riječima, a sve se završilo tako da je sinovca udario kemenom u leđa, a dugi u slijepoočicu okrvavivši mu lice. Tako su svađajući se došli blizu njegove kuće. Žene su, čuvši galamu, izišle da vide što se događa, i opazivši krv koja se zgrušala na mladićevoj rani, počele su vikati: "Krv, Krv!" Sinovac koji se zvao Gasper, dao se na tu viku u bijeg i otišao iz sela znajući da ga u takvoj neprilici mogu ubiti iz puške da osvete ranjavanje nećaka Gjergja. Međutim, cijelo se selo sletjetlo na tu viku, tako da je vijest o događaju došla i do nas. Prečasni don Lush Kurti koji je bio došao iz Letnice da mi pomogne u ispovijedanju i rješavanju nereda u Vrnavokolu, odmah je s bratom Renzijem odletio u kuću ranjenoga, koja je bila udaljena 15 minuta od kuće u kojoj smo mi toga dana bili ugošćeni, i čuvši usput da je svemu tome uzrok onaj neobzirni starac, kad su došli k njima u kuću tražili su ga jer ga nisu znali po viđenju. Prepredenjak, shvativši kamo bi stvar mogla dovesti, odgovorio je da nije u kući, a u međuvremenu je krenuo do izlaza da pobjegne. Ali tu je bio netko tko je namignuo bratu Renziju da je onaj s kim razgovaraju upravo baš taj uplašeni starac. Skinuvši uže koje je bilo nataknuto na klin, svećenik i brat su ga zgrabili i svezavši mu ruke odostrag, praveći se ljutiti, i prijeteći mu, odvedu ga ispred sebe do oca misionara da mu bude suđeno. Mladić Gjergj izgledao je tada jako uplašen, pa je opravši još okrvavljeno lice slobodno pošao za ujakom da vidi svršetak. Kad su došli u dvorište kuće u kojoj smo bili ugošćeni, budući da je tada bio ručak, starca su vezanog zatvorili u jedan hambar, a selo se podijelilo na dvije stranke. Neki su željeli da ga se odmah prijavi vlastima kako bi ga one zadržale u zatvoru nekoliko godina za kaznu a i zbog drugih spleta koje je ranije napravio na štetu sela. Drugi, razboritiji, željeli su, međutim, da mu otac misionar za vrijeme tih svetih misijskih dana odredi tešku i javnu pokoru koja će mu pomoći da se opameti za ubuduće. A zbog toga što je bilo nemoguće optužiti starca pred vlastima a da se na sud ne odvedu i Gasper i Gjergj i tko zna koliko još drugih, zaključili su da je to stvar koja bi jako naškodila cijelom selu. Još nismo završili naš jednostavni ručak kad je jedna žena, sva uplašena,

došla vičući: “Brzo, oče, Gjergj umire, brzo, umire!” Kad smo, naime, ručali ili večerali, morali smo se po albanski svi izuti i prekrivenih nogu sjesti na zemlju na sag oko zajedničkog okruglog stola. Na tu vijest ja sam skočio na noge i bez cipela brzo otrčao prema vratima, a kad sam sišao na dvorište rekli su mi da je Gjergj odozad u kuhinji. Zatekao sam ga kako teško diše, stisnutih zubi, prevrnutih očiju, dok su mu se ruke trzale i dok je povraćao. Što se dogodilo? Možda se zbog događaja s Gasperom i ujakom, ali sigurno zbog rane koju je zadobio kamenom u leđa i slijepoočicu grčio i mučio da je napokon pao u nesvijest koja je trajala cijelo to dopodne. Budući da su se pokazali zbunjujući znakovi, dao sam mu odrješenje a zatim bolesničko pomazanje. Tada su ga na kolima prevezli kući gdje je poslije ubrzo izdahnuo na rukama majke i oca onaj kojega sam prije osam sati vidio živa i zdrava na molitvenoj pouci s drugim našim dječacima koji su dolazili na vjeronauk. Jadni Gjergj! Dan ranije obavio je preda mnoom svoju opću ispovijed, a tog istog jutra vratio se da se pomiri zbog nekih stvari koje je prethodnog dana zaboravio. Zatim je s velikom pobožnošću sa svojim drugovima pristupio svetoj pričesti. A u jednom časku mladenačke razjarenosti uvrijedio je svog rođaka i nabacio se na njega kamenom, zbog čega sigurno nije morao izgubiti milost posvetnu. I tko bi rekao da će nakon tako dobrog napredovanja u vjeronauku i tako pobožnog primanja svetih sakramenata, samo poslije nekoliko sati postati hladni mrtvac u svojoj kući? Želim se nadati da je tada poletio u nebo, međutim, oh, u kakvim je novim neprilikama ostavio svoje selo i nas u njemu! Još prekjucher, prije vigiliije zaključenja misija, radovao se s nama i još više s cijelim Vrnaokolom koje smo napokon sjedinili u svetoj ljubavi i koje je sretno uklonilo svu mržnju i sve pizme, a sada eto Gjergjove propasti, i evo ga oko večernjeg Gospina pozdrava okruženog glavarama sela koji su oplakujući njegovu nesreću uzdisali: “Jadnih li nas! Tko znako kolike se krvi mogu sad pojaviti u našem selu zbog ranjavanja i smrti ovoga jadnog mladića?” A zatim, pristupajući k nama, govorahu: “Oče, ne bi li ti mogao otići u pokojnikovu obitelj i zamoliti je da za ljubav svetih misija i Presvetog Srca Isusova oprostí ovu krv i vrati mir svima nama?” Priznajem da me je taj prijedlog ispunio nepouzdanjem. I zaista kako sam se mogao pojaviti u toj preožalošćenoj obitelji i moliti za oproštenje kad sam znao kakve su u tim časovima suze lili mladićevi otac i majka? Kako bih mogao očekivati da se tako brzo pomire s tim Gasperom koji je zadao smrt njihovu sinu koji je bio jedini oslonac i nada njihove obitelji? Nije običaj, dapače je u Albaniji velika sramota tako brzo oprostiti jednom ubojici. A zatim je li prikladno u nazočnosti tek umrlog čovjeka nadati se da će prije nego li ga roditelji pokopaju biti moguće navesti ih na herojski čin koji se od njih očekivao? Imao sam, dakle, sve razloge za strah da ću dolazeći kao podrednik u takvim okolnostima morat doživjeti neuspjeh, pa sam zato tim glava-

rima koji su imali razumijevanja za moje strahove odgovorio da te večeri u svojim obiteljima mole krunicu za tu njihovu novu potrebu, a sutra rano da dođu k meni. Jasno je da smo i mi i te večeri i sutradan u jutarnjoj meditaciji molili za tu svrhu. Pred kraj naše jutarnje molitve došli su spomenuti glavari inzistirajući ponovno na svojoj nakani, a to su željeli i don Lush i brat pomoćnik. Odgovorio sam da prihvaćam njihov pokušaj. Brat je pomoćnik, međutim, kad su došli njegovi dječaci kojima je držao vjeronauk rekao da kleknu i da mole Presveto Srce Isusovo da blagoslovi moj odlazak. I tako sam ja uzeo sa sobom veliko misijsko Raspelo te se uputio moleći putem Zlatnu krunicu s narodom koji me je pratio. Na oko dvadeset koraka od kuće ubijenoga susreli smo se s Gjokom, mladićevim ocem. Vidjevši nas, stao je zapanjen. Jedan od onih glavara odmah mu reče: "Gjoka, evo Isusa Krista u tvoju kuću." "Dobro mi došao", odgovori otac, poklekne i poljubi mi ruku. Unišao sam u kuću a glavari su krenuli naokolo da skupe sve članove približavajući ih nosilima za mrtve, a tada su otkrili lice dobrog Gjergja. Blagoslovio sam ga, pomolio se, a tada sam izašao van gdje sam s glavarima sela ostavio koprenom zastrto Raspelo. Kad su svi izišli iz kuće uputio sam im nekoliko riječi sućuti i ohrabrenja. Odgovorili su tako da su briznuli u plač. Zatim sam pristupio k ocu i majci. Spomenuo sam im Majku Božju na Kalvariji koja je gledala kako joj ubijaju božanskog Sina, govorio sam malo i o kršćanskoj ljubavi kojom nam Isus oprašta naše grijehе, o oproštenju koje je Isus dao njima u ovim misijama za vrijeme kojih su se ispovjedili. Zatim sam otkrio križ i stavio ga na zemlju. I dok su neki plakali, pokazao sam im rane Isusove i odmah s nazočnima počeo moliti Zlatnu krunicu Presvetom Srcu. Jadni roditelji, molili su s nama s očima uprtim u križ, lijući suze i prebolno uzdišući. Međutim, starac koji je prethodne večeri najprije ostavljen na slobodi jer je toga istog dana obećao da će sutradan izvršiti pokoru koja mu bude naređena, no jer nije bio spreman dati oproštenje na što ga je obitelj nagovarala, dok smo mi bili odlučivali moliti za oproštenje, on se zbog velike žalosti udaljio polako od nas i zatim pobjegao. Na moju sreću došao je na vrijeme. Dvojica su ga gravara slijedila i vratila, premda s poteškoćama. Završivši Zlatnu krunicu uputio sam nekoliko riječi plačućim roditeljima, kako su zahtijevale okolnosti. Gjoka mi je odgovorio: "Oče, kako naše srce može oprostiti dok je tijelo nešeg sina još ovdje u kući? Dođi, pogledaj kako je prošao naš sin koji je jučer ujutro zdrav izišao na ova vrata i otišao k tebi na ispovijed ... A onda, evo ovdje je kuća ubojice, ni deset metara od naše. Kako mu mogu oprostiti, a zatim biti prisiljen svakog dana gledati ga svojim očima, što će samo obnavljati bol tolike nesreće. Naše će srce svakog dana osjećati ponovnu uzavrelost kad samo vidimo onoga koji je ubio našeg jedinog sina, oslonac naše starosti. Ah, oče ...!" Plač i jecaji prekinuli su mu riječ. A ja, premda su plakali, želio sam ih ohrabriti, pa

sam dodao da dadu oprostjenje samo za ljubav Isusa Krista kako bi im Presveto Srce pomoglo da im ne uzmanjka riječi, premda su blizu ubojičine kuće, koji je napokon i svoju obitelj bacio u žalost pogrješkom a ne mržnjom. U nadoknadu Bog im može lako dati drugoga sina. Zaključio sam naglašavajući među ostalim da njihovo oprostjenje može izbaviti sinovljevu dušu iz čistilišta. Objasnio sam neizmjernu zaslugu koju će steći činom za koji smo ih molili. Zatim, uzimajući Raspelo sa zemlje, rekao sam im: “Kakav je odgovor koji dajete Isusu, koji vas po meni moli?” Ponovno su gorko zaplakali. Njihove su suze oblijevale raspelo, a zatim su napokon u silnom i grčevitom jecanju najprije otac a zatim i majka poljubili rane Otkupiteljeve izgovarajući dva puta: “Opraštamo, opraštamo!” Tim su riječima zaustavljene suze. A tada su s najnježnijim osjećajima koje su osjetili u srcu, također i drugi rođaci počeli opraštati krv svoga Gjergja za ljubav svetih misija i Presvetog Srca, a kad su svi poljubili raspelo, ja sam ustao, blagoslovio njime obitelj, a napose herojske roditelje, unišao u kuću i ponovno blagoslovio pokojnika uz uzdisanje i plač svih koji su s dubokim osjećajem u njihovoj nazočnosti doživjeli uzvišenost čina koji su malo prije izvršili jedan otac i jedna majka tako iznenada lišeni onoga koji im je bio najdraži na toj zemlji. Obećao sam obitelji da ću tog i sljedećeg dana ne samo moliti za njih za vrijemem mise nego da ću im dati posebne blagoslove kako za njihove duše tako i za sve potrebe njihove kuće. I čineći nad njima s misijskim Rospelom veliki znak križa, otišli smo od njih jer se već približilo vrijeme jutarnjeg misijskog programa za narod.

Vraćajući se, u duši i srcu puni onoga što smo vidjeli i čuli, molili smo u zboru Zlatnu kronicu i druge molitve za pokoj dobrog mladića, a kad smo stigli u kuću koja nas je ugostila, brat pomoćnik je svoj djeci preporučio da na vjeronauku zajedno s njim zahvale Presvetom Srcu Isusovu za toliku i tako tešku njegovu pobjedu. Počeli smo propovijed govoreći o opraštanju uvreda, jako veličajući plemeniti čin kojim su Tibaldeschijevi iz Firenze oprostili ubojici njihovog sina itd, itd. Mislim da je ova albanska majka koja je zajedno sa svojim mužem uz mrtvog, jedinog, još nesahranjenog sina oprostila ubojici koji će joj uvijek biti blizu kuće, i koja je zatim iste večeri na dan sinovljeva ukopa, ubojicu pozvala na večeru, zagrlila ga i zauvijek zaboravila samo za ljubav Isusa Rasketoga jednu takvu nepravdu, zaslužila divljenje mnogih i da je dostojna ništa manje od drugih biti uzor herojske plemenitosti u obdržavanju zapovijedi ljubavi prema neprijateljima.

No, vratimo se našim misijama. U propovijedima tog jutra koje ću zauvijek zapamtiti (19. studenoga 1905.) dostojno sam pohvalio i podijelio blagoslove plemenitoj majci i ništa manje plemenitom ocu zato što su pomirili selo. Molio

sam za njih sa svim okupljenim narodom. Starac je sutradan i još sljedećeg jutra dolazio da mu se javno pred narodom odredi pokora, pa je određeno da mora na leđima držati veliki kamen za vrijeme cijele mise, kako bi se tom prilikom u vjernicima učvrstili poštovanje i poslušnost koju duguju predstavnicima Crkve, i strah od njihova prokletstva i izopćenja, što je uvijek ili svojim načinom ili svojim učinkom bilo sudbonosno za onoga koji je njima udaren. No nisam morao na tome inzistirati, jer se selo već samo po sebi određivalo, i kako sam poslije mise čuo da govore o starcu, izvršavalo se ono o čemu sam gore govorio, a Bog nije oklijevao kazniti ga na jedan tako tragičan i gorak način.

Dva sata prije Gospina pozdravljenja toga istog dana bio sam zauzet ispovijedanjem. Vidjevši da izdaleka dolazi sprovodna povorka koja je nosila našega jadnog Gjergja na groblje, brat pomoćnik mi je predložio da joj se pridružimo. On je u dugi red složio dvoje po dvoje hrvatske i albanske djece koju je do tada zajedno s klerikom katehizirao. I stigavši na jednom raskrižju one koji su bili s pokojnikom, jednom je seoskom glavaru dao da nosi veliki misijski križ iza kojega smo poredali povorku dječaka i djevojčica koji su išli za kolima koja su vukli volovi a na kojima je ležao pokojnik. Ja sam išao naprijed, a iza mene svi odrasli također u redu. Moleći Gospinu krunicu i Krunicu pokojnih pošli smo prema groblju. Bila je to jedna vrlo tužna procesija. Svi smo bili ganuti. Brda su odzvanjala od naših tužnih glasova. Kad smo stigli na sveto mjesto i na već blagoslovljeni grob, a prije nego što se položilo tijelo petnaestogodišnjeg mladića, zbilo se jedan drugi prizor koji za malo nije tragično završio. Nesretnik Gasper, neutješan zbog nepredviđenog i nehotičnog nanošenja smrti svom bliskom rođaku, znajući da mu je tog istog jutra oproštena krv, vratio se u selo i ne ulazeći u svoju kuću otišao je k jednom seoskom glavaru moleći ga da ga prati jer želi poći na groblje da bar posljednji puta vidi svoga mrtvog rođaka. Tako je zaista i učinio. Dok se sprovodna povorka približavala groblju on je došao odostrag i zatim poškropio pokojnikovo tijelo blagoslovljenom vodom koju sam imao. Kad su rođaci već htjeli položiti pokojnika u grob, on se javio te je plačući i zapomagajući od bola molio da mu dopuste vidjeti pokojnika. Zavladala je zaista grobna tišina u svima koji su vidjeli Gaspera na tom mjestu i u to vrijeme. Ali on nije za nikoga mario. Lijući more suza bacio se na koljena kraj lijesa, otkrio rođakovo lice i nadvio se nad njega da ga poljubi. Ali vidjevši ranu, djelo svojih ruku, okamenio se, lice mu se izobličilo, izgubio je prisebnost i onesviješten pao uzduž pokojnikova lijesa. Grudi su mu se u disanju grčevito dizale i spuštale. Tko može zamisliti žalosni prizor i paniku koja je nastala zbog krajnjeg bola koji smo osjetili, gledajući kako jadni Gasper umire. Neki jači ljudi podigli su ga s toga mjesta i odnijeli na grobljansku ledinu. Otkopčali su mu odijelo, poprskali ga vodom i rakijom, pokazujući ljudima da se brzo vrate jer su već pokojnikovo

tijelo polagali u grob. Ohrabrivši narod koji je bio strašno uplašen zbog ove nove nezgode, rekao sam im da se odmah vrate svojim kućama. Zatim su Gaspera doveli ili bolje donijeli u jednu osamljenu obližnju kućicu. Tu je Gjergjov otac pozvao Gaspera da dođe k njemu te iste večeri. Nakon dugog zajedničkog plača i zagrljaja koji je garantirao podijeljeno oproštenje, pripremljena je večera koja je u sustavu procesa opraštanja krvi, a na koju mora doći ubojica u znak da je sada sve zaboravljeno. Tako je završio taj dan za mene i za cijelo Vrnavokolo, dan kojeg ću se uvijek sjećati.

Međutim, budući da smo bili na samom završetku misija, narod je čeznuo za ponovnim blagoslovom svog groblja, jer je, hvala Bogu, prestao uzrok interdikta kojim je bilo udareno. Dakle, za 22. studenoga, prema našoj preporuci, svi su žurno napravili nove križeve koje su trebali postaviti na grobove svojih pokojnika. U procesiji smo pošli na groblje gdje smo slavili misu i održali propovijed. Bilo je lijepo vidjeti mnoštvo ljudi kako idu svaki sa svojim križem na ramenu. Bilo je lijepo čuti kako svi jednoglasno mole pjevajući kronicu. Kažu, da su muslimani, koji su i po dva sata bili daleko, čuli glasove i pjevanje. Kad je završila misa blagoslovio sam više od 100 križeva koje su iz Vrneza i Vrnavokola donijeli za svoje pokojne. Zatim sam preporučio onima koji se još nisu ispovjedili da dođu poslije ručka, obavijestivši ih da sutra završavaju misije, što je i učinjeno uz suze mnogih koji nisu prestajali zahvaljivati Presvetom Srcu i misionarima za dobro koje im je učinjeno tih svetih dana.

Stubla je selo od jedno 50 katoličkih obitelji u kojem je prošle godine (1905. – otac Genovizzi piše ovo pismo 15. svibnja 1906. godine, zato kaže da je župa osnovana prošle godine, op. a.) osnovana župa u kojoj je dušobrižnik don Mihael Tarabuluzi, jako revan i pobožan svećenik. U Stublu smo otišli odmah iz Vrnavokola i održali misije koje su trajale od 28. studenoga do 5. prosinaca 1905. godine. Da ne ponavljam stvari slične prethodnima, zadovoljit ću se prijelomom onoga što se odnosi na te misije, a što sam zabilježio u mojoj knjižici “Za uspomenu”.

Noću smo spavali u novom župnom stanu, ali za ručak i večeru odlazili smo tamo i amo po selu, onima koji su nas pozivali, jer župnik do tada još nije imao namješten i prikladno uređen svoj župni stan. I tu se pojavilo pitanje meraje, ali u još težem obliku nego u Vrnavokolu. To se pitanje napokon riješilo nakon mnogih natezanja tako da smo pritisli Stubljanima da popuste za ljubav Raspetoga, pa su prisegnuli, i to javno u crkvi, njihov pet ili šest kojih se to ticalo, da će odmah srušiti ograde kojima je bila ograda prisvojena zemlja. To je i izvršeno toga istog dana. Postigli smo oproštenje jedne krvi, jedine koja je postojala u Stubli. Napokon se ispo-

vjedio i jedan seljanin, koji se za vrijeme posljednjih misija koje su bile prije pet godina nije htio ispovjediti zbog ukorijenjenih mržnji. Sada je sam odlazio u kuće koje je prije mrzio tražeći njihovo oprostjenje i moleći ih da zaborave sve čime ih je sablaznio. Skupili su iz ljubavi prema Presvetom Srcu više od 10 napoleona kojima će se nabaviti svete stvari za crkvu i oltar koji su se baš tada gradili. Mnogo dobrih dječaka i djevojčica, kao i odraslih, dolazilo je i cijeli dan ostajalo na vjeronauku. Narod Stuble kao i onaj u Binču zaista je blagoslovljen narod i to zbog svojih otaca koji su u velikom broju mučeni zbog vjere prije otprilike 60 godina.

Tako piše u mojem malom dnevniku, koji nešto malo niže kaže još i ovo: *Završivši misije u Stubli, otputovao sam s bratom jašući na mazgi cijeloga dana, te smo baš na dan sv. Nikole, držeći se brdskog puta, oko Gospina pozdravljenja ušli u Janjevo.*⁴⁰⁸

Misije 1911. godine: misionarski susret s potajnim katolicima

Isusovački misionar o Franjo Genovizzi izvješćuje 28. siječnja 1912. isusovca o. Viktora Miliziju o misijama koje su se održavale od 30. listopada do 24. prosinca 1911. godine:

»Ova Skopska nadbiskupija, kojom sad upravlja nadbiskup Mosinjur Lazar Mjeda, nema više od otprilike 15.000 katolika raspršenih po prostranom području i podijeljenih u tri velika središta, toj jest Kosovo sa Skopljem, Crnom Gorom, Stublom, Mitrovićem, Janjevom i Ferizovićem, Podrima s Prizrenom i Zjumom, Peć i napokon Đakovica. Posebno na Kosovu imamo naroda svih rasa, jezika i vjera: Turaka, Bugara (Makedonaca, op. a.), Srba, Albanaca, Grka, Židova, Vlaha, Cigana itd. kao i jedno veliko mnoštvo drugih Europljana ili stranaca, kako se ovdje kaže, među stotinama i stotinama zaposlenih koji rade kao činovnici i službenici u javnim upravnim službama za koje Turci još nisu sposobni da bi ih preuzeli. I zato je jasno da se ovdje može i više i bolje raditi ako se zna više jezika. Također se i španjolskim, koji ste Vi morali naučiti dok ste bili u Valenciji, ovdje služi, ako ne inače, onda sa skopskim i okolnim Židovima, koji ga još govore u trgovini. Ja pomalo natucam francuski i hrvatski, ali moram paziti da se ne osramotim. Ali sretan sam što sam ranije mogao naučiti i nešto njemačkog jezika. Međutim sam prošloga proljeća morao održati misije na hrvatskom i albanskom jeziku. Naši dobri oci iz Hrvatske Misije morali su

⁴⁰⁸ Francesco GENOVIZZI, *Relazioni al p. Domenico Pasi superiore della Missione Volante*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1907, str. 35-56.

se stalno smijati i sažaljevati me kad sam propovijedao hrvatski. Ali što se tu može? U pomanjkanju konja i magarac mora kasati! Ili kako bi rekli Albanci: *Kad nemaš kokoš, jedi vranu.*

Dakle od 30. listopada do 24. prosinca 1911. održao sam petore misije. Dvoje na albanskom u Binču i Stubli, i dvoje na hrvatskom. Jedne u Letnici, gdje je Crnogorska crkva i župni stan s istoimenim čudotvornim svetištem Majke Božje. Druge misije održao sam u Janjevu, a pete u Vrnavokolu gdje sam u istoj propovijedi upotrebljavao dva jezika, govoreći npr. tri ili četiri rečenice hrvatski, a zatim ih prevodeći na albanski da bi svi razumjeli. Bilo je to malo neobično, ali je bilo korisno i potrebno mojem slušateljstvu, napose zbog mnoge djece i žena koji me ne bi razumjeli da sam govorio samo jednim jezikom. A s druge strane prakticirali smo održavanje razmišljanja ili misijskih pouka u različito vrijeme, najprije za Hrvate, a zatim za Albance. Brat Renzi, moj katehista, ne zna hrvatski bolje od mene. Zato mi je samo pomagao u održavanju discipline među djecom, koje je u Letnici bilo oko 200, a u Janjevu 400. Djeci smo morali održati male misije kroz 5 ili 6 dana kako bi dobro naučila vjeronauk, a zatim smo im držali propovijedi njima prilagođene. Na taj su način naučili puno toga iz katekizma i dosta molitava. A jako nas je utješilo kad smo ustanovili da su zapamtili molitve koje smo ih učili prije šest godina. Odaziv na misijski program bio je preutješan u svim tim petorim misijama. Slušatelji su dobro razumjeli dekret Pija X. o čestoj i svagdanjoj pričesti i mnogi su se za vrijeme misija time okoristili s velikom duhovnom radošću. U Binču i Vrnavokolu nema crkve, pa smo ondje slavili misu u privatnim kućama, to jest u kakvoj velikoj štali koja bi za tu svrhu bila ispražnjena i uređena. U Binču, selcu od 30 obitelji, na dan zaključenja misija bilo je javno pomirenje. Znak tog pomirenja bio je bratski zagrljaj koji su si naizmjenično davali ljudi među sobom, a to su isto učinile i žene i djeca. Pomirenje je bilo u dvorištu jedne kuće dok sam ja visoko držao križ i dok je brat zvonio u jedno zvono, a za to vrijeme molila se Zlatna krunica Presvetog Srca Isusova. Okupilo se i nekoliko muslimana, a došli su da budu nazočni tome općem pomirenju i stajali su pred vratima na ulazu u dvorište. Kad je sve bilo gotovo, izmiješali su se s našim katolicima i govorili im: "Sretnih li vas koji imate nekoga tko s vama čini tako lijepe stvari. Mi jadnici muslimani ostavljeni smo i napušteni kao životinje, a naši hodže ne uče nas moliti, niti se o nama brinu osim kad skupljaju novac i živežne namirnice s naslova tko zna koje desetine!"

U Stubli koja ima oko 50 obitelji, i u Vrnavokolu koje sa susjednim selima ima jedno 120 katoličkih obitelji morali smo se puno truditi kako bi naveli priličan broj osoba da vrate neku zemlju ili šume koje su nekoć bile zajedničko vlasništvo

sela, a koje su malo po malo bile prisvajane od spomenutih osoba na veliku štetu siromašnih obitelji. No, napokon je Presveto Srce pobijedilo buntovne ljudske volje i za njegovu ljubav i za ljubav svetog Nikole Barijskog kome su se zavjetovali, uspjelo je vratiti stvari u prijašnje stanje. Don Mihael Tarabuluzi, župnik i utemeljitelj nove župe u Stubli, zaželio je da mu pomognemo u skupljanju darova za vrijeme misija kako bi za tamošnju crkvicu nabavio kip Presvetog Srca Isusova. Nakupili smo svotu od 5 napoleona, a s tom svotom mogla bi se ispuniti njegova želja. Bit će to draga uspomena na ove misije. Ovdje u Stubli kao i u Janjevu nastojali smo oživjeti Marijinu kongregaciju koja je u obje župe dala zaista čudesnih plodova. U okolici Stuble je nekoliko sela u kojima žive ljaramani ili potajni katolici, koji se zbog progona u prošlim vremenima (ali ni pod Mladoturcima stvari se nisu poboljšale) nisu mogli očitovati kao katolici, pa su potajno prakticirali našu vjeru, dok su od vlasti držani i smatrani muslimanima. Sada ta vlast ponajviše zahtijeva da bar glavar kuće jedanput godišnje obavi javne molitve u džamiji, a također i to da svoje dječake šalju k hodži u školu, čime su se okolnosti tih ljaramana pogoršale. Na području Stuble su i Terzije, selce od oko 20 obitelji, od kojih su četiri javni, a ostale potajni katolici. Župnik nas je zamolio da pođemo tamo i da se zadržimo tri dana kod tih četiriju obitelji, koje su čvrste i postojeane, a te obitelji da pozovu susjede ljaramane da dođu na misu, propovijedi i vjeronauk. Kao što su iz drugih sela neki od njih kriomice došli u crkvu u Stubli, tako je i ovdje u Terzijama došao k nama jedan skroman broj ljaramana. Ali, kuku meni! Vidjeli smo da ti ljudi sada već imaju više muslimanskog negoli katoličkog duha: žene, djeca i djevojčice, međutim, davali su još nekakvu nadu. Jadnici! Kad su nam se prvi puta predstavili, tresli su se od straha, nisu nam se usudili približiti. Zatim su se našim lijepim ophođenjem s njima počeli smirivati. Poslije pola sata pokazao se po koji smiješak na njihovim usnama. Shvatili su tko su isusovci, koje oni još nisu vidjeli, ali su čuli, da ih se spominje. Ali što su oni znali od vjere? Samo znak križa i to bez riječi. Očenaš, Zdravomariju, Vjerovanje itd. nitko nije znao. Ostavši s nama za vrijeme tri dana, i nekoliko sati noću, naučili su spomenute molitve i samo glavna otajstva naše vjere, Zapovijedi Božje, Čin pokajanja i Zlatnu kronicu Srca Isusova. Na veliku njihovu i našu radost ti dječaci i djevojčice pristupili su prvi puta ispovijedi i pričesti. Jedan od njih kojega sam ispovijedao u jednoj sobici, vidjevši mene kako sjedim, kad je došao na ispovijed sjeo mi je u krilo, kao da sam ja bio njegova majka. Druga su dvojica, međutim sjela kraj mene, ali tako da su mi okrenuli leđa. Jadnici! Kako bi mogli znati te stvari kad su rođeni i živjeli kao ljaramani zbog čega nisu nikada bili ni u jednoj crkvi. Naravno da smo prema njima bili širokogrudni također i tada kad smo im davali križeve, medaljice i

krunice, koje oni potajno čuvaju u kakvom sanduku, da ih muslimani ne nađu, a koje oni noću vade van da se njima posluže kad ih ustrebaju.

Dana 7. prosinca otputovali smo u Janjevo. Budući da je tog dana bila vigilijska Bezgrješnog začeca, na Kosovu i Albaniji posna vigilijska, obitelj u Terzijama nije nam mogla dati za put drugu hranu nego samo onu koja je za takav dan prikladna. Oko podneva sjahali smo s konja i potražili mjesto zaštićeno od vjetrova koji je jako puhao i bio hladan. Zbog hladnoće nismo mogli jesti sjedeći pa smo zajedno s našim vodičima s nogu popili po dvije čašice rakije. Zatim smo izvadili komad suhe proje, nekoliko listova kelja, i to napola smrznutog, i nekoliko ljutih paprika, Drugo ništa nismo željeli, ili bolje, za taj dan drugo ništa nismo ni imali. Tako je ručak za nekoliko minuta bio gotov, a zatim smo nastavili put u Janjevo, kamo smo, Božjim dopuštenjem, nakon putovanja od 11 sati na konju preko dolina i brda, u sumrak sretno stigli, a budući da je župnik obavijestio narod o misijama kojima ih Gospodin želi pohoditi, dočekali su nas blagdanskom zvonjavom zvona.⁴⁰⁹

Kosovski susret s Kristom 1982. godine

U svetištu Gospe Letničke na Kosovu – osobito poznatom među raspršenim katolicima Albancima i Hrvatima diljem Srbije i Makedonije – organizirao je domaći župnik don Antun Glasnović četverodnevni tečaj za evangelizaciju Crkve od 1. do 4. kolovoza 1982. godine. Tečaj su vodili dr. Tomislav Ivančić i fra Zvezdan Linić iz Zagreba. Sudjelovalo je oko 150 vjernika, od toga su otprilike trećinu činili Hrvati iz Letnice i Janjeva, a dvije trećine Albanci iz Binča, Stuble i Prištine, zbog čega su sva predavanja prevedena na albanski, a u molitvama i liturgiji svatko je sudjelovao na svom jeziku. Na tečaju je sudjelovalo i desetak, uglavnom domaćih, svećenika. Osobito je bila zapažena skupina od 50 do 70 mladih iz Župe Binač koji su sa svojim don Nuom Gjergjijem svakodnevno putovali po 13 km – ponekad u traktorskoj prikolici, a ponekad pješice.

Cilj tečaja bio je upoznati Isusa Krista kao Boga, prihvatiti ga za prvog i najvažnijeg u životu, te onda pred zajednicom svjesno obnoviti sakramente krštenja, potvrde, euharistije te ženidbe ili svećeničkog reda. Provodilo se to upoznavanje predavanjima o smislu života, grijehu, Božjem otkupljenju u Isusu Kristu, obraćenju, Duhu Svetom i njegovim darovima, Crkvi i sakramentima, a još više u molitvi i meditaciji.

⁴⁰⁹ Francesco GENOVIZZI, *Lettera al P. Vittorio Milizia – Relazione di 5 missioni date dal 30 ottobre al 24 dicembre 1911 nell'archidiecesi di Scopia*, Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesù della Provincia Veneta, serie XXIII, Venezia, 1913, str. 3-7.

Narod je, iako jednostavan i siromašan, često i nepismen, izvanredno je prihvatio taj način rada. Unatoč nevjerici nekih svećenika, ljudi su, čak i oni najstariji, pažljivo slušali predavanja, uključivali se u molitve i rad po skupinama te razumjeli i prihvatili bit tečaja. Neki su u trenucima odmora tražili po selu svoje susjede kako bi se s njima pomirili te čista srca mogli primiti Božje darove i milosti.⁴¹⁰

⁴¹⁰ ZV, *Kosovski susret s Kristom. Dvojezični tečaj za evangelizaciju Crkve na Kosovu*, Glas Koncila, br. 16/1982, Zagreb, 1982, str. 7.

9.

ALBANSKI MUČENICI⁴¹¹

Predgovor

Glavni razlog zbog kojeg se pripravih načiniti ovaj mali prikaz jest taj što, na najveću žalost, ne postoji nikakav pismeni dokument o mnogim zbivanjima i neprestanim progonima koje su trpjeli i podnosili siromašni, ožalošćeni i napušteni katolici Albanci. Napustile su ih katoličke velesile, bili su prepušteni na milost i nemilost najgorem barbarstvu fanatičnih i anarhičnih muslimana, i to više od četiri stoljeća, usred civilizirane Europe i na sramotu katoličkih velesila, koje su se za sve više zanimale negoli za moralni napredak svete naše katoličke vjere. Neka posluže – prema tome – ukratko iznesene činjenice da dokažem svoju tvrdnju i neka posluže kao stalni dokument podnesenih mučenja naših cijenenih predaka, da se očuvaju kao katolici Albanci i sljedbenici G. N. Isusa Krista, a na sramotu muslimanskog fanatizma i njegovih neprekidnih nepravdi.

Stoga umoljavam dobronamjerne čitaoce da suosjećaju s nama dok iznosimo na vidjelo ovaj mali povijesni opis stanovitih činjenica, koje paraju dušu i srce pa ožalošćuju, opis nepravdi i divljenja kojima sam kao župnik nažalost svakodnevno bio svjedokom. Više sam puta izložio vlastiti život neugodama i pogibelji hvatajući se u koštac s upraviteljima u Gnjanu, s ... da obranim taj siromašni narod.

U čvrstoj nadi da će sav taj, premda maleni, trud biti uspješan na sve veću slavu Božju i da će poslužiti kao primjer nasljednicima nepobjedive strpljivosti u mukama naših poštovanih Starih, a njihova revnost i u ispovijedanju utvrđena prava i jedina, katolička, rimsko-apostolska vjera.

Stoga neka živi heroizam naših Starih i smatrajmo ih kao *prave mučenike* za vjeru i domovinu. Zato neka Gospod primi sve veći broj izabranika u blaženu Domovinu, a nama dobri Bog neka dadne svetu strpljivost i pokornost. D. N. M.

P. S.

Neka budu na korist neprestane nevolje! To ćemo zadobiti borbom po njihovu primjeru u ovoj dolini suza, da uzmognemo jednoga dana doći skupa se s njima veseliti u nebesima! Amen. D. N. M. s. r.

⁴¹¹ O Albanskim mučenicima iz župa Letnica, Stubla i Binač pisali su mnogi povjesničari, a najviše uvaženi dr. Gjergj Gjergji. On je tekst o navedenoj temi objavio u knjizi *Albanski mučenici u razdoblju 1846. – 1848.* kao separat svoje doktorske disertacije najprije u Rimu 1981. godine, a onda i u Zagrebu 1988, str. 133-144. Kako bismo upotpunili podatke iznesene u monografiji o Župi Letnica, uz suglasnost autora donosimo tekst u cijelosti. Autoru srdačno zahvaljujemo na ukazanom povjerenju. U tekst smo samo minimalno intervenirali kako bismo njegov jezik prilagodili ostatku monografije.

Kriptokatolici pođoše u Gnjlane da se javno izjasne katolicima

I kada se ljaramani-kriptokatolici htjedoše prikazati i javno izjasniti katolicima, sastadoše se, međusobno posavjetovaše i odlučiše javno pozvati svećenika koji je tada bio župnik, časni otac Anton iz Lesine (Hvar), a koji je sada zakopan ovdje u Letnici pred crkvom pod velikom kamenom pločom. Sve te obitelji jednostušno odrediše da se otvoreno izjasne katolicima Albancima i pravim nasljedovateljima Isusa Krista. Radi te čvrste odluke starješine rečenih ljaramana odlučiše otići u Gnjlane, u okrug *kajmekana* zvanog Malić-beg Gjinoli, i otići kadiji istog kotara, koji se zvao Tahir-efendi, iz sela Grmove koje je od Gnjlana udaljeno pet sati jahanja na konju. Odlučiše – kažem – izjaviti tome upravitelju vlastitu želju i odluku i prema tome ga izvijestiti da oni ne moraju služiti vojsku, nego da namjesto toga plaćaju harač kao i svi ostali katolici.

Kajmekan-beg ugledavši ih pred sobom, vrlo se začudi, pa došavši k sebi, počne ih ispitivati za razloge njihova dolaska. Oni jednostušno odgovoriše: »Gospodine, vi dobro znate kakvu smo odanost i vjernost sve dosad pokazivali, a imamo je i sada, a pomoću Božjom imat ćemo je uvijek prema njegovu velič. sultanu. Ali, želeći da spasimo svoje duše i jer smo dosad tajno ispovijedali KATOLIČ-KU VJERU, sada smo čvrsto odlučili ispovijedati je otvoreno i javno pred cijelim svijetom, kao i ostali katolici, mi i naši stari, ali tajno. Sada naše srce ne može tako dalje, nego želimo otvoreno se izjasniti Albancima katolicima. Upravo smo i zato došli do vašeg gospodstva da vas obavijestimo o našoj odluci.«

Beg, kao okamenjen od čuđenja kad sazna za tu njihovu odluku (*besu*), dugo je vremena šutio i nije progovorio ni riječi. A kada dođe k sebi, počne ih nalijepo nagovarati: da »za njih nije korisno i pametno da unište sami sebe i svoje obitelji«, nego ih posavjetova da, kao i prije, ostanu vjerni Muhamedu i sultanu. »Uz to ste rekli da želite spasiti dušu i da zato postajete katolici. Ali što? Zar se mi Turci nećemo spasiti?« Naši junaci odgovoriše: »Mi ne postajemo istom sada katolici, jer smo to bili uvijek, i mi i naši stari, nego se želimo takvima izjasniti javno. Uostalom, da li se vi Turci spašavate ili ne, to je vaša stvar. Mi u to ne ulazimo niti što tvrdimo. Naša sveta vjera nas uči, i mi to čvrsto vjerujemo...«

Beg htjede nastaviti s odvrćanjem, prvo laskajući im, a zatim i prijetnjama; ali oni odlučni u svom uvjerenju, nisu ga ni slušali, nego jasno i vjerno izjaviše da više ne žele ostati potajni katolici kao prije, nego javni i otvoreni, bez ikakvih obzira na njegove prijetnje i zastrašivanja i bilo kakve muke.

Tada se beg naljuti i, dokraja razdražen, naredi i zapovjedi da sve te *pse* svežu i zatvore ih u strogi zatvor. Mjesec dana postupajući s njima barbarski i sa svakovrsnim mučenjima, pateći ih glađu, žeđu i batinama – i to gore nego što se

postupa sa životinjama, a ne sa nevinim ljudima, i to na takav način – da bi se naježilo i protrnulo najtvrdje srce. Međutim su naši siromasi ostali neustrašivi i čvrsti u svojoj *besi* – odluci.

Naše ispovjedaocce vjere odvedoše iz Gnjilana u Prištinu

Videći okrutni beg da mu ništa ne pomažu laskanje ni najokrutnija mučenja koja je upotrijebio protiv naših ljudi, tj. Nevinih ispovjedalaca Isusa Krista, i napokon posustavši i nemajući toliko vlasti, konačno odluči naše ispovjedaocce poslati u Prištinu, okružno i važnije mjesto.

Neiskazane su bile muke, patnje i batine koje pretrpješe siromasi za vrijeme puta od Gnjilana do Prištine. Okovali su ih u teške lance i ruke i križ za jednu nogu. Okovi su bili teški od oko 40 oka. *Zaptije* (žandari) gurali su ih i tukli kao njihovi vodiči, te je bilo pravo čudo da su izdržali na putu. Nakon tako užasna puta konačno prispješe u Prištinu, više mrtvi nego živi; iznemogli od umora i pretrpljenih mučenja, gladi i žeđi. Upravitelj Prištine Jašar-paša, čija je obitelj već 200 godina upravljala Prištinom i uživala to dostojanstvo, upravljao je neopisivim barbarstvom protiv Albanaca katolika. Pred njega, dakle, dođoše naši zatvorenici. Sjeo je da sudi kao Herod i Pilat, s odvratnom hvalisavošću i ohološću, koje su svojstvene Otomancima. U ono doba paše su bili suci gotovo samostalni i neovisni o sultanu. Upravljali su despotski i osuđivali su na smrt koga bi god htjeli. Kada dakle dođoše pred nj, a posebno ga je o njima obavijestio njegov rođak Malić-beg iz Gnjilana, odmah je vidio da su oni neustrašivi. Nakon raznih ispitivanja, zapovjedi da ih tako okovane zatvore u najstroži i najtješnji zatvor, u koji ispusti vodu, da tako ozebli i mokri ne bi mogli nika-ko zaspati i da ne bi više mislili o vjeri, za koju su trebali toliko trpjeti i dalje. Ali naši neustrašivi ispovjedaoci vjere ne samo da nisu nikako sustali i klonuli, nego im je štoviše izgledalo da se nalaze usred najljepšeg i najuglednijeg vrta te uživaju najljepše cvijeće i ruže, koje su sjajne i mirisave. Ostadoše dakle da ih *kinje* i muče vrlo zlobno i na promjenjiv, perfidan način, s političkim i zmijskim lukavstvom, naredivši da ih premjeste u drugi, širi i manje neudoban zatvor. Dali su im i redovnu vojničku hranu. S tim se ipak smanjiše njihova mučenja i trpljenja zbog okrutnih zatvorskih čuvara, koji su ih *mučili i kinjili*, jer su bili neustrašivi i hrabri ti naši ispovjedaoci vjere i nacije. Našavši se u neobranom grožđu, zločesti i zlobni Jašar-paša odluči ovdje u Prištini skupiti najznamenitije agente i činovnike iz skopljanske uprave, Prizrena, Kumanova, Gnjilana, da oni odluče i završe te patnje. Za to ništa nisu znali zatvorenici i, dok su se ti službenici skupljali, oni su u zatvoru provodili dane pune bijede i muka.

Slijede imena zatvorenika

Da se bolje shvati ta kratka povijest, morao sam se dakako poslužiti, tu ih i tamo pokupivši, najboljim informacijama i iskoristiti ono kratko i slobodno vrijeme koje mi je preostalo od neprestanih župnih briga i poslova. Upotrebljavao sam noćno vrijeme, a osobito u dugim zimskim noćima, zovući ovdje sebi koga da prenoći kako bih saznao činjenice. Kada bi oni tako došli k meni, uspio sam saznati za imena zatvorenika, koji slijedi s imenima i turskim i albanskim. Ta karakteristična imena saznao sam od živućeg Zefa Binča, pravije još zvanim ZEF (Josip) ZENELI. Ta su imena sljedeća:

1. Zenel (Andrea) i Hisenit
2. Jašar (Petar) i Smajlit
3. Sali (Primo) i Alijes
4. Rama (Pera) i Selmanit, brat don Marka Sopijsa
5. Jašar (Petar) i Hisenit
6. Sahit (Simon) i Alijes

Gore imenovani bili su svi iz sela Binča, a ostali su iz sela Stubla:

7. Rama i Murtežit
8. Miftar i Veselit
9. Zef Jahiu (od kojega sam dobio razne pojedinosti)
10. Murat (Andrea) i Sejdes (isto kao pod 9)
11. Abas (Augustin) i Zekes
12. Ahmet Kolići
13. Aguš (Doka) i Memes
14. Zimer Fazli i Murtežit
15. Petar Kolići
16. Mustafa i Bekes
17. Andrea i Sadikut; kome je liječnik-kirurg amputirao prste na nogama jer su mu bili premrzli od pretrpljene studeni na putu.

Odluka – presuda sazvanih glavešina kod Jašar-paše u Prištini

Kada su se u Prištini skupili svi oni agenti i zlobnici iz svakog od pet imenovanih gradova, prepredeno i jednodušno se složiše da sastave pismeni izvještaj, u kojem u najgorem smislu, izmišljajući, obavještavaju njegovo apostolsko veli-

čanstvo, cara austrougarskog Franju Josipa I., koji je tada rezidirao u Veneciji, o pojedinim uhvaćenim zatvorenicima, ponizno mole cara da bi htio pristati da u svoje Carstvo primi sve te nesretnike, koji sa svojim izmotavanjima ne mogu više imati mjesta u Carstvu sultanovu, jer su mu postali nevjerni.

Njegovo posvećeno ap. veličanstvo, gorko oplakujući kritičnu situaciju siromašnih prognanika i razmišljajući o prepredenosti fanatičnih i prepotentnih Otomanaca, odmah odgovori da, pošto su oni podložnici – državljani sultanovi, budu radije poslani u Carigrad, gdje će ih posve naravno i mnogo lakše austrijski ambasador osloboditi iz pandža *satrapa* i fanatičnih muslimana – Turaka.

Prema tome, svi upravni agenti pojedinih od pet upravnih okruga odlučiše priopćiti odgovor nj. veličanstva cara Franje Josipa našim uhapšenima, ali na način i sa smislom koji se njima sviđao, tj. da Car Austrije ne želi znati o njima, jer su oni narod neposlušan sultanu, i neka, prema tome, misle da ostanu kao što su bili i da prestanu stvarati neprilike i političke spletke. Itd., itd. Da uslijed toliko zlobnih i drugih njihovih izmišljotina na račun nj. veličanstva austrijskog Cara izgube svaku nadu u pomoć od bilo koje katoličke velesile.

Nakon toga formiraše drugi *sinedrij* (sudsku komisiju) od svih *ulema* iz Prištine, osim već poznatih oholica, koji već odlučiše obratiti se na sultana i poslati to pitanje u Carigrad kao znakove, informirajući na već dobro poznati način nj. veličanstvo sultana Medžida, oca sadašnjeg sultana Hamida, opisujući način, vrijeme i mjesto življenja tih kriptokatolika, istući istodobno instrukcije potrebne za daljnji postupak.

Malo prije rekoh, *na način njima dobro poznat*: jer su poznati satrapi bili opisali stanje stvari i obojili ga najlažnijim bojama, tvrdeći – nastojeći uvjeriti sultana, kao što se i s ambasadorima dogodilo – da se svi ti nisu pravili katolicima, niti se izjavljivali katolicima za što drugo nego radi jedine svrhe: da se izuzmu od vojnih obveza i druge njihove prevare, nastojeći uvjeriti sultana, da bi, *kad ovi ne bi bili strogo kažnjeni*, cijeli KARADAK postao katoličkim, i tako bi od tada nadalje vojna obveza bila samo formalna (*pro forma*) u cijeloj ALBANIJI, a prilično smanjena u okolici Gnjilana upravo zbog tog straha. I tako je, ustvari, u ono doba sav tzv. KARADAK bio ispovijedao potajno katolicizam, kao što se vidi iz župnih matica krštenih njihove novorođenčadi. I tako, poslije mučenja i progonstva naših prvaka nitko se nikad više ne usudi izjasniti se ili priznati katolikom, jer su svi bili strahovito prestrašeni. (Za ono doba to bi značilo i izjasniti se Albancem!) Štoviše, na najveću nesreću i zbog njihove oholosti, malo-pomalo mnogi od njih prestadoše nositi svoju djecu na krštenje, jer izjasniše se Turcima, tj. muslimanima. Tako je broj obitelji koje su tajno ispovijedale

svoju vjeru sveden praktički na 150 obitelji, dok ih je nekad bilo više od 500 (pet stotina) na broju.

Kad sastaviše taj izvještaj, zvan *mosbatà* (pismo), i poslaše ga Jašar-paši u Prištinu, odlučiše okovane katoličke albanske prvake premjestiti u Skoplje, koje ima lakše i bolje komunikacije s Carigradom i jer je Skoplje odličniji distrikt i ugledniji od ona 4 ostala. Tu će zatvorenici biti zatvoreni u većoj sigurnosti nego što su bili u Prištini. Tako zatvorenici izgube svaku, pa i posljednju, nadu da će opet vidjeti svoje drage, s kojima su bili dva mjeseca skupa u zatvoru.

Naše zatvorenike barbarski prebaciše u Skoplje

Također i u tome njihovu premještanju iznova, imali su dosta žalosti pretrpjeti i zbog svojih dragih ostavljenih i njihovih obitelji, a i zbog novih okrutnosti, koje su trebali pretrpjeti za vrijeme dugog puta iz Prištine u Skoplje. Bili su opterećeni i pritisnuti od tereta teških lanaca. Stalno su ih maltretirali perfidni goniči.

Tek što stigoše, 4-5 dana nakon nesretnog putovanja zatvoriše ih u strogi zatvor Amzi-paše. Kada je župnik župe Carnagora imenom otac Anton, iz Lesine ili pak iz Starigrada (na Hvaru), čuo da su njegovi župljani bili zatvoreni zbog VJERE, nije mogao uzdržati se, nego odmah pojaše konja i odmah se uputi u Skoplje. Čim je tamo stigao, ode odmah upravitelju i, bez ikakva uvoda, s muškom hrabrošću i svećeničkom revnošću zaište da se oslobode njegovi ljudi, hrabro tvrdeći da su potpuno nevini, nikome štetni, ni škodljivi, a uvijek najvjerniji... *Ako je zločin biti Albancem ili katolikom, onda on (župnik) ne samo da je katolik, nego on je i zakoniti glavar tih Albanac katolika.*

Opaki i fanatični Selim-paša čim je čuo te i slične smjelosti i za njega nepromišljene izraze, razbjესni se kao divlja zvijer, kao da bi htio kad bi mogao proždrijeti i razgultiti revnosnog službenika Isusa Krista. I prema tome živinskim, režećim tonom zapovjedi da ga odmah zatvore u najteži zatvor. Kakve je i kolike muke pretrpio blagoslovljeni otac ANTON MAROEVIĆ, nije lako ovdje detaljno opisati niti ih je on sam kasnije znao ispričati svojim župljanima, koji su se vratili iz progonstva.

Dok je siromašni otac Anton užasno trpio u zatvorima, odijeljen od patničkog stada, konačno, po prilici nakon mjesec dana, dođe *tatar* (teklić) iz Carigrada, kojemu je sultan izričito zapovjedio da sav taj narod u roku mjesec dana bude poslan pravo u Carigrad, ne izuzevši ni djecu ni žene.

Putovanje zatvorenika u Carigrad i njihove patnje

Tek što je stigla visoka zapovijed iz Carigrada, odmah objaviše to progonstvo naših ispovjedalaca vjere po gradovima već više puta imenovanim, i tako se ta vijest brzo proširi, također okrutna zapovijed sultanova. Kad kažem po gradovima, mislim na Skoplje, Kumanovo, Gnjilane, Prizren i Prištinu. Prema tome, odmah poslaše *zaptije* iz Gnjilana i za malo vremena dođoše divljački vojnici-konjanici u Binač, Vernakolo, Stublu i Terziaj (Karadak). Nisu opraštali niti su imali obzira na dob ni na stanje – kondiciju ili spol, nego okrutno potovariše na stara vojnička kola starce, djecu, siromašne i bogate. Uglavnom su ti nehumani vojnici izgledali kao divlje zvijeri: rastavljali su muža od žene, oca od sina, brata od sestre. Jednom riječi: to je bilo tako okrutno rastavljanje – rastanak da bi se ganulo svako...

Tako potovareni i zlostavljani podoše i krenuše na put u Gnjilane – Skoplje... gdje, kada stigoše, s nadom da će naći barem svoje drage i zajedno s njima podijeliti svoje nevolje, međutim ne nađoše... jer ih je perfidija otomanska sve već bila otpremila pješke, a svećenik – odvojen od svih – bio je privezan konju za trbuh i tako je putovao u toj čudnoj i teškoj poziciji. Išli su u opako i nepravедno progonstvo, a za njima su išle njihove obitelji i svi u nevjerovatnim mukama... I to samo zato što su se izjasnili Albancima i katolicima!

Ali dobri Bog, Otac milosrđa, koji sa svojom neizmjernom dobrotom i blagošću znade itekako utješiti i suviše ožalošćene duše svojih ispovjedalaca i koji je htio ublažiti njihove bijede, i pošto su tada naišli neki trgovci iz Skadlja i Skoplja, vrlo su lijepo i kradomice (tajno) pomogli ih novcem. Vidjeli su te nečuvene okrutnosti prema nevinim Albancima i odmah se dadoše na put za Solun (da obavijeste francuskog konzula o svemu što vidješe), a pod dobro poznatim izgovorom: radi svojih trgovačkih poslova. U ono doba Francuska je uživala velik ugled i utjecaj na Visoku Portu, i to mnogo više od ostalih katoličkih velesila.

Dok su prognanici putovali za Solun, francuski je konzul već o svemu tome bio unaprijed obaviješten. On je s *kafazima* (čuvarima) čuvao ulaz grada Soluna. Tek četvrtog dana konzul ugleda gdje ulaze teško okovani uhapšenik s pratnjom... koji je privezan pod trbuhom konja. Na taj pogled konzul se gotovo razbijesni; živa mu je vatra frcala iz očiju, te reče policijskom starješini: »O perfidni čovječe! Tko ti je naredio i dopustio da se usudiš upotrijebiti takvu okrutnost prema tome svećeniku?« U međuvremenu upita onoga pod konjem: »Tko si ti?« On odgovori da je katolički svećenik. Tada se konzul još više razbijesni i izvadi mač iz korica svoga pratioca čuvara i s njim rasiječe konope i užad kojima je bio vezan svećenik, podiže ga sa zemlje i uze sa sobom u svoju vlastitu kuću. U

međuvremenu je rekao policijskom starješini: »Ako vas štogod upita upravitelj, recite slobodno da ga više nećete dobiti u ruke, te da se nalazi kod francuskog konzula!«

Tako je konzul zadržao svećenika četiri dana u vlastitoj kući, čuvajući ga i dvo-reći ga u njegovoj bolesti, koju je zadobio od nedaće putovanja. Međutim su drugi glavari ostali zatvoreni u strašnoj tamnici. U tom vremenu i razmaku od četiri dana upravitelj paša zašle ponovno od konzula da mu povрати svećenika govoreći: »Pošaljite mi odmah svećenika, jer je on poslan k meni i ja ga trebam vidjeti i suditi. Uostalom što je vama stalo do njega?« ... Konzul odgovori: »Ne mogu Vam ga apsolutno predati, jer je bolestan, a trebate ujedno znati da je taj svećenik moj, a ne svjetovnjak, pa prema tome trebam se brinuti za njega i brižno ga čuvati...« Paša ga ponovno zašle i po posljednji put govoreći: »Pošaljite mi odmah toga čovjeka. A ako je svećenik, želim ga upoznati i vidjeti; ako je pak bolestan, mogu se i ja brinuti za njega« ...

Međutim... Povijest bi bila predugačka kada bi se sve detaljno ispričalo o borbi koja je uslijed toga nastala između konzula i paše zbog otetog misionara. Dovoljno je ovdje samo napomenuti da je nastala duga diplomatska borba velikih sila. Nakon nekog vremena bijahu premješteni na druga mjesta, najprije paša, a zatim i konzul.

Misionar zatvoren u kasu za novac prebačen je u Carigrad

Nakon duga i ozbiljna razmišljanja toga više puta imenovanog konzula, koji je bio neobično energičan, on odluči zatvoriti misionara u kasu za novac s drugom robom i ukrati ga na parobrod, te da ga prati njegov *kafaz* (stražar) i da ga tako spasi i pošalje u Carigrad. I zaista, pothvat mu je potpuno uspio. Najprije ga je zatvorio u veliku kasu, stavio ga na parobrod, a pratio ga je, kako već reko, njegov stražar (*kafaz*) s popratnim pismom, koje posla u Carigrad, u crkvu sv. Antuna, k franjevcima.

Čim se oporavio, dade mu redovničko odijelo, i starješina kuće reče mu: »Jer ste vi austrijski podanik, potrebno je da se predstavite austrijskom ambasadoru.« Ustvari, u pratnji nekog čovjeka, otac Anton ide i javi se svom ambasadoru. »Tko ste zapravo vi?« – upitao ga je ambasador. »Ja sam dalmatinski svećenik« – odgovorio je misionar – »a ima nekoliko godina da sam misionar u skopskoj nadbiskupiji, poimence CARNAGORA, a zbog nekih potajnih katolika uhva- tiše me i dovedoše ovamo barbarski u progonstvo s onima koji idu iza mene. Ja sam, međutim, od Skoplja do Soluna putovao vezan konju ispod trbuha. I sada molim Vaše Gospodstvo da nam pomognete u ovoj našoj krajnjoj nevolji.« Htio

je i dalje nastaviti... Ambasador, sav bijesan na to, nije ništa korisno odgovorio siromašnom ocu Antonu, nego mu samo reče da u toj cijeloj stvari ne treba intrigirati i da austrijska ambasada nije u mogućnosti pomoći im.

To je bio i neobičan govor i stav austrijskog ambasadora. Nitko od poznavalaca te tužne povijesti nije znao naći unutarnji razlog za takav neodgovoran postupak i nebrigu prema našim siromašnim prognanicima i prema državljanima austrijskom ocu Antonu. Ali, kako izgleda i kao što su opazile iskusne osobe, kao što je bio mons. Dario Bucciarelli, koji je pokazao velik interes za te prognanike, jer je sastavio dugu povijest njihovu, ali taj je rukopis poslije njegove smrti izgubljen – taj nadbiskupov rukopis potpuno je izgubljen, izgleda, dakle, da je ta nebriga austrijskoga ambasadora proizlazila ili iz samog njegova karaktera, ili su odnosi politički između Austrije i Turske bili napeti i nisu odgovarali prilikama onoga doba.

Namjesto da prognanike iskrcaju u Carigradu, odvedoše ih iz same zlobe u Muhalić (Mala Azija)

Zbog toga teškog progona i odbijanja bilo kakve pomoći od strane austrijskog ambasadora, siromašni otac Anton... vrati se ocu Pavekùu, koji je sve moguće učinio kod francuskog ambasadora. On se itekako zainteresirao kod Visoke Porte za siromašne prognanike i njihova svećenika. Dok su iz dana u dan sa strepnjom očekivali dolazak prognanika u Carigrad... naši putnici nastaviše svoj križni put po uzburkanim valovima, gdje baciše njihovu lađu upravo prepređenosti i otomanskom fanatizmu, ti isti Otomanci željeli su da ti prognanici svi propadnu i da ih nitko ne vidi i ne prepozna. Konačno, bacan s jednog grebena na drugi, uz najveće neprilike stigoše do jednog gradića u Maloj Aziji koji se zvao MOALIĆ, gdje ih napokon iskrcaše nakon neopisivih nevolja i pretrpljenih muka.

Ovdje treba skrenuti pozornost čitalaca na činjenicu da je za vrijeme kratkog boravka u *Solunu umrlo dvanaest osoba*, svi opremljeni sv. sakramentima umirućih od francuskog svećenika u Solunu. Općenito se govorilo da ih je isti paša – za inat konzulu, koji mu nikako nije htio predati svećenika – otrovao, kako smo već vidjeli. Isto tako se govorilo da što više namuče siromašne prognanike, tako da nitko ne ostane živ i da se izbriše svaki spomen na njih.

Stigavši dakle ta sirotinja u Muhalić, zatvoriše ih u najdublji i najnezdraviji dio grada i tu ih potpuno izoliraše od ostalih. Tu je bila nezdrava klima i svi su imali propasti, jer su bili rođeni i živjeli na čistom gorskom zraku. Svi bi, kažem, poumirali, kao što su ustvari i poumirali u kratkom vremenu, ne samo zbog patnji

i pretrpljenih muka, nego još više od preduga putovanja, na kojem su oboljeli i od morske bolesti, te bi sigurno ostali i nepokopani njihovi mrtvi da se tu ne pokaza na djelu kršćanska ljubav armenskih katolika, koji su ih s velikom pobožnošću i pijetetom pokopali iz ljubavi.

Kao što se znade i vidi iz pričanja onih koji su iz progonstva preostali živi, i koliko su se sjećali njihovih imena, tamo su poumirali sljedeći:

1. Latif Binča
2. Dilja, Zeneljeva baka
3. Miftar Stubla
4. Minia, sestra Zefa Zeneljija
5. Uk Koljići
6. Šerfja iz Loškobare
7. Dem Vernakola

Osim tih i još i mnogi drugi, a osobito dječica od 3 do 6 godina. Mnogi su drugi još poumirali, koji su dali Bogu duše nego što su stigli u grad, a to su :

8. Paša iz Binča
9. Fara, kći Pašina
10. Delia Abazov, djetešce od četiri (4) godine

Još ih je umrlo drugih četvero (4) dok su putovali morem, te su bili pobacani u more, a to su:

11. Jašar Bečin
12. Zeliya Seljmanijeva (majka svećenika don Marka Sopiya iz Binča, koji je tada imao 12 godina i koji je umro ovdje u Letnici dana 3. 4. 1888. – treći dan Uskrsa, od kapi, a pokopan je sa strane don Petra Dodića kod ulaza – velikih vrata te crkve)
13. Diša Aguševa
14. Šerife Stubla

U more je bila bačena još živa supruga Jašara Beča.

Boravak prognanika u Muhaliću i njihove patnje

Dok su se drugi prognanici nalazili u Muhaliću, trojica lazarista: dvojica svećenika i jedan brat laik, pođoše na put u potragu za prognanicima. Obišli su tu i tamo otoke, uvijek pitajući za informacije, sve dok ne dođoše u Muhalić i ne

upitaše da li je tu onaj narod, puk koji je došao iz dalekih krajeva, te kada su saznali kako stvari stoje, obaviješteni su da se nalaze na kraju grada.

Odmah se dakle uputiše na označeno mjesto i tamo nađoše – o Bože, kakav prizor! Nađoše siromašan puk, gol, gladan i gotovo očajan. Premda su se nalazili izvan zatvora i u slobodi, ipak je bilo svakome zabranjeno da im pomogne ili učini koju korisnu uslugu.

Preneraženi dobri lazaristi zbog nehumanog, barbarskog i okrutnog stanja siromašnih naših nevinih ispovjedalaca vjere, pristupiše k njima s najvećom ljubavi pitajući ih na turskom jeziku: tko su i imaju li kakav znak vjere. Dvojica od njih, koji su znali turski, odgovoriše da su katolici i da imaju kao znak raspoznavanja krunice... Vidjevši ih u takvu bijednu stanju... ljubazni oci rekoše: »Vidjeli smo sve i shvatili smo sve!« Vratili se za Carigrad, kamo stigoše u podne i odmah odoše u crkvu Sv. Benedikta, k starješini u blagavaonicu, gdje su oni bili za jelom.

Posebne brige i doprinosi oca Pavekua prema prognanicima

Tek što se povратиše dvojica braće lazarista i brat laik, odmah i s najvećom zebnjom i željom upita ih otac Pavekù o uspjehu njihova puta i što su vidjeli. Ovi s izrazima sućuti i najveće boli detaljno referiraoše o tome što su vidjeli i između ostaloga rekoše: »Uglavnom su svikoliki izgubljeni i u ovaj čas možda nijedan nije na životu« – izvadi zalogaj iz usta i čvrsto odluči da ih spasavaju pod svaku cijenu, bilo da se i sam izloži opasnosti, bilo da ode k francuskom ambasadoru. Prije toga htjede upozoriti sestre Ljubavi. Njihova poglavarica drage ga je volje slijedila s dvjema drugim sestrama. Dobri otac Pavekù vrlo rado prihvati prijedloge i spremnost poglavarice, jer je tako imao veću pomoć, bilo na putu bilo u ljubaznoj brizi za one siromašne prognanike. Poglavarica se zvala s. Marija, rodica Ljudevita XVI, kralja i cara francuskog. S njome su bile još: s. Magdalena Marija i Katarina, sve tri iz Pariza.

Nakon potrebnih priprava ukrcaše se na brod i krenuše za Muhalić.

Tek što upravo spomenuti stigoše u Muhalić, dvojica liječnika, kada vidješe i spoznaše okrutnost, i to stvarnu, izvršenu nad patnicima, odmah strogo i apsolutno narediše da se svi očiste, iščešljaju i obuku u novo čisto odijelo. Isto to učiniše vrijedne sestre Ljubavi prema ženskom svijetu, kupivši im pokrivače, plahte i čisto odijelo. Tako ih počistiše i obukoše da više nisu izgledali onako otrcani i prosjački narod. Dadoše im svima dobru hranu tijekom jednog tjedna, te se poslije toga dobro popraviše zdravstveno.

Kada su to sve učinili, odoše i k begu toga kraja te ga izvjestiše o stanju siromašnih prognanika i zatvorenika u Muhaliću. Zatim izadoše iz dvorova dobro čuvanog bega i pravo odoše nekim Grcima, koji su iz ljubavi pokopavali one nesretnike, al' sretne ispovjedaocce vjere. Zapitaše od istih za broj i imena naših pomrlih mučenika, ali ni oni nisu znali ništa točno odgovoriti, jer su ih pokopavali tu i tamo. Odoše zatim na groblje, i tako su ih raštrkane prebrojavali i našli da je bilo 35 i više mrtvih. Za dvojicu ne mogoše naći nikakav trag. Oni preživjeli nisu znali ništa reći o njima ni o njihovu tragičnom svršetku. Tada liječnici zapovjediše da sve mrtve iskopaju i pokupe sve njihove kosti kao relikvije.

Ustvari, jer su neki ispovjedaoci sv. vjere poumimali prije 6-8-12 i 16 dana, odoše na samo mjesto. Lijepo ih ekshumiraše i sve pokupiše. Poslije su iskopali i dvije velike jame u koje staviše sve one posmrtnost ostatke, pokriše ih i iznad dviju grobnica napraviše kapelicu, a nad ulazom napisashe ove riječi:

»OvDjE LeŽe BlAžEnE KoStI MuČeNiKa Iz BiNčA i StUbLe,
KoJi IaKo u ŽiVoTu BiJaHu NePoZnAtI (ignoranti?) VrLo DoBrO Su
PoZnAvAlI IsUsA KrlsTa.«

Kada su to sve izvršili s najvećom brižljivošću i uz pažnju konzula iz Bruse Sadisso- na i mr. Crépina, engleskog i francuskog konzula, zaključaše u kapelicu i sa sobom ponesoše ključeve, ostavljajući cio taj katolički spomenik na vječnu uspomenu kršćansko-katoličke solidarnosti.

Koliko su mi pričali imenovani starci, izgleda da onaj spomenik još postoji...

Prognanike premjestiše u Filadoru

Završivši spomenik, navedeni je francuski konzul vidio i opazio da svi oni siro- masi neće dugo ostati, a to zbog lošeg zraka i kužne klime, koja je za njih, koji su rođeni u brdima i navikli na čisti, zdravi zrak, bila ubitačna, te je prijetila pogibelj da svi izginu, a to je zapravo i htio postići otomansko-muslimanski fanatizam.

Osim razloga teškog podnošenja lošeg zraka bilo je apsolutno nužno odatle ih premjestiti i udaljiti jer su se tamo nalazile kosti i posmrtni ostaci njihovih najdražih. Oni su svakodnevno išli u onu kapelicu. Tu je jedan oplakivao izgu- bljenog oca, drugi se opet sjećao svoje majke. Jedni su plakali za sestrom, drugi za bratom. Tu se moglo vidjeti kako zaručnica plače za zaručnikom i obratno. Tamo je opet majka gorke suze prolijevala nad svojim dragim sinovima. Tu opet u prikrajku otac je gorko plakao i molio za svoju obitelj i roditelje.

Liječnici i konzuli uvidivši da bi na tom mjestu sa zaraženom klimom ti siro- mašni ljudi stradali ne samo od toga nego još više od tuge i žalosti za svojim

pokojnicima, pa jednodušno zaključiš da ih prebace na drugo mjesto gdje bi im klima bolje odgovarala, gdje bi mogli sjetiti se svojih šuma i stada goveda i ovaca, svojih izvor-voda, vodopada, livada i uvala.

Nakon potrebnih priprava za polazak, sve ih staviše na kola da tako što lakše dođu u Filadoru. Isto tako odrediše da se turski liječnik iz Carigrada povрати svojoj kući. Isto tako u Carigrad se povратиše francuski liječnik i svećenik, a on, konzul iz Bruse, s ocem Antonom vrati se u Brusu.

Čim je karavana stigla u Filadoru, smjestili su ih u tri kuće... Sestre Ljubavi pak ostale su uz njih još tjedan dana, liječeći ih i obilazeći svakog pojedinog bolesnog, pod nadzorom liječnika iz Bruse, imenom Korja. Taj liječnik Korja dade spaliti sve ono rublje i staru odjeću što su nosili sa sobom, da se tako izbjegne svaka zaraza i epidemija.

Došavši dakle u Filadoru, konzul posla oca Antona i dade mu pokretni oltar (*oltare portative*) sa svim potrebštinama. To je učinjeno zato da mogne govoriti sv. misu, dijeliti svete sakramente kao njihov pravi župnik i duhovni otac. Doznači i ocu Antonu pristojnu penziju. Drugima, već prema dobi, nekom dva, nekom tri pjastra na dan. Još im dade i tumača da se posluže u svojim potrebama.

Kada su bili tako smireni, nakon toliko pretrpljenih nevolja i nesreća, podnešenih s kršćanskom strpljivošću, konzuli Sadisson i Crépin (Krepen) s liječnikom Koriom počеше ispitivati prognanike: Tko su bili oni i zašto su morali toliko patiti? Ispred sviju pričao im je otac Anton: da je uzrok sviju njihovih bijeda, nevolja i mučenja bio Malić-beg iz Gnjilana i fanatični kadija, koji su to sve učinili samo zato što su se oni javno izjasnili Albancima katolicima. Beg i kadija zapovjedili su ostalima.

Čuvši sve to, konzuli su odmah referirali svojim ambasadorima u Carigrad, i to detaljno. Ambasadori su zatim referirali sultanu. Čim je sultan to čuo, odmah posla naredbu iz Carigrada u Gnjilane, zahtijevajući da odmah do njega dođu kajmekan-beg i kadija, kao glavni tvorci i uzročnici okrutnosti i mučenja siromašnih Albanaca i ispovjedalaca vjere. Čim su ta dvojica dobila sultanovo naređenje, uvidješe da je za njih svršeno. Zato je Malić-beg sav očajan otišao u svoj vrt i 6 sati kasnije sam sebe ubio. Kadija pak lutao je i bježao od grada do grada. Poslije svega toga beg iz Prištine zajedno sa Selim-pašom, upraviteljem Skoplja, odgovorili su i obavijestili sultana u Carigrad da je kadija već duže vrijeme mrtav, a beg iz Gnjilana da se otrovao i tako počinio samoubojstvo. Kada su sestre Ljubavi Sv. Vinka Paulskog pošle, uzeše sa sobom dječicu da ih u Carigradu odgoje i pouče.

Ta su djeca sljedeća.

1. Palj Hiseni iz Stuble
2. Djoni Ramaj iz Stuble
3. Paezit (Marko Sopi) Selmani iz sela Binča, koji je kasnije iz Carigrada prebačen u Rim, u Zavod Urbanianum De propaganda fide i tamo zaređen za svećenika; došao je u ovu biskupiju, gdje je bio u službi 25 godina (1838-1888), ali je uvijek bio slabašna zdravlja.
4. Zef Binča, od koga sam mnoge informacije dobio za ovaj kratki prikaz tih progona i mučenja. Ovoga je majka uzela iz Zavoda sv. Benedikta u Carigradu kada su se vratili u domovinu.

Dok su tako mirno živjeli naši prognanici u Filadoru, i to besposleni, konzul iz Bruse zamolio je oca Antona da predaje nešto u školi onoj djeci, da ne ostanu neznalice. Ali siromašni otac Anton, jer je imao teških posljedica na zdravlje od pretrpljenih barbarskih mučenja, kao što je zabilježeno u šestom poglavlju, a jer je patio i od astme, reče konzulu: »Rado bih predavao djeci, jer je to moja svećenička dužnost, ali na moju žalost to mi je nemoguće, jer sam obolio od astme i nemam više tjelesne snage to činiti.«

Zato za učitelja odrediše nekoga Grka iz Filadore imenom Konstantin, koji nije znao talijanski jezik, i tako naši albanski ispovjedaoci vjere počеше učiti grčki jezik gotovo osam (8) mjeseci. Prije nego što škola otpoče, prognanici su ovdje u Filadori bili više od godinu dana. Međutim se u toj godini građani Filadore žalili mjesnim upraviteljima vlasti zbog sitnica, što uostalom mjesni paša uvaži.

U tom međuvremenu Albanci su međusobno razgovarali i, sjećajući se rodne grude, ognjišta, polja i drugova, uhvatila ih je nostalgija za dragom domovinom, za mjestom koje je bilo u planini, s najzdravijom klimom. Odlučiše da se povrate u svoj kraj, bilo da ponovno vide svoje rođake i braću koji su tamo ostali, a isto tako da *okuraže i ohrabre LJARAMANE* u okolici i u cijelom *srezu* karadačkom, koji su ostali prestrašeni zbog barbarstva i mučenja Albanaca katolika. U ono doba cijeli je Karadak ispovijedao katoličku vjeru. Ali s vremenom ili zbog proklete bigamije ili zbog raspušenosti,... a najviše zbog otomanskog fanatizma... malo-pomalo napustiše i ono malo praktične vjere što su je imali njihovi stari, i tako se 2 poturčiše...! Tako je u to doba bilo oko 400 (četiri stotine) potajnih obitelji, a sada ih nema više od 150 (sto pedeset).

Dom Nikola Mazarek, s. r.⁴¹²

⁴¹² Gjergj GJERGJI-GASHI, *Albanski mučenici u razdoblju 1846. – 1848*, Zagreb, 1988, str. 134-144.

Don Emanuel Krajinović, dekan Kosovskog dekanata i župnik u Letnici, piše 11. prosinca 1968. godine svećenicima dekanata:

Dragi Brate u Isusu i Mariji,

Prošle godine uoči radosnih Božićnih blagdana i nove godine upravio sam Braći Svećenicima naše Biskupije uz čestitke i nekoliko riječi o odlasku našega dugogodišnjeg prečasnog Ordinarija g. Dr. Smiljana Franje Čekade za nadbiskupa u Sarajevo kao i moje odgovoru na upite mnogih, koji je moj kandidat za novog biskupa našega, odgovarajući, da je moj kandidat za novog biskupa Skopske biskupije onaj svećenik, koji će biti imenovan i postavljen po VOLJI BOŽJOJ i očekujem nakon godinu dana, da će nam MALI ISUS I NJEGOVA UZVIŠENA MAJKA osvitom nove godine poslati novoga biskupa po VOLJI BOŽJOJ.

Ovoga puta ovu Božićnu čestitku koristim kao zgodnu priliku da Vas sve zainteresiram i za naše slavne KOSOVSKE MUČENIKE iz godina 1843. do 1846, koji su i svoje živote – uz mnoge muke i stradanja – položili za svoju katoličku vjeru javno je ispovijedajući kod kuće i u tuđoj zemlji, a u ono vrijeme pripadali su Župi Majke Božje Crnogorske u Letnici, kako to u svojoj kronici o tome piše nekadašnji župnik pokojni Don Nikola Mazarek od 1. svibnja 1882. godine i koja se nalazi u arhivu ovdašnje Župe Majke Božje Crnogorske.

U prvoj polovici ove godine dao sam sačiniti fotokopiju spomenute kronike pisane na talijanskom jeziku priloživši joj i hrvatski prijevod i to sve dao ukoristiti u ograničenom broju primjeraka tako, da bi po jedan primjerak imale barem direktno zainteresirane (albanske) župe i još najviši dostojanstvenici Vatikana i neki velikodostojnici kod nas. Pošto po izjavi preč. Biskupskog ordinarijata većina svećenika nije u stanju zbog financijskih nemogućnosti nabaviti tu kroniku u fotokopiji, to im šaljem kroniku u hrvatskom prijevodu u nadi, da će koji od albanskih svećenika sačiniti prijevod kronike na albanskom jeziku i radi samih albanskih svećenika odnosno vjernika albanske narodnosti, a sve u cilju da se naši mučenici proglase blaženima. Možda će kojega našega svećenika interesirati, koji su razlozi rukovodili baš mene, da sve ovo učinim, pa ih navodim kako slijedi:

a) Prije svega želio sam osigurati ovaj historijsko-religiozni dokumenat o našim mučenicima, da ne bi i on doživio sudbinu naših kronika (pa i letničke), koji su u Skoplju uništeni za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada je bombom uništena i crkvena zgrada sa svime, što se u njoj nalazilo. Šteta neizmjerena! Da smo imali barem duplikate od dokumenata, od kojih su se mogli imati, opet bi bilo dobro za historiju naše biskupije, a ovako nemamo gotovo ništa. Ja sam pokušao da rekonstruiram Kroniku Župe Letnica i Svetišta Majke Božje Crnogorske barem unazad nekoliko decenija, ali sam morao zastati na pola puta u pomanjkanju izvora itd.

b) Vječno se kod nas spominju naši neustrašivi mučenici za vjeru, a nigdje, pa ni u samoj Letnici, nemamo vidnog spomenika podignuta u njihovu čast i uspomenu, koji bi nas i pokoljenja iza nas trajno opominjao na to herojsko djelo i tako čuvao vjeru u našoj biskupiji uvijek a naročito u kritičnim danima. Imao sam namjeru, da se prenešene kosti pokojnog apostolskog misionara Fra Ante Marojevića, hrvatskog franjevca iz Starigrada s otoka Hvara pohrane na poznatom mjestu iza crkve u Letnici i podigne doličan spomenik njemu i svim onima, koji su s njime stradali, s kratkim i jezgrovitim natpisom na mramornoj ploči te da bi prostor oko toga spomenika u isto vrijeme služio i za održavanje crkvenih svečanosti prigodom proslave Velike Gospe i sličnih vjerskih manifestacija. Proširenjem prostora oko crkve s vremenom se može i to izvesti, ali nikako ne bi trebalo to odgađati i time predavati zaboravu ono, što se ni u kojem slučaju ne smije zaboraviti. Da sačuvamo barem ono, što je do danas ostalo. Kako je žalosno i kako je ogromna šteta, ako je istina, da se je zagubila duga povijest naših mučenika, koju je bio sastavio bivši nadbiskup pokojni mons. Dario Bucciarelli!

c) Prelazeći preko ostalih više-manje važnih razloga, koji su me nagnali na ovo i ovakvo izdanje kronike o našim mučenicima – ponajviše me ponukalo i to, što do danas nikome ni na um nije palo, a što je po mome skromnom mišljenju, vrlo važno – a to je, da se po našem prečasnom Ordinariju kod Svete Stolice poduzmu koraci za preliminarni proces beatifikacije naših mučenika, kako onih koji su poumimali u progonstvu tako i onih, koji su se zajedno sa svojim župnikom fra Antom Marojevićem u malom broju vratili svojim kućama i poumimali u svome rodnom kraju. O svemu naprijed navedenom izvijestio sam 12. srpnja 1968. godine službeno našeg preč. Ordinarija zamolivši ga ujedno, da otpočne preliminarni proces. A Vi počnite o tome sakupljati potpise od Vaših vjernika.

Mi svi bez razlike na nacionalnu pripadnost trebamo poraditi na tome, da se naši mučenici proglase blaženim – iako je većina naših mučenika iz Stuble i Binča albanske narodnosti – ima i nekoliko iz sela Vrnavokola, župe Letnica, hrvatske narodnosti, a i sam župnik i vođa naših mučenika, koji se nije odvajao od njih do konca, apostolski misionar po. fra Anto Marojević je Hrvat s otoka Hvara iz Starigrada. Osim toga svi ti mučenici su u svoje vrijeme bili župljani Župe Majke Božje Crnogorske u Letnici. Po jedan uvezan primjerak kronike u fotokopiji poslao sam između ostalih i svetom ocu papi Pavlu VI, njegovom Sekretaru Države i Apostolskom Delegatu Msgr Mario Cagna u Beogradu i evo, što su mi odgovorili:

»Segretario di Stato di Sua Santità – N. 122806 – Dal Vaticano 9 Septembris 1968. Rev. mo Domino Sac. Emanueli Krajinović, parrocho-decano Cossoviensi et Macedonensi.

Rev. me Domine, – Mihi curae est te certiores facere, ad Beatissimum Patrem rite pervenisse libellum de “VIA CRUCIS MARTIRUM COSSOVIENSIVM”, quem omni cum obsequio Ipsi mittendum curasti.

Sanctitas Sua magni aestimavit pietatis tuae testimonium, de quo mihi commisit munus tibi gratias plurimas persolvendi.

Illud autem rependere cupiens, Augustus Pontifex pro te largam invocat a Deo coelestium gratiarum copiam, quarum pignus et auspex est Apostolica Benedictio tibi tuisque fidelibus permanenter impertita.

Interea, gratias ego ipse tibi agens de exemplari libelli mihi humaniter destinato, qua par est observantia me profiteor Tibi addictissimum H. J. CARD. CICOGNANI.«

Njegova Ekselencija msgr. Mario Cagna, delegat apostolski u Jugoslaviji N. 1129/68 – Beograd, 31. srpnja 1968. piše:

Prečasni Gospodine,

*Primio sam Vaše pismo od 28. srpnja i ostale dokumente. Toplo Vam se zahvaljujem što ste mi tako ljubezno poslali **dragocjeni** dokumenat. Vama je sigurno poznato da poduzimanje koraka za preliminarni proces za beatifikaciju pripada Ordinariju. Nadajmo se, da će novi skopljanski biskup, nakon preuzimanja uprave dijeceze, učiniti sve što mu je moguće da provede temeljito ispitivanje toga predmeta. U Kristu odani Vam +Mario Cagna Apostolski Delegat.*

Na kraju od srca Vam čestitam radosne Božićne blagdane i želim zaista sretnu Novu Godinu 1969, koja će nam, nadamo se, donijeti i novoga biskupa⁴¹³ po BOŽJOJ VOLJI i sve ostalo za dobro duše i tijela te Vas bratski i srdačno pozdravljam.

U Isusu i Mariji odani Vam

Dr. Emanuel Krajinović, svećenik.⁴¹⁴

⁴¹³ Taj novi biskup bio je mons. Joakim Herbut, po narodnosti Rusin iz Ruskog Krstura u Bačkoj.

⁴¹⁴ Arhiv Župe Binač, broj 11/1968, str. 1-3.

Egzodus iz Letnice

Ger DUIJZINGS, *Egzodus iz Letnice – Hrvatske izbjeglice s Kosova u zapadnoj Slavoniji*, str. 138-141.

GER DUIJZINGS napisao je 1995. godine etnografsko izvješće o zbivanjima koja su uzrokovala gotovo potpun egzodus (izlazak) iz Letnice, male hrvatske enklave na Kosovu. Kronika ovoga egzodusa uključuje i povijest naseljavanja hrvatskoga stanovništva s Kosova u zapadnu Slavoniju. Autor se usredotočuje na teškoće s kojima su se izbjeglice susrele nastojeći se prilagoditi svojoj novoj situaciji. Iz ovoga izvješća donosimo samo mali dio koji govori o odlasku kosovskih Hrvata iz Župa Letnice i Vrnavokola.

Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske radikalne stranke, posjetio je Vitinu 17. svibnja 1992. godine radi predizbornoga skupa, a neki Hrvati iz Letnice tvrde da su ga također vidjeli u svom selu, anonimno, u automobilu s nekoliko tjelohranitelja. Od tada pa nadalje, strahovanja u Letnici porasla su na nezapamćenu razinu.

Nakon Šešeljevih prijetnji i posjeta Vitini među stanovništvom Letnice počela se širiti panika. Nedugo nakon Šešeljeva posjeta, nepozate su osobe spalile nekoliko kuća i staja. Većina je ljudi uvjerena da je to nedjelo srpskih ekstremista, koje su na to potakle Šešeljeve izjave. Bilo je i glasina da je palikuća bio poremećeni Hrvat iz Letnice koga su na to nagovorili Srbi. Međutim, kako su mi neki od stanovnika Letnice – oni malobrojni koji su ostali u Letnici – natuknuli u kolovozu 1994. godine, to je isto tako moglo biti djelo fanatačnih nacionalističkih Hrvata koji su željeli raširiti strah među hrvatskim stanovništvom da bi ga potakli da ode u Hrvatsku. U svakom slučaju, muškarci su iz sela počeli organizirati oružanu stražu koja je ophodila noću i bila opremljena s tek nekoliko sportskih pušaka. Nedugo zatim, u selu je nastala panika koju je prouzrokovala šačica naoružanih Srba koji su usred noći stigli automobilom i ušli u šumu. Ostavili su automobil u središtu sela, gdje su se počeli skupljati stanovnici Letnice i raspravljati o tome što bi trebalo poduzeti. Ujutro, kad su se Srbi vratili sa svog noćnog izleta u šumu, okupljenom mnoštvu su rekli da su prethodne noći pili i osjetili veliku želju za noćnim lovom. Za to su odabrali Letnicu – hrvatski teritorij. – Njihova poruka tako nije ostavila mjesta nikakvoj sumnji.

Izražena je također zabrinutost za mogućnost da bi Srbi iz obližnjeg Vrbovca mogli odsjeći Letnicu od vanjskog svijeta. Kružile su sve vrste glasina da su ti Sr-

bi – s kojima su odnosi, zapravo, uvijek bili dosta srdačni – dobro naoružani, te da ekstremisti planiraju napraviti masovan pokolj među Hrvatima Letnice. Iako nisam smatrao te glasine ozbiljnima, ipak sam s načuljenim ušima slušao kad su ljudi raspravljali o putovima za bijeg kroz obližnje gorje prema Makedoniji. Ukratko, život u Letnici bio je narušen strahom i nesigurnošću, a mnogi su ljudi počeli razmatrati mogućnost da napuste Kosovo i odu u Hrvatsku. Očigledno, neki su već bili donijeli tu odluku: dva dana nakon Šešeljeva posjeta Vitini vidio sam veliki kamion parkiran na seoskom trgu u koji su neke obitelji već stavljale namještaj i drugu imovinu.

Razlozi za odlazak postajali su sve hitniji. Osim već spomenutih incidenata, koji su uzrokovali veliku zabrinutost među stanovništvom, život je postajao sve teži zbog problema i »neprilika« koje su djelomično bile posljedica sankcija što su ih UN nametnule Srbiji. Isporuka struje se prekidala gotovo svakog dana, obično na nekoliko sati, a često po nekoliko dana nije bilo vode. Srpske vlasti u Vitini smarale su se odgovornima za to. Poglavitom kad bi se to dogodilo na katolički blagdan, primjerice Uskrs ili Božić. Zavaljala je nestašica gotovo svega: benzina, sapuna, brašna, jestiva ulja i ostalih osnovnih živežnih namirnica. Najosnovniji lijekovi i medicinska pomagala, kao što su injekcije protiv tetanusa i antibiotici, potpuno su nedostajali. Već 1991. ambulanta u Letnici prestala je s radom, što je značilo da su ljudi morali ići u Vitinu zbog svakog malog liječničkog pregleda ili cijepljenja djece.

Gospodarski uvjeti postajali u također sve lošiji. Mogućnosti zarađivanja za život oduvijek su bile ograničene na samu Letnicu. U prošlosti, mnogi muškarci su tražili svoju sreću negdje drugdje, često radeći kao građevinari u Skoplju, glavnom gradu Makedonje, ili Beogradu, pa čak i dalje u Švicarskoj i Njemačkoj. Ne tako davno, neki su muškarci išli čak u SAD, i ne bi se godinama vratili. U većini slučajeva, međutim, nastavili su njegovati veze s Letnicom, obično ostavljajući tamo svoje žene i djecu, i vraćajući se jednom ili dvaput godišnje. Novac što bi ga zaradili radeći u inozemstvu ulagali su u izgradnju nove kuće ili dućana. Oni koji su radili u inozemstvu nisu osjetili nikakve promjene, bar u gospodarskom pogledu, no te su promjene dobro osjetili oni koji su imali posao u Skoplju ili Beogradu, jer su se njihove plaće drastično smanjile, poglavito nakon izbijanja rata s Hrvatskom. Većina ih je ostala gotovo praznih ruku, zarađujući ne više od 10 do 20 njemačkih maraka mjesečno, dok su cijene divljale zbog ratne inflacije. Za mnoge nezaposlene muškarce izgledi su bili čak sumorniji u području gdje ne-Srbi jedvice mogu dobiti posao. Umirovljenici su uvidjeli da njihovi izvori prihoda više ili manje potpuno presušuju; mirovine nisu pristizale, a ako bi i stigle, njihova bi vrijednost propala zbog inflacije.

Odlazak većine mladih ljudi – koje su obično pratile njihove obitelji – kao i egzodus stanovništva Janjeva pojačalo je iseljeničku groznicu. Bilo mi je rečeno da je već za Božić 1991. više od polovice stanovništva Janjeva otišlo u Hrvatsku, gdje se većina njih naselila u čuvenoj zagrebačkoj četvrti Dubrava, koja je već godinama bila tvrđava Hrvata iz Janjeva. To je imalo glavni psihološki utjecaj na stanovništvo Letnice, a obzirom da je prisutnost Janjevaca, koji su se bavili proizvodnjom i trgovinom plastičnim predmetima, na većinu ljudi djelovala ohrabrujuće. Iako je postojalo očigledno suparništvo između tih dviju hrvatskih zajednica – priprost seljački puk Letnice smatrao je Hrvate iz Janjeva arogantima, naglim i drskim – no Janjevci su se također smatrali pametnima i iskusnima, što je bila neka vrsta jamstva kada bi stvari krenule nagore. Njihov masovni odlazak smatrao se lošim predznakom i poticao je druge da slijede njihov primjer. Neki su pojedinci imali čak hitnije razloge za odlazak; primjerice, jedini pekar u Letnici pobjegao je zbor srpske policije, nakon što su doznali da je skrivao oružje kod kuće. Uopćeno govoreći, rat je spriječio ljude da stvaraju daljnje planove za budućnost. Oni su nastavili obrađivati zemlju, žanjući što bi posijali u proljeće, no mnogi zahtjevniji poslovi, kao što je izgradnja nove kuće, potpuno su obustavljeni.

Zov za masovnim odlaskom postao je glasniji, poglavito tijekom srpnja i kolovoza 1992. Za većinu ljudi situacija je postala odveć nesigurna i nije obećavala ništa dobro u budućnosti: »Kad Kosovo ostane u srpskim rukama, tu nema mjesta za nas, a kad Albanci dobiju svoju republiku Kosovo, bit će nam čak i gore«, tako su mi često govorili. Bez obzira na to, bilo je ponekad izraženog neslaganja – naročito između muškaraca i žena – u svezi s pitanjem treba li otići odmah ili pričekati da se vidi kako će se stvari odvijati. U većini slučajeva žene su radije željele ostati: njihov je život uvijek bio vezan za dom – njihov prvotni ponos i simbol postignuća – i rijetko su kročile izvan sela. One su se plašile mogućnosti napuštanja svojih domova radi odlaska u daleku zemlju u kojoj nikad nisu bile. Većina muškaraca je, međutim, radije bila za odlazak: oni su oduvijek bili okrenuti širem svijetu, i počeli su gledati na iseljenje kao otvaranje novih mogućnosti. Neslaganje između muškaraca i žena imao je kao posljedicu žučne rasprave, pa čak i fizičke obračune, kojima su muškarci pokušavali nagovoriti svoje žene – zajedno s djecom – da odu u Hrvatsku. Ponekad ti pokušaji da nagovore supruge nisu odmah urodili plodom, odnosno uopće nisu urodili plodom. Znam za jedan stariji bračni par, gdje je suprug naposljetku ostavio suprugu u njihovom domu u Letnici. Ona se željela brinuti za svoje stare i bolesne roditelje, koji su također odlučili ostati.

Na kraju, većina ljudi je odlučila napustiti Kosovo »prije no što bude kasno«. Iskoristili su mogućnost što im je ponudila hrvatska katolička fondacija, *Fond sv. Izidora*, da budu evakuirani u Hrvatsku bez putovnice ili drugih putnih isprava. Glavnina ljudi prevozila se autobusima od Skoplja preko Bugarske, Rumunjske i Mađarske, dok su neki stari i bolesni bili prevezeni direktno u Zagreb. Gotovo svi oni – izuzevši imućnije koji su si mogli priuštiti kamion – ostavili su sve za sobom, svoje kuće i gotovo svu imovinu. Neki su prodali namještaj i stoku Albancima, za nisku cijenu. Stariji ljudi, koji su ostali na Kosovu, bili su zamoljeni da još uvijek paze na njihovu imovinu, ako bi postojala teoretska mogućnost da se vrate. Od svibnja 1992. pa nadalje, katolički svćenici u Letnici izdali su na stotine, pa i tisuće krsnih listova u župnom uredu u Letnici. S obzirom da su hrvatske vlasti odbijale primiti jugoslavenske državljane, taj dokaz o hrvatskom katoličkom identitetu bio je jedina ulaznica za Hrvatsku. U lipnju 1992. prvi autobusi s izbjeglicama stigli su u Hrvatsku, a pola godine kasnije glavnina stanovništva Letnice bila se iselila. Između svibnja 1992. i svibnja 1993. bilo je organizirano oko 10 konvoja koji su prevezli više od 2.200 ljudi. Oni koji su si to mogli priuštiti iznajmili su kamion ili kombi da bi svoje obitelji i imovinu dovezli do Hrvatske.⁴¹⁵

⁴¹⁵ Ponovno sam posjetio Letnicu u prosincu 1992. Tada je više od polovice stanovništva bilo izbjeglo. Posljednji put sam otišao tamo u kolovozu 1994. za vrijeme hodočašća. U samoj Letnici postoji još oko 20 domaćinstava (sličan broj je i u drugim hrvatskim selima u blizini), a mnoga od njih sastoje se od starih bračnih parova koji nisu bili voljni započeti novi život kao izbjeglice. Približno je ostalo 15% od ukupnog broja žitelja (800 ljudi).

Izvori i literatura

1. Neobjavljeni izvori

Tajni vatikanski arhiv – Archivio Segreto Vaticano (ASV)

Fond

S. Congr. Concilii, Scopiens (Kanonske vizitacije Skopske nadbiskupije)

**Povijesni arhiv Kongregacije za evangelizaciju naroda ili »za širenje vjere«
– Archivio storico della Congregazione per l' Evangelizzazione dei popoli o
»De Propaganda Fide« (ASCPF)**

Fondovi

Acta

Collegi vari

Lettere e decreti

Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (Spisi generalnih sjednica) SOCG

Scritture riferite nei Congressi (Spisi tjednih sjednica) SC:

SC Albania

SC Servia

Arhiv Kosovskoga dekanata: Letnica – Binač

Broj 11/1968. Pismo don Emanuela Krajinovića svećenicima Kosovskoga dekanata, pisano u Letnici 11. prosinca 1968. godine

Arhiv Provincije Bezgrječnog Začeca BDM sestara Služavki Malog Isusa, Sarajevo

Podaci o sestrama za kartoteku

Arhiv Provincije sestara Služavki Malog Isusa, Split

Podaci o sestrama za kartoteku

Arhiv Milosrdnih sestara Sv. Vinka Paulskoga (sestara usmiljenki), Slovenija

Kronika III, 1931-1940.

Kronika IV, 1941-1950.

Kronika V, 1951-1960.

Arhiv Župe Voćin

Spomenica Župe Voćin, knjiga II.

2. Objavljeni izvori

- BARTOCCETTI, VITTORIO, *Il Collegio Ilirico di San Pietro e Paolo di Fermo (1663-1746)*, Studia Picena, vol. IX, Fano, 1935.
- BOJANIĆ, DUŠANKA, *Sultanska akta izdata na zahtev Dubrovačke republike od 1627. do 1647. godine (Dubrovački defter br. 3)*, Miscellanea, Mešovita građa, knjiga X, 1982, Historijski institut – Beograd, Beograd 1982.
- BONETTI, GIACOMO, *Un' escursione nell' arcidiocesi di Scopia dal 3 ottobre 1896. al 21 febbraio 1897*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie IX, Venezia, 1898.
- DRAGANOVIĆ, KRUNOSLAV, *Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624.*, Starine JAZU, knjiga XXXIX, Zagreb, 1938.
- DRAGANOVIĆ, KRUNOSLAV, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939.
- DUIJZINGS, GER, *Egzodus iz Letnice – Hrvatske izbjeglice s Kosova u zapadnoj Slavoniji*, 1995.
- GENOVIZZI, FRANCESCO, *Cenni storici intorno al Santuario della Madonna di Crnagora*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902.
- GENOVIZZI, FRANCESCO, *Misione di Crnagora e Jagnevo*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902.
- GENOVIZZI, FRANCESCO, *Cenno sulle missioni di Skopia, Ferizović, Stubla u Bincia*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1902.
- GENOVIZZI, FRANCESCO, *Relazioni al P. Domenico Pasi superiore della Missione Volante*, Lettere edificanti della Provincia Veneta, serie XVII, Venezia, 1907.

- GENOVIZZI, FRANCESCO, *Lettera al P.Vittorio Milizia – Relazione di 5 missioni date dal 30 ottobre al 24 dicembre 1911 nell' archidiocesi di Scopia*, Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesù della Provincia Veneta, serie XXIII, Venezia, 1913.
- JAČOV, MARKO, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644*, Beograd, 1986.
- JURIĆ, JOSIP – KORADE MIJO, *Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu*, Vrela i prinosi, broj 13/1982, Zagreb, 1982.
- JURIĆ, JOSIP – KORADE MIJO, *Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu*, Vrela i prinosi, broj 14/1983, Zagreb, 1983.
- PANDŽIĆ, BAZILIJE, *Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O. F. M. an. 1623. S. Congregationi de Propaganda fide exhibita*, Mandićev zbornik, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1965.
- PANDŽIĆ, BAZILIJE, *Život i rad nadbiskupa Marka Andrijaševića (1670-1740)*, Nova et vetera, sv. 1-2, Sarajevo, 1987.

3. Literatura

- ANDREIĆ, DAVID, *Životopis*, Pismo don Froku Zefiju, Šandrovac, 2006.
- ANONYMUS, *Župa u Stubli vršnjakinja albanskog narodnog preporoda*, Glas Koncila, broj 18/1980, Zagreb, 1980.
- ANONYMUS, *Nova hrvatska župa na Kosovu*, Glas Koncila, broj 20/1980, Zagreb, 1980.
- ANONYMUS, *Temeljac nove crkve*, Vrnaokolo na Kosovu, Glas Koncila, broj 25/1981, Zagreb, 1981.
- ANONYMUS, *Dr. Emanuel Krajinović*, Glas Koncila, broj 5/1981, Zagreb, 1981.
- ANONYMUS, *Župnik – dobričina na prvi pogled Nikola Čibarić*, Glas Koncila, broj 40/2005, Zagreb, 2005.
- BAKOVIĆ, ANTO, *Zoja Crna Gora*, u: Glas Koncila, broj 18/1968, Zagreb, 1. rujna 1968, str. 8-9.
- BAKOVIĆ, ANTO, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća 1, Svećenici – mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb 2007.
- ČOLAK, NIKOLA – MAŽURAN, IVE, *Janjevo, Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*, Zagreb, 2000.
- ČOLAK, IVAN, *Životopis*, Zadar, 2010.

- DRAGANOVIĆ, KRUNOSLAV, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939.
- DRUŽBA SLUŽAVKI MALOG ISUSA, *Vez ljubavi u tkanju jedne povijesti*, Zagreb, 1990.
- GJERGJI-GASHI, GJERGJ, *Albanski mučenici u razdoblju 1846.- 1848*, Peć – Zagreb, 1985.
- GJERGJI-GASHI, GJERGJ, *Albanski mučenici u razdoblju 1846. – 1848*, Zagreb, 1988.
- GJINI, GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Zagreb, 1986.
- GJONLLESHAJ, Rrok, *Famullia e Shen Jozefit*, Stublla (monografi), Stublla, 2005.
- GLAS KONCILA, br. 40 (1631), Zagreb, 2. listopada 2005.
- ĐURIĆ, FRANJO, *Vrtaokolo, Već se vidi crkva*, Glas Koncila, broj 19/1982, Zagreb, 1982.
- ĐURIĆ, FRANJO, *Crkva se gradi ali nedostaje sredstava*, Glas Koncila, broj 9/1982, Zagreb, 1982.
- G. K., *Antun – Tuna Glasnović, svećenik*, Glas Koncila, broj 34/1990, Zagreb, 1990.
- IVANOVIĆ, KRIZOGON, *Don Tadija Ivanović (1864-1950)*, Zvono, Janjevački godišnjak, godište 1996, Zagreb, 1996.
- JAKOVIĆ, MATO, *Životopis*, Skoplje, 2010.
- JAKOVIĆ, MATO, *Biografija don Nikole Čibarića*, Skoplje, 2010.
- JOSKIĆ, s. ANA, *Podaci za životopis*, Zagreb, 2009.
- K. G., *Antun – Tuna Glasnović, svećenik*, Glas Koncila, br. 34/1990. od 26. kolovoza, Zagreb, 1990.
- MALAJ, VINKO, *Djelovanje franjevac Dubrovačke provincije među albanskim katolicima*, Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb, 1985.
- MRKUN, ANTON, *Crkveni priručnik za katolike Jugoslavena*, Ljubljana, 1922.
- OKRUŽNICE I OBAVIJESTI Biskupskog ordinarijata u Đakovu, broj II/1958, Đakovo, 1958.
- OPĆI ŠEMATIZAM Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb, 1975.
- PERIĆ, RATKO, *Doktorat o albanskim mučenicima*, Glas Koncila, broj 24/1981, Zagreb, 1981.

- PUST, ANTON, *Župa Sv. Barbare u Vrapču kroz stoljeća*, Zagreb – Vrapče, 2000.
- PUST, ANTON, *Pedeset godina Misionara sv. Vinka Paulskog – lazarista u Vrapču (1958. – 2008)*, Zagreb, 2008.
- RADONIĆ; JOVAN, *Rimska kurija i južno slovenske zemlje od XVI. do XIX. veka*, Beograd, 1950.
- SPAHO, FEHIM, *Turski rudarski zakoni* (priopćenje), Glasnik Zemaljskog muzeja, br. XXV, Sarajevo, 1913.
- UROŠEVIĆ, ATANASIJE, *Katolička župa Crna Gora u Južnoj Srbiji*, Glasnik Skopskog naučnog društva, XIII, Skoplje, 1933.
- UROŠEVIĆ, ATANASIJE, *Gornja Morava i Izmornik*, Beograd, 1935.
- UROŠEVIĆ, ATANASIJE, *Etnički procesi na Kosovu tokom turske vladavine*, Beograd, 1987.
- VANINO, MIROSLAV, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb, 1969.
- VESELINOVIĆ, RAJKO, *Toma Raspasanović (Raspasani) i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII. veka*, Zbornik za društvene nauke, broj 12/1956, Novi Sad, 1956.
- VLAŠIĆ, DANKO, *Posljednji popi glagoljaši iz Podstrane*, Podstrana, 1997.
- ZEFIQ, FROK, *Mihael Summa, nadbiskup skopski (1695-1777)*, Osijek, 1994.
- ZEFI, FROK, *Skopsko-prizrenska nadbiskupija u XIX. stoljeću*, 1. svezak, Zgreb, 2008.
- ZV, *Kosovski susret s Kristom, Dvojezični tečaj za evangelizaciju Crkve na Kosovu*, Glas Koncila, br. 16/1982, Zagreb, 1982.

Bilješka o piscu

Frok Zefi (Zefiq) rođen je 10. listopada 1961. u Binču na Kosovu. Osnovnu je školu završio u rodnome mjestu, a klasičnu vjersku gimnaziju u sjemeništu Svetoga Pavla – Paulinum u Subotici. Filozofsko-teološki studij pohađao je u Đakovu, Sarajevu i Zagrebu gdje je i diplomirao na temi *Don Pavao Sogagni, instruktor albanskog jezika i odgojitelj klementinske mladeži*. Svećenik je Đakovačko-osječke nadbiskupije.

Autor je sljedećih knjiga:

● Mihael Summa nadbiskup skopski
(1695. – 1777.)	(1994)
● Albanci Klementinci u Hrtkovcima i Nikincima
(1737. – 1997.)	(1997)
● Skopsko-prizrenska nadbiskupija
u 18. stoljeću (albansko izdanje)	(2000)
● Župa Podgajci Podravski
(u koautorstvu s Antunom Devičem)	(2002)
● Djelovanje isusovaca u albanskom narodu	(2002)
● Skopsko-prizrenska nadbiskupija
u 18. stoljeću (hrvatsko izdanje)	(2004)
● Župa Vuka
(u koautorstvu s Antunom Devičem)	(2006)
● Skopsko-prizrenska nadbiskupija
u 17. stoljeću	(2006)
● Skopsko-prizrenska nadbiskupija
u 19. stoljeću (1. svezak)	(2008)
● Famullia e Binçës (albansko izdanje)	(2012)

